

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

В
Економіка

педагогі **К**а

реабілі **Т**ація

псих **О**логія

п **Р**аво

ПОДІЛЛЯ

м. Кам'янець-Подільський
2019

ISSN 2617-1112

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

Вектор Поділля

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 2

**м. Кам'янець-Подільський
2019 рік**

Вектор Поділля

Випуск 2

2019 рік

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради

*Подільського спеціального навчально-
реабілітаційного соціально-економічного*

коледжу

Протокол № 2 від 23.10.2019 р.

Науковий журнал

Засновник і видавець:

Подільський спеціальний навчально-
реабілітаційний соціально-економічний
коледж

Виходить 1 раз на рік

Заснований у квітні 2018 року

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 23256-13096 Р
від 04.04.2018.**

Вектор Поділля : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. 304 с. – ISSN 2617-1112

Головний редактор

ТРІПАК Мар'ян Миколайович, заслужений працівник освіти України, к.е.н., доцент, директор Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу.

Заступник головного редактора

БАЧИНСЬКА Олена Миколаївна, к.е.н., викладач кафедри фінансів, економіки та економічної кібернетики Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу.

Редакційна колегія:

Anetta Zielińska – Dr hab., Prof.; **Włodzimierz Olszewski** – Dr hab., Prof.; **Bożena Ryszawska** – Dr hab., Prof.; **Івашук І.О.** – д.е.н., професор; **Лопушняк Г.С.** – д.е.н., професор; **Шандрук С.К.** – д.психол.н., професор; **Тулай О.І.** – д.е.н., доцент; **Флісак К.А.** – д.е.н., доцент; **Скрипник А.Ю.** – д.і.н., доцент; **Ярощук О.В.** – к.е.н., доцент; **Дерлиця А.Ю.** – к.е.н., доцент; **Обнявко О.В.** – к.е.н., доцент; **Федорчук В.М.** – к. психол. н, доцент; **Слободян В.Д.** – к.е.н., доцент; **Коркушко О.Н.** – к.е.н., доцент; **Кушнір Л.А.** – к.е.н., доцент; **Годнюк І.В.** – к.е.н., доцент; **Білецька Т.В.** – к. соц. н, доцент; **Кучеров Г.Г.** – к.і.н., доцент; **Присакар В.В.** – к.пед.н., доцент; **Топорівська Я.В.** – к.пед.н., доцент; **Дудченко В.С.** – к.філос.н., доцент; **Гуменюк І.Л.** – к.е.н.; **Мазур О.О.** – к.е.н.; **Лукаш Е.Я.** – к.психол.н.; **Киселюк М.П.** – к.т.н.; **Тимків А.О.** – к.е.н.; **Лаврук О.В.** – к.е.н.; **Шевчук О.В.** – к.пед.н.; **Палилюк О.М.** – к.і.н; .

Технічний редактор

Шевчук О.В., к.пед.н.

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

Адреса редакції:

вул. Годовання, 13, м. Кам'янець-Подільський, Україна, 32300

Електронна пошта: vektor.podillya@ukr.net

Офіційний сайт: <http://posek.km.ua>

тел. 097-373-88-38

Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка» вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, телефон/факс 380 (352) 47-58-72.

E-mail: edition@tneu.edu.ua

ISSN 2617-1112 (Print)

© Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж, 2019

© «Вектор Поділля», 2019

Слово редактора

Сьогодні державними органами влади прийнято низку правових актів, розроблено спеціальні програми для розвитку інклюзивної освіти щодо забезпечення доступу до навчальних закладів, проте в Україні гостро відчувається проблема надання освітніх послуг недостатньо мобільним особам, тобто людям, не здатним пересуватися без додаткових засобів. А також для суб'єкта соціуму з обмеженими можливостями фізичний дефект відіграє дуже важливу роль у їхньому житті і може бути причиною недостатнього рівня усвідомлення власного «Я», появи порушень взаємовідносин з навколишнім світом та між окремими психологічними

утвореннями (зокрема, між мотивами та самооцінкою, цінностями та самооцінкою, між ідеальним та реальним образом себе, зокрема у соціально-економічному аспекті). Підставою для цього є неспроможність перебудови вузів відповідно до встановлених державними органами влади норм та стандартів. Саме це вимагає запроваджувати спеціальні вищі навчальні заклади та відповідні наукові школи, за допомогою яких можна вирішити проблеми у системі реабілітації, економіки та соціально-освітньої інклюзії.

За останні два десятиліття, за даними статистики, кількість осіб з інвалідністю збільшилось майже вдвічі і досягла 7% загальної чисельності населення, а демократична держава, до якої відноситься і Україна, повинна забезпечити можливості реалізації потенціалу таких людей для того, щоб вони приносили користь суспільству і відчували себе його повноцінними членами. Оскільки ступінь освіти, знання є основою сучасної життєдіяльності людини, її можливостей працювати та задовольнити всебічні потреби, зосередимо увагу на проблемах освіти людей з обмеженими можливостями. Для створення умов життєдіяльності людей із обмеженими можливостями у наш складний період Україною ратифіковано низку міжнародних документів у сфері захисту прав людини і розроблено та затверджено державну програму розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості людей з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю, а в законі України «Про освіту» визначена ціла низка статей, які закріплюють права осіб з обмеженими можливостями на освіту на рівних правах із здоровими студентами.

Впровадження в життя цих та інших законів про права людей з інвалідністю є одним з основних елементів відкритого суспільства, спрямованого на подолання соціальної нерівності, який отримав назву «інклюзії», тобто широкого спектру стратегій щодо забезпечення ресурсів, орієнтованих на підтримку груп населення або окремих громадян, які знаходяться у несприятливому становищі виключення з економічного, соціального, політичного, культурного життя суспільства.

Репрезентуючи *друге видання*, яке присвячуємо *майбутньому 50-річчю коледжу*, утвердження у нас наукової школи, редколегія наукового збірника «ВЕКТОР ПОДІЛЛЯ» намагатиметься досліджувати теоретичні постулати економічної, психологічної та соціально-реабілітаційної доктрини України, відображати *інклюзивну діяльність* соціально-економічної системи держави та її місце і роль у світових глобалізаційних процесах, тобто охоплювати все, що стосується таких парадигм як: **«Економіка та управління національним господарством в умовах інклюзії»**, **«Освіта і гуманітарні науки в умовах інклюзії»** та **«Психологія та соціальна реабілітація в умовах інклюзії»**.

Редколегія не претендує на безальтернативність шляхів дослідження й висвітлення проблем наукового видання «ВЕКТОР ПОДІЛЛЯ». Ми готові вислухати й узяти до уваги будь-яку критику та щирі побажання тих фахівців, які прагнуть прискорити формування доктрини демократичної соціально-економічної держави, якою повинна стати і стане Україна.

Мар'ян ТРИПАК

Заслужений працівник освіти України, к.е.н., доцент, директор Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу

Зміст

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Тріпак М.М., Топорівська Я.В. ВПЛИВ МОРАЛЬНОСТІ НА ЕКОНОМІЧНУ ПОВЕДІНКУ СУБ'ЄКТА СОЦІУМУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ	7
Мазур Н.А. ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗАХОДІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ, ТРУДОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ	17
Левченко Я.С. РОЗРОБКА СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ЯК ФАКТОРА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ	27
Вольська А.А., Будняк Л.М. ЗАСОБИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПІДТРИМКИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ	40
Годнюк І.В., Червоноградська Н.В. РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	53
Кушнір Л.А., Лавський А.Й., Павліковський В.А. ДІЛОВА КОМУНІКАЦІЯ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В НОРМАТИВНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ	63
Слободян В.Д., Довгань І.А. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЛАНІВ РАХУНКІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ І РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВИ: ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД ДО ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ	72
Бачинська О.М., Яшина А.М. ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ ДО РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	84
Лаврук О.В. ДЕРЖАВНА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ	94

Сушарник Я.А. ОСОБЛИВОСТІ ПІДТРИМКИ ДЕРЖАВИ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ	104
Тимків А.О. Боршуляк Н.С. ВІТЧИЗНЯНІ БАНКИ У СФЕРІ ОБСЛУГОВУВАННЯ КЛІЄНТІВ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ	112
ОСВІТА І ГУМАНІТАРНІ НАУКИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ	
Olszewski Włodzimierz MIĘDZYKARODOWE DOŚWIADCZENIE W TWORZENIU INKLUZYJNEGO ŚRODOWISKA EDUKACYJNEGO W SZKOLE WYŻSZEJ	126
Марчишина А.А., Скрипник А.Ю. ТЕКСТОВИЙ ВИМІР ПРОБЛЕМАТИКИ ІНКЛЮЗИВНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДЖ. Б'ЯНКО "A GIRL NAMED WILLOW KRIMBLE")	135
Коркушко О.Н., Герасимова Т.І. ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В КРАЇНАХ СВІТУ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ	143
Дудченко В.С., Дужева О.Г. ІНКЛЮЗІЯ ТА ДУХОВНІ ІМПЕРАТИВИ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ	157
Киселюк М.П., Боровисюк Т.В., Складанівський О.Л. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ЗНАНЬ З НАНОТЕХНОЛОГІЙ З ДОСВІДУ ВИКЛАДАННЯ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ	167
Марчак Т.А., Чупрінчук О.В. МЕТОДОЛОГІЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ	174
Шевчук О.В., Марунчак О.В. РОЛЬ ЛАБОРАТОРНОЇ РОБОТИ У ФОРМУВАННІ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ	183
Семенишена Р.В., Годованюк А.В. ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ	191
Сидорук Л.М. ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ	200

Михайлова І.А.
ФУНКЦІОНУВАННЯ САЙТУ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ ЯК ЗАСІБ
ПІДТРИМКИ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ 212

Місько А.М.
ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В
ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ 221

ПСИХОЛОГІЯ ТА СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Комарніцька Л.М., Комарніцький О.Б.
ПРАКТИКИ ПАСИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТСТВА
ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У
20-30-Х РР. ХХ СТ 230

Федорчук В.М., Федорчук В.В., Сторожук Н.Р.
ЕМОЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК
ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 240

Сулятицька Т.В., Гуменюк І.Л.
ДІАЛОГ ЯК ЦИВІЛІЗОВАНА ФОРМА МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В
ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ 255

Кучеров Г.Г.
ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІЗОЛЬОВАНОСТІ В УМОВАХ
ІНКЛЮЗІЇ 263

Присакар В.В.
ОСОБЛИВОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПРАКТИЦІ
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО
СЕРЕДОВИЩА 272

Алексєєв О.О.
ВИКОРИСТАННЯ ВЧИТЕЛЯМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОЗДОРОВЧИХ
ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА ПРИ ФОРМУВАННІ
ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ПІДЛІТКІВ З ОСОБЛИВИМИ
ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ 281

Палилюлько О.М., Гуменюк І.М.
КНЯЗІВСЬКА БЛАГОДІЙНІСТЬ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ
ЯК МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ 296

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

УДК 336:377

Мар'ян Миколайович ТРІПАК
Заслужений працівник освіти України,
кандидат економічних наук, доцент,
директор Подільського спеціального навчально-
реабілітаційного соціально-економічного коледжу
E-mail: tmm.75@ukr.net

Ярослава Володимирівна ТОПОРИВСЬКА
кандидат педагогічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка
E-mail: toporivochka@gmail.com

ВПЛИВ МОРАЛЬНОСТІ НА ЕКОНОМІЧНУ ПОВЕДІНКУ СУБ'ЄКТА СОЦІУМУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Тріпак М.М., Топорівська Я.В. Вплив моральності на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах інклюзії. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С.7-17. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Проблеми впливу моральності, духовних орієнтирів і світоглядних ідеалів на економічну життєдіяльність соціуму стає не тільки актуальною науковою ідеєю, але й центром гострої суспільної дискусії, спрямованої на пошуки балансу між раціональністю, яка стрімко зростає в сучасному соціумі, й мораллю як загальнолюдською цінністю, що має гармонізувати наше суспільство. Безумовно, моральні цінності виступають важливою з'єднувальною ланкою між суспільством, соціальним середовищем й індивідом, особистістю та її внутрішнім світом.

Мета. Метою даної статті є визначення пріоритетності моральності, що впливає на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах соціально-освітньої інклюзії в Україні.

Результати. На основі проведеного порівняльного аналізу понять «моральність» і «мораль» дійшли висновку, що: «мораль» – це система

вироблених у суспільстві норм, правил та вимог, що регулюють взаємодію між людьми, їх відношення до явищ реального світу; «моральність» - це сукупність свідомості, навичок і звичок людини, які пов'язані з дотриманням цих норм, правил та вимог. Моральність формується разом з особистістю суб'єкта соціуму та невіддільна від його «Я».

В результаті проведеного моніторингу виявлені фактори впливу на формування змісту морального виховання суб'єкта соціуму в процесі взаємовідносин з метою створення валового внутрішнього продукту та доданої вартості в країні.

Проаналізовано різноманітні підходи до розуміння результату вплив моральності на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах інклюзії, адже стан економіки України в першу чергу залежить від морального та професійного стимулу управління, політика, бізнесмена тощо.

Ключові слова: інклюзивна освіта, суб'єкт соціуму, моральність, мораль, економічна поведінка, економічна система, моральна економіка.

Maryan Mykolayovych TRIPAK

Honored Worker of Education of Ukraine, PhD in Economics,
Associate Professor,
Director of Podilsky Special Educational and Rehabilitation
Socio-economic College
E-mail: tmm.75@ukr.net

Jaroslava Volodymyrivna TOPORIVSKA

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk
E-mail: toporivochka@gmail.com

**THE INFLUENCE OF MORALITY ON THE ECONOMIC BEHAVIOR
OF A SUBJECT OF THE SOCIETY IN THE CONDITIONS OF INCLUSION**

Abstract

Introduction. The problems of the influence of morality, spiritual orientations and ideological ideals on the economic activity of society become not only an actual scientific idea, but is also a center of acute social discussion directed on a finding of a balance between rationality, which is rapidly growing in modern society and morality as universal human value, which must harmonize our society. Certainly, moral values are an important connecting link between society, social environment and individual, personality and its inner world.

Purpose. The purpose of this article is to determine the priority of morality that affects on the economic behavior of the subject of society in conditions of social and educational inclusion in Ukraine.

Results. On the basis of comparative analysis of notions «morality» and «moral» reached the following conclusions that: «moral» is a system of norms, rules and requirements, produced in society, which regulate the interaction among people, their relation to the phenomena of real world; «morality» – is a set of consciousness,

skills and habits of person, which connected with compliance of these norms, rules and requirements. The morality formed with the personality of subject of society and inseparable from ones «I am».

In the result of monitoring identified factors of influence on the formation of content of moral education of subject of society in the process relationship with the purpose of creation of Gross Domestic Product and value added in the country.

Different approaches of understanding of result of influence of morality on the economic behavior of subject of society in conditions of inclusion, because the state of economics of Ukraine first of all depends on the moral and professional stimulus of the manager, the politician, the businessman etc.

Keywords: *inclusive education, subject of society, morality, moral, economic behavior, economic system, moral economy.*

JEL classification: A13.

Вступ. Соціально-економічні умови суспільства віддзеркалюються у відповідному економічному типі особистості. Зокрема, підприємницький тип особистості, що детерміновано сучасними умовами ринкової економіки, в ідеалі вимагає таких економіко-психологічних властивостей особистості, в яких «економіка» гармонічно поєднується з «моральністю». Провідні цінності ринкової ідеології полягають у знятті багатьох обмежень для активної і підприємливої особистості. Свобода дій та цінностей життя у суспільстві, які притаманні державності і законності – важливий ресурс суб'єкта соціуму. Щоб забезпечити цей ресурс потрібна також інша сторона людських відносин - норми і обов'язки, що реалізуються завдяки відповідальності. Істинна моральність починається тоді, коли людина, відчуваючи в собі силу, енергію, надлишок розуму і волі, починає діяти на благо суспільства і людей. Саме такі дії захищають суспільство і окремого індивіда від виродження людського роду і ведуть до позитивних наслідків [1].

Вплив моральності на економічну поведінку суб'єкта соціуму впроваджує у життя відповідних принципів та законів про права людей з інвалідністю та являються одним з основних елементів відкритого суспільства, спрямованого на подолання соціальної нерівності, який отримав назву «інклюзія». Тобто широкого спектру стратегій щодо забезпечення ресурсів, орієнтованих на підтримку груп населення або окремих громадян, які знаходяться у несприятливому становищі виключення з економічного, соціального, політичного, культурного життя суспільства.

У широкому сенсі це поняття розуміють як активний процес зміцнення відчуття належності особи або групи осіб, що з рештою перебувають під загрозою соціальної ізоляції. Розглядаючи питання соціального виключення, важливо зазначити групи людей, які найчастіше опиняються у ситуації виключення з огляду на свою расову належність, соціальне та етнічне становище, віросповідання, стать та здібності, фізичні вади. Для подолання таких явищ в країні провідною стратегією політики є результат науково-практичного дослідження де визначено, що економічно доцільним є здійснення інвестицій у людський капітал скрізь де це можливо, замість прямого інвестування в соціальне обслуговування. Відповідно до цієї категорії інклюзія

розглядається як вигідний напрям соціального інвестування для майбутнього. Таким чином питання соціальної інклюзії знаходять своє основне відбиття у сфері освітньої політики, оскільки освітня система є не тільки віддзеркаленням стану суспільства, а й важливим засобом його реформування.

Досить часто інклюзія в освіті розглядається як підхід до навчання дітей та дорослих людей з особливими освітніми потребами в умовах системи вищої освіти. Звідси необхідно проведення низки заходів щодо впливу моральності на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах соціально-освітньої інклюзії.

Аналіз останніх досліджень. Вплив моральності на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах соціально-освітньої інклюзії досліджували: Т. Боголіб, Є. Бойко, О. Василик, Т. Гребнева, А. Гошко, Г. Дмитренко, В. Журавський, І. Каленюк, П. Коваль, В. Князев, С. Королюк, Т. Лев, Ю. Лисенко, О. Навроцький, В. Новіков, К. Павлюк, Ю. Палеха, Ж. Серкіс, В. Федосов, В. Шпотенко, М. Яструбський та. Наукові здобутки згаданих учених є значним внеском у теорію, методологію й організацію функціонування моральності в умовах інклюзивних процесах в Україні. Однак питання комплексного моніторингу моральності, що впливає на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах соціально-освітньої інклюзії, розроблені ще недостатньо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на важливість і актуальність інклюзивної освіти, науковці констатують серйозні проблеми в її науковій розробці та практичній реалізації. Дані обставини визначили актуальність теми дослідження та необхідність пошуку економіко-організаційних важелів впливу на активізацію розвитку інклюзивної освіти в Україні через механізм впливу моральності на економічну поведінку суб'єкта соціуму. У зв'язку з цим, метою даної статті є визначення пріоритетності моральності, що впливає на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах соціально-освітньої інклюзії в Україні.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи внутрішні компоненти мотивації людини до економічної діяльності, які включають у себе певні моральні цінності, А. Маршалл, зокрема, говорив про те, що в господарській діяльності, як і всюди, людина піддається впливу особистих схильностей, уявлень про обов'язок і відданість високим ідеалам. Їй властиві марнославство й безтурботність, почуття насолоди самим процесом гарного виконання справи, готовність принести себе в жертву заради родин. Усі ці якості і моральні цінності формуються й детермінуються в людині саме в умовах економічної діяльності. На думку А. Маршалла, тільки за допомогою економічної діяльності людина здатна досягти задоволення всіх своїх індивідуальних потреб, одночасно задовольняючи потреби інших [2].

Отже, розглядаючи історико-філософський аспект понять «моральність», «мораль», ми звернули увагу, що давньогрецькі філософи античного ідеалізму Платон, Сократ та інші тісно пов'язували мораль з Вселенським світопорядком [8]. Інші філософи звертали увагу на залежність моральності від формування суспільства і політики. «Людина є моральна істота тільки тому, що вона політична істота», писав Аристотель [9]. Для епохи середньовіччя характерно розуміння моралі як принципу божественного авторитету, систему заповідей,

які йдуть від Всевишнього, а моральна діяльність полягала в служінні йому. Згідно вчення про категоричний імператив І. Канта (XVIII ст.), незмінному постулаті, моральність тлумачиться як вічна і незмінна категорія, незалежна від суспільства і суспільних відносин. Моральність при такому є продуктом вищого духовного стану людини і має божественне походження. Моральні вимоги виступають як повеління Всевишнього [3]. В XVIII столітті пролонгували постулат Е.Е. Купера, А. Сміта, Д. Юма який називається «етичним сентименталізмом» і в якому стверджувалось, що основою моралі є моральні почуття [4]. За твердженням німецького філософа XIX ст. Гегеля, саме почуття лежать в основі моральності. Мислитель вважав, що словесне навчання моралі є безплідним. Справжня моральність є продукт самовиховання, який опирається на почуття радості і краси буття [10].

Німецький філософ XIX ст. Л.Фейєрбах вважав любов вищим проявом морального почуття, яке приносить щастя. Моральні почуття людини, на думку Л. Фейєрбаха, це є його природне надбання, його родова сутність. Він розглядав моральний зміст людини як натуральний продукт спілкування людини з ближніми, прагнення бути коханими та любити [11]. Тоді, як філософи XX ст. С.Л. Франк, К.С. Льюїс, Д. Бонхьофер, вважали турботу про потреби конкретних людей, служіння іншим, існування для інших – найбільш важливим для моральності людини [5].

Проведений аналіз поглядів філософів на розуміння суті вказаних наукових категорій показав, що існують різні думки про співвідношення поняття моральність і мораль. Враховуючи вищезазначені постулати, можна припустити, що у філософії мораль і моральність розглядаються в двох аспектах:

- як сферу почуттів, волі чи розуму, які є проявом внутрішнього світу людини (божественного промислу, світового розуму) і виражаються в поняттях добра і зла, оціночному відношенні до світу;
- як вираження того чи іншого способу соціальної поведінки, яка проявляється у вчинках, звичаях, вдачі і визначаються суспільно-політичними факторами.

Однак, є й інша точка зору. Так, Г.Гегель (XIX ст.) першим вказав на двояке розуміння моралі і позначив їх двома термінами – мораль і моральність. Мораль, в розумінні Гегеля, це результат життя сучасного суспільства. Моральність – характеристика об'єктивної поведінки людей [10].

Як зазначалося вище, суспільство, разом з іншими факторами, має значний вплив на зміст понять *мораль* і *моральність*, яка в свою чергу впливає на характер взаємовідносин особистості з оточуючими людьми. Моральні норми, моральні цінності виступають орієнтирами в вибудовуванні взаємовідносин особистості з навколишнім світом, соціумом. При цьому варто відзначити, що для людини моральні цінності здатні стати особистісно значущі тільки в процесі соціалізації і в процесі формування його взаємозв'язку з соціумом.

На основі порівняльного аналізу понять моральність і мораль можна зробити висновок про те, що мораль – це система вироблених у суспільстві норм, правил та вимог, що регулюють взаємодію між людьми, їх відношення до

явищ реального світу. Моральність тлумачиться як сукупність свідомості, навичок і звичок людини, які пов'язані з дотриманням цих норм, правил та вимог. Моральність, на відміну від моралі представляє складне соціально-психологічне утворення. Моральність конкретної людини є освоєна внутрішньо-прийнята суспільна мораль, яка регулює її індивідуальну поведінку на основі світоглядних переконань і почуття совісті. На наш погляд, таке розуміння моральності має слугуватиме утвердженню суб'єктів державності і формування економічного підґрунтя індивідуумів для створення доданої вартості. Отже, в результаті аналізу сутності поняття моральність була встановлена її приналежність до особистісних характеристик. Особливо значущим для нашого дослідження є те, що моральність формується разом з особистістю суб'єкта соціуму та невіддільна від його "Я".

Тому в економічній системі моральність розглядаємо як одне з базових понять морального виховання суб'єкта соціуму – державотворця та суб'єкта господарювання.

Пристаючи до розгляду морального виховання суб'єкта соціуму, доцільно замітити його характерну особливість, яка полягає в тому, що зміст морального виховання не є статичним. Ці зміни пов'язані з переоцінкою ведучих цінностей, моральних та законодавчих установок в суспільстві, змінами цілей загальнодержавного морального виховання і уявлень про його результати.

В результаті проведеного моніторингу виявлені фактори впливу на формування змісту морального виховання суб'єкта соціуму в процесі взаємовідносин внаслідок створення валового внутрішнього продукту та доданої вартості в країні:

- зміни світової основи та ціннісних орієнтацій суспільства, які здійснюють суттєвий вплив на розуміння джерела, змісту, мети і результату процесу морального виховання і підготовку професійного суб'єкта соціуму;
- формування різних підходів у розумінні сутності освіти та зміни уявлень про роль особистості у цьому процесі;
- активний розвиток психології особистості, розробка концепцій щодо виявленню структури і економіко-психологічного механізму процесу морального виховання;
- практичний досвід морального виховання студентів в умовах інклюзивної вищої освіти.

Отже, перш ніж перейти до питань, пов'язаних з вихованням моральних взаємовідносин студентів та інших суб'єктів соціуму в інклюзивній освіті, проаналізуємо різноманітні підходи до розуміння результату морального виховання. Дослідження наукової літератури показало, що дослідники багатогранно представляють сутність результату морального виховання.

Незважаючи на той факт, що зміст понять «мораль» і «моральність» загальновідомий, зупинимось на їх інтерпретації. Таким чином, на основі лінгвістичного аналізу слів моральність і мораль можна зробити наступний висновок: по-перше, в найвідоміших словниках ці слова розглядаються в якості синонімів; по-друге, мораль та моральність виражають с одного боку – прийняті в суспільстві правила та звичаї, з іншого – особистісні особливості

людини; по–третє, структуру лексичного значення слова моральність складає наступні контенти: душа, дух; моральні спонукання; норми і правила; вдачу, характер, поведінку, звичку тощо.

Отож, економічна система має службовий характер, вона необхідна для забезпечення тимчасового земного існування суб'єкта соціуму, а її стан, як втім і стан інших сфер життя людини, визначається моральним станом суспільства, тобто залежить від виконання духовно-морального закону.

Економічна поведінка людини, передусім, визначається її моральними якостями. А. Рих наполягає на тому, що питання про суть господарювання повинне знаходитися у сфері етики, а не економіки. Якщо економіка не служить користі суспільства, вона стає абсурдною, незважаючи на зростаючі прибутки і досягнення нею вершин раціональності. У своїх оцінках А. Рих керується неекономічними критеріями. Людина дістає можливості використання природних ресурсів в різних областях своєї діяльності, і в цьому сенсі отримує право господаря на планеті, але при цьому її рішення про використання матеріальних ресурсів повинні обмежуватися її внутрішньою відповідальністю перед всевишнім [6].

Дуже цікаві, вірні і досить переконливі докази визначального впливу моральності, духовно-морального закону на економіку наводить відомий сербський богослов, громадський діяч і вчений (доктор філософії та богослов'я) – святий Микола Сербський (1881–1956). Зупинимося на сутності духовно-морального закону. Духовно-моральний закон відноситься до кожної людини. Цей закон полягає у необхідності життя відповідно до совісті, заповідей. В християнстві дві найвищі заповіді полягають в любові до всевишнього і ближнього. Виконання, або порушення цих правил впливає на долю людини і людства в цілому. При цьому мається на увазі як земні наслідки праведного, або неправедного життя, так і долі людини у вічності. Так, згідно вченню релігійної літератури деяких східних вірувань, природні катаклізми, війни, хвороби, у тому числі невиліковні, зниження народжуваності, загибель міст і цивілізацій – пряме слідство порушення морального закону. Такі наслідки порушення цього закону не заперечуються і християнством. Але у найдосконалішому духовно-моральному законі, даному Новим завітом, акценти зміщуються не на земні наслідки поведінки людини, а на рішення долі людини у вічності. Хоча людство, що забулося, і зараз спостерігає зовнішні ознаки духовно-моральної кризи – деградацію моральності, демографічну, екологічну, економічну кризи [7]. В цілому завдання його дослідження набагато ширше, ніж доказ впливу духовно-морального закону тільки на економіку. Він стверджує і доводить це, досліджуючи Священну історію Старого Завіту, що духовно-моральний закон визначає дію так званих природних законів, хід історії, долі народів, дію соціальних законів [7, с. 31].

Отож, економіка і моральність – це взаємозумовленість моральних принципів і норм з різними елементами економічної системи на всіх етапах розвитку суспільства. На нижчій стадії розвитку, коли переважала приватнокапіталістична власність та механізм ринкового саморегулювання, домінували егоїстичні інтереси капіталістів, спрямовані на якнайшвидше збагачення шляхом жорстокої експлуатації найманої праці. За сучасних умов ці

ідеї проповідують представники неокласичного напрямку економічної теорії, передусім неоконсерватори. Вони дотримуються, зокрема, ідеї ринкової моралі, в якій взаємодія окремого індивіда або сім'ї з суспільством та компаніями і фірмами, а також у межах окремої сім'ї здійснюється шляхом укладання контрактів та угод. Така ідеологія ґрунтується на необмежених можливостях ринкового механізму саморегулювання й значною мірою ігнорує численні глибокі вади ринкової економіки. Ці ідеї за сучасних умов не здатні консолідувати і сформувати цілісну національну економічну систему, національну ідентичність народу, підривають принципи та цінності християнської економіки, а ядром господарського механізму стало державне регулювання економіки, яке доповнюється наднаціональним, певною мірою долається егоїзм приватних капіталістів, а отже, соціалдарвіністська мораль ринкового механізму.

На нашу думку, для створення етичного середовища в економіці України зараз визначальну роль мають особистісні фактори – професійна компетентність і висока моральність політиків, керівників і бізнесменів. В умовах недосконалого законодавства і системи контролю з одного боку, і ментальної особливості нашого народу не виконувати юридичні норми і приписи, але керуватися, передусім, природним правом «суди по совісті, а не згідно з законом», усними домовленостями, заснованими на довірі і неформальними правилами, з іншого, найважливіше визначальне значення має приклад поведінки політиків, керівників, що формує довіру або недовіру до влади і моделює поведінку більшості членів суспільства, у тому числі в економічній сфері.

Стан економіки України в першу чергу залежить від морального капіталу керівників, політиків, бізнесменів. Другий, такий же за значимістю для створення морального капіталу чинник – це розробка і впровадження в програми підготовки і перепідготовки бакалаврів, фахівців і магістрів відповідних навчальних курсів і програм. Зміст і методика їх викладу мають бути такими, щоб, прослухавши їх, випускники мали моральні переконання, які б спрямовували їх професійні знання на благо суспільства, а не на шкоду йому.

До речі, на розробку подібних програм великий бізнесмен і колишній посол США в Нідерландах Дж. Шед виділив Гарвардському університету 20 млн. доларів. Також він вважав, що кандидатів на навчання із спотвореними моральними засадами необхідно відсівати вже на стадії прийому у вищі навчальні заклади. Більше того, вважаємо, що етична проблематика повинна стати невід'ємною частиною кожної дисципліни [12].

Поняття моральної економіки розвинув історик Е.П. Томпсон, щоб описати фундаментальне явище низових мобілізацій XVIII століття. Воно полягало у зверненні до поширених уявлень про те, як має правильно, з моральної точки зору, працювати економіка [13]. За цими уявленнями, певні правила начебто зрозумілі самі собою: ціни на товари не повинні значно перевищувати їхню собівартість; торгівлю мають регулювати норми взаємності, а не ринкова гра тощо. І коли цим стандартам загрожували або ж ними нехтували, люди відчували своє право повстати, часто з ініціативи жінок.

Мотив був цілком економічним, проте не у звичному сенсі: ними рухали не обмежені матеріальні інтереси, а моральні вимоги до економіки.

У Франції ми спостерігаємо подібні бунти в ту епоху та пізніше: наприклад, шахтарі Анзенської вугільної компанії, що більшу частину ХІХ століття була найбільшим французьким підприємством, регулярно страйкували, аби нагадати керівництву про норми організації праці та її оплати. Вони часто посилалися на старий лад, власне кажучи, на звичай [14]. У наші часи ми спостерігаємо резонанс, викликаний рухом жовтих жилетів. Їхній список соціальних вимог — це втілення здебільшого моральних принципів економіки: захист найбільш вразливих верств населення (бездомних, людей з інвалідністю...), справедлива винагорода за працю, механізми солідарності, забезпечення соціальних послуг, покарання за податкові махінації, відповідність внеску відповідно до можливостей за формулою: *«Великі платять багато, малі — мало»*. Цей заклик до того, що народу може здатися здоровим глуздом, не є самоочевидним. Адже на противагу утилітарному прославленню політики пропозиції та теорії «просочування благ зверху вниз», які так любить панівна еліта (задля залучення капіталу, давати більше тим, хто вже має більше, «першим у черзі»), реальна економіка має засновуватись на моральних принципах. Це надає силу та масову підтримку рухові серед народу. У формі соціальних вимог він виражає принципи моральної економіки, які влада не раз відкрито критикувала й пишалася цим. Так злагожденість руху стає зрозумілішою, як і те, що він зміг обійтись без централізованої організації.

Як показав Джеймс Скотт, моральна економіка допомагає досягти колективної дії, зокрема й діям без необхідних для мобілізації засобів [15].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи зазначене, можна стверджувати, що існує чимало вимірів впливу моральності на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах соціально-освітньої інклюзії. Це є стосунки на кшталт «суб'єкт соціуму з обмеженими фізичними можливостями – держава, вищий інклюзивний навчальний заклад (студент, педагог, викладач, розпорядник бюджетних коштів тощо)», «підприємець – партнер (клієнт, працівник, споживач тощо)», «підприємець – держава», «підприємець – суспільство» та ін.

У кожному із названих типів наявна тенденція значного впливу морального чинника на економічну свідомість і економічну поведінку суб'єктів господарської діяльності, залежності розвитку економічного буття суб'єкта соціуму, суспільства загалом від морально-духовних компонентів. Зростання ролі і значення останньої, на наше глибоке переконання, здійснюватиме великий позитивний вплив на процес гуманізації суспільного життя, зростання в ньому духовності, посилюватиме перспективи сталого розвитку світу.

Список літератури

1. Шадриков В. Происхождение человечности. М.: Логос, 2004. 296 с.
2. Маршалл А. Принципы экономической науки. К.: «УМК Центр», 2001. 216 с.
3. Кант И. Лекции по этике. М.: Республика, 2000. 146 с.
4. Смит А. Теория нравственных чувств. Москва : Республика, 1997. 279 с.

5. Франк С. Духовные основы общества. Москва : Республика, 1992. 512 с.
6. Рих А. (1996). Хозяйственная этика. Москва : Посев, 810 с.
7. Сербский Н. Слово о Законе (Номология). Москва : Издательство Братства Святителя Алексия. Центр святоотеческих переводов; Издательство «Феофания», 2005. 128 с.
8. Платон. Собрание сочинений в 4-х т. Москва : Мысль, 1990. Т. 1. 860 с.
9. Асмус В. Аристотель. Сочинения в 4-х томах. Москва : Мысль, 1976. Т.1. 550 с.
10. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. В 3-х т. Т.1. Наука логики. Москва : Мысль, 1974. 452 с.
11. Фейеберх Л. История философии. Собрание произведений в 3 т. Т.1. Москва : Мысль, 1974. 544 с.
12. Компаниец В.В. Типизация социально-экономических систем по этическому критерию. *Вісник економіки транспорту і промисловості УкрДАЗТ*. Харків, 2009. №28. С. 262-272.
13. Edward Palmer Thompson. The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. *Past & Present*, 1971. № 50.
14. Samuel Hayat. Une politique en mode mineur. Ordre patronal et ordre communautaire dans les mines du Nord au XIXe siècle. *Politix*, 2017. № 120.
15. James C. Scott. The Moral Economy of the Peasant Rebellion & Subsistence in Southeast Asia. New Haven : Yale University Press, 1977.

References

1. Shadrykov V.D. Proyskhozhdentye chelovechnosty. M.: Logos. 2004. 296 s.
2. Marshall A. Pryntsyry ekonomichnoji nauky. K.: ADS «UMK Center». 2001. 216 s.
3. Kant I. Lektsii po etike. M.: Respublika, 2000. 146 s.
4. Smit A. Teoriya npravstvennyih chuvstv. Moskva : Respublika, 1997. 279 s.
5. Frank S. Duhovnyie osnovyi obschestva. Moskva : Respublika, 1992. 512 s.
6. Rih A. (1996). Hozyaystvennaya etika. Moskva : Posev, 810 s.
7. Serbskiy N. Slovo o Zakone (Nomologiya). Moskva : Izdatelstvo Bratstva Svyatitelya Aleksiya. Tsentr svyatootecheskih perevodov; Izdatelstvo «Feofaniya», 2005. 128 s.
8. Platon. Sobranie socheneniy v 4-h t. Moskva : Myisl, 1990. T. 1. 860 s.
9. Asmus V. Aristotel. Socheneniya v 4-h tomah. Moskva : Myisl, 1976. T.1. 550 s.
10. Gegel G. Entsiklopediya filosofskih nauk. V 3-h t. T.1. Nauka logiki. Moskva : Myisl, 1974. 452 s.
11. Feyeberh L. Istoriya filosofii. Sobranie proizvoedeniy v 3 t. T.1. Moskva : Myisl, 1974. 544 s.

12. Kompaniets V.V. Tipizatsiya sotsialno-ekonomicheskikh sistem po eticheskomu kriteriyu. Visnik ekonomiki transportu i promislovosti UkrDAZT. Harkiv, 2009. №28. S. 262-272.

13. Edward Palmer Thompson. The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. Past & Present, 1971. № 50.

14. Samuel Hayat. Une politique en mode mineur. Ordre patronal et ordre communautaire dans les mines du Nord au XIXe siècle. Politix, 2017. № 120.

15. James C. Scott. The Moral Economy of the Peasant Rebellion & Subsistence in Southeast Asia. New Haven : Yale University Press, 1977.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2019 р.

УДК 336.51

Наталія Анатоліївна МАЗУР

доктор економічних наук, професор
професор кафедри економіки підприємства,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
E-mail: natali76.01maz@gmail.com

ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗАХОДІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ, ТРУДОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Мазур Н.А. Державний фінансовий контроль заходів із соціальної, трудової та професійної реабілітації осіб з інвалідністю. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол.ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С.17-27. – ISSN 2617-1112.

Анотація

Вступ. На сучасному етапі система державного фінансового контролю в Україні не забезпечує належного рівня фінансово-бюджетної дисципліни через низку проблем, які притаманні державному фінансовому контролю, до складу яких входять організаційні, правові та методологічні, а також незабезпеченість кадровим потенціалом.

Мета. Аналіз стану забезпечення ефективного контролю за управлінням та використанням державних ресурсів відповідними державними органами, побудови та класифікації вітчизняної системи державного фінансового контролю, оцінка результативності та ефективності використання коштів державного бюджету, виділених Міністерству соціальної політики України, а

також Фонду соціального захисту інвалідів за бюджетною програмою КПКВК 2507030 «Заходи із соціальної, трудової та професійної реабілітації інвалідів».

Результати. Встановлено, що недотримання Міністерством соціальної політики України та Фондом соціального захисту інвалідів Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані технічні засоби реабілітації, не вжиття ними заходів щодо узгодженості нормативно-правової бази та окремих розпорядчих документів із внесеними змінами до законодавства, відсутності їх контролю за наповненням Центрального банку даних з проблем інвалідності (бази даних) створює ризики для ефективного і результативного використання бюджетних коштів за КПКВК 2507030. Поряд з цим, на сьогодні в Україні не вирішено проблему створення цілісної системи державного фінансового контролю. Мають місце невизначеність правового поля діяльності державних контролюючих органів, дублювання функцій і повноважень, паралелізм в роботі, відсутність узгодженої взаємодії та спеціалізації при проведенні перевірок та виконанні покладених повноважень.

***Ключові слова:** державний фінансовий контроль; органи контролю; Державна аудиторська служба; заходи із соціальної, трудової та професійної реабілітації осіб з інвалідністю.*

Nataliia Anatoliivna MAZUR

Doctor of Economic Sciences, Full Professor,
Professor of the Department of Enterprise Economics,
Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University,
Email: natali76.01maz@gmail.com

STATE FINANCIAL CONTROL OF EVENTS FROM SOCIAL, LABOR AND PROFESSIONAL REHABILITATION OF EMPLOYMENT OF PERSON WITH DISABILITIES

Abstract

Introduction. At the present stage, the system of state financial control in Ukraine does not provide an adequate level of financial and budgetary discipline due to a number of problems inherent in public financial control, which include organizational, legal and methodological, as well as lack of human resources.

Purpose. The purpose is to analysis of the state of ensuring effective control over the management and use of state resources by the relevant state bodies, construction and classification of the national system of state financial control, assessment of the efficiency and effectiveness of the use of state budget funds allocated to the Ministry of Social Policy of Ukraine, as well as the Fund for Social Protection of Persons with Disabilities under the budget program of the CPCAC 2507030 «Measures for social, labor and vocational rehabilitation of persons with disabilities».

Results. It is established that the Ministry of Social Policy of Ukraine and the

Fund for Social Protection of Disabled Persons did not comply with the Procedure of providing technical and other means of rehabilitation of persons with disabilities, children with disabilities and other certain categories of the population and payment of monetary compensation for self-purchased technical means of rehabilitation. regulatory framework and separate regulatory documents with amendments to the legislation, lack of their control over filling the Central The disability database (database) poses risks to the effective and efficient use of budgetary funds under the CPACCR 2507030. At the same time, the problem of creating a comprehensive system of state financial control has not been solved in Ukraine. There are uncertainties in the legal field of activity of state control bodies, duplication of functions and powers, parallelism in the work, lack of coordinated interaction and specialization in carrying out inspections and fulfillment of the assigned powers.

Keywords: *state financial control; control bodies; State Audit Service; measures for the social, labor and vocational rehabilitation of persons with disabilities.*

JEL classification: H53, H55, E61, G28.

Вступ. На сьогодні розбудова дієвої та ефективної системи фінансового контролю в державному секторі, яка базувалася б на основоположних принципах та кращих практиках ЄС, є вкрай важливим кроком у процесі впровадження реформи управління державними фінансами. Тому доцільно зосередити увагу на вирішенні ряду проблемних питань, які стримують або мають негативний вплив на розвиток системи фінансового контролю в країні. Зокрема, першочергово необхідно провести моніторинг реальної можливості забезпечення здійснення ефективного контролю за управлінням та використанням державних (місцевих) ресурсів на центральному, регіональному і місцевому рівнях відповідними державними органами, що здійснюють такий контроль, та ідентифікувати проблеми законодавчого і організаційно-управлінського характеру у зазначеній сфері.

Передусім йдеться про групу проблем організаційного характеру, а саме відсутність чіткого переліку органів, на яких покладено здійснення в Україні державного фінансового контролю, та їх повноважень. Зокрема, державний фінансовий контроль, як правило, пов'язують із Державною аудиторською службою, Рахунковою палатою України, Міністерством фінансів України, Державною фіскальною службою України, Державною службою фінансового моніторингу України, Фондом державного майна України, Національним банком України, Антимонопольним комітетом, службами внутрішнього контролю у міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади тощо [1].

Мета та завдання статті. Метою дослідження є аналіз стану забезпечення ефективного контролю за управлінням та використанням державних ресурсів відповідними державними органами, побудови та класифікації вітчизняної системи державного фінансового контролю, оцінка результативності та ефективності використання коштів державного бюджету, виділених Міністерству соціальної політики України, а також Фонду

соціального захисту інвалідів за бюджетною програмою КПКВК 2507030 «Заходи із соціальної, трудової та професійної реабілітації інвалідів».

Виклад основного матеріалу дослідження. Контроль – це загальна функція управління, що відповідає за нагляд та перевірку відповідності функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням, визначення результатів їх виконання, виявлення допущених відхилень від відповідних нормативних документів (законів, стандартів, наказів) і принципів організації та регулювання діяльності, на яку спрямована перевірка [2].

У загальному вигляді ключовими компонентами фінансового контролю за управлінням державними (місцевими) ресурсами та їх використанням є державний фінансовий контроль, який здійснюють органи Держаудитслужби, уповноважені Кабінетом Міністрів України (урядовий контроль), державний зовнішній фінансовий контроль (аудит), який здійснює Рахункова палата від імені Верховної Ради України (парламентський контроль), та державний внутрішній фінансовий контроль, зокрема внутрішній контроль та внутрішній аудит, який забезпечується відповідно розпорядниками бюджетних коштів та підрозділом внутрішнього аудиту в бюджетній установі.

Така побудова та класифікація вітчизняної системи фінансового контролю забезпечують створення надійної платформи для її ефективного розвитку, зокрема розвитку правового поля, унормування понятійного апарату, уніфікацію чітких і прозорих правил діяльності органів контролю, удосконалення механізму співпраці та обміну інформацією між ними, ідентифікацію статусу і місці кожного з них, а також сприяють максимальному наближенню до міжнародних стандартів та кращої практики ЄС. Адже основною метою їх діяльності є забезпечення здійснення ефективного контролю за управлінням та використанням державних (місцевих) ресурсів.

Основні завдання органу державного фінансового контролю наведено на рис. 1. Здійснення державного фінансового контролю забезпечує центральний орган виконавчої влади, уповноважений Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю [3].

Основним завданням у діяльності органів Державної аудиторської служби України упродовж 2018 року, як і у попередні роки, була реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю та здійснення відповідних заходів, спрямованих на забезпечення ефективного, законного, цільового, результативного використання та збереження державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, досягнення економії бюджетних коштів.

Загалом за результатами діяльності органів державного фінансового контролю за 2018 рік:

- проконтрольовано та досліджено 1072,4 млрд грн фінансових та матеріальних ресурсів держави;
- виявлено втрат фінансових та матеріальних ресурсів на суму 2,6 млрд гривень, з яких відшкодовано майже 1,0 млрд гривень;
- встановлено фактів неефективного використання коштів і майна на 15,5 млрд гривень;
- попереджено порушень та недоліків на 21,8 млрд гривень.

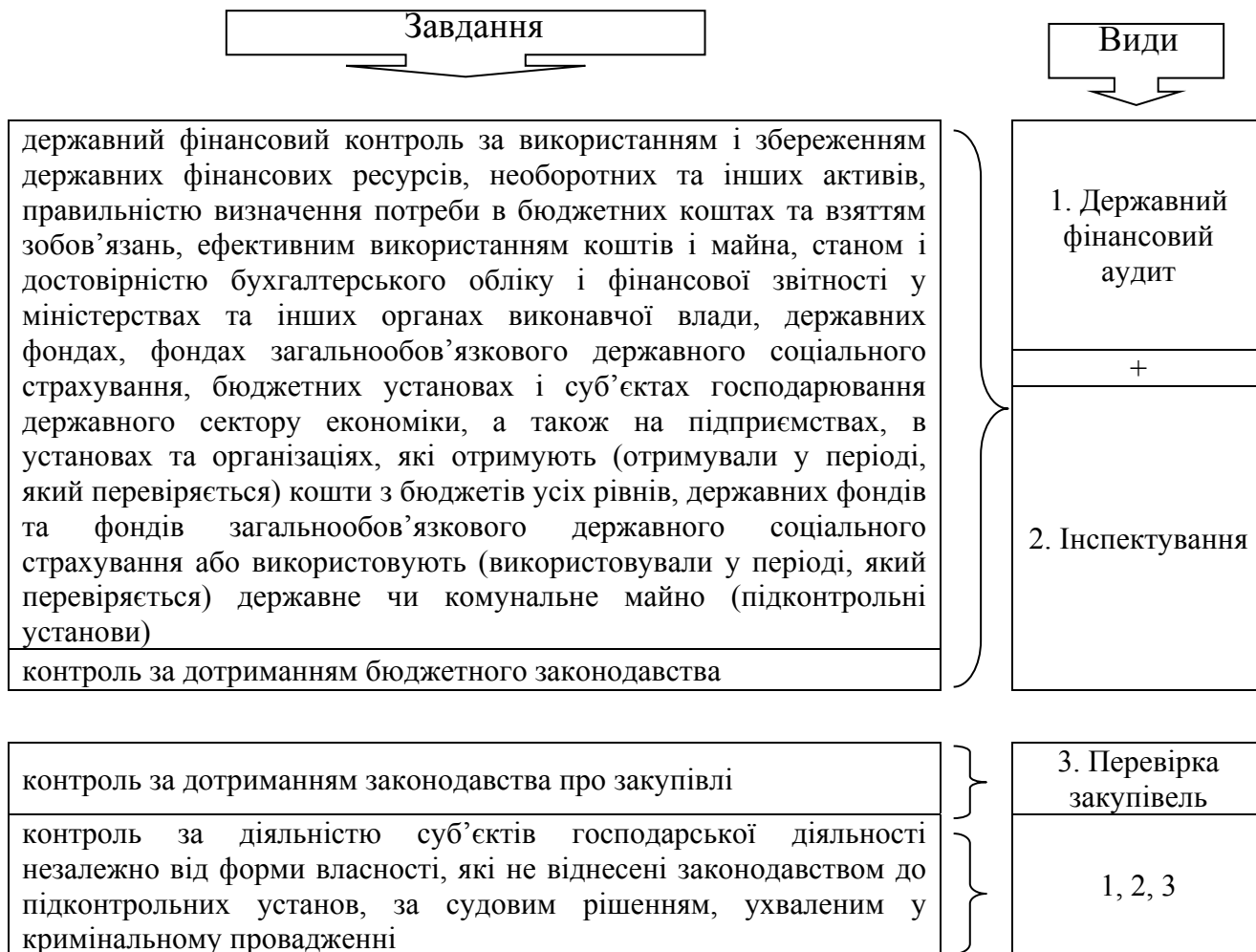

Рис. 1. Основні завдання органу та види державного фінансового контролю України

Джерело: сформовано автором

Внаслідок застосування дієвих заходів щодо відшкодування та повернення завданих державі втрат за підсумками 2018 року загальна ефективність роботи органів державного фінансового контролю в частині співвідношення обсягів відшкодованих втрат бюджетних коштів порівняно з видатками на їх утримання становила 129,2 %.

Контролем охоплено найважливіші для суспільства сфери: оборона, освіта і наука, охорона здоров'я і соціальний захист населення, житлово-комунальне господарство, паливно-енергетичний та агропромисловий комплекси, інфраструктура і транспорт тощо.

Державний фінансовий аудит є різновидом державного фінансового контролю і полягає у перевірці та аналізі органом державного фінансового контролю фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю. Результати державного фінансового аудиту та їх оцінка викладаються у звіті.

Інспектування здійснюється органом державного фінансового контролю у формі ревізії та полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів

порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб. Результати ревізії викладаються в акті.

Контроль за дотриманням законодавства у сфері закупівель здійснюється шляхом проведення моніторингу закупівлі у порядку, встановленому Законом України «Про публічні закупівлі», проведення перевірки закупівель, а також під час державного фінансового аудиту та інспектування. Перевірка закупівель у замовників проводиться за місцезнаходженням юридичної особи, що перевіряється, чи за місцем розташування об'єкта права власності, щодо якого проводиться перевірка, і полягає у документальному та фактичному аналізі дотримання замовником законодавства про закупівлі. Моніторинг закупівлі здійснюється за місцезнаходженням органу державного фінансового контролю.

Розглянемо більш детально ефективність державного фінансового аудиту виконання бюджетної програми за КПКВК 2507030 «Заходи із соціальної, трудової та професійної реабілітації інвалідів», головним розпорядником коштів якої Законами України про Державний бюджет України на 2015, 2016, 2017 та 2018 роки визначено Міністерство соціальної політики України [4].

Зазначеному Міністерству на виконання бюджетної програми на 2015-2018 роки затверджено бюджетні призначення на суму 6246,3 млн грн, з них за період 2015-2018 роки та 9 місяців 2018 року профінансовано 5 633,6 млн гривень.

Під час аудиту досліджувалися такі напрями бюджетної програми:

- забезпечення окремих категорій населення України технічними та іншими засобами реабілітації (3575,1 млн грн);
- функціонування державних реабілітаційних установ для осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю, що належать до сфери управління Мінсоцполітики (339,6 млн грн);
- технічне оснащення діючих робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю, створення на робочому місці особи з інвалідністю належних санітарно-гігієнічних, виробничих і технічних умов згідно з індивідуальною програмою реабілітації особи з інвалідністю, технічне переоснащення виробництва з метою створення додаткових робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю підприємствами, організаціями громадських організацій осіб з інвалідністю, створення спеціальних робочих місць для працевлаштування інвалідів (47,3 млн грн);
- випуск спеціальної літератури та аудіозаписів (у тому числі для професійної підготовки осіб з інвалідністю) з метою комплектування бібліотек підприємствами, організаціями громадських організацій інвалідів, центрами професійної реабілітації інвалідів, тощо [4].

Усього за КПКВК 2507030 за 2015-2018 роки в середньому фінансувалося 18 напрямів бюджетної програми. Відповідальним виконавцем цієї бюджетної програми згідно із законодавством у 2015-2018 роках визначено Фонд соціального захисту інвалідів.

Стан фінансування бюджетної програми за КПКВК 2507030 у 2015-2017 роках наведено у таблиці 1.

На виконання заходів бюджетної програми за КПКВК 2507030 на 2015-2017 роки, відповідно до наданих паспортів бюджетної програми за 2015-2017

роки та звітів про їх виконання, Міністерству соціальної політики України затверджено бюджетних призначень на загальну суму 4731,8 млн грн, з них у 2015 році на суму 1232,1 млн грн, у 2016 році на - 1485,7 млн грн та у 2017 року - 1993,5 млн гривень.

Фактично на виконання бюджетної програми за КПКВК 2507030 головному розпоряднику бюджетних коштів - Міністерству соціальної політики України та розпоряднику нижчого рівня – відповідальному виконавцю – Фонду соціального захисту інвалідів у 2015-2017 роках спрямовано 4628,4 млн грн, з них у 2015 році на суму 1209,4 млн грн, що становить 98,1% від затверджених бюджетних призначень, у 2016 році – 1425,6 млн грн (95,9%) та у 2017 році – 1993,5 млн грн (99,0%) [4].

Наведені у таблиці 1 дані свідчать, що загальний обсяг затверджених бюджетних призначень за бюджетною програмою КПКВК 2507030 збільшився у 2016 році порівняно з 2015 роком на 20,6% (253,6 млн грн) та у 2017 році порівняно з 2016 роком на 35,6% (528,2 млн грн).

Таблиця 1

Стан фінансування бюджетної програми за КПКВК 2507030
у 2015-2017 роках, тис. грн

	Всього	Головний розпорядник бюдж. коштів Мінсоцполітики	- за загальним фондом	- за спеціальним фондом	Відповідальний виконавець Фонд соціального захисту інвалідів	- за загальним фондом	- за спеціальним фондом
2015 рік							
Затверджено	1 232,1	-	-	-	1 232,1	1 020,6	211,6
Профінансовано	1 209,4	-	-	-	1 209,4	1 009,8	199,6
% фінансування	98,1	-	-	-	98,1	98,9	94,3
2016 рік							
Затверджено	1 485,7	-	-	-	1 485,7	1 167,1	318,6
Профінансовано	1 425,6	-	-	-	1 425,6	1 163,0	262,5
% фінансування	95,9	-	-	-	95,9	99,6	82,4
2017 рік							
Затверджено	2 013,9	-	-	-	2 013,9	1 778,0	235,9
Профінансовано	1 993,5	-	-	-	1 993,5	1 776,0	217,5
% фінансування	99,0	-	-	-	99,0	99,9	92,2
Всього							
Затверджено	4 731,8	-	-	-	4 731,8	3 965,7	766,1
Профінансовано	4 628,4	-	-	-	4 628,4	3 948,8	679,6
% фінансування	97,8	-	-	-	97,8	99,6	88,7

Джерело: сформовано за даними [4]

Згідно із звітами про виконання паспорта бюджетної програми за КПКВК 2507030 за 2015-2017 роки за напрямом «Функціонування всеукраїнських, державних, міжрегіональних центрів професійної реабілітації осіб з інвалідністю і державних центрів соціальної реабілітації дітей з інвалідністю, у тому числі Всеукраїнського центру реабілітації інвалідів «Віра, надія, любов» встановлено наступні показники якості – табл. 2.

Аналізом показника якості «Рівень працевлаштування осіб з інвалідністю від загальної чисельності випускників центрів професійної, реабілітації осіб з інвалідністю» встановлено, що у 2015-2017 роках показник не виконано на

76,2%, 7,6% і 17,5% відповідно.

Таблиця 2

Показники якості використання коштів для функціонування всеукраїнських, державних, міжрегіональних центрів професійної реабілітації осіб з інвалідністю

Показник	2015 рік			2016 рік			2017 рік		
	План	Факт	%	План	Факт	%	План	Факт	%
1. Рівень працевлаштування осіб з інвалідністю від загальної чисельності випускників центрів професійної реабілітації осіб з інвалідністю, %	100	23,8	23,8	31,4	29	92,4	33,1	27,3	82,5
2. Рівень інтеграції дітей з інвалідністю у загальноосвітні навчальні заклади після проходження реабілітації в центрах, %	8,1	8,1	100	11,5	10,9	94,8	17,6	13,6	77,3

Джерело: сформовано за даними [4]

Показник якості «Рівень інтеграції дітей з інвалідністю у загальноосвітні навчальні заклади після проходження реабілітації в центрах» у 2016-2017 роках не виконано на 5,2% і 22,7% відповідно.

В цілому, за 2015 та 2017 роки, кошти, які планувалися на забезпечення осіб з інвалідністю спеціальними засобами для орієнтування, спілкування та обміну інформацією, перенаправлялися на інші напрями забезпечення технічних засобів реабілітації, що свідчить про факт неефективного використання коштів та відсутності належного внутрішнього контролю з боку Міністерства соціальної політики України - як головного розпорядника коштів та Фонду – як розпорядника нижчого рівня в частині пошуку постачальників спеціальних засобів.

Відповідно до аналізу стану фінансування видатків на засоби для ходіння, керовані однією рукою, обчислена потреба в них не забезпечена, у зв'язку з чим Фондом соціального захисту інвалідів та Міністерство соціальної політики України не вжито заходів щодо забезпечення повної потреби, в результаті чого особи з інвалідністю не отримали відповідні засоби реабілітації.

Оновленим порядком № 321 [5] передбачено виплату особам з інвалідністю грошової компенсації за самостійне придбання технічних та інших засобів реабілітації і надання їм під час первинного та складного протезування і ортезування та первинного забезпечення кріслом колісним послуг з підбору, адаптації, освоєння зазначених засобів (далі - реабілітаційні послуги).

Аудитом встановлено, що Мінсоцполітики не визначив нового порядку ведення звітності про забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, інших осіб технічними та іншими засобами реабілітації і виплату грошової компенсації вартості за самостійно придбані технічні засоби реабілітації, як це передбачено оновленим порядком № 321. Крім цього, Мінсоцполітики надало інформацію, що станом на 01.10.2018 триває розроблення порядку надання реабілітаційних послуг особам з інвалідністю.

З огляду на зазначене всупереч оновленого порядку № 321 [5] у січні-вересні 2018 року за КПКВК 2507030 забезпечення осіб з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації шляхом виплати їм грошової компенсації та надання реабілітаційних послуг фактично не здійснювалось.

З огляду на викладене, станом на 01.10.2018 Фонд не надавав будь-яких пропозицій Мінсоцполітики щодо спрямування бюджетних коштів до органів соціального захисту населення на виплату грошових компенсацій та оплати реабілітаційних послуг, а Міністерство в свою чергу не забезпечило виконання бюджетної програми за КПКВК 2507030 на 2018 рік щодо здійснення таких видатків. Через що особи з інвалідністю були позбавлені права на отримання у 2018 році (з квітня 2018) грошової компенсації за самостійне придбання технічних та інших засобів реабілітації, а також оплати реабілітаційних послуг.

Фонд як відповідальний виконавець бюджетної програми за КПКВК 2507030 не здійснює моніторинг забезпечення осіб з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації і не проводить внутрішній контроль за витрачанням бюджетних коштів органами соціального захисту населення за КПКВК 2507030.

Аналізом отриманої інформації встановлено випадки зволікання впродовж квітня-вересня 2018 року окремими органами соціального захисту населення в підписанні (укладенні) дво/тресторонніх договорів з підприємствами для забезпечення ТЗР осіб з інвалідністю.

Відповідно до розподілу відкритих асигнувань Міністерством за період з 01.01.2015 по 01.10.2018 через органи Державної казначейської служби України перераховано Відділенням Фонду кошти призначені для працевлаштування осіб з інвалідністю, на здійснення заходів щодо їх соціально-трудової реабілітації, випуску спеціальної літератури та аудіозаписів на загальну суму 68047,70 тис. грн, із них використано (касові видатки) на суму 53199,48 тис. грн. [4].

При цьому одержувачі бюджетних коштів у зв'язку із не проведенням державних закупівель, не укладанням договорів про закупівлю і не отриманням обладнання, робіт, не змогли протягом поточних років використати повністю та/або частково отриману фінансову допомогу, що призвело до повернення бюджетних коштів до державного бюджету за 2015-2017 роки на загальну суму 10038,46 тис. грн.

Водночас, слід зазначити, що Міністерство в деяких випадках направило одержувачам фінансову допомогу в кінці року, що і стало однією із причин її невикористання та повернення до державного бюджету.

Аудитом також встановлено факт розподілу та затвердження коштів фінансової допомоги на безповоротній основі взагалі без рішення та наказу Міністерства.

За результатами проведених зборів інформації та отриманих документів від підприємств, організацій громадських організацій осіб з інвалідністю, **аудитом встановлено факти невиконання умов договору про надання фінансової допомоги на безповоротній основі її отримувачами (одержувачами).**

Висновки і пропозиції. Таким чином, державний фінансовий контроль, як форма реалізації контрольної функції фінансів, виступає завершальним етапом процесу державного управління централізованими та

децентралізованими фінансовими ресурсами. Якщо контрольна функція розкриває сутність фінансів, то державний фінансовий контроль розкриває сутність державного управління. Його значення в умовах розвитку ринкових відносин постійно зростає, оскільки економічні методи управління усе більше замінюють адміністративні.

Аудитом встановлено низку проблемних питань під час використання коштів, передбачених у державному бюджеті на заходи із соціальної, трудової та професійної реабілітації осіб з інвалідністю за напрямками, які досліджувалися.

Поряд з цим, на сьогодні в Україні не вирішено проблему створення цілісної системи державного фінансового контролю. Мають місце невизначеність правового поля діяльності державних контролюючих органів, дублювання функцій і повноважень, паралелізм в роботі, відсутність узгодженої взаємодії та спеціалізації при проведенні перевірок та виконанні покладених повноважень.

Список літератури

1. Євтушенко М.С. Проблеми державного контролю над ефективним використанням коштів місцевих бюджетів. *Інфраструктура ринку*. 2018. №22. С. 181-187.
2. Скаско О.І. Теорія, методологія та організація системи контролю в банках України: дис...канд. екон. наук : 08.00.09. Тернопіль, 2014.
3. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України № 5463-VI від 16.10.2012. Дата оновлення: 27.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12> (дата звернення: 05.09.2019).
4. Аудиторський звіт Державного фінансового аудиту виконання Міністерством соціальної політики України бюджетної програми за КПКВК 2507030 «Заходи із соціальної, трудової та професійної реабілітації інвалідів» за період з 01 січня 2015 р. по 01 жовтня 2018 р. №04-24/1 від 18.01.2019 р.: Державна аудиторська служба України. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk> (дата звернення: 07.09.2019).
5. Про затвердження Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення, переліку таких засобів: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2012 р. № 321. URL: <https://kmu.gov.ua> (дата звернення: 07.09.2019).

References

1. Yevtushenko M.S. (2018). Problemy derzhavnoho kontrolyu nad efektyvnym vykorystannyam koshtiv mistsevykh byudzhativ. *Infrastruktura rynku*, №22.
2. Skasko O.I. (2014). Teoriya, metodolohiya ta orhanizatsiya systemy kontrolyu v bankakh Ukrayiny: dys...kand. ekon. nauk : 08.00.09. Ternopil.
3. Pro osnovni zasady zdiysnennya derzhavnoho finansovoho kontrolyu v Ukrayini (2012). Zakon Ukrayiny 5463-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.
4. Audy`tors`ky`j zvit Derzhavnoho finansovogo audy`tu vy`konannya

Ministerstvom social'noyi polity'ky` Ukrayiny` byudzhetnoyi programy` za KPKVK 2507030 «Zaxody` iz social'noyi, trudovoyi ta profesijnoyi reabilitaciyi invalidiv» za period z 01 sichnya 2015 r. po 01 zhovtnya 2018 r. (2019). Derzhavna audytors'ka sluzhba Ukrayiny. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk>.

5. Pro zatverdzhennya Poryadku zabezpechennya texnichny'my` ta inshy'my` zasobamy` reabilitaciyi osib z invalidnistyu, ditej z invalidnistyu ta inshy`x okremy`x kategorij naseleennya, pereliku taky`x zasobiv (2012). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny 321. URL: <https://kmu.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2019 р.

УДК 332.025+332.146.2

Ярослава Сергіївна ЛЕВЧЕНКО

Доктор філософії з галузі «Соціальні та поведінкові науки»

Доцент,

Харківський національний автомобільно-дорожній

університет

slavalevcenko1984@gmail.com

РОЗРОБКА СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ЯК ФАКТОРА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

Левченко Я.С. Розробка системи забезпечення інвестиційної привабливості як фактора конкурентоспроможності в контексті державно-приватного партнерства в умовах інклюзивної економіки. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол.ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 27-39. – ISSN 2617-1112.

Анотація

Запропоновано систему забезпечення інвестиційної привабливості підприємства в контексті регіонального розвитку в умовах інклюзивної економіки, що заснована на поєднанні факторів інвестиційної привабливості підприємства, факторів, що впливають на привабливість сектору та регіону, оцінці стабільності підприємства в галузі та забезпечення ефективної взаємодії

держави та приватного інвестора в рамках державно-приватного партнерства (ДПП). Показано, що в умовах інклюзивної економіки ДПП виступає одним із ключових факторів, що впливають на інвестиційну привабливість підприємства та сприяє її підвищенню. Запропонована система забезпечення інвестиційної привабливості підприємства в контексті регіонального розвитку демонструє важливість взаємної підтримки між державою та приватним бізнесом.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, система забезпечення, державно-приватне партнерство, забезпечення інвестиційної привабливості підприємства, взаємодія держави та приватного інвестора, інклюзивна економіка.

Yaroslava Serhiyivna LEVCHENKO

Doctor of Philosophy in Social and Behavioral Sciences

Docent,

Kharkiv National Automobile and Highway University

**DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS
AS A FACTOR OF COMPETITIVENESS IN THE CONTEXT OF STATE-
PRIVATE PARTNERSHIP IN CONDITIONS OF
INCLUSIVE ECONOMY**

Abstract

The system of providing investment attractiveness of the enterprise in the context of regional development in the conditions of inclusive economy is offered. It is based on a combination of investment attractiveness factors of the enterprise, factors affecting the attractiveness of the sector and the region, the assessment of the stability of the enterprise in the industry and ensuring effective interaction of the state and the private investor in the framework of public-private partnership (PPP). It is shown that in an inclusive economy, PPP is one of the key factors that influence the investment attractiveness of the enterprise and contributes to its increase. The proposed system of ensuring the investment attractiveness of the enterprise in the context of regional development demonstrates the importance of mutual support between the state and private business.

Keywords: investment attractiveness, providing system, public-private partnership, ensuring of investment attractiveness of the enterprise, interaction of the state and private investor, inclusive economy.

JEL classification: G11, G31.

Вступ. В даний час проводиться низка досліджень для оцінки привабливості окремих підприємств, регіонів та країн. На сьогоднішній день інвестиційна привабливість підприємства визначається не тільки показниками його економічної діяльності, але й факторами, які впливають на інвестиційну

привабливість міста, регіону, сектора, в якому воно функціонує. Саме тому інтерес науки, політики, бізнесу до інвестиційної привабливості продовжує зростати, і це відбувається, зокрема, через його вплив на конкурентоздатність та сталий розвиток національних економік. Тому необхідно провести додаткові дослідження в галузі комплексної оцінки інвестиційної привабливості підприємств в контексті регіонального розвитку, що є основною метою дослідження.

Дослідники всього світу говорять про важливість інвестиційної привабливості індивідуального підприємства як складової та основної (фундаментальної) частини інвестиційної привабливості регіону та країни. Лідером серед європейських країн, які приділяють значну увагу інвестиційній привабливості регіонів, міст та, зокрема, окремих підприємств є Польща. Доказом цього є те, що 16 березня 2017 року відбулася конференція під назвою «ВРСС економічні дебати» за участю представників ділового світу, підприємців, інвесторів, університетів, керівників регіонів, представників мерії Жешова, Асоціації авіаційної долини та спеціальних економічних зон (Економічні дебати ВРСС, 2017). "Я не буду зосереджуватися на перевагах або винятках, які необхідні для підтримки оптимізму серед інвесторів. Є достатньо довготривалих прикладів успішних інвестицій в Україну, і є досить секторів економіки, де інвестиції вважаються успішними протягом найближчих семи-десяти років. Основні речі, які очікують більшість інвесторів, є рівні правила гри" (Міністерство, 2016).

Тобто, необхідно створити сприятливі умови не тільки для інвестора ззовні, але й для стимулювання місцевих підприємств. Такими стимулами можуть бути різні види співпраці між державою та приватним сектором. Оскільки реалізація завдань з розвитку інфраструктури лежить на плечах не тільки держави, а й приватного бізнесу, дуже важлива взаємна підтримка між державою та приватним бізнесом.

Проте недостатньо звернути увагу лише на інвестиційну привабливість підприємства. Його конкурентоспроможність залежить від галузі та регіону, в якому воно працює (Економічні дебати ВРСС, 2017).

Все це свідчить про постійний інтерес дослідників та науковців, особливо серед країн з перехідною економікою або тих, що розвиваються, відносно нового поняття - інвестиційної привабливості та методам його забезпечення.

Аналіз літературних даних та постановка проблеми. Світова економіка протягом останнього десятиліття зазнала значних змін і продовжує трансформуватися. Треба сприймати це як факт і встигати за подібними змінами. Хоча цей період вважається складним випробуванням у світовій практиці, саме такі зміни ведуть до наукового прогресу та народження нових форм взаємодії.

Для стабільного та збалансованого розвитку будь-якої держави необхідні диверсифікація та інноваційні перетворення її виробництва та забезпечення цих процесів інвестиційними ресурсами. І в зв'язку з цим виникає проблема переходу від класичних форм взаємних інвестиційних відносин до нового рівня відносин між інвестором та одержувачем інвестицій. Необхідно також згадати про різні види співпраці, обмін ресурсами, підтримку.

Міністр закордонних справ Франції зазначив важливість інвестиційної привабливості для потенційних та існуючих інвесторів. Марчін Дойник підкреслив важливість підтримки бізнесу та запропонував «сервісний» шлях для потенційних інвесторів, починаючи від вихідної інформації про ринок та потенціалу компанії, шляхом представлення конкретних пропозицій та стимулів; і закінчуючи поточними послугами для інвесторів, а також моніторингу всіх видів діяльності (економічні дебати ВРСС, 2017).

Снієска & Зукієне (2015) визначили, що для інвесторів важливим фактором є надання послуг з підтримки бізнесу. Проте науковій літературі цей аспект не визначено та не з'ясовано (Снієска & Зукієне, 2015). Такі дослідники, як Отаїруа, Умарб, Зававіб, Содангіс & Наммад (2014), Прібаді & Пангеран (2010), Анамарі-Беатріце (2014), Янг, Лонг & Лі (2017), Ліу, Гао, Чеах & Луо (2016), Ванг & Ліу (2015), Курніаван, Мудйанаркоа & Огунлана (2015), Курніаван, Огунлана & Мотава (2014), Зенелі (2015) пропонують системи для забезпечення взаємодії держави та приватного інвестора в рамках державно-приватного партнерства (ДПП). Оскільки самостійне зростання ПП підприємства стає проблематичним в умовах кризи в країні, такі автори, як, Янг, Лонг & Венбо Лі (2017), Ліу, Гао, Чеах, & Луо (2016), Ванг & Ліу (2015), Курніаван, Мудйанарко & Огунлана (2015), Зенелі (2016) запропонували механізми та моделі для забезпечення стимулювання інвесторів у рамках ДПП. Крім того, все ще відсутня комплексна методологія забезпечення інвестиційної привабливості підприємств в контексті регіонального розвитку.

Саме тому альтернативною формою інвестування є державно-приватне партнерство (ДПП). Приватний сектор завжди співпрацював з державним сектором для розвитку громадської інфраструктури у сфері будівництва доріг, залізниць, будівель та споруд, як підрядник (Отairua, 2014).

Висновки Алмарі (2017) демонструють, що ДПП вважається привабливими для інвесторів, оскільки воно полегшує передачу навичок та досвіду приватного сектору громадській партії, використання фондів приватного сектору, додавання вартості грошей та передачі ризику приватній стороні. Громадські та приватні партнери все більше визнають важливість співпраці для забезпечення успішного виконання проектів (Купс, 2017).

В останні роки ДПП має багато позитивних переваг, зокрема створення приватного сектору економіки, прискорення розвитку, зниження вартості життєвого циклу проекту, сприяння зростанню національної економіки та зміцненню національної інфраструктури (Прібаді & Пангеран, 2010).

Люди реагують на стимули. Дослідження Цедріскс & Лонгс показало, що позитивні зовнішні ефекти та механізми державно-приватного партнерства є значними стимулами для проектів у деяких країнах (Levchenko, 2018).

Ян, Лонг & Венбо Лі (2017) запропонували вдосконалити податкову політику проектів ДПП. Вони розробили модель формування правил та положень, класифікації витрат, пов'язаних з оподаткуванням, побудови диференційованої динамічної податкової пільгової політики та побудови багатонаціональної системи координації та підтримки.

Лю, Гао, Чеа і Ло (2016) запропонували нове розуміння розвитку механізму стимулювання між владою та приватними інвесторами для

колективної роботи. Вони створили «безпрограшний» договір, що обмежує потенційну опортуністичну поведінку.

Ванг & Ліу (2015) стверджують, що переваги, які отримують одержувачі, повинні бути справедливими до ризиків, уряди мають право розподіляти будь-який надлишок доходів, отриманих інвесторами, що дорівнює різниці між фактичним доходом, отриманим інвесторами наднормово і очікуваним прибутком. Як наслідок, необхідно визначити суму надлишкового розподілу доходів. Їх звіт представляє інтеграцію теорії переваг справедливості та традиційного принципу – моделі для розрахунку обчислення оптимальних стимулів.

Ефективним сучасним механізмом управління трансформаційними процесами в економіці, що дозволяє залучати приватні інвестиції та компетенцію приватного бізнесу для вирішення державних завдань модернізації економіки, розподілу ризиків та зобов'язань між державою та бізнесом, є механізм ДПП. У сучасній практиці управління державно-приватне партнерство позиціонується як нова технологія економічного розвитку, яка поступово формалізується як незалежна інституція. У той же час відсутність спільного погляду на економічний характер партнерства між державою та бізнесом, нетрадиційну термінологію та концептуальний апарат, обмежену сферу застосування та форми реалізації державно-приватних партнерств роблять механізм державно-приватного партнерства неконкурентоспроможним серед інших механізмів співпраці між державою та приватними організаціями. Ідея залучення фінансових ресурсів та організаційних можливостей бізнесу щодо усунення бюджетних обмежень для вирішення державних завдань процесу відтворення у пріоритетних галузях економіки та реалізації політики регіонального розвитку, для якої створюється ДПП, залишається нереалізованою.

Сформований у розвинутих країнах світу механізм партнерства між владою та бізнесом є способом впровадження ринкових відносин у сфері державної відповідальності або, іншими словами, тим, як уряд делегував деякі свої функції приватному бізнесу, і вважається необхідний механізм ринкової економіки. Метою партнерства є поєднання переваг державного та приватного секторів економіки для взаємної вигоди. Лідерами у використанні механізму державно-приватного партнерства в Західній Європі є Великобританія, Франція, Німеччина. Кожна країна має власний шлях розвитку механізму державно-приватного партнерства. Тому в залежності від країни та проекту існує велика кількість різних варіантів та схем застосування механізму державно-приватного партнерства.

Цілі та задачі дослідження.

Ціллю даної статті є розробка системи забезпечення інвестиційної привабливості підприємств у контексті регіонального розвитку, що заснована на поєднанні факторів інвестиційної привабливості підприємства, факторів, що впливають на привабливість сектору та регіону, оцінці стабільності підприємства в галузі та забезпечення ефективної взаємодії держави та приватного інвестора в рамках державно-приватного партнерств.

Для досягнення поставленої цілі необхідно вирішити важливу **задачу**, а саме, визначити роль ДПП у забезпеченні інвестиційної привабливості підприємств у контексті регіонального розвитку.

Синтез обґрунтування кінцевого стану системи забезпечення інвестиційної привабливості підприємств у контексті регіонального розвитку

Для України, як і для інших пострадянських країн, державно-приватне партнерство, як незалежний та інституціоналізований напрям у організації співпраці між державою та бізнесом, є інновацією, що виникла через трансформаційні реформи. Серед країн з трансформаційною економікою в даний час в Росії проводяться найбільш інтенсивні дослідження з теорії та практики державно-приватного партнерства. Державна Дума Федеральних Зборів Російської Федерації заснувала Експертну раду з питань законодавства про державно-приватне партнерство. Ряд міністерств та відомств створили спеціальні ради з питань партнерства. Для інформаційно-консультаційних послуг у певних сферах та організаційно-правових питань створення та функціонування державно-приватного партнерства Державна корпорація "Банк розвитку та зовнішньоекономічної діяльності (Внешэкономбанк)" створила консультаційно-консультативний центр державно-приватного партнерства та регіональний державний партнер-центр (Centr partnerstva, 2008).

В Україні була створена некомерційна організація – Український центр сприяння державно-приватному партнерству з метою розвитку науково-методичної, правової та організаційної підтримки створення умов для реалізації проектів державного та регіонального розвитку. Існує програма розвитку державно-приватного партнерства, що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID).

У 2016 році Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, яке відповідає за управління державними інвестиціями, виділило 321 об'єкт для реалізації проектів з ДПП. Серед пріоритетних напрямків: охорона здоров'я, транспортна інфраструктура, енергетика, машинобудування, агропромисловий комплекс. Крім того, в 2016 році український парламент намагався змінити ситуацію. У травні набрали чинності поправки до закону про ДПП, спрямовані на розширення гарантій для інвестора. В даний час парламент розглядає зміни до бюджетного законодавства, які передбачають можливість надання державою довгострокових фінансових гарантій за ДПП.

На підставі досвіду європейських країн ДПП вважається, перш за все, альтернативою приватизації. Основна частина проектів, що здійснюються у європейських країнах, - це проекти, пов'язані з об'єктами інфраструктури, приватизація яких в багатьох країнах вважається недоцільною зі стратегічних причин, з метою уникнення соціально-економічної дискримінації населення або з інших причин. Тому не випадково, що державно-приватні партнерства виникли в сучасній формі і знайшли найбільше застосування в Великобританії, країні, де найбільш притаманна приватизація, і де потрібно було шукати інші форми, необхідні для виправлення негативних наслідків приватизації (Програма, 2011). В останні роки масштаби і форми використання ДПП значно розширилися. У більшості країн Центральної та Східної Європи (Болгарія,

Хорватія, Чехія, Румунія, Польща) кількість інноваційних проектів для реалізації, за участі схем державно-приватного партнерства, постійно зростає. Однак, незважаючи на це, використання цієї форми співпраці між урядом та бізнесом відбувається на досить ранній стадії. Рівень обговорень щодо застосування механізму державно-приватного партнерства не зменшується. На сьогоднішній день в більшості країн немає єдиного погляду на те, які форми та сфери взаємодії влади та бізнесу можна віднести до партнерства між державним та приватним секторами. У різних країнах цілі, завдання, форми та сфери різні.

Немає єдиної та однозначної системи забезпечення інвестиційної привабливості підприємств у контексті регіонального розвитку, поняття ДПП та загальноприйнятого системного розуміння цього механізму. У різних країнах використовуються різні варіанти одного й того ж механізму, що ускладнює формулювання єдиної системи забезпечення інвестиційної привабливості підприємств у контексті регіонального розвитку, поняття ДПП та загальноприйнятого системного розуміння цього механізму. Загальне регулювання процесів впровадження ДПП на міжнародному рівні здійснюється за допомогою документів, що носять рекомендаційний характер. До них відносяться документи Європейської Комісії з регіональної політики Європейського Союзу: «Керівництво з успішного державно-приватного партнерства» (2003) та Зелена книга про державно-приватне партнерство та місцеве законодавство про державні контракти та концесії (2004), документ Європейської економічної комісії ООН «Управління державно-приватним партнерством для розвитку інфраструктури» (Centr partnerstva, 2008) та інші. Ці документи представляють собою розвиток міжнародного розуміння ДПП, заявляючи про стандарти найкращої міжнародної практики.

Слід зазначити, що лише за умов державної підтримки (часткової чи повної) можливе залучення потенційних інвесторів, а, отже, збереження вітчизняних підприємств. Слід зазначити, що за допомогою ДПП інвестиційний клімат та інфраструктура можуть бути вдосконалені. В результаті інвестиційна привабливість підприємства може бути збільшена (Левченко, 2018).

У свою чергу, Као, Дуб і Хансен запропонували компенсаційні виплати інвесторам з метою їх залучення та заохочення. Хнієзер у своїх дослідженнях підтвердив необхідність державної підтримки та низку умов, включаючи соціальні (поліпшення інфраструктури, посилення освіти та підготовки кадрів, фінансова підтримка та раціональна організація виробництва). Таким чином, буде уникнено монополізму та забезпечено підтримку слабких підприємств (Левченко, 2018).

Оскільки Снієска & Зукієне (2015) визначила, що для інвесторів важливим фактором є надання послуг з підтримки бізнесу, тому автор робить висновок, що ДПП є одним з факторів, який заохочує інвесторів. З метою регулювання відносин між усіма учасниками інвестиційного процесу в контексті регіонального розвитку необхідно розробити систему забезпечення ПП підприємства в контексті регіонального розвитку з урахуванням всього вищесказаного.

Для цього, на основі проведених досліджень, висунуто гіпотезу про можливість синтезувати отримані результати для візуального представлення, а оскільки будь-який процес в економіці є керованим, тому й про можливість створення системи забезпечення інвестиційної привабливості підприємств у контексті регіонального розвитку.

Структура компонентів проблемної ситуації описується неможливістю залучення підприємством необхідних інвестиційних ресурсів через досить низький рівень ІІ. Що стосується забезпечення ІІ підприємства, в основі ієрархії є територіальні, цільові, критеріальні рівні управління. Це відображає складність певної економічної та соціальної системи. З іншого боку, структура передбачає її розбиття на теоретичні, методологічні та практичні компоненти, а також наявну інформаційну підструктуру, яка забезпечує функціонування системи для забезпечення ІІ підприємства.

Зовнішній механізм інвестиційної діяльності підприємства - це система інструментів, що регламентують умови здійснення своєї інвестиційної діяльності. Вона включає в себе ринковий механізм забезпечення інвестиційної діяльності підприємства, який представляє собою саморегульовану систему і формується у сфері інвестиційного ринку, а також державний механізм управління інвестиційною діяльністю. У свою чергу, внутрішній механізм управління інвестиційною діяльністю підприємств - це система управлінських інструментів, розроблених та використаних безпосередньо на підприємстві. До них відносяться методи забезпечення інвестиційної діяльності та нормативні документи підприємства (Удалих, 2006).

Державне та ринкове регулювання інвестиційної діяльності є публічним механізмом, що формує умови для реалізації інвестиційної діяльності як на державному рівні, так і на рівні окремого підприємства. Державні та ринкові складові регулювання та сила їх впливу на результати інвестицій визначають можливості ефективного здійснення інвестиційної діяльності підприємства (Хобт, 2005).

Управління інвестиціями та забезпечення ІІ підприємства в контексті регіонального розвитку є ідентичними поняттями. Єдина відмінність полягає в тому, хто ініціює управління, інвестор чи об'єкт інвестування. Основна ідея концепції управління інвестиціями в реальному секторі економіки полягає в тому, що цілеспрямований вплив інвестора або об'єкта інвестування на основні властивості інвестиційного об'єкта дозволяє їм отримувати глобальний контроль за надійністю та ефективністю інвестицій, тобто ІІ підприємства. (Федоренко, 2007).

Система забезпечення ІІ підприємства в контексті регіонального розвитку може бути сформована шляхом послідовного включення цих елементів. Залежно від рівня ієрархії та пріоритетів системи, ІІ може бути цільовим, функціональним або орієнтованим на організацію.

Локальний підхід враховує характеристики певного об'єкта, такого як індивідуальне підприємство, або його поєднання з інфраструктурою. Проте, залучення додаткових коштів (інвестицій) конкретному підприємству є реалізація спільної мети - залучення інвестицій в регіон (або сектор) та країни в цілому. Поєднання результатів забезпечення ІІ в контексті регіонального

розвитку на нижчому рівні ієрархії - рівень підприємства - дозволить одержати результати на глобальному рівні - рівня держави. Отже, важливо перенести центр управління на рівень підприємства, використовуючи локальні інтегральні показники (чинники) та технологію їхньої багатокритеріальної оцінки, а також делегувати їм координаційні важелі впливу з верхнього рівня ієрархії - рівень держави.

Таким чином, забезпечення ІІІ підприємства в контексті регіонального розвитку включає:

- прийняття спеціальних рішень за певних умов, отже, вимагає здійснення комплексу заходів для аналізу ІІІ підприємства на основі вихідних даних (статистичних, кількісних та якісних, експертних);

- діагностика ІІІ підприємства та виявлення негативних компонентів;

- моделювання розвитку та покращення ІІІ підприємства.

Слід зазначити, що багатокритеріальний характер оцінки ІІІ підприємства в контексті регіонального розвитку знижує ефективність пошуку оптимальних рішень щодо їх подальшого розвитку. Один із показників без кількісної детермінації чи кількох сукупних показників спрощує процес прийняття рішень, але водночас необхідно розшифрувати їх для нижчого рівня ієрархії до рівня конкретних показників (статистичних та тих, що розраховуються на підприємствах).

Але не тільки внутрішні чинники визначають інвестиційну привабливість підприємства (Дамбровський, 2010). Підтвердженням цього є робота Дамборського (2010), в якій було доведено теорію про значний ефект інвестиційної привабливості об'єкта від місцеположення. Тому виникає необхідність розгляду привабливості в контексті регіону.

Впродовж останнього десятиліття на основі умов та ситуації територіального розвитку вчені провели дослідження "просторового потенціалу територій". На думку Єфімова, "...якщо розвиток територій буде заснований на розподілі ресурсів на просторовій та міжгалузевій інтеграції, це призведе як до економічної, так і до соціальної ефективності" (Єфімов, 2006).

Своєчасне і правильне застосування регіональних інвестицій служить для збільшення нових робочих місць та забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. Це допомагає поліпшити добробут свого населення. Тому актуальною є проблема проведення глибокого аналізу причинних залежностей для покращення інвестиційного клімату регіону та подальшого підвищення привабливості підприємства (Мустафакулов, 2017).

Снієска & Зукієне (2015) визначили, що для інвесторів важливим фактором є надання послуг підтримки бізнесу. У науковій літературі цей аспект не ідентифікується, не визначено та не з'ясовано (Снієска & Зукієне, 2015).

Враховуючи думку вчених, можна зробити висновок, що в сучасних умовах разом із загальновизнаними зовнішніми факторами є ще одне - взаємовигідні відносини з державою. Мова йде не лише про взаємодію на державному рівні, а й на регіональному рівні.

При комплексній оцінці ІІІ підприємства слід враховувати такий важливий чинник, як ризик. Для того, щоб відповісти на питання про те, на скільки підприємство чутливе до зовнішніх змін, запропоновано оцінити ризик

інвестицій, при оцінці стійкості підприємства в цьому секторі. На думку автора, найбільш відповідним показником, який допомагає відповісти на це питання, є ринковий (систематичний) ризик. Ринковий ризик є одним з ключових показників, що використовуються при аналізі фінансових ризиків. За допомогою цього показника можна порівняти діяльність підприємств та галузі: коефіцієнт показує, наскільки стабільним є підприємство у цьому секторі. Розрахунок повинен здійснюватися на основі періоду часу, приймаючи такий же показник діяльності підприємства та діяльності сектору (наприклад показник рентабельності). Індикатор діяльності галузі може бути прийнятий як на регіональному рівні, так і на рівні країни (Левченко, 2018).

Розглянуто специфікацію системи забезпечення ІІІ в контексті регіонального розвитку як проєкції на нижчий рівень ієрархії - рівня підприємства. Оскільки ІІІ підприємства є невід'ємною частиною інвестиційного процесу, система забезпечення її в контексті регіонального розвитку є складовою частиною забезпечення інвестиційної діяльності в цілому.

На підтримку авторської думки, про забезпечення ІІІ підприємства в контексті регіонального розвитку, Царьовим (2012) обґрунтована система забезпечення інвестиційної діяльності включає такі елементи:

- планована та бухгалтерська одиниця – інвестиційний проєкт, реалізований самостійно;
- запланований та звітний період – період, протягом якого здійснюється облік грошових потоків, що виникають внаслідок реалізації інвестиційного проєкту;
- запланований період – період, протягом якого планується реалізація інвестиційного проєкту;
- регуляторна підтримка – системаи, яка враховує існуючий механізм оподаткування, рівень інфляції, критерії ризиків, цінності, процентні ставки тощо.

Однак, для визначення функцій управління в рамках системи забезпечення ІІІ підприємства в контексті регіонального розвитку більш доцільним є використання класифікації, яка означає, що "сукупність управлінських дій – на будь-якому рівні та в будь-якій системі – може бути зменшена до обмеженого діапазону функцій, які відносно суворо локалізовані і створюють замкнений цикл забезпечення "(Кусков, 2013).

На підставі реалізації цих функцій автор пропонує систему забезпечення інвестиційної привабливості підприємств у контексті регіонального розвитку (див. Рис. 1), яка, на відміну від існуючих, включає такі важливі етапи, як:

- ІІІ підприємства;
- ІІІ регіону;
- ІІІ галузі;
- державно-приватне партнерство (взаємодія держави та приватного інвестора).

Отже, **система інвестиційної привабливості підприємства в контексті регіонального розвитку** визначається як поняття, що поєднує елементи інвестиційної привабливості підприємств, чинники, що впливають на

привабливість сектору та регіону, оцінку стабільності підприємства в галузі та забезпечення ефективної взаємодії держави та приватного інвестора. Створення належної системи забезпечення ІП підприємства дозволить сформувати об'єктивний механізм та інструменти для діагностики ІП підприємства з метою його поліпшення шляхом комплексного впливу на сукупність факторів, що впливають на ІП підприємства.

Рис. 1. Система забезпечення інвестиційної привабливості підприємств у контексті регіонального розвитку

Висновки і пропозиції. Проведені дослідження продемонстрували визначну роль ДПП у забезпеченні інвестиційної привабливості підприємств у контексті регіонального розвитку. Доказом цього є теоретичні дослідження інвестиційної привабливості підприємств в контексті регіонального розвитку, які показали важливість взаємної підтримки між державою та приватним бізнесом, як ключового фактора формування ІП підприємств у контексті регіонального розвитку.

Звичайно, дане дослідження має певні обмеження, а саме, набір показників на мікро та макро рівнях не може бути універсальним, так як потрібно враховувати специфіку діяльності кожного окремого підприємства. Тому це питання в даному дослідженні не піднімалося. Також не було запропоновано конкретного механізму взаємодії між державою та приватним інвестором. Проте це є гарним підґрунтям для подальших наукових дискусій.

References

1. Almarri, K. (2017). Perceptions of the attractive factors for adopting public–private partnerships in the UAE. *International Journal of Construction Management*, 1–8. doi: 10.1080/15623599.2017.1382082
2. Anamari-Beatrice, S. (2014). Real Options a Solution for Evaluating Public Private Partnerships. *Procedia Economics and Finance*, 15, 583–586. doi: 10.1016/s2212-5671(14)00516-4
3. Centr gosudarstvenno-chastnogo partnerstva Vneshekonombanka. Available at: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/ceci/ppt_presentations/2008/ppp/Moscow/bazhenov.pdf
4. Damborský, M. (2010). Localization of enterprise activities. Available at: <https://vskp.vse.cz/eid/28197>
5. Efimov, V. P. (2006). Spatial potential - the basis of development of the region as an integrated socio-economic complex. Moscow. Available at: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-177000.html>
6. Fedorenko, V. H. (2007). Investytsyi ta ekonomika Ukrainy. *Ekonomika Ukrainy*, 5, 12–16.
7. Khobt, V. M. (2005). Upravlinnia investytsiyamy. Donetsk: DonNTU, 394.
8. Koops, L. (2017). Creating public value: Optimizing cooperation Between public and private Partners in infrastructure Projects. doi: 10.4233/uuid:53c3c8cb-ff74-49c9-9e7d-e826a60fba6
9. Kurniawan, F., Mudjanarko, S. W., Ogunlana, S. (2015). Best Practice for Financial Models of PPP Projects. *Procedia Engineering*, 125, 124–132. doi: 10.1016/j.proeng.2015.11.019
10. Kurniawan, F., Ogunlana, S., Motawa, I. (2014). Stakeholders' expectations in utilising financial models for public-private partnership projects. *Built Environment Project and Asset Management*, 4 (1), 4–21. doi: 10.1108/bepam-04-2012-0015
11. Kuskov, A. S., Sirik, N. V. (2013). Okazanie turistskih uslug: grazhdansko-pravovoe regulirovanie. Moscow: Yustitsinform, 210. Available at: <http://base.garant.ru/57622176/#ixzz4tNoLtbJC>
12. Levchenko, Ya. (2018). Assessing and ensuring enterprise investment attractiveness in the context of regional development. Vilnius, 214. <https://lnb.libis.lt/showRecordDetails.do?recordNum=16&biId=3987443&catalog=false&resId=&previewUrl=undefined&epaveldas=f>
13. Liu, J., Gao, R., Cheah, C. Y. J., Luo, J. (2016). Incentive mechanism for inhibiting investors' opportunistic behavior in PPP projects. *International Journal of Project Management*, 34 (7), 1102–1111. doi: 10.1016/j.ijproman.2016.05.013
14. Ministerstvo infrastruktury Ukrainy. Available at: <http://new.mtu.gov.ua/content/zavdannya-ta-funkcii-ministerstva-u-sferi-bezpeki-na-transporti.html>
15. Mustafakulov, S. (2017). Investment Attractiveness of Regions: Methodic Aspects of the Definition and Classification of Impacting Factors. *European Scientific Journal*, 13 (10). doi: 10.19044/esj.2017.v13n10p433

16. Otairu, A., Umar, A. A., Zawawi, N. A. W. A., Sodangi, M., Hammad, D. B. (2014). Slow Adoption of PPPs in Developing Countries: Survey of Nigerian Construction Professionals. *Procedia Engineering*, 77, 188–195. doi: 10.1016/j.proeng.2014.07.014
17. Pribadi, K., Pangeran, M. H. (2010). Assessing Readiness of Public Sector Risk Management for PPP in Infrastructure Development in Indonesia. *Second International Conference on Construction in Developing Countries (ICCIDC-II): "Advancing and Integrating Construction Education, Research & Practice"*. Cairo, 217–280.
18. Programa rozvitku publicjno-privatnogo partnerstva. Diagnostichniy ogliad zakonodavstva pro derzhavno-privatne partnerstvo. Available at: <http://www.auc.org.ua/>
19. Snieska, V., Zykiene, I. (2015). City Attractiveness for Investment: Characteristics and Underlying Factors. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 213, 48–54. doi: 10.1016/j.sbspro.2015.11.402
20. The BPCC economic debate on the investment attractiveness of Podkarpacie in Rzeszow. Available at: <http://bpcc.org.pl/en/event-coverages/the-bpcc-economic-debate-on-the-investment-attractiveness-of-podkarpacie-in-rzeszow>
21. Tsarev, V. V., Kantarovich, A. A. (2012). *Otsenka stoimosti biznesa. Teoriya i metodologiya*. Moscow: YUNITI-DANA, 572.
22. Udalykh, O. O. (2006). *Upravlinnia investytsiynoiu diyalnistiu promyslovoho pidpriemstva*. Kyiv: Tsentr navch. l-ry, 292.
23. Wang, Y., Liu, J. (2015). Evaluation of the excess revenue sharing ratio in PPP projects using principal–agent models. *International Journal of Project Management*, 33 (6), 1317–1324. doi: 10.1016/j.ijproman.2015.03.002
24. Yang, T., Long, R., Li, W. (2017). Suggestion on Tax Policy for Promoting the PPP Projects of Charging Infrastructure in China. *Journal of Cleaner Production*. doi: 10.1016/j.jclepro.2017.10.197
25. Zeneli, V. (2015). Corruption, Foreign Direct Investment, and International Marketing in the Western Balkans. *Thunderbird International Business Review*, 58 (3), 277–291. doi: 10.1002/tie.21753

Стаття надійшла до редакції 10.10.2019 р.

Ангелія Олександрівна ВОЛЬСЬКА
кандидат економічних наук, доцент, старший викладач
Подільського спеціального навчально-реабілітаційного
соціально-економічного коледжу
E-mail: A0973151630@gmail.com

Любов Миколаївна БУДНЯК
кандидат економічних наук, доцент Подільського
державного аграрно-технічного університету
E-mail: budnyakluba@gmail.com

ЗАСОБИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПІДТРИМКИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ

Вольська А.О., Будняк Л.М. Засоби імплементації підтримки працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 40-52. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Формування та реалізація принципів соціально-справедливого суспільства, що передбачає реальне забезпечення соціальних гарантій людям, рівність шансів на життєвому старті та «соціальний ліфт» протягом періоду працездатності, запровадження дієвого соціального вирівнювання та подолання соціального виключення певних категорій осіб із сучасного життя є надзвичайно важливими питаннями для України. Їх вирішення залежить від загальної парадигми соціальної політики та економічного розвитку країни.

Метою статті є визначення засобів імплементації підтримки працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні.

Результати. Світова спільнота розвиває стратегію інклюзивного суспільства, спираючись на позиції прав людини, що означає сприяння активному залученню осіб з інвалідністю до усіх сфер життя суспільства. І розгляд їх як повноцінних членів суспільства. На законодавчому рівні урядами Австрії, Німеччини, Італії, Польщі та Франції ухвалена система квотування

робочих місць для людей із інвалідністю. Нині така квота у Франції та Польщі сягає 6%, у Німеччині та Угорщині – 5%, в Австрії, Чехії, Румунії – 4%.

Водночас, у таких країнах, як США, Великобританія, країни Скандинавії та у Канаді немає системи квот. Однак, в цих країнах від роботодавців вимагають позитивного ставлення до працевлаштування людей із обмеженими можливостями здоров'я, а також особливе значення приділяють оснащенню робочих місць.

В Україні державна політика стосовно функціонально обмежених громадян ґрунтується на медичній, соціальній та політичній концепціях. В їх основі не прослідковується адаптивних моментів, які дозволять інваліду почуватися рівноправним громадянином своєї країни. Так, медична концепція визначає інвалідність як патологію, в результаті застосування соціальної – особистість стає пасивним об'єктом для патронажу і захисту, а політична – орієнтована на те, що інваліди розглядаються як меншість, права і свободи яких незаслужено обмежуються.

При формуванні напрямів імплементації в працевлаштуванні осіб з інвалідністю в Україні потрібно враховувати існуючі закордонні тенденції в міжнародній політиці і практиці, а розв'язання проблеми ефективного працевлаштування осіб з інвалідністю, з одного боку, дасть змогу змінити життєвий статус людей з особливими потребами, а з другого - стати Україні в один ряд з іншими цивілізованими країнами світу.

***Ключові слова:** людина з інвалідністю; працевлаштування; людина з обмеженими можливостями; професійна діяльність; роботодавець; робоче місце.*

Angeliia Oleksandrivna VOL`S`KA

PhD in Economics, associate professor, senior teacher of the Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College

E-mail: a0973151630@gmail.com

Liubov Mykolaivna BUDNIAK

PhD in Economics, associate professor of Podilsky State Agrarian Technical University

E-mail: budnyakluba@gmail.com

MEANS OF IMPLEMENTATION OF SUPPORT OF EMPLOYMENT OF PERSON WITH DISABILITIES IN UKRAINE

Abstract

Introduction. Formation and realization of principles of socially just society, which provide effective implementation of social guarantees to people, equality of chances for start in life and “social lift” during of period of efficiency, introduction of efficient social equalization and overcoming of social exclusion of certain categories of people from modern life are extremely important questions for Ukraine. Their solution depends on the general paradigm of social politics and economic development of the country.

Purpose is a definition of means of efficiency support implementation of people with disabilities in Ukraine.

Results. World community develops a strategy of inclusive society, based on position of human rights, which means promotion of active involvement of people with disabilities to all areas of life of society. At the legislative level the government of Austria, Germany, Italy, Poland and France the job quotas system for people of disabilities is approved. Nowadays such a quota reaches out 6 % in France and Poland, in Germany and Hungary – 5 %, in Austria, Czech Republic, Romania – 4 %.

At the same time, in such countries as USA, Great Britain, in countries of Scandinavia and in Canada have no quota system. However, in these countries the positive attitude to efficiency of people with disabilities and special meaning devote to equipping jobs are required from employers.

In Ukraine state policy of functionally restricted citizens is based on medical, social and political conceptions. They are not based on adaptive moments, which allow to disabled people to feel themselves as an equal citizen of their country. For example, medical conception determines disability as pathology, as a result the application of social conception - personality become a passive object for patronage and protection, and political is focused on thought that people with disabilities are regarded as a minority, and their rights and freedom is unjustifiably limited.

In the forming of implementation directions in efficiency of people with disabilities in Ukraine should be considered existing foreign trends in international policy and practice, and solving problem of effective efficiency of people with disabilities, on the one hand, will give a possibility to change life status of people with special needs, on the other hand – to become Ukraine in one row with other more civilized countries of the world.

Keywords: *person with disabilities, efficiency, disabled person, professional activity, employer, workplace.*

JEL classification: J01.

Вступ. Головна мета сучасного суспільства – розвиток людини її власними силами і задля її блага – ідея, вперше сформована Авраамом Лінкольном, стала основним гаслом ООН. Міжнародна спільнота врешті-решт збагнула, що не суспільство існує задля зростання ВВП, приборкання інфляції та формування бездефіцитного бюджету, а всі ці цілі досягаються задля підвищення рівня життя населення, задля забезпечення соціальної справедливості і суспільної стабільності [1, с. 332]. На підтвердження цього наведемо відомий вислів українського вченого М.Туган-Барановського: «Усяка людська особистість є верховною метою в собі, в тому числі всі люди рівні... Це визначає ... інтерес, з точки зору якого може бути побудована єдина політична економія». Цю точку зору поділяють і сучасні вчені: «У фокусі людського розвитку, – стверджує Е. Лібанова – знаходяться людина, її потреби та розвиток» [1, 2].

Професор О.В. Тищенко на основі аналізу досвіду соціального захисту у зарубіжних країнах, робить висновок, що в основу соціальної політики європейських країн покладена людиноцентристська ідея, коли функціонування всього державного механізму спрямоване на покращення добробуту населення,

сприяє дієвій реалізації соціального забезпечення членів суспільства, регулює стан на ринку праці, слугує стабілізатором соціальної ситуації в країні [3, с. 287].

У сучасному світі при розробленні будь-яких програм, що стосуються людського розвитку, все більше використовується підхід, що базується на дотриманні основних прав і свобод людини. Разом з ідеями забезпечення соціальних прав і добробуту людини протягом останніх десятиліть розвивалась концепція соціального відторгнення (соціальної ізоляції), яку Європейський Союз визначає як процес, за якого окремі групи населення або окремі люди, в тому числі і переважно особи з особливими потребами не мають можливості повною мірою брати участь у суспільному житті, що в свою чергу, не дає можливості працевлаштування, отримання доходів. Широкий спектр проблем людей з інвалідністю в Україні свідчить про необхідність посиленої і комплексної уваги з боку держави й суспільства. Сучасне життя формує відповідні вимоги до соціального захисту цієї категорії населення.

Теоретичним підґрунтям проблематики розвитку соціального захисту осіб з інвалідністю та їх працевлаштуванням присвятили свої праці такі науковці, як Е. Лібанова, О. Галицький, В. Мельник, О. Мельник та інші.

Статтею 28 Конвенції ООН про права інвалідів визначено право людей з інвалідністю на соціальний захист та користування цим правом без дискримінації на підставі інвалідності і вжиття належних заходів щодо забезпечення і заохочення реалізації цього права.

Головні принципи формування соціальної політики щодо людей з інвалідністю, вироблені світовою спільнотою, в загальному вигляді зводяться до наступних:

- Уряд відповідальний за впровадження системи, спрямованої на усунення умов, що сприяють появі інвалідності, і вирішення питань, пов'язаних з наслідками інвалідності;

- Уряд повинен забезпечити людям з інвалідністю можливість досягти однакового зі своїми співгромадянами рівня життя, у тому числі у сфері доходів, освіти, зайнятості, охорони здоров'я, участі в суспільному житті;

- люди з інвалідністю мають право жити в соціумі, де вони народилися, - світова спільнота засуджує ізоляцію інвалідів.

ЄС розвиває стратегію інклюзивного суспільства, спираючись на позиції прав людини, що означає сприяння активному залученню осіб з інвалідністю до усіх сфер життя суспільства. У цьому контексті Європейський комітет розробив стратегію вирішення проблем інвалідності на 2010-2020 роки. Дана стратегія була прийнята у 2010 році, ґрунтується на UNCRPD і бере до уваги досвід Плану дій з інвалідності (2004-2010), а також такі програми: DISCIT – Making persons with disabilities full citizens, SMART 2014-0061 – Monitoring methodologies for web-accessibility in the EU, European Research Agendas for Disability Equality (EuRADE), Capacity building of organisations of persons with disabilities in the Mediterranean (MUSAWA II) [4, с. 232].

Критичний аналіз наукових праць та нормативно-правової бази, дає змогу зробити висновок, що соціальному захисту осіб з інвалідністю та їх працевлаштуванням не приділяється належної уваги. Соціальний захист та

працевлаштування осіб з інвалідністю потребують ретельного аналізу та наукового осмислення з метою їх якнайшвидшого впровадження в Україні, оскільки вони здатні здійснити динамічні зрушення і позитивний вплив на добробут громадян.

Мета та завдання статті полягає у визначення засобів імплементації підтримки працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Технології соціального обслуговування включають сукупність соціальних послуг (догляд, організація харчування, сприяння в наданні медичних, правових, соціальнопсихологічних і матеріальних видів допомоги, допомоги в професійній підготовці, працевлаштуванні, організації дозвілля, сприяння в організації ритуальних послуг та ін.), які надаються інвалідам вдома або в установах соціального обслуговування незалежно від форм власності.

Для України надзвичайно важливими залишаються питання формування та реалізації принципів соціально-справедливого суспільства, що передбачає реальне забезпечення соціальних гарантій людям, рівність шансів на життєвому старті та «соціальний ліфт» протягом періоду працездатності, запровадження дієвого соціального вирівнювання та подолання соціального виключення певних категорій осіб із сучасного життя [5].

Соціальна політика держави щодо людей з розладами і порушеннями стану здоров'я, незважаючи на свою специфіку, не може розглядатися окремо у відриві від загального соціально-економічного фону. Значною мірою вона залежить від загальної парадигми соціальної політики та економічного розвитку в Україні [6].

На сьогодні розрізняють чотири концепції державної політики стосовно функціонально обмежених громадян. Так, медична концепція визначає інвалідність як патологію. Не зважаючи на те, що на сьогоднішній день в Україні сформовано основи системи професійної реабілітації людей з інвалідністю вона є найбільш поширеною в нашій країні, що призвело до медикалізації соціальних програм, спрямованих на надання допомоги особам з обмеженими можливостями тобто людину розглядають як хворого пацієнта, якого потрібно лікувати, реабілітувати, надавати медичні послуги її головний недолік полягає в тому, що всі розроблені програми мають спеціалізований характер. Це, в свою чергу, сприяє тому, що людина ізолюється від суспільства, знижується її соціальний статус.

Соціальна концепція передбачає, перш за все, можливість для індивіда соціально функціонувати. З цією метою різними державними структурами створюються соціальні служби, розробляються цілеспрямовані спеціалізовані програми, які на практиці служать швидше певними механізмами, ніж засобами соціальної реабілітації та інтеграції людей з обмеженими можливостями у суспільство.

Найбільш негативний ефект соціальної моделі інвалідності полягає в тому, що особистість стає пасивним об'єктом для патронажу і захисту. Доказом цього є діяльність організованих за останні три роки соціальних центрів. Створені соціальні служби хоча і стали визначальним кроком вперед порівняно з віджилою системою соціального захисту, проте не підтримують істотного

права функціонально обмежених громадян самим приймати рішення та обирати варіанти розв'язання тих чи інших проблем.

Політична концепція орієнтована на те, що інваліди розглядаються як меншість, права і свободи яких незаслужено обмежуються. У цьому плані дана модель послужила поштовхом до поширення руху за права людини з обмеженими можливостями, оскільки кожна людина має право на соціальну роль. Основне положення програм, розроблених на базі політичної моделі, є твердження: людина, котра має обмежені можливості, її сім'я і родичі повинні бути головними експертами з проблем інвалідності і мати пріоритетне право визначати соціальну політику, яка торкається їх інтересів.

Концепція «культурний плюралізм» характеризує інвалідність не як медичну проблему, а як проблему нерівних можливостей. З цієї позиції людина з обмеженими можливостями розглядається з точки зору забезпечення громадянських прав, а не у зв'язку з наявністю патології. Вона орієнтується на всі можливості усунення фізичних і психологічних бар'єрів в соціальному середовищі шляхом створення різноманітних соціальних служб, засобів і методів. Саме сфера соціальної роботи, а не медичний аспект є головною, де інваліди отримують професійну підтримку, захист, допомогу, саме тут їм створюють всі умови для соціальної адаптації, реабілітації та інтеграції в суспільне життя [6].

Статистика свідчить, що в Україні нині: 2,6 млн. осіб з інвалідністю, з них 1,5 млн. працездатного віку, працевлаштованими є близько 677 тис. На сьогоднішній день даною проблематикою в її прикладному аспекті займаються і практики. Для прикладу: Центр зайнятості вільних людей і їх проект «Лабораторія трудової інклюзії» у межах якого вони відберуть п'ять компаній і допоможуть їм більш усвідомлено підходити до вибору співробітників і розпізнавати прояви дискримінації, організація «Зелений Хрест» займається пошуком роботи для людей з особливими потребами, а найбільший в Україні сайт пошуку роботи та працівників Work.ua провів дослідження в ході якого виокремилися основні перепони на шляху до успішного працевлаштування осіб з інвалідністю:

- люди здебільшого не готові адекватно сприймати у колективах співробітників, які чимось відрізняються від них (психологічний аспект).

- роботодавці не зацікавлені у забезпеченні робочими місцями людей з особливими потребами, адже це вимагає фінансових та часових витрат (фінансовий аспект).

- «формальне працевлаштування». За загальним правилом створювати робочі місця для працевлаштування осіб з інвалідністю у межах нормативу зобов'язані всі роботодавці (форма власності, галузева приналежність та обрана система оподаткування в цьому випадку не мають значення). Винятків із цього правила лише два. Це:

- роботодавці, у яких показник середньооблікової кількості штатних працівників облікового складу за звітний рік менше 8 осіб;

- представництва іноземних компаній, які не є юридичними особами [7].

Право на працю осіб із обмеженими можливостями гарантує, перш за все, Конституція. Крім того, Україна ратифікувала низку міжнародних актів, які

мають запобігти дискримінації осіб із інвалідністю у сфері праці. Це, зокрема, Конвенції МОП № 159 «Про професійну реабілітацію інвалідів», № 173 «Про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця»; Декларації ООН «Про права розумово відсталих осіб», «Про права інвалідів», «Про стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів», Конвенція про права інвалідів; низка рекомендацій Ради Європи і т. д.

Вітчизняне законодавство, зокрема КЗпП, регулює особливі режими праці, тривалість, умови. Наприклад, роботодавець повинен створювати для таких робітників умови праці у відповідності з їхньою індивідуальною програмою реабілітації, організувати навчання, перекваліфікацію та працевлаштування осіб із інвалідністю відповідно до медичних рекомендацій, встановити на їхнє прохання неповний робочий день або неповний робочий тиждень. Працівники з I та II групою інвалідності мають право на 30-денну оплачувану та 60-денну неоплачувану відпустку. Залучення осіб із інвалідністю до наднормових робіт та робіт у нічний час без їхньої згоди не допускається. Разом із тим, звільнення таких працівників відбувається на загальних підставах.

На початку цього року набрав чинності Закон «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (остання редакція 09.08.2019) [8]. Мета якого полягала в доведенні норм чинного законодавства у відповідність до положень Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю.

Законом для роботодавців обов'язковим є виконання нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів, передбаченого статтею 19. Виконання нормативу робочих місць у кількості, визначеній згідно з частиною першою цієї статті, вважається працевлаштування підприємством, установою, організацією, у тому числі підприємством, організацією громадських організацій інвалідів, фізичною особою, яка використовує найману працю осіб з інвалідністю для яких це місце роботи є основним.

Для всіх підприємств, установ, організацій та фізичних осіб, які використовують найману працю, установлюється норматив робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю у розмірі чотирьох відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб, - у кількості одного робочого місця.

За кожне робоче місце призначене для працевлаштування особи з інвалідністю і не зайняте людиною з інвалідністю сплачують Фонду соціального захисту інвалідів адміністративно-господарські санкції, сума яких визначена статтею 20 цього ж Закону.

Для заохочення роботодавців, які створюють робочі місця для працевлаштування осіб з інвалідністю, за кошти Фонду соціального захисту інвалідів пропонується:

- надання підприємствам, установам, організаціям, фізичним особам, які використовують найману працю, **цільової позики (на поворотній основі)** на створення робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю, фінансування витрат на професійне навчання осіб з інвалідністю, в тому числі випускників;

- надання **фінансової допомоги** на здійснення заходів щодо соціальної, фізкультурно-спортивної (за поданням Національного комітету спорту інвалідів

України) та професійної реабілітації осіб з інвалідністю, працевлаштування осіб з інвалідністю шляхом створення робочих місць, у тому числі спеціальних робочих місць, а також надання фінансової допомоги на технічне оснащення діючих робочих місць для працевлаштування на них людей з інвалідністю та технічне оснащення виробництва підприємств, організацій громадських організацій інвалідів з метою створення додаткових робочих місць і працевлаштування на них людей з інвалідністю;

- **надання** роботодавцям **дотацій** на створення спеціальних робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю, зареєстрованих у державній службі зайнятості як безробітні або такі, що шукають роботу та на функціонування всеукраїнських, державних міжрегіональних центрів професійної реабілітації і державних та обласних центрів соціальної реабілітації дітей з інвалідністю.

Також, діючим законодавством передбачено механізм стимулювання роботодавців до працевлаштування на новостворені робочі місця для осіб з інвалідністю. Роботодавцю, який працевлаштовує таких осіб, здійснюються **компенсаційні виплати у розмірі єдиного внеску** на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідну особу за місяць. Компенсація роботодавцю виплачується протягом одного року з дня працевлаштування особи за умови збереження її зайнятості протягом 2 років.

Зазначена система має назву «quota-levy system» (система квотувань-відрахувань). Вона успішно діє у країнах-членах ЄС, зокрема Франції, Німеччині, Польщі.

Частина 3 ст. 18 Закону № 875 зобов'язує роботодавця створювати робочі місця для працевлаштування осіб з інвалідністю та надавати державній службі зайнятості інформацію, необхідну для організації працевлаштування осіб з інвалідністю. Пошуком відповідної роботи для осіб з інвалідністю займається не сам потенційний роботодавець, а державна служба зайнятості.

Роботодавець для працевлаштування особи з інвалідністю, щоб виконати норматив зобов'язаний: видати наказ про виділення (створення) робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю і ввести у штатний розпис (зарезервуйте) посади (професії), на які планується працевлаштувати інвалідів; подати до центру зайнятості Звіт за формою № 3-Н «Інформація про попит на робочу силу (вакансії)», затвердженою наказом Мінсоцполітики від 31.05.2013 р. № 316, зазначивши в ньому, що на вакантну посаду потрібна особа з інвалідністю.

За загальним правилом невиконання за підсумками звітнього року нормативу з працевлаштування осіб з інвалідністю роботодавцю загрожують адміністративно-господарські санкції, передбачені ст. 20 Закону № 875. Розмір таких санкцій залежить від кількості осіб, які працюють на підприємстві за основним місцем роботи.

Отже, українське законодавство змушує роботодавців не лише брати на роботу людей з інвалідністю, а й вживати додаткових заходів безпеки праці, які відповідають специфічним особливостям цієї категорії співробітників. В окремих випадках організувати навчання та перекваліфікацію. Саме тому деякі підприємства вдаються до хитрощів, пропонуючи особливим працівникам не

зовсім законні форми співробітництва. Одна з найрозповсюдженіших – оформлення трудових відносин на неповний робочий день з мінімальною оплатою. Натомість людина фактично не з'являється на робочому місці, лише отримує кошти. «Близько 90% випадків працевлаштування людей з інвалідністю – фіктивні, повідомив голова ради Федерації роботодавців Києва Андрій Антонюк. Така ситуація складається через те, що керівників підприємств та бізнесменів зобов'язують надавати робочі місця таким особам без позитивних стимулів для них з боку держави, вважає Антонюк. "Нехай держава надає адресну допомогу інвалідам і не втручається із цими соціальними гарантіями у бізнес-процес. На кожному підприємстві інвалідів числиться безліч і жоден з них не працює», - зазначив Антонюк [8].

Зауважимо, що послуги з підтримки зайнятості та забезпечення відповідного супроводу на робочому місці для людей з обмеженими фізичними можливостями надаються практично у всіх країнах ЄС. Організаційно-економічні форми та механізми надання таких послуг у різних країнах суттєво відрізняються так, як і методи, інструменти фінансування. Заходи провадяться за рахунок державного бюджету та неурядових організацій, також використовується змішане фінансування. Фінансування довготермінових програм, які сприяють вдосконаленню й модернізації робочої сили в регіонах може відбуватися за рахунок коштів Європейського соціального фонду, який підтримує заходи, спрямовані на скорочення безробіття та розвиток людських ресурсів [9, с. 232].

Для вибору найбільш ефективної моделі працевлаштування людей з інвалідністю в Україні ознайомимося з світовим досвідом інноваційних технологій соціального обслуговування людей з інвалідністю, що дозволить виділити напрями ефективного впровадження вітчизняної системи.

Протягом останніх 30-ти років у світі склалися стійкі тенденції і механізми формування соціальної політики щодо інвалідів, виявлена підтримка урядів різних країн у розробці підходів до вирішення проблем цієї соціальної групи і надання допомоги державним і громадським інститутам у визначенні і реалізації політики, адресованої інвалідам.

Станом на сьогодні рівень інвалідизації мешканців планети сягає понад 1 мільярд людей, це 15% населення Землі. Пропорційна кількість осіб із інвалідністю в різних країнах дуже відрізняється: держави з високим рівнем доходів мають, як правило, більший відсоток населення з інвалідністю, що свідчить радше про відмінність критеріїв визначення інвалідності. Наприклад, у Китаї кількість людей із інвалідністю сягає 5%, а у США майже вчетверо вища – 19%. Відповідний показник у Німеччині – 13%, у Франції – 10%, у Росії – близько 7%, а в Україна трохи вищий ніж 6%. Приблизно такий самий відсоток має Індія.

Загальна кількість далеко не завжди впливає на співвідношення працевлаштованих осіб із інвалідністю. Скажімо, у Китаї працюють 80% інвалідів, у Великобританії – 40%, у США – 29%, в РФ – 10%. Як було зазначено вище, в Україні офіційно працевлаштовано близько 30% осіб із інвалідністю працездатного віку, однак, за даними американського звіту про права людини, реальна кількість сягає лише 13%.

У Китаї, який, принаймні офіційно, демонструє найвищі показники залучення до праці осіб із інвалідністю, є правила про пропорційне працевлаштування інвалідів. Відповідно до них, кожне підприємство або установа зобов'язані працевлаштувати певну кількість осіб із інвалідністю залежно від загальної кількості працівників. Цей принцип далеко не унікальний, однак його ефективність вражає – скоріш за все, через командно-адміністративний підхід держави.

Крім того, до 2020 року в кожному окрузі Китаю має з'явитися принаймні одна установа, що пропонує працевлаштування для людей із психічними розладами і важким ступенем інвалідності. За даними Китайської федерації інвалідів, відповідні програми буде включено в послуги для груп із обмеженими фізичними можливостями, які контролює держава.

Загалом вищезгадана система квотування робочих місць для людей із інвалідністю бере початок у 20-х роках минулого століття, коли уряди Австрії, Німеччини, Італії, Польщі та Франції ухвалили закони, які зобов'язували роботодавців приймати на роботу інвалідів-ветеранів війни. Нині така квота у Франції та Польщі сягає 6%, у Німеччині та Угорщині – 5%, в Австрії, Чехії, Румунії – 4%. Водночас у таких країнах, як США, Великобританія, у країнах Скандинавії й у Канаді немає системи квот. Однак там від роботодавців вимагають позитивного ставлення до працевлаштування людей із обмеженими можливостями здоров'я, а також особливе значення приділяють оснащенню робочих місць.

Наприклад, у Великобританії, яка є однією з лідерів у Європі з працевлаштування людей із інвалідністю, передбачено організацію підприємств з полегшеним режимом праці, на яких робітники освоюють нові професії й переходять потім на звичайні підприємства. Для інвалідів на візках має бути створено умови навчання та працевлаштування вдома. Укладаючи договір про працевлаштування, необхідно подбати, щоб особи з інвалідністю не опинилися в не вигідному становищі порівняно з іншими особами.

У США з роботодавців, які відмовляються надати роботу особам із інвалідністю, стягують значний штраф. А компанії, які беруть таких працівників, мають пільги з оподаткування.

У Швеції уряд стимулює роботодавців не наданням податкових пільг підприємствам, а виплатою індивідуальних дотацій на кожну працевлаштовану особу з інвалідністю. Сам працівник отримує допомогу з інвалідності й заробітну плату, але сума виплат не перевищує визначеного рівня.

Водночас багато країн ЄС не відмовилися від квот. У Франції квота становить 6% від загальної кількості робочих місць. Особи з інвалідністю можуть брати участь і в програмах для людей, що довгий час лишалися без роботи. Роботодавці отримують одноразову виплату за контракт на навчання на робочому місці. Існують спеціалізовані підприємства з полегшеним режимом праці, орієнтовані на працевлаштування осіб із інвалідністю. Крім того, держава сприяє особам з інвалідністю у самозайнятості.

У Німеччині діє державна програма зайнятості для осіб із важкими формами інвалідності, що передбачає низку субсидій і пільг для підприємців, які працевлаштовують осіб із інвалідністю. Роботодавці, які мають понад 20

співробітників, зобов'язані надавати людям із важким ступенем інвалідності 5% наявних робочих місць. Однак, багато хто воліє заплатити компенсаційне відрахування, аніж створювати робочі місця для людей із інвалідністю. Причина в тому, що особи з розумовими і фізичними вадами користуються особливим захистом від звільнення і мають право на додаткову відпустку.

Водночас у Німеччині діють спеціальні установи професійної інтеграції, які фінансуються державою й часто надають особам із інвалідністю не тільки робочі місця, але й можливість проживання. Особам з інвалідністю, котрі працюють, виплачують компенсацію транспортних витрат на дорогу до місця роботи і назад. Люди з важкими формами інвалідності отримують компенсації й мають низку інших пільг – зниження податків, захист від звільнень, тощо.

У Польщі квота на робочі місця для людей з інвалідністю сягає 6%. Польське законодавство зобов'язує кожного працедавця спочатку сплатити грошовий внесок до Фонду реабілітації інвалідів. Далі встановлюється квота працевлаштування інвалідів і, відповідно, звільняються від сплати внеску ті, хто її заповнив. На відміну від українського законодавства, внесок не є адміністративним штрафом. Таким чином, у Польщі будь-який суб'єкт господарювання, що виконує умови, передбачені законодавством, може отримати різні види грошової компенсації.

Також у країні існують закони, що забороняють пряму або опосередковану дискримінацію інвалідів, починаючи зі стадії добору співробітників та працевлаштування – і закінчуючи процедурою звільнення з посади. Люди з інвалідністю, які зіткнулися з дискримінацією щодо себе, мають можливість вимагати відшкодування заподіяної моральної шкоди та втраченої економічної вигоди.

Невдалим прикладом квотування робочих місць для осіб із інвалідністю можна вважати досвід Індії, головним чином через недостатній рівень квот. За законодавством, резервується 3% робочих місць у державному секторі. А за загальної кількості інвалідів у Індії, що сягає 70 мільйонів осіб, лише 0,1 мільйона інвалідів зуміли отримати роботу в промисловості [10].

Зауважимо, що одна з найгірших ситуацій – з працевлаштуванням людей з психічними порушеннями. Таких в Україні приблизно 260 тис., зазначила представниця громадської організації Коаліція Раїса Кравченко. За її словами, такі люди повністю залежні від сім'ї. Кожен четвертий з них потрапляє згодом у психоневрологічний інтернат, у тому числі через відсутність роботи і коштів на життя [4]. Ситуація з неможливістю працевлаштуватися, тим паче на гідну зарплатню, прямо впливає на право людей із інвалідністю на призначення допомоги з безробіття. Її мають лише ті, хто протягом 12 місяців, що передували початку безробіття, працювали на умовах повного або неповного робочого дня (тижня) не менше ніж 26 календарних тижнів і сплачували страхові внески. Право на професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації, на працевлаштування з урахуванням надання дотації роботодавцю з коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, на участь у оплачуваних громадських роботах мають лише ті люди з інвалідністю, яких визнано в установленому порядку безробітними і які мають право на призначення допомоги безробітним.

Можна припустити, що частина осіб із особливими потребами працюють у тіньовому секторі, який, за різними оцінками, становить третину ринку праці. Однак така зайнятість нівелює всі пільги неповносправних осіб, а також може погіршити їхнє здоров'я.

Пропонуємо декілька шляхів в пошуку роботи для осіб з інвалідністю: через Інтернет; в спеціалізованих підприємствах та міжрегіональних центрах професійної реабілітації людей з інвалідністю; за допомогою державної служби зайнятості; через ярмарки вакансій для осіб з інвалідністю.

Висновки і пропозиції. При формуванні напрямів імплементації в працевлаштуванні осіб з інвалідністю потрібно враховувати існуючі закордонні тенденції в міжнародній політиці і практиці, а розв'язання проблеми ефективного працевлаштування осіб з інвалідністю, з одного боку, дасть змогу змінити життєвий статус людей з особливими потребами, а з другого - стати Україні в один ряд з іншими цивілізованими країнами світу.

Список літератури

1. Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист. Київ : Основи, 2004. 491 с.
2. Туган–Барановский М. И. Социальные основы кооперации. Москва: Экономика, 1989. 496 с.
3. Тищенко О.В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування та розвитку галузі : монографія. Київ: ДП «Прінт Сервіс», 2014. 394 с.
4. Мельник В. Соціальний захист осіб з інвалідністю: засади правового регулювання окремих держав-членів ЄС. Підприємництво, господарство і право. 2018. №7. С. 133-138.
5. Кожна четверта працездатна людина з інвалідністю. Чи дійсно компанії виконують квоти на працевлаштування таких громадян. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/kozhna-chetverta-pratsezdatsna-ljudina-z-invalidnistju-chi-dijsno-kompaniji-vikonujut-kvoti-na-pratsevlashtuvannja-takikh-hromadjan-2476096.html> (дата звернення: 07.09.2019).
6. Гірман А.П. До питання соціального захисту інвалідів у сучаснім Україні. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11557.html> (дата звернення: 07.09.2019).
7. Працевлаштування осіб з інвалідністю: нюанси та можливості. URL: <https://www.work.ua/articles/expert-opinion/1398>. (дата звернення 07.09.2019р.).
8. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні. Закон України від 21 березня 1991року № 875-ХІІ. Дата оновлення: 09.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 07.09.2019).
9. Мельник О.Г. Державна підтримки людей з обмеженими фізичними можливостями в Україні. Науковий вісник Полісся. 2013. № 4. С.232-239
10. Працевлаштування людей із інвалідністю в Україні: формальність і реалії. URL: <https://commons.com.ua/ru/pratsevlashtuvannya-lyudej-iz-invalidnistyu-v-ukrayini-formalnist-i-realiyi/> (дата звернення 07.09.2019).

References

1. Libanova E., Paliy O. Rynok pratsi ta sotsial'nyy zakhyst. Kyiv : Osnovy. 2004. 491 s.
2. Tuhan–Baranovsky M.I. Sotsial'ni osnovy kooperatsiyi. Moskva : Ekonomika, 1989. 496 s.
3. Tyshhenko O.V. The right to social security in Ukraine: theoretical and practical problems the formation and development of the industry: a monograph. Kyjiv: DP «Print Servis», 2014. 394 s.
4. Meljnyk V. Social protection of persons with disabilities: the principles of legal regulation of individual member states of the European Union. Entrepreneurship, economy and law. 2018. № 7. S. 133-138.
5. Kozhna chetverta pratsezdatsna lyudyna z invalidnistyu. Chy diysno kompaniyi vykonuyut' kvoty na pratsevlashtuvannya takykh hromadyan. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/kozhna-chetverta-pratsezdatsna-ljudina-z-invalidnistju-chi-diysno-kompaniji-vikonujut-kvoti-na-pratsevlashtuvannja-takikh-hromadjan-2476096.html> (date of treatment 07.09.2019).
6. Hirman A.P. Do pytannya sotsial'noho zakhystu invalidiv u suchasnim Ukrayini. URL: <https://www.work.ua/articles/expert-opinion/1398/> (date of treatment 07.09.2019).
7. Pratsevlashtuvannya osib z invalidnistyu: nyuansy ta mozhlivosti. URL: <https://www.work.ua/articles/expert-opinion/1398/> (date of treatment 07.09.2019).
8. Pro osnovy sotsial'noyi zakhyshchenosti osib z invalidnistyu v Ukrayini. Zakon Ukrayiny vid 21 bereznya 1991roku # 875-XII. Data onovlennya: 09.08.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (date of treatment 07.09.2019).
9. Mel'nyk O.H. Derzhavna pidtrymky lyudey z obmezhenymy fizychnymy mozhlivostyamy v Ukrayini. Naukovyy visnyk Polissya. 2013. № 4. S. 232-239.
10. Pratsevlashtuvannya lyudey iz invalidnistyu v Ukrayini: URL: <https://commons.com.ua/ru/pratsevlashtuvannya-lyudej-iz-invalidnistyu-v-ukrayini-formalnist-i-realiyi/> (date of treatment 07.09.2019).

Стаття надійшла до редакції 13.09.2019 р.

Ірина Валентинівна ГОДНЮК
кандидат економічних наук, доцент,
викладач кафедри обліку і оподаткування
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
E-mail: kapelka287@gmail.com

Ніна Володимирівна ЧЕРВОНОГРАДСЬКА
Відмінник освіти, викладач вищої категорії,
викладач-методист,
ДВНЗ «Кам'янець-Подільський індустріальний коледж»

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Годнюк І.В., Червоноградська Н.В. Розвиток людського капіталу як стратегії управління інтелектуальним капіталом в інклюзивному середовищі. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол. ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielinska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 53-62. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Якісний розвиток людського капіталу є основою зростання національної економіки та зміцнення конкурентних позицій України у світі. Головні проблеми на шляху розвитку економіки знань в Україні виникають через: відсутність дієвих стимулів; бюрократичні перепони; відсутність венчурного фінансування; нестабільність державної політики в інноваційній галузі; нерозвинену інфраструктуру підтримки підприємницьких інновацій; розрив між наукою та бізнесом. Таким чином, системне дослідження процесу формування, нагромадження й ефективного використання людського капіталу здобуває все більшу актуальність для прискорення переходу національної економіки до суспільства знань.

Мета. Формування економіки знань та обґрунтування основних напрямів політики у сфері людського капіталу країни, визначення комплексу заходів щодо підвищення ефективності використання та розвитку людського капіталу України в інклюзивному середовищі.

Результати. Охарактеризовано сутність та особливості прояву економіки знань на сучасному етапі її формування. Проаналізовано особливості розвитку людського капіталу в інклюзивному середовищі. Обґрунтовано основні напрями державної політики у сфері економіки знань. Розглянуто умови механізму управління людським капіталом в інклюзивному середовищі, надано рекомендації щодо перспектив розвитку людського капіталу а саме: перетворення освіти на інноваційне середовище, забезпечення та розвиток інклюзивної освіти; розвиток регіонального законодавства в області соціального захисту і зайнятості осіб з інвалідністю; поліпшення ефективності соціальної підтримки населення, що дасть можливість надавати допомогу тим, хто потребує її найбільше; проведення пільгової податкової та кредитно-фінансової політики щодо установ реабілітації, підприємств, що використовують працю осіб з особливими потребами, створення фонду розвитку людського капіталу; забезпечення доступу до інформації, освіти та об'єктів соціальної інфраструктури.

Ключові слова: людський капітал, інтелектуальний капітал, політика економіки знань, соціальний розвиток, інклюзивне середовище, особа з особливими потребами.

Irina Valentinovna GODNIUK

PhD, Associate Professor,
Lecturer, Department accounting and taxation,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-economic college
E-mail: kapelka287@gmail.com

Nina Volodymyrivna ChERVONOHRAĐSKA

High achiever of education, the teacher of higher category, teacher-methodist,
SHEI the «Kam'ianets'-Podil's'kyi industrial college»

HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT AS A STRATEGY FOR THE MANAGEMENT OF INTELLECTUAL CAPITAL IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT

Abstract

Introduction. Qualitative development of human capital is the basis for the growth of the national economy and the strengthening of Ukraine's competitive position in the world. The main problems in the development of the knowledge economy in Ukraine arise because of: lack of effective incentives; bureaucratic obstacles; lack of venture financing; instability of state policy in the innovation sector; undeveloped infrastructure for supporting entrepreneurial innovation; the gap between science and business. Thus, a systematic study of the process of formation,

accumulation and efficient use of human capital is becoming increasingly relevant to accelerate the transition of the Ukrainian economy to a knowledge society.

Purpose. Formation of the knowledge economy and substantiation of the main directions of the country's human capital policy, determination of a set of measures to increase the efficiency of the use and development of human capital of Ukraine in an inclusive environment.

Results. The essence and peculiarities of manifestation of knowledge economy at the present stage of its formation are characterized. The peculiarities of human capital development in an inclusive environment are analyzed. The basic directions of the state policy in the field of knowledge economy are substantiated. The conditions of the mechanism of human capital management in an inclusive environment are considered, recommendations are given on the prospects of human capital development, namely: transformation of education into an innovative environment, provision and development of inclusive education; development of regional legislation in the field of social protection and employment of persons with disabilities; improving the effectiveness of social support for the population, which will provide assistance to those who need it most; conducting preferential tax and credit and financial policies for rehabilitation institutions, enterprises that use the work of disabled people, creation of a human capital development fund; providing access to information, education and social infrastructure.

Keywords: *Human capital, intellectual capital, politics knowledge economy, social development, inclusive environment, person with special needs.*

JEL classification: J10.

Вступ. Сучасні світові тенденції свідчать про те, що рішення економічних завдань перестає розглядатися ізольовано від завдань соціальних. Серед основних факторів регіонального розвитку особлива увага приділена людського капіталу, здатному забезпечити економічну ефективність та раціональне використання всіх інших активів.

Капітал, втілений у людях, виступає рушійною силою розвитку трансформаційних процесів в економіці, забезпечуючи сталий високий рівень конкурентоспроможності, та визначає соціально-економічний прогрес у рамках загальних тенденцій, що складаються в сучасному світі [9].

Головні проблеми на шляху розвитку економіки знань в Україні виникають через: відсутність дієвих стимулів; бюрократичні перепони; відсутність венчурного фінансування; нестабільність державної політики в інноваційній галузі; нерозвинену інфраструктуру підтримки підприємницьких інновацій; розрив між наукою та бізнесом.

Ефект від вкладень в людський капітал носить не тільки економічний характер, але ще й соціальний, психологічний, демографічний. В процесі реалізації мети підвищення прибутковості людського капіталу досягаються і багато інших цілей: збільшення інтелектуального потенціалу населення, формування творчих і креативних здібностей, поліпшення показників здоров'я, створення безпечного і відкритого середовища і т.д.

Таким чином, системне дослідження процесу формування, нагромадження й ефективного використання людського капіталу здобуває все

більшу актуальність для прискорення переходу української економіки до суспільства знань.

Теоретична й методологічна база для формування теорії людського капіталу, присутня в працях іноземних економістів: У. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, Т. Шульца, Г. Беккера. До питання вивчення та відтворення людського капіталу долучились і вітчизняні вчені та економісти, а саме: О. Амосов, Н. Верхоглядова, В. Геєць, А. Дегтяр, М. Ніколайчук, В. Семиноженко, Л. Сорока, Г. Тарасенко, С. Мочерний, В. Оникієнко та інші.

Дискусійність багатьох положень та наявність великої кількості невирішених проблем обумовлюють необхідність подальшого дослідження питань щодо формування, використання та розвитку людського капіталу, як головного фактору підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Метою статті є формування економіки знань та обґрунтування основних напрямів політики у сфері людського капіталу країни, визначення комплексу заходів щодо підвищення ефективності використання та розвитку людського капіталу України в інклюзивному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людський капітал є сукупністю знань, досвіду, навичок, творчих можливостей, а також здібностей конкретних фізичних осіб, що є невід'ємним від його володаря – фізичної особи, які сприяють створенню особистого, соціального та економічного добробуту.

Людський капітал становить основу інтелектуального капіталу, якій має складну структуру, елементами якої є:

1) людський капітал (індивідуальна компетентність; персоніфікований капітал); 2) структурний капітал (організаційний капітал; внутрішня структура; капітал установи; інтелектуальна власність і інфраструктурні активи; техніко-технологічний і інфраструктурний капітал); 3) споживчий капітал (зовнішня структура; клієнтський капітал; соціальний капітал; клієнтський і партнерський капітал; ринковий капітал; клієнтський і марочний капітал; капітал взаємодії з інститутами ринку) [4].

За результатами дослідження факторів економічного зростання, проведеного Світовим банком у 192 країнах, у 64 відсотках держав економічне зростання досягається за рахунок саме людського капіталу, який ми втрачаємо, і лише у 16 відсотках – за рахунок використання виробничого потенціалу, а у 20 – за рахунок природних ресурсів». У структурі національного багатства розвинених країн домінує людський капітал. Україна за якістю людського капіталу посіла лише 50 місце зі 157 [6].

Формування людського капіталу в контексті сучасних умов ринкової економіки, набуває нових особливостей [2, с. 164]:

1) безперервність навчання та нерозривний зв'язок освіти з виробничою діяльністю людини (протягом всього періоду праці);
2) здатність творчого застосування накопичених знань, навичок;
3) розвиток інноваційної економіки обумовлює вимоги безперервного навчання та елементів творчості не лише окремих працівників, а й цілих колективів підприємств, фірм та організацій.

При розробці політики розвитку людського капіталу, держава повинна враховувати комплексне виконання двох взаємопов'язаних завдань:

1) якісне відтворення і накопичення людського капіталу (створення умов і стимулів його накопичення і заощадження, формування конкурентоспроможного людського капіталу, прогнозування перспективних напрямків розвитку людського капіталу відповідно до майбутніх потреб економіки);

2) ефективне використання накопиченого людського капіталу (в процесі суспільного виробництва за допомогою ринку праці, споживчих ринків; створення всередині країни умов для здійснення трудової, підприємницької, творчої діяльності) [5].

В рамках реалізації політики розвитку людського капіталу увага повинна бути приділена всім категоріям населення, в тому числі і інвалідам – особам з особливими потребами. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, близько 10% населення в світі є особи з особливими потребами. Незважаючи на відмінності в статистичних даних, присутні в різних країнах, спостерігається загальна тенденція збільшення частки осіб з особливими потребами в структурі населення.

Частка людей з інвалідністю в загальній чисельності населення ЄС складає в середньому близько 12%. У Великобританії 12,2% населення мають інвалідність, в тому числі 7,3% працездатних, але працюють з них близько половини. У Німеччині інваліди складають 8,6% населення, працездатні - 4,8%. Рівень безробіття серед інвалідів у всіх країнах набагато вище, ніж серед інших громадян: в Великобританії 11,0% і 5,5% відповідно, в Німеччині - 17,9% і 7,9%, в США - 13,2% і 5,6% [5].

Кількість осіб з інвалідністю в Україні (табл. 1) має тенденцію до збільшення. В 2018 році чисельність осіб з особливими потребами складала 2653,6 тис. осіб, що порівняно з 2001 роком збільшилося на 38 тис. осіб [10].

Таблиця 1

Чисельність осіб з інвалідністю

	2001	2006	2011	2015	2016	2017	2018
Усього, тис. осіб	2597,5	2495,2	2710,0	2568,5	2614,1	2603,3	2635,6
<i>у тому числі</i>							
I групи	337,7	337,7	310,5	251,8	250,3	240,6	235,4
II групи	1337,0	1128,4	1078,7	915,9	919,0	900,5	899,2
III групи	768,5	906,5	1155,7	1249,7	1291,2	1306,2	1341,9
діти з інвалідністю	154,3	122,6	165,13	151,13	153,53	156,13	159,03

Політика розвитку людського інтелектуального капіталу на сьогодні стає одним з головних складових стратегії конкурентоспроможності тієї чи іншої країни при формуванні економіки, що базується на знаннях.

Одна із найзначніших конкурентних переваг України на шляху до розбудови економіки знань – високий рівень освіченості її громадян. Так, 45% української робочої сили мають вищу освіту, і за цим показником Україна посідає п'яте місце серед 37 країн світу [10]. Завдяки цьому Україна зможе увійти в світове товариство як країна, що може генерувати нові знання та інновації.

Для створення сприятливих умов формування та запобігання втрат людського капіталу на державному рівні визначено реформування освіти, одним із пріоритетних завдань якої є інклюзивна освіта.

В Україні інклюзивна освіта поки що перебуває на початковій стадії розвитку. Становлення інклюзивної освіти осіб з особливими потребами в Україні відбувається на основі зарубіжного досвіду та базується на врахуванні місцевих особливостей під час використання місцевих ресурсів.

Зауважимо, що в «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» передбачено основні завдання освіти дітей з особливими освітніми потребами, такі як: удосконалення мережі спеціальних навчальних закладів; створення нових моделей та форм організації освіти для осіб з особливими освітніми потребами; відкриття дошкільних груп для дітей з особливими потребами; розширення практики інклюзивного та інтегрованого навчання в дошкільних, загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах дітей та молоді, що потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку [7].

Важливим завданням розвитку людського капіталу є інклюзивна вища освіта, як система освітніх послуг з поєднанням елементів спеціальної та інклюзивної освіти.

Яскравим прикладом такої роботи є провідні вищі навчальні заклади України: Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж та Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», які мають досвід послідовного та цілеспрямованого впровадження ідей інклюзивного навчання у професійній підготовці студентів з особливими освітніми потребами, високу професійну репутацію та конкурентоздатних випускників.

Метою їх діяльності є забезпечення рівного доступу до якісної освіти особам з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання на основі застосування особистісно-орієнтованих методів навчання з урахуванням їх індивідуальних особливостей. У ВНЗ створено всі необхідні умови для безбар'єрного доступу до здобуття вищої освіти особам з особливими освітніми потребами на рівних зі всіма студентами, зокрема – це інклюзивний архітектурний дизайн закладу (пандуси, двірні отвори відповідної ширини, санвузли для візочників тощо), сприятливі умови для забезпечення соціальної, медичної, фізичної та психологічної реабілітації [4].

Україна володіє високорозвиненим науковим потенціалом, який спроможний ефективно розв'язувати актуальні проблеми суспільного розвитку та вирішувати сучасні інноваційні завдання. Інтелектуальний потенціал України, незважаючи на негативні наслідки соціально-економічних трансформацій, які мали місце до середини 90-х років минулого сторіччя, й дотепер лишається досить потужним. Чисельність науковців в нашій державі складає близько 0,54% від чисельності економічно активного населення (за чисельністю дослідників – 0,41%). Забезпеченість науковими кадрами в Україні й зараз відповідає рівню таких європейських країн: Іспанія, Польща, Чехія, Угорщина, однак більш як вдвічі менше за середнє значення цього показника в західноєвропейських країнах [9]. Незважаючи на скорочення кількості вчених,

Україна й досі посідає одне з перших місць в Європі за часткою науковців серед працездатного населення. Однак влада України, починаючи з часів проголошення її незалежності й дотепер, не спромоглася забезпечити прогресивний розвиток наукової діяльності в країні, що ставить під загрозу величезний науковий потенціал.

Завданням політики розвитку людського капіталу щодо осіб з особливими потребами є право на працю. Зауважимо, що для розвитку інтелектуального капіталу цієї категорії громадян сформовані відповідна законодавча база, великі мережі відповідних громадських організацій, центрів професійної реабілітації в Україні.

Згідно із законодавчою базою особи з особливими потребами забезпечуються правом працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом з метою реалізації їхніх творчих і виробничих здібностей та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації.

У звіті громадської організації «Правозахисна організація «Права людини» наводяться дані Міністерства соціальної політики України, відповідно до яких станом на липень 2019 р. чисельність працюючих осіб з інвалідністю склала 677 828 осіб, у тому числі працездатного віку від 18 до 60 років – 540187 осіб. Загальна кількість людей з інвалідністю працездатного віку становить 2062259 осіб, тоді показник зайнятості цієї вікової групи становитиме 26,2%. І навпаки, рівень безробіття даної категорії - 73,8%. При цьому, порівнюючи з 2005 роком, цей показник є кращим. Проте, незважаючи на розвинуте законодавство у сфері сприяння інтеграції осіб з інвалідністю, їх працевлаштуванню, в Україні досить низький рівень зайнятості осіб з інвалідністю [6].

Для прикладу, рівень зайнятості у країнах ЄС становить 50%. Єврокомісія впроваджує заходи для зайнятості осіб з інвалідністю, підтримує молодь ЄС на шляху від освіти до зайнятості, проводить антидискримінаційну політику та програми спрямовані на просування по службі осіб з інвалідністю, а також здійснює допомогу щодо самозайнятості осіб з особливими потребами [9].

В Україні, окрім обов'язкового нормативу щодо кількості робочих місць, немає жодних мотивуючих заходів, роботодавці не отримують дотацій на створення робочого місця через законодавчу неврегульованість; відсутні грошові компенсації роботодавцю, який має створювати для інваліда відповідні умови праці з урахуванням рекомендацій МСЕК та індивідуальної програми реабілітації; не передбачено фінансових стимулів на оплату індивідуальних помічників для осіб з інвалідністю, компенсації витрат на оплату праці осіб з особливими потребами у зв'язку зі зниженою продуктивністю їхньої праці, як це є, наприклад, в Ірландії [3].

Тому запропоновано комплекс заходів, що зможуть змінити відношення роботодавців до осіб з інвалідністю:

1. Економічне стимулювання:

- Надання пільгових умов з податкових виплат;
- Надання пільгових умов кредитування;
- Компенсація витрат на створення спеціальних робочих місць;

- Надання гарантованого державного замовлення;
 - Покриття витрат на навчання особи з особливими потребами;
 - Субсидування фонду оплати праці осіб з інвалідністю;
 - Дотації при збереженні робочих місць осіб з особливими потребами;
 - Компенсація підприємству недоотриманого прибутку внаслідок надмірного перебування особи з обмеженими можливостями на лікарняному;
- Оперативний підбір в якості заміни співробітника, який є безробітним в центрі зайнятості на час хвороби особи з особливими потребами.

2. Некономічне стимулювання:

- Широке інформування потенційних роботодавців з працевлаштування осіб з особливими потребами, а також про існування вигідних економічних стимулів;
- Активне заохочення роботодавців, які використовують працю осіб з особливими потребами, в засобах масової інформації;
- Формування в суспільній свідомості стійкої прямої залежності між соціальною відповідальністю бізнесу і його репутацією.

З огляду на вище сказане, з метою досягнення успіхів на шляху формування економіки знань в Україні, на нашу думку, необхідним є виконання таких умов:

1. Перетворення української освіти на інноваційне середовище, в якому учні й студенти набуватимуть ключових компетентностей, необхідних для успішного життя у сучасному світі, а науковці матимуть усі необхідні можливості та ресурси для своєї роботи.

2. Забезпечення рівного доступу громадян до якісних медичних послуг шляхом створення нової організації системи охорони здоров'я.

3. Поліпшення ефективності соціальної підтримки населення, що дасть можливість надавати допомогу тим, хто потребує її найбільше, захистити малозабезпечені верстви населення та підтримати їх у процесі соціальної інтеграції.

4. Створення фонду розвитку людського капіталу за допомогою запровадження нового, додаткового податку для підприємств, що працюють у сфері ІТ-технологій.

Висновки і пропозиції. Якісний розвиток людського капіталу є основою зростання національної економіки та зміцнення конкурентних позицій України у світі.

Як свідчить світовий досвід, зростання економічної ефективності і соціальної стійкості досягається при виконанні наступних вимог: поліпшення економічного і соціального положення населення країни відповідно до зростання ділової активності; досягнення оптимального рівня співвідношення витрат на економічні і соціальні цілі; участь громадян у володінні і управлінні власністю.

Політика людського капіталу в інклюзивному середовищі передбачає: забезпечення та розвиток інклюзивної освіти; розвиток регіонального законодавства в області соціального захисту і зайнятості інвалідів та контроль за дотриманням законодавства і положень програм щодо соціального захисту і

зайнятості осіб з особливими потребами; розвиток регіональних структур реабілітації та зайнятості і розробка програм використання індивідуального потенціалу осіб з інвалідністю; дослідження потреб в реабілітації, технічних засобах і зайнятості; дослідження ринку праці, сприяння зайнятості осіб з інвалідністю, допомога в професійному самовизначенні; проведення пільгової податкової та кредитно-фінансової політики щодо установ реабілітації, підприємств, що використовують працю осіб з особливими потребами; забезпечення доступу до інформації, освіти та об'єктів соціальної інфраструктури.

Таким чином, без дієвого механізму збереження та розвитку людського інтелектуального капіталу неможливі позитивні зрушення в економіці знань. Подальшими дослідженнями у цьому напрямі є визначення перспектив розвитку людського капіталу країни в умовах глобалізації.

Список літератури

1. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку : монографія. Донецьк, 2007. 348 с.

2. Амосов О., Дегтяр А. Формування людського капіталу в умовах інноваційної економіки: методологічний аспект. *Публічне управління: теорія та практика* : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. Х.: Вид-во "ДокНаукаДержУпр", 2011. № 3 (7). С. 164-172.

3. Гинда О. М. Проблеми управління інтелектуальним капіталом осіб з обмеженими можливостями та способи їх вирішення. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_16%281%29_18 (дата звернення: 08.09.2019).

4. Годнюк І. В. Формування освіти в умовах інклюзивного середовища вищого навчального закладу. *Вектор Поділля* : наук. журн. Кам'янець-Подільський: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2018. С.110-118.

5. Интеллектуальный капитал и инновационное развитие региона : монографія. Владим. гос. ун-т им. А. Г. и Н. Г. Столетовых; Финансовый ун-т при Правительстве РФ. Владимир : Изд-во ВлГУ, 2014. 192 с.

6. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2364567-riven-bezrobitta-ludej-z-invalidnistu-perevisue-70-pravozahisniki.html> (дата звернення: 04.09.2019).

7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/page> (дата звернення: 05.09.2019).

8. Подра О. П. Інвестиції в людський капітал як чинник підвищення якості життя. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2012_10%282%29_13 (дата звернення: 10.09.2019).

9. Сахненко І., Сахно В. Інвестування у розвиток людини як пріоритетний напрям формування та управління людським капіталом. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2019/11.pdf (дата звернення: 10.09.2019).

10. Соціальний захист населення України. Статистичний збірник. К. Державна служба статистики України, 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_szn_2017.pdf (дата звернення: 11.09.2019).

References

1. Antonyuk V. P. Formuvannya ta vykorystannya lyuds'koho kapitalu v Ukraini: sotsial'no-ekonomichna otsinka ta zabezpechennya rozvytku: monohrafiya. Donets'k. 2007. 348 s.

2. Amosov O., Dyehtyar A. Formuvannya lyuds'koho kapitalu v umovakh innovatsiynoyi ekonomiky: metodolohichnyy aspekt. Publichne upravlinnya: teoriya ta praktyka: zbirnyk naukovykh prats' Asotsiatsiyi doktoriv nauk z derzhavnoho upravlinnya. Kh.: Vyd-vo "DokNaukDerzhUpr", 2011. № 3 (7). S. 164-172.

3. Hynda O. M. Problemy upravlinnya intelektual'nym kapitalom osib z obmezhenyu mozhyvostyamy ta sposoby yikh vyrishennya. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_16%281%29_18 (дата звернення: 08.09.2019).

4. Hodnyuk I. V. Formuvannya osvity v umovakh inklyuzyvnoho seredovyscha vyshchoho navchal'noho zakladu Vektor Podillya: nauk. zhurn. Kam"yanets'Podil's'ky: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu "Ekonomichna dumka", 2018. S.110-118.

5. Yntellektual'nyy kapytal y ynnovatsyonnoe razvytye rehyona: monohrafiya. Vladym. hos. un-t ym. A. H. y N. H. Stoletovykh; Fynansovyy un-t pry Pravytel'stve RF. Vladymyr: Yzd-vo VIHU. 2014. 192 s.

6. Mul'tymediyna platforma inomovlennya Ukrainy. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2364567-riven-bezrobitta-ludej-z-invalidnistu-perevisue-70-pravozahisniki.html> (дата звернення: 04.09.2019).

7. Natsional'na stratehiya rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/page> (дата звернення: 05.09.2019).

8. Podra O. P. Investytsiyi v lyuds'kyi kapital yak chynnyk pidvyshchennya yakosti zhyttya. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2012_10%282%29_13 (дата звернення: 10.09.2019).

9. Sakhnenko I., Sakhno V. Investuvannya u rozvytok lyudyny yak priorytetnyy napryam formuvannya ta upravlinnya lyuds'kym kapitalom. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2019/11.pdf (дата звернення: 10.09.2019).

10. Sotsial'nyy zakhyst naseleण्या Ukrainy. Statystychnyy zbirnyk. K. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_szn_2017.pdf (дата звернення: 11.09.2019).

Стаття надійшла до редакції 15.09.2019 р.

Людмила Анатоліївна КУШНІР
кандидат економічних наук, доцент,
викладач кафедри обліку і оподаткування
Подільського спеціального навчально-реабілітаційного
соціально-економічного коледжу
E-mail: Ljudaljudmila@gmail.com

Анатолій Йосипович ЛАВСЬКИЙ
студент магістратури, спеціальність «Публічне управління
та адміністрування», Тернопільський національний
економічний університет

Василь Анатолійович ПАВЛІКОВСЬКИЙ
студент магістратури, спеціальність «Публічне управління
та адміністрування», Тернопільський національний
економічний університет

ДІЛОВА КОМУНІКАЦІЯ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В НОРМАТИВНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ

Кушнір Л.А., Лавський А.Й., Павліковський В.А. Ділова комунікація осіб з інвалідністю в нормативному забезпеченні бухгалтерської документації. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янецьПодільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С.63-71. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. В сучасних умовах для роботодавців обов'язковим є виконання нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів, передбаченого статтею 19 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». Виконання нормативу робочих місць у кількості, визначеній згідно з частиною першою цієї статті, вважається працевлаштування підприємством, установою, організацією, у тому числі підприємством, організацією громадських організацій інвалідів, фізичною особою, яка використовує найману працю осіб з інвалідністю для яких це місце роботи є основним. Крім нормативу робочих місць, потрібно враховувати й

індивідуальний підхід до фізичних можливостей та професійних умінь і навиків особи з інвалідністю для виконання тієї чи іншої роботи.

Мета. Узагальнити особливості ділової комунікації осіб з інвалідністю в нормативному забезпеченні бухгалтерської документації та показати деякі напрацювання з їх удосконалення. Частіше особам з інвалідністю протипоказана фізична праця, а тому вони обирають розумову. Популярною серед них є професія бухгалтера, яка вимагає професійного досвіду, комунікацій та чимало знань з нормативного забезпечення обліку.

Результати. Багато концептуальних і методико-організаційних аспектів документації та документообігу в системі бухгалтерського обліку продовжують залишатися дискусійними й потребують подальшого дослідження. Зокрема, недостатньо з'ясованими є змістовне наповнення визначень, склад класифікаційних ознак, які є необхідними для поглиблення аналітичних можливостей обліку та посилення його контрольних функцій; невпорядкованість спектру чинників та передумов, що впливають на систему документообігу та ділової комунікації підприємства та визначають тенденції їх розвитку тощо. Поряд з невирішеністю теоретичних питань звертають на себе увагу недоліки практики, які передбачають структуру документації; впорядкування руху первинних документів; раціоналізацію документації; використання електронного цифрового підпису тощо.

Ключові слова: *працевлаштування, особи з інвалідністю, ділова комунікація, система бухгалтерського обліку, документація, документообіг.*

Ljudmyla Anatoliivna KUSHNIR

PhD, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of accounting and taxation,
Podilsky special educational and rehabilitation
socio-economic college
E-mail: Ljudaljudmila@gmail.com

Anatoliy Yosipovich LAVS`KYI

Master Student of specialty "Public managing and administration",
Ternopil National Economic university

Vasyl` Anatoliyovych PAVLIKOV`S`KYI

Master Student of specialty "Public managing and administration",
Ternopil National Economic university

**BUSINESS COMMUNICATION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN
REGULATORI PROVISION OF ACCOUNTING DOCUMENTS**

Annotation

Introduction. In modern conditions for employers are required compliance to the regulation jobs for persons with disabilities, provided for in Article 19 of the Law of Ukraine "On the basics of social protection of persons with disabilities in Ukraine". The fulfillment of the standard of workplaces in the amount determined in

accordance with part one of this Article shall be considered as employment of an enterprise, institution, organization, including enterprise, organization of public organizations of persons with disabilities, an individual who employs employed persons with disabilities for whom this place of work is the main. In addition to the standard of workplaces, it is necessary to take into account the individual approach to the physical abilities and professional abilities and skills of a person with a disability to perform a particular job.

Aim. To summarize the features of business communication of persons with disabilities in the normative provision of accounting documentation and to show some experience in improving them. More often, people with disabilities are contraindicated in physical work, which is why they choose mental work. Popular among them is the profession of accountant, which requires professional experience, communications and a wealth of knowledge of regulatory accounting.

Results. Many of the conceptual, methodological and organizational aspects of documentation and workflow in the accounting system continue to be debatable and need further investigation. In particular, the content of definitions, the composition of the classification features, which are necessary to deepen the analytical capabilities of accounting and strengthen its control functions, are not sufficiently clarified; disorganization of the spectrum of factors and prerequisites that affect the system of workflow and business communication of the enterprise and determine the tendencies of their development, etc. Along with the unresolved theoretical issues, drawbacks to the practice that involve structuring the documentation are noteworthy; streamlining the movement of primary documents; streamlining documentation; use of digital signatures, etc.

Keywords: *employment, persons with disabilities, business communication, accounting system, documentation, workflow.*

JEL classification: M10, M40.

Вступ. Сьогодні для роботодавців обов'язковим є виконання нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю, передбаченого статтею 19 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». Виконання нормативу робочих місць у кількості, визначеній згідно з частиною першою цієї статті, вважається працевлаштування підприємством, установою, організацією, у тому числі підприємством, організацією громадських організацій осіб з інвалідністю, фізичною особою, яка використовує найману працю осіб з інвалідністю, для яких це місце роботи є основним. Крім нормативу робочих місць, потрібно враховувати й індивідуальний підхід до фізичних можливостей та професійних умінь і навиків особи з інвалідністю для виконання тієї чи іншої роботи.

Мета і завдання дослідження. Узагальнити особливості ділової комунікації осіб з інвалідністю в нормативному забезпеченні бухгалтерської документації та показати деякі напрацювання з їх удосконалення.

Постановка проблеми. Частіше особам з інвалідністю протипоказана фізична праця, а тому вони обирають розумову. Популярною серед них є професія бухгалтера, яка вимагає професійного досвіду, комунікацій та чимало знань з нормативного забезпечення обліку.

Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затверджене Наказом Міністерства фінансів України №88 від 24 травня 1995 р. (zareestrovano в Міністерстві юстиції України № 168/704 від 05.06.95 р.), визначає порядок створення, прийняття і відображення у бухгалтерському обліку, а також зберігання первинних документів, облікових реєстрів, бухгалтерської звітності підприємствами, їх об'єднаннями та госпрозрахунковими організаціями (крім банків) незалежно від форм власності.

Документування – це суцільне і безперервне спостереження за господарськими операціями на підприємстві.

Документ (лат. буквально означає свідectво, доказ) – це письмовий доказ здійснення господарської операції або розпорядження на її здійснення. Сопко В.В. зазначає, що документування є одним із елементів методу бухгалтерського обліку [1, с.42].

Первинні документи, у тому числі на паперових і машинозчитувальних носіях інформації, повинні мати такі обов'язкові реквізити:

- назва документа;
- номер документа;
- назва підприємства, на якому складений документ;
- зміст господарської операції;
- обсяг операції і одиниця виміру;
- грошова сума, ціна;
- місце здійснення операції;
- підписи осіб, відповідальних за здійснення операції і складання документа;
- печатка підприємства.

На думку Нападовської Л.В., залежно від характеру операції та технології обробки даних до первинних документів можуть бути включені додаткові реквізити. Вимоги до складання первинних документів:

- заповнення всіх обов'язкових реквізитів;
- чіткість заповнення;
- недопустимість виправлень;
- складання в момент здійснення операції, а якщо це неможливо, безпосередньо після її закінчення;
- використання бланків типових форм;
- проведення записів в темному кольорі чорнилом, кульковою ручкою, друкарськими засобами чи принтером, що забезпечує зберігання цих записів протягом встановленого терміну зберігання документа;
- обов'язкове прокреслювання вільних рядків;
- проставлення сум у грошових документах цифрами і прописом, перше слово суми записують з початку рядка і з великої літери;
- зазначення даних про посаду, прізвище і підписи осіб, відповідальних за операцію, складання і оформлення документа [2, с. 146].

Партин Г.О. підкреслює, що керівник підприємства затверджує перелік осіб, які мають право давати дозвіл (підписувати первинні документи) на здійснення господарських операцій, пов'язаних з відпуском товарно-

матеріальних цінностей, майна, видачею грошових коштів і документів. Коло таких осіб, як правило, обмежене [3, с. 24].

Забороняється приймати до виконання документи на господарські операції, які суперечать законодавчим і нормативним актам, встановленому порядку обліку коштів і матеріальних цінностей, завдають шкоди власникам.

При застосуванні засобів обчислювальної техніки та іншої оргтехніки реквізити можуть бути зафіксовані у вигляді коду. Складаючи документи на машинозчитувальних носіях інформації, підприємство, установа зобов'язані за свій рахунок і власними силами виготовити їх копії на паперових носіях на вимогу контролюючих або судових органів та своїх клієнтів.

Підписи осіб, відповідальних за складання первинних документів, на обчислювальних машинах та інших засобах організаційної техніки, виконуються у вигляді пароля або іншим засобом авторизації, що дає змогу однозначно ідентифікувати особу, яка здійснила господарську операцію.

Документ на машинозчитувальному носії повинен мати код особи, відповідальної за правильність складання документа. Належність коду конкретній особі реєструється організацією-створювачем документа на машинозчитувальному носії, а також створюються технічні, програмні засоби та організаційні умови, що виключають можливість користування чужими кодами [4, с. 36].

Додаткові вимоги до порядку створення первинних документів про касові і банківські операції, рух цінних паперів, товарно-матеріальних та інших об'єктів майна передбачаються спеціальними нормативними актами.

Порядок використання та обліку бланків первинних документів суворої звітності, а також коло господарських операцій, оформлення яких провадиться на таких бланках, визначаються окремими нормативними актами.

Кірейцев Г.Г. в свій час зазначав, що первинні документи підлягають уніфікації і стандартизації.

Уніфікація – це розробка єдиних зразків документів для оформлення однотипних господарських операцій. Уніфіковано всі банківські та касові документи, бланки авансових звітів та посвідчень на відрядження, товарно-транспортних накладних, розрахунково-платіжних відомостей, податкових накладних та інших документів.

Стандартизація – це встановлення для бланків однотипних документів однакових, найбільш раціонального розміру і форми. Друкування стандартних бланків документів великими тиражами дає значну економію паперу, здешевлює їх виготовлення [5, с. 42].

Класифікація – це умовне групування бухгалтерських документів за визначеними ознаками, зокрема: 1) за місцем складання, 2) за призначенням, 3) за порядком складання, 4) за способом використання, 5) за змістом і т.д.

1) За призначенням бухгалтерські документи поділяються:

- розпорядчі, в яких містяться розпорядження щодо здійснення тієї чи іншої господарської операції; вони не є підставою для запису операцій в обліку, оскільки немає підтвердження про те, що така операція відбулася. До розпорядчих документів належать накази, розпорядження, доручення та ін.;

- виконавчі, або виправдні, що підтверджують факти виконання операцій. Вони є першим етапом облікової реєстрації. До них належать прибуткові й видаткові ордери, рахунки-фактури, квитанції, що свідчать про прийняття цінностей, акти про виконані роботи та ін.;

- документи бухгалтерського оформлення, до яких належать розпорядчі та групувальні відомості, різні довідки, розрахунки тощо (наприклад, розрахунок суми на заготівлю та придбання матеріальних цінностей);

- комбіновані – містять ознаки розпорядчих, виконавчих, документів бухгалтерського оформлення з одночасною вказівкою щодо відображення господарської операції на рахунках бухгалтерського обліку. До таких документів належать: Авансові звіти, Звіти про використання коштів, Прибуткові й Видаткові касові ордери, Вимоги на відпуск матеріалів зі складу.

2) За місцем складання документи поділяються на зовнішні та внутрішні.

Зовнішніми документами називаються ті, що надходять від інших підприємств, організацій, тобто складаються за межами даного підприємства. До них належать виписки банку, рахунки постачальників та ін.

Внутрішні документи – це документи, складені (виписані) на даному підприємстві, в організації.

3) За порядком складання поділяються на первинні та зведені. Первинні – це такі документи, що вперше виконують реєстрацію господарської операції в момент її здійснення або невідкладно після здійснення. До них належать акти прийняття і вибуття основних засобів, накладні, квитанції тощо.

Зведені документи складаються на підставі первинних. До них належать різноманітні звіти, розрахунково-платіжні відомості та ін.

4) За способом охоплення операцій документи поділяються на разові та накопичувальні.

Разові документи використовуються лише для одноразового оформлення і відображення операцій. До них належать Прибуткові й Видаткові касові ордери, Вимоги для одержання матеріальних цінностей зі складу та ін.

Накопичувальні документи використовуються для багаторазового оформлення і реєстрації операцій протягом визначеного часу (тижня, декади, місяця). Наприклад, лімітно-забірні картки, як зазначає Садовська І.Б., за допомогою яких оформлюється відпуск матеріалів на виробництво (виконання робіт). Такі документи скорочують кількість первинної документації [4, с. 93].

5) За змістом документи поділяють на грошові, розрахункові, матеріальні.

Грошовими документами оформляють операції, пов'язані з грошовими коштами. До них належать платіжні доручення, видаткові й прибуткові касові ордери, банківські чеки та ін.

Розрахунковими документами оформляють розрахунки між фізичними і юридичними особами (рахунок-фактура, платіжне доручення, квитанції та ін.).

Матеріальними документами оформляються операції пов'язані з рухом матеріальних цінностей (прибутковий ордер, вимога-накладна, лімітно-забірна картка та ін.).

6) За технікою складання документів:

- заповнювані ручним способом;
- виготовлені машинним способом.

Опрацювання бухгалтерських документів - це ряд процедур, які передбачають послідовне здійснення: перевірки, розцінки, групування і контирування.

Перевірка здійснюється за формою, змістом і арифметичними розрахунками:

- за формою – формальна перевірка заповнення всіх реквізитів, відповідності стандарту і формі документа, своєчасності складення документа і подання до бухгалтерії;

- за змістом – змістовна перевірка правильності відображення господарської операції, її відповідність законодавчим та нормативним вимогам, інтересам власника чи підприємства;

- за арифметичними розрахунками – перевірка відповідності і правильності проставлених цін і тарифів, розрахованих сум і підсумків.

Розцінка (таксування) документів полягає у проставленні у відповідних графах документа ціни і суми, тобто переведення натуральних і трудових вимірників у грошовий. Ця операція характерна для документів, якими оформлюють рух матеріальних цінностей (вимоги-накладні, лімітно-забірні карти тощо).

Групування документів полягає в об'єднанні однорідних за змістом первинних документів у групи з метою підготовки зведених даних (за складами, цехами, замовленнями, касами тощо). Групування є систематичним, хронологічним або комбінованим.

Контирування передбачає зазначення у первинних або зведених документах (відомостях) бухгалтерської проводки.

Коцупатрій М.М. зазначає, що при заповненні первинних документів та облікових реєстрів можливі помилки. Помилки виникають з різних причин: внаслідок втоми, недбалості працівника, несправності калькулятора або комп'ютера. Однак у тексті та цифрових даних первинних документів, облікових реєстрів і звітів підчистки й необумовлені виправлення не допускаються [6, с. 54].

Помилки можуть бути:

- локальні – перекручування інформації тільки в одному обліковому реєстрі (наприклад, неправильно проставлена дата);

- транзитні – якщо помилка автоматично проходить через декілька облікових реєстрів, наприклад, перекручування запису будь-якої суми у журналі реєстрації операцій веде до помилок на рахунках, в оборотній відомості і балансі.

Найчастіше помилки трапляються:

- в тексті операції, що призводить до неправильної кореспонденції рахунків - бухгалтерської проводки;

- при записах сум, якщо записавши суму в дебет одного рахунка, бухгалтер забуває записати її в кредит другого рахунка і навпаки. Буває, що, записавши суму до журналу, він забуває рознести її по бухгалтерських рахунках. Інколи, записавши суму у реєстри синтетичного обліку, бухгалтер забуває про аналітичний облік. Цю групу помилок можна легко проконтролювати шляхом правильного застосування методу подвійного запису.

Помилки виправляють:

1) коректурним способом виправляються помилки в первинних документах, облікових регістрах і звітах, створених ручним способом, тобто неправильні текст або цифри закреслюються і над закресленим надписуються правильні текст або цифри. Закреслення здійснюється однією рискою так, щоб можна було прочитати виправлене.

2) способом «сторно» виправляються помилки в облікових регістрах за минулий звітний період. Цей спосіб передбачає складання бухгалтерської довідки, до якої помилка (кореспонденція рахунків, сума) вписується червоним чорнилом, пастою кулькових ручок тощо або зі знаком мінус, а правильний запис (кореспонденція рахунків, сума) робиться чорнилом, пастою кулькових ручок, тощо темного кольору. Внесенням цих даних до облікового регістру у місяці, в якому виявлено помилку, ліквідується неправильний запис й відображаються правильні суми та кореспонденція рахунків бухгалтерського обліку.

Виправлення помилки має бути супроводжено надписом «Виправлено» та підтверджено підписом осіб, що підписали цей документ, із зазначенням дати виправлення. У документах, якими оформлені касові й банківські операції та операції з цінними паперами, виправлення не допускаються. А, отже, всі вище згадані контролюючі та облікові роботи та їх нормативне регулювання повністю можуть виконувати працівники бухгалтерії з особливими потребами, яким протипоказана важка фізична праця, комунікуючи з іншими структурними підрозділами підприємства.

Соціальний захист осіб з інвалідністю є складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами та полягає у наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду, а також працевлаштування, зокрема за бухгалтерським фахом [7].

Висновки і пропозиції. Таким чином, дослідження показали, що багато концептуальних і методико-організаційних аспектів документації та документообігу в системі бухгалтерського обліку продовжують залишатися дискусійними й потребують подальшого дослідження та нормативного забезпечення. Зокрема, недостатньо з'ясованими є змістовне наповнення визначень, склад класифікаційних ознак, які є необхідними для поглиблення аналітичних можливостей обліку та посилення його контрольних функцій; невпорядкованість спектру чинників та передумов, що впливають на систему документообігу та ділової комунікації працівників підприємства з інвалідністю та визначають тенденції їх розвитку тощо. Поряд з невирішеністю теоретичних питань звертають на себе увагу недоліки практики, які передбачають структурування документації; впорядкування руху первинних документів; раціоналізацію документообігу; використання електронного цифрового підпису, організацію роботи облікових працівників-осіб з інвалідністю тощо.

Список літератури

1. Сопко В.В. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю і аналізу. К.: КНЕУ, 2004. С. 42.
2. Нападівська Л.В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці : монографія. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2000. С. 146.
3. Партин Г.О. Бухгалтерський облік в Україні: нормативна та методична база : навч. посіб. Львів : Бескид Біт, 2006. 264 с.
4. Садовська І.Б. Бухгалтерський облік. К.: «Центр учбової літератури», 2013. С. 93.
5. Кірейцев Г.Г. Напрями розвитку галузевого обліку в сільському господарстві України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. К., 2012. Вип. 169, Ч. 2. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес». С. 9-17. URL: <http://elibrary.nubip.edu.ua/15881/1/12kkg.pdf> (дата звернення 03.09.2019).
6. Коцупатрій М.М. Внутрішньогосподарський контроль в управлінні діяльністю сільськогосподарських підприємств : монографія. Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2014. 268 с.
7. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України №2249-VIII(2249-19) від 19.12.2017. URL: <https://zakon.help/law/875-XII/> (дата звернення 30.08.19).

References

1. Sopko V.V. Organizatsiya bukhgalters'kogo obliku, ekonomichnogo kontrolyu i analizu. K.: KNEU, 2004. S. 42.
2. Napadovs'ka L.V. Vnutrishn'ogospodars'kij kontrol' v rinkovij ekonomitsi : monografiya. Dnipropetrovs'k : Nauka i osvita, 2000. S. 146.
3. Partin G.O. Bukhgtalters'kij oblik v Ukraïni: normativna ta metodichna baza : navch. posib. L'viv : Beskid Bit, 2006. 264 s.
4. Sadovs'ka I.B. Bukhgtalters'ki oblik. K.: «Tsentr uchbovoi literaturi», 2013. S. 93.
5. Kirejtsev G.G. Napryami rozvitku galuzevogo obliku v sil's'komu gospodarstvi Ukraïni. Naukovij visnik Natsional'nogo universitetu bioresursiv i prirodo koristuvannya Ukraïni. K., 2012. Vip. 169, CH. 2. Seriya «Ekonomika, agrarnij menedzhment, biznes». S. 9-17. URL: <http://elibrary.nubip.edu.ua/15881/1/12kkg.pdf> (data zvernennya 03.09.2019).
6. Kotsupatrij M.M. Vnutrishn'ogospodars'kij kontrol' v upravlinni diyal'nistyu sil's'kogospodars'kikh pidpriemstv : monografiya. Vinnitsya : PP «TD «Edel'vejs i K», 2014. 268 s.
7. Pro osnovi sotsial'noi zakhishhenosti osib z invalidnistyu v Ukraïni : Zakon Ukraïni №2249-VIII(2249-19) vid 19.12.2017. URL: <https://zakon.help/law/875-XII/> (data zvernennya 30.08.19).

Стаття надійшла до редакції 19.09.2019 р.

Володимир Дмитрович СЛОБОДЯН
кандидат економічних наук, доцент,
викладач кафедри обліку і оподаткування
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
E-mail: svd56_@ukr.net

Ірина Артурівна ДОВГАНЬ
методист,
Подільський державний аграрно-технічний університет
E-mail: dovganirisha@gmail.com

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЛАНІВ РАХУНКІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ І РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВИ: ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД ДО ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ

Слободян В.Д., Довгань І.А. Порівняльний аналіз плану рахунків бухгалтерського обліку підприємств України і Республіки Молдови: інклюзивний підхід до підготовки фахівців з обліку. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М.Тріпак, (гол.ред.) О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielinska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 72-83. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Перехід України та інших країн колишнього Радянського Союзу на ринкові відносини привело до необхідності реформувати систему бухгалтерського обліку як основного джерела інформації для прийняття рішень внутрішніми і зовнішніми користувачами. В цій інформаційній системі ключову роль відіграє План рахунків бухгалтерського обліку підприємств, організацій та установ.

Метою даного дослідження є: на основі порівняльного аналізу планів рахунків бухгалтерського обліку України і Республіки Молдови подати пропозиції щодо удосконалення Плану рахунків підприємств України. Для цього в дослідженні проведено аналіз структури планів рахунків, виявлено розбіжності та запропоновано заходи щодо удосконалення.

Результати. Аналіз класів рахунків, що характеризують активи, свідчить, що в Україні і Республіці Молдова майже ідентична їх побудова і суттєвих

розбіжностей немає. Слід відмітити тільки те, що в Плані рахунки України для обліку активів використовується 3 класи рахунків, а в Республіці Молдова – 2. Крім того в Плані рахунків відсутні рахунки «Гудвіл» та «Відстрочені податкові активи».

Аналіз класів рахунків, що відображають капітал та зобов'язання показує, що принципових розбіжностей між планами рахунків двох країн теж немає. При цьому в Україні більш деталізований перелік синтетичних рахунків 4 – 6 класів, в Республіці Молдова для обліку операцій з руху капіталу та зобов'язань більш розширений є перелік рахунків 2-го рівня (субрахункам) та 3-го рівня (аналітичні рахунки).

Аналогічна ситуація з рахунками з обліку доходів і витрат: в Республіці Молдова більше використовують субрахунки та аналітичні рахунки, а в Україні – синтетичні рахунки. Крім того, молдавські підприємства не використовують рахунки з обліку витрат за елементами, тоді, як в Україні для цього передбачено рахунки 8-го класу.

Також в роботі проаналізовано загальну інформаційну ємність планів рахунків двох країн. В цілому вона достатньо висока як в Україні, так і в Республіки Молдови. Але в Україні кількість облікових позицій менше на 81, у зв'язку з тим, що в українському Плані рахунків відсутній перелік аналітичних рахунків.

Таким чином порівняльний аналіз планів рахунків України та Республіки Молдова дозволяє зробити висновок, що в цілому структура відповідає вимогам управління та інших користувачів. Також, враховуючи досвід Республіки Молдови, в Україні доцільно було в більш детально проаналізувати перелік рахунків 3-го рівня та внести в План рахунків бухгалтерського обліку підприємств України також і перелік аналітичних рахунків. Всі моменти доцільно враховувати при викладанні курсу бухгалтерський облік при підготовці студентів з обмеженими можливостями.

Ключові слова: класи рахунків, Плани рахунків, рахунки першого рівня, рахунки другого рівня, рахунки третього рівня, порівняльний аналіз, інклюзія.

Vladimir Dmitrievich SLOBODYAN

PhD in Economics, associate professor,

Lecturer in the Department of Accounting and Taxation

Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College

Email: svd56_@ukr.net

Irina Arturovna DOVGAN

Methodist,

Podilsky State Agrarian and Technical University

Email: dovganirisha@gmail.com

COMPARATIVE ANALYSIS OF ACCOUNTING PLANS OF ACCOUNTING ENTERPRISES IN UKRAINE AND THE REPUBLIC OF MOLDOVA: AN INCLUSIVE APPROACH TO PREPARING ACCOUNTS

Abstract

Introduction. The transition of Ukraine and other countries of the former Soviet Union to market relations has led to the need to reform the accounting system as the main source of information for decision-making by internal and external users. A key role in this information system is played by the Business Accounts Plan for businesses, organizations and institutions.

Purpose. A comparative analysis of accounting plans of Ukraine and the Republic of Moldova, proposals for improvement of the Business Accounts Plan of Ukraine. For this purpose, the analysis of the structure of the accounts plans was conducted, the discrepancies were identified and the improvement measures were proposed.

Results of the study are characterized by such theses. Analysis of classes accounts, characterized by such theses. An analysis of the classes of accounts that characterize assets shows that in Ukraine and the Republic of Moldova they are almost identical in their construction and there are no significant differences. It should be noted only that in the Account Plan of Ukraine there are 3 classes of accounts used for accounting of assets, and in the Republic of Moldova - 2. In addition, there are no Goodwill accounts and No Deferred tax assets in the Account Plan.

Analysis of the classes of accounts reflecting capital and liabilities shows that there are no fundamental differences between the accounts plans of the two countries. At the same time, the list of synthetic accounts of grades 4 - 6 is more detailed in Ukraine, and the list of level 2 (subaccounts) and level 3 (analytical accounts) accounts is more extended in the Republic of Moldova to account for operations on capital movements and liabilities.

The same situation with income and expense accounts is more used by subaccounts and analytical accounts and in Ukraine by synthetic accounts. In addition, Moldovan companies do not use cost accounting for the elements, whereas in Ukraine 8th grade accounts are provided for this purpose.

The paper also analyzes the general information capacity of the accounts plans of the two countries. Overall, it is quite high both in Ukraine and in the Republic of Moldova. However, in Ukraine the number of accounting positions is lower by 81, due to the lack of a list of analytical accounts in the Ukrainian Accounts Plan.

Thus, a comparative analysis of the plans of the accounts of Ukraine and the Republic of Moldova leads to the conclusion that the structure meets the requirements of management and other users. Also, taking into account the experience of the Republic of Moldova, it was advisable in Ukraine to analyze in more detail the list of accounts of the 3rd level and to include in the Plan of accounts of accounting of the enterprises of Ukraine also the list of analytical accounts. All points should be taken into account when teaching accounting and, especially, in the context of inclusion.

Keywords: *Account Classes, Account Plans, First Level Accounts, Second Level Accounts, Third Level Accounts, Benchmarking, inclusion.*

JEL classification: M40, M41.

Вступ. План рахунків бухгалтерського обліку є одним з найважливіших нормативних документів, що визначає побудову всієї системи бухгалтерського обліку, відображає алгоритм розрахунку показників діяльності підприємства та формує масив інформації для користувачів. Саме з допомогою інформації бухгалтерського обліку, і зокрема системи рахунків, приймаються найбільш суттєві управлінські рішення, що визначають стабільність роботи підприємств, організацій та установ.

Після розпаду Радянського Союзу кожна із колишніх республік, які використовували єдиний План рахунків, враховуючи особливості сучасної економіки своєї країни, внесли у більшості випадків суттєві зміни в Національний бухгалтерський облік. Це в повній мірі відноситься до України та Республіки Молдови, де суттєвим чином змінені раніше існуючі Плани рахунків або, точніше, затверджені і введені в практику діяльності підприємств зовсім інші Плани рахунків. Здійснюючи їх порівняльний аналіз важливо знайти суттєві аспекти їх ідентичності та розбіжностей з метою їх удосконалення у майбутньому.

Проведені раніше за Радянським Союзом дослідження та публікації, що до Плану рахунків бухгалтерського обліку стосуються частіше офіційної сторони справи і, як правило, питання вже вирішеними, оскільки були затверджені уповноваженими на це державні органами. Проте, вже через короткий проміжок часу, після проведення реформи бухгалтерського обліку в Україні з'явилась багато публікацій щодо удосконалення бухгалтерського обліку в цілому і, Планів рахунків, зокрема. Серед науковців, що розглядали ці питання слід відзначити Н. Малюгу [1], В. Жука [2], П. Хомина [3], В. Дерія [4]. Окремі аспекти цього питання знайшли відображення в роботах О. Атамаса і П. Атамаса [5], К. Боримської [6], Ф. Бутинця [7]. Заслужують на увагу дослідження, що стосуються безпосередньо порівняння планів рахунків різних країн С. Голова [8], Т. Заворні, А. Носальчука [9]. В той же час, у зв'язку зі зміною економічних та інших умов, потрібні подальші дослідження і цьому напрямку.

Про актуальність вивчення питання удосконалення Плану рахунків свідчать рішення Міністерства фінансів України про внесення змін і уточнення в даний нормативний документ. При цьому важливо враховувати і досвід інших країн.

Мета і завдання статті. Метою дослідження є розробка пропозицій щодо удосконалення Плану рахунків бухгалтерського обліку на основі аналізу планів рахунків України та Республіки Молдови, а також викладання обліку в освітніх закладах в умовах інклюзії. Завдання дослідження:

- проаналізувати структуру і зміст планів рахунків бухгалтерського обліку України і Молдови;
- визначити їх інформаційну ємкість;
- запропонувати пропозиції щодо удосконалення Плану рахунків бухгалтерського обліку підприємств України;
- запропонувати підходи до викладання цієї теми при підготовці фахівців з обліку в умовах інклюзії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порівняльний аналіз плану

рахунків бухгалтерського обліку підприємств проводився:

України – на підставі Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємства і організацій, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 № 291 з послідовними змінами [10];

Молдови – на підставі загального Плану рахунків бухгалтерського обліку, затвердженого Наказом Міністерства фінансів Молдови від 6 серпня 2013 року №119 [11].

В таблиці 1 подані результати співставлення кодів та найменувань рахунків 1-3 класів, на яких обліковуються активи підприємства. Слід відмітити, що в Плані рахунків України облік активів представлений тут трьома класами, а Молдови – двома. Але в цілому їх структура аналогічна.

Відмітимо розбіжності. По-перше, в Плані рахунків Республіки Молдови передбачені, крім першого і другого класів рахунків (синтетичні рахунки і субрахунки), також рахунки третього класу. Вони деталізовані, що дозволяє отримувати більше облікової інформації. По друге, в українському Плані рахунків більше рахунків першого класу (синтетичних). Так, в Плані рахунків Республіки Молдови відсутні рахунки «Гудвіл», «Відстрочені податкові активи», «Брак у виробництві». По-третє, ряд активів в плані рахунків Республіки Молдови відображаються на субрахунках, тоді як в Україні на синтетичних рахунках: 212 «Оборотні біологічні активи», 124 «Знос основних засобів», 216 «Продукція» тощо. В той же час в Плані рахунків України ці рахунки є синтетичними.

Таблиця 1

Структура Планів рахунків з обліку активів підприємства

Україна			Республіка Молдова		
Класи рахунків	Коди синтетичних рахунків	Найменування	Класи рахунків	Коди синтетичних рахунків (субрахунків)	Найменування
1		Необоротні активи	1		Довгострокові активи
	10	Основні засоби		12	Довгострокові матеріальні активи
	11	Інші необоротні матеріальні активи		15	Інвестиційна нерухомість
	12	Нематеріальні активи		11	Нематеріальні активи
	13	Знос (амортизація) необоротних активів		124	Знос основних засобів
			113	Амортизація нематеріальних активів	
	14	Довгострокові фінансові інвестиції		14	Довгострокові фінансові інвестиції
	15	Капітальні інвестиції		17	Інші довгострокові активи
	16	Довгострокові біологічні активи		13	Довгострокові біологічні активи
	17	Відстрочені податкові активи			
	18	Довгострокова дебіторська		16	Довгострокова дебіторська

Україна			Республіка Молдова		
Класи рахунків	Коди синтетичних рахунків	Найменування	Класи рахунків	Коди синтетичних рахунків (субрахунків)	Найменування
		заборгованість та інші необоротні активи			заборгованість
	19	Гудвіл			
2		Запаси	2		Поточні активи
	20	Виробничі запаси		21	Товарно-матеріальні запаси
	21	Поточні біологічні активи		212	Оборотні біологічні активи
	22	Малоцінні та швидкозношувані предмети		213	Малоцінні та швидкозношувані предмети
	23	Виробництво		215	Незавершене виробництво
	24	Браку виробництві			
	25	Напівфабрикати			
	26	Готова продукція			
	27	Продукція сільськогосподарського виробництва		216	Продукція
3		Грошові кошти, розрахунки та інші активи	2		Поточні активи
	30	Готівка		24	Грошові кошти
	31	Рахунки в банках		241	Поточні рахунки банку
	33	Інші кошти		242	Інші банківські рахунки
	34	Короткострокові векселі одержані			
	35	Поточні фінансові інвестиції		25	Поточні фінансові інвестиції
	36	Розрахунки з покупцями та замовниками			
	37	Розрахунки з різними дебіторами		22	Комерційна і нарахована дебіторська заборгованість
	38	Резерв сумнівних боргів			
	39	Витрати майбутніх періодів			

В переліку синтетичних рахунків і субрахунків з обліку капіталу і зобов'язань більш суттєві відмінності, хоч структура класів відрізняється несуттєво (Табл. 2).

В Плані рахунків України більше рахунків 1-го класу, а в Республіки Молдови – другого та третього рівнів. Так, якщо в Україні для обліку власного капіталу використовують 9 синтетичних рахунків, то в Республіці Молдова – тільки 3, для довгострокових зобов'язань в Україні 6 синтетичних рахунків, а в Республіці Молдова – тільки 2, для поточних зобов'язань в Україні 10 рахунків, а в Республіки Молдова – лише 3.

Але дана розбіжність компенсується в Республіці Молдова великою кількістю рахунків 2-го і 3-го рівнів.

Структура Планів рахунків з обліку капіталу та зобов'язань

Україна			Республіка Молдова		
Класи рахунків	Коди синтетичних рахунків	Найменування	Класи рахунків	Коди синтетичних рахунків (субрахунків)	Найменування
4		Власний капітал та забезпечення зобов'язань	3		Власний капітал
	40	Зареєстрований (пайовий) капітал		31	Статутний і додатковий капітал
	42	Додатковий капітал			
	45	Вилучений капітал			
	46	Неоплачений капітал			
	41	Капітал у дооцінках		34	Неосновний капітал
2	43	Страховий капітал		32	Резерви
	49	Страхові резерви			
	47	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)			
	48	Цільове фінансування і цільові надходження		423	Цільові фінансові поступлення
5		Довгострокові зобов'язання	4		Довгострокові зобов'язання
	50	Довгострокові кредити		41	Довгострокові фінансові зобов'язання
	51	Довгострокові векселі видані			
	52	Довгострокові зобов'язання за облігаціями			
	53	Довгострокові зобов'язання з оренди		42	Довгострокові нараховані зобов'язання
	54	Відстрочені податкові зобов'язання			
	55	Інші довгострокові зобов'язання			
6		Поточні зобов'язання	5		Поточні зобов'язання
	60	Короткострокові позики		51	Поточні фінансові зобов'язання
	61	Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями			
	62	Короткострокові векселі видані		52	Поточні торгові зобов'язання
	63	Розрахунки з постачальниками та			

Україна			Республіка Молдова		
Класи рахунків	Коди синтетичних рахунків	Найменування	Класи рахунків	Коди синтетичних рахунків (субрахунків)	Найменування
		підрядниками			
	68	Розрахунки за іншими операціям			
	64	Розрахунки за податками і платежами		53	Поточні нараховані зобов'язання
	65	Розрахунки за страхуванням			
	66	Розрахунки за виплатами працівникам			
	67	Розрахунки з учасниками			
	69	Доходи майбутніх періодів			

Аналогічна ситуація спостерігається з розрахунками класів Плану, на яких обліковуються доходи і витрати (Табл. 3). Якщо в Республіки Молдова доходи обліковуються на 2-х рахунках (61 «Доходи операційної діяльності», 62 «Доходи не операційної діяльності»), то в Україні більш деталізовано на 6-ти синтетичних рахунках.

Якщо в Україні 8 клас рахунків передбачає 6 рахунків для обліку витрат за елементами, то в Республіки Молдова передбачено лише 3 рахунки управлінського обліку. Витрати операційної діяльності в Україні здійснюють на 5 рахунках, в Республіки Молдова – на 1 рахунку.

Таблиця 3

Структура Плану рахунків з обліку доходів та витрат підприємства

Україна			Республіка Молдова		
Класи рахунків	Коди синтетичних рахунків	Найменування	Класи рахунків	Коди синтетичних рахунків (субрахунків)	Найменування
7		Доходи і результати діяльності	6		Доходи
	70	Доходи від реалізації		61	Доходи від операційної діяльності
	71	Інший операційний дохід			
	72	Дохід від участі в капіталі		62	Доходи від не операційної діяльності
	73	Інші фінансові доходи			
	74	Інші доходи			
	76	Страхові платежі			

Україна			Республіка Молдова			
Класи рахунків	Коди синтетичних рахунків	Найменування	Класи рахунків	Коди синтетичних рахунків (субрахунків)	Найменування	
	79	Фінансові результати		35	Підсумковий фінансовий результат	
8		Витрати за елементами			Рахунки управлінського обліку	
	80	Матеріальні витрати	8	81	Калькуляційні витрати	
	81	Витрати на оплату праці		82	Розподільчі рахунки	
	82	Відрахування на соціальні заходи		83		Інші управлінські рахунки
	83	Амортизація				
	84	Інші операційні витрати				
	85	Інші затрати				
9		Витрати діяльності	7		Витрати	
	90	Собівартість реалізації		71	Витрати операційної діяльності	
	91	Загальновиробничі витрати				
	92	Адміністративні витрати				
	93	Витрати на збут				
	94	Інші витрати операційної діяльності				
	95	Фінансові витрати		72	Витрати інших видів діяльності	
	96	Витрати від участі в капіталі				
	97	Інші витрати				
	98	Повиток на прибуток		73	Витрати на податок	

В таблиці 4 подано дані про інформаційну ємкість планів рахунків. В Україні передбачено 85 синтетичних рахунків та 266 рахунків 2-го рівня (субрахунків). В Молдові – 31 синтетичний рахунок, 120 субрахунків та 281 рахунок 3 рівня. Тобто в цілому інформаційна ємкість Плану рахунків Молдови за формальною ознакою дещо вища (по 81 позиціях).

Таблиця 4

Інформаційна ємність планів рахунків бухгалтерського обліку підприємств України і Республіка Молдова

Україна				Республіки Молдова				
Класи рахунків	Найменування	Кількість рахунків		Класи рахунків	Найменування	Кількість рахунків		
		1-го рівня	2-го рівня			1-го рівня	2-го рівня	3-го рівня
1	Необоротні активи	10	49	1	Довгострокові активи	4	17	52

Україна				Республіки Молдова				
2	Запаси	9	28	2	Поточні активи	5	27	63
3	Грошові кошти, розрахунки та інші активи	9	30	3				
4	Власний капітал і забезпечення зобов'язань	10	18	4	Власний капітал	5	14	19
5	Довгострокові зобов'язання	6	15	5	Довгострокові зобов'язання	2	10	15
6	Поточні зобов'язання	10	32	6	Короткотермінові зобов'язання	3	18	38
7	Доходи і результати діяльності	7	30	7	Доходи	2	5	28
8	Витрати за елементами	6	22	8	Рахунки управлінського обліку	2	5	16
9	Витрати діяльності	9	28	9	Витрати	3	8	34
0	Позабалансові рахунки	9	14		Позабалансові рахунки	5	16	16
	Разом	85	266		Разом	31	120	281

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного порівняльного аналізу планів бухгалтерського обліку підприємств України і Республіки Молдова можна відмітити те, що загальна побудова планів рахунків по суті, аналогічна. Вона враховує теоретичні аспекти бухгалтерського обліку та світові тенденції в розвитку економіки. Перехід до ринкових відносин привів в обох країнах до реформування системи бухгалтерського обліку і, зокрема, Планів рахунків бухгалтерського обліку. Так, в упорядкованому переліку об'єктів бухгалтерського обліку, змінено нумерацію рахунків (з порядкової на десяткову), гармонізовано Плани рахунків до вимог МЗФЗ та нового законодавства.

Разом з тим між планами рахунків є і відмінності. Вони в основному полягають у деталізації рахунків різного рівня. В Плані рахунків Республіки Молдова передбачено рахунки 3-го рівня, чого не має в Плані рахунків України. В результаті інформаційна ємність Плану рахунків Республіки Молдова дещо вища ніж в Україні.

Так як в результаті постійних змін в економіці, фінансовій сфері кількість об'єктів обліку може зростати, то є необхідність детальніше вивчити досвід Республіки Молдова і при необхідності запровадити відповідні зміни. Доцільно було б передбачити в Плані рахунків бухгалтерського обліку підприємств України також перелік рахунків 3-го рівня, що дозволить збільшити інформаційну ємність системи бухгалтерського обліку в цілому.

Ці та інші особливості слід враховувати при підготовці облікових працівників в умовах інклюзії.

Список літератури

1. Малюга Н.М. План рахунків як методологічний прийом регулювання бухгалтерського обліку: ретроспективний погляд. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю, аналізу*. Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналізу, 2005. Вип. 2. С.104-135.
2. Жук В.М. Теоретичні аспекти Концепції розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки України. *Облік і фінанси АПК*, 2009. №1. С.17-25.
3. Хомін П. Податковий і фінансовий облік на тлі синкретизму Плану рахунків. *Бухгалтерський облік і аудит*, 2010. №8. С.12-19.
4. Дерій В. Місце рахунків витрат і доходів підприємств у планах рахунків бухгалтерського обліку. *Галицький економічний вісник*, 2011. №1(30). С.133-143.
5. Атамас П. Аналіз і оцінка пропозицій з удосконалення плану рахунків. *Бухгалтерський облік і аудит*, 2010. № 5. С.3-16.
6. Боримська К.П. Підходи до побудови науково обґрунтованої кваліфікації рахунків: історія та сучасність. *Вісник ЖДТУ*. Серія: Економічні науки, 2007. № 1 (39). С.24-34.
7. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський облік у зарубіжних країнах : навч. посіб. Житомир : ЖГТУ, 2008. 484 с.
8. Голов С. Розвиток бухгалтерського обліку та аудиту на пострадянському просторі. *Бухгалтерський облік і аудит*, 2006. №7. С.3-16.
9. Заворова Т.М. Історичний розвиток Планів рахунків. *Економіка і регіон*. 2009, № 2 (21). С. 201-205.
10. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: затверджений Наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999р № 291. URL: <http://www.mfu.gov.ua>. (дата звернення: 3.10.2019).
11. План счетов бухгалтерского счета финансово-хозяйственной деятельности предприятий: утверждён Приказом Министерства финансов Республики Молдова от 25 декабря 1997 г. № 174. URL: <http://www.mf.gov.md>. (дата звернення: 4.10.2019).

References

1. Maliuha N.M. Plan rakhunkiv yak metodolohichniy pryiom rehuliuвання bukhhalterskoho obliku: retrospektyvnyi pohliad. Problemy teorii to metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu, analizu. Serii: Bukhhalterskyi oblik, kontrol i analizu, 2005. Vyp. 2. S.104-135.
2. Zhuk V.M. Teoretychni aspekty Kontseptsii rozvytku bukhhalterskoho obliku v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy. Oblik i finansy APK, 2009. №1. S.17-25.
3. Khomin P. Podatkovyi i finansovyi oblik na tli synkretyzmu Planu rakhunkiv. Bukhhalterskyi oblik i audyt, 2010. №8. S.12-19.
4. Derii V. Mistse rakhunkiv vytrat i dokhodiv pidpriemstv u planakh rakhunkiv bukhhalterskoho obliku. Halytskyi ekonomichnyi visnyk, 2011. №1(30). S.133-143.

5. Atamas P. Analiz i otsinka propozytsii z udoskonalennia planu rakhunkiv. Bukhhalterskyi oblik i audyt, 2010. № 5. S.3-16.

6. Borymska K.P. Pidkhody do pobudovy naukovo obgruntovanoi kvalifikatsii rakhunkiv: istoriia ta suchasnist. Visnyk ZhDTU. Seriia: Ekonomichni nauky, 2007. № 1 (39). S.24-34.

7. Butynets F.F. Bukhhalterskyi oblik u zarubizhnykh krainakh : navch. posib. Zhytomyr : ZhHTU, 2008. 484 s.

8. Holov S. Rozvytok bukhhalterskoho obliku ta audytu na postradianskomu prostori. Bukhhalterskyi oblik i audyt, 2006. №7. S.3-16.

9. Zavorova T.M. Istorychnyi rozvytok Planiv rakhunkiv. Ekonomika i rehion. 2009, № 2 (21). S. 201-205.

10. Plan rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriumstv i orhanizatsii: zatverdzhenyi Nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30 lystopada 1999r № 291. URL: <http://www.mfu.gov.ua>. (data zvernennia: 3.10.2019).

11. Plan schetov bukhhalterskoho scheta finansovo-khozyajstvennoj deyatelnosti predpriyatij: utverzhdyon Prikazom Ministerstva finansov Respubliki Moldova ot 25 dekabrya 1997 g. № 174. URL: <http://www.mf.gov.md>. (data zvernennia: 4.10.2019).

Стаття поступила до редакції: 08.10.2019.

Олена Миколаївна БАЧИНСЬКА

кандидат економічних наук,
викладач кафедри фінансів, економіки та економічної
кібернетики

Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

E-mail: helena_kozak@ukr.net

Алла В'ячеславівна ЯШИНА

викладач кафедри фінансів, економіки та економічної
кібернетики

Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

alla.yashina14@gmail.com

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА
ВИЩОЇ ШКОЛИ ДО РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ З ОСОБЛИВИМИ
ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ**

Бачинська О.М., Яшина А.В. Формування професійної компетентності викладача вищої школи до роботи зі студентами з особливими освітніми потребами. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С.84-93. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Розвиток системи інклюзивної освіти неминуче пов'язаний з питанням рівня професійних компетентностей науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, адже очевидним стає той факт, що центральною фігурою інклюзивного освітнього середовища є педагог, роль і функції якого істотно видозмінюються. Саме ця обставина робить необхідним вивчення і визначення складових готовності викладачів до роботи в нових освітніх умовах та мотивуючих факторів до підвищення рівня професіоналізму.

Мета статті полягає у необхідності визначення змісту соціально-особистісної компетентності викладача вищої школи та умов його професійного розвитку з метою забезпечення високого рівня якості освітніх послуг в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Результати. У статті проаналізовано систему професійних компетентностей науково-педагогічних працівників вищої школи як результат формування та розвитку їх професійної діяльності. Визначено сутність понять компетенція, компетентність, професійна компетентність науково-педагогічного працівника закладу вищої освіти. Охарактеризовано особливості соціально-особистісної компетентності викладача вищої школи.

Система мотивації науково-педагогічних працівників вищої школи повинна базуватися на сукупній дії дев'яти мотивуючих факторів (гроші, повага, талант, інтерес, варіант, повноваження, навчання, інформація, порядок), від рівня ефективності яких залежить кінцевий результат – якість освітніх продуктів та рівень фахової підготовки майбутніх спеціалістів.

***Ключові слова:** компетентність, соціально-особистісна компетенція, інклюзивне освітнє середовище, студенти з особливими освітніми потребами, мотивація професійної діяльності, мотивуючі фактори.*

Olena Mykolaivna BACHYNSKA

PhD in Economics, Lecturer in the Department of Finance,
Economics and Economic Cybernetics

Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College

E-mail: helena_kozak@ukr.net

Alla Viacheslavivna YaShYNA

Lecturer in the Department of Finance, Economics and Economic Cybernetics

Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College

alla.yashina14@gmail.com

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE HIGHER SCHOOL TEACHER TO WORK WITH STUDENTS OF THE SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract

Introduction. The development an inclusive education system is inevitably linked to the issue of the level professional competences academic staff of higher school, since it is evident that the central figure of an inclusive educational space is a teacher whose role and functions are significantly altered. It is this circumstance that makes it necessary to study and determine the components teachers' readiness to work in new educational settings and the motivating factors to increase level of professionalism.

Purpose. The purpose of article is to determine the content of the socio-personal competence teacher of higher education and the conditions of his professional development in order to ensure a high level of quality educational services in an inclusive educational environment.

Results. This article deals with the analyses of the teaching staff professional competence system as a result of their professional improvement and development. The nature of such concepts it is determined as: competence, competency,

professional competency of higher school teaching staff. The main features of higher school teaching staff socio-personal competences it is characterized.

The system of motivation scientifically-pedagogical workers of higher school must be based on the combined action nine explaining factors (money, obedience, talent, interest, variant, authorization, training, information, order) the end-point – quality educational products depends on the level efficiency of that.

Key words: *competence, social and personal competence, inclusive educational environment, students with special educational needs, motivation for professional activity, motivating factors.*

JEL classification: I200, I290.

Вступ. Сучасна якісна освіта, у тому числі й вища, є необхідною умовою розвитку суспільства, формування життєвих орієнтирів молоді з особливими освітніми потребами. Якісну вищу освіту можуть забезпечити науково-педагогічні працівники із високим рівнем фахової кваліфікації. Професійний розвиток викладачів варто розглядати як один із засобів забезпечення механізмів удосконалення системи вищої освіти загалом та професійної підготовки майбутніх спеціалістів з числа осіб з обмеженими можливостями.

Останнім часом проблема професійної компетентності науково-педагогічних працівників перебуває в центрі уваги дослідників. Питанню професійної підготовки педагогічних працівників у вищій школі, формування їх професійної компетентності приділяли увагу Г. Балла, Є. Клімова; професійної компетентності педагога і педагогічної майстерності – М. Головань. Структуру та зміст професійної компетентності викладача закладу вищої освіти досліджували Т. Бугайчук, О. Гура, Б. Коржумбаєва, В. Шаріпов, В. Стрельников, І. Ярмола та ін. Більшість дослідників вважають, що професійна компетентність набувається у процесі підготовки, підвищення кваліфікації або самоосвіти науково-педагогічних працівників. Проте, немає трактування змісту професійної компетентності викладача вищої школи інклюзивного спрямування.

Мета статті полягає у необхідності визначення змісту соціально-особистісної компетентності викладача вищої школи та умов його професійного розвитку з метою забезпечення високого рівня якості освітніх послуг в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Терміни «компетентність» та «компетентний» мають латинське походження (*competentia*) та в перекладі на українську мову трактуються як «досягаю», «маю відповідні знання, досвід».

На Міжнародній конференції країн Європейського Союзу за участі ЮНЕСКО поняття «компетентність» визначено як здатність ефективно й творчо застосовувати знання та вміння в міжособистісних відносинах – ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і в професійних ситуаціях.

У сучасних наукових працях поняття «компетентності» розглядається з різних позицій. Як системну діяльність, що поєднує в собі окремі елементи особистісних, інструментальних та предметних здібностей, розглядав компетентність А. Бермус.

Зі свого боку Дж. Равен вважав компетентність однією з необхідних спеціальних здібностей, яка забезпечує ефективне здійснення точної дії у визначеній сфері вузькопредметних знань та володіє визначеними предметними навичками та способами мислення, а також усвідомлює результативність своїх дій. При цьому О. Спірін вважає компетентність узагальненою характеристикою людини, яка володіє певним обсягом знань та навичок, має належний рівень досвіду, що забезпечує ефективне виконання зазначеної діяльності, розв'язання окреслених завдань та отримання певного рівня досягнень в обраній професії. Розвиваючи це положення, М. Чошанов стверджує, що фахівець, який володіє знаннями, ще не є компетентним. Компетентність, на його думку, розвивається в тому випадку, коли «людина прагне до поповнення знань та використання їх у нових фахових стандартах, її знання є мобільними та необхідними у розв'язанні професійних ситуацій; вона розвиває в собі критичне ставлення до інформації, яка надходить зовні, гнучкість мислення, що дає змогу приймати оптимальні рішення у ході виконання спеціальних завдань». У своїх дослідженнях В. Байденко розглядає компетенцію як здатність людини швидко орієнтуватися у широкому форматі контекстів та мати високий рівень розвитку саморефлексії й саморегуляції, швидко адаптуватися та гнучко реагувати на зміну обставин середовища [1, с. 30-31].

На думку більшості науковців і практичних працівників, компетентнісний підхід означає переорієнтацію з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі, а результатом формування професійної компетентності є спроможність спеціаліста відповідати новим запитам ринку, мати відповідний потенціал для практичного розв'язання життєвих проблем, пошуку свого «Я» в професії та соціальній структурі.

Інклюзивна освіта має ряд специфічних характеристик, серед яких слід назвати наступні:

- ✓ цінності інклюзивної освіти, що визначають спосіб професійного мислення і загальну інклюзивну культуру педагога;
- ✓ принципи інклюзивної освіти, що розкривають фундаментальні позиції поведінки кожного учасника інклюзивного простору;
- ✓ переваги інклюзивної освіти, що акцентують увагу на соціальній функції освіти;
- ✓ полісуб'єктність інклюзивного освітнього простору, при якій кожен учасник має свої інтереси і позиції.

Очевидним постає те, що центральною фігурою інклюзивного освітнього простору є педагог, роль і функції якого істотно видозмінюються. Саме ця обставина робить необхідним вивчення і визначення складових готовності педагогів до роботи в нових освітніх умовах.

До базових компонентів готовності педагога до навчально-виховної діяльності в освітній установі можна віднести наступні компетентності:

- *професійну компетентність* – єдність теоретичних знань, організаційних вмінь та практичних навичок необхідних для здійснення професійної діяльності;

- *педагогічну компетентність* – вміння педагога аналізувати, планувати, організовувати, контролювати і вносити корективи у навчальний процес, знання і застосування новітніх форм і методів навчання;

- *психологічну компетентність* – знання особливостей засвоєння учня матеріалу відповідно до вікових та індивідуальних характеристик, рівня взаємовідносин та спілкування в навчальній групі та місця особистості в ній;

- *соціально-економічну компетентність* – знання основ розвитку і перебігу суспільних процесів, рівень інформованості про стан справ у політичній, соціальній, економічній тощо сферах держави та світу;

- *комунікативну компетентність* – володіння ефективними методами і прийомами міжособистісного спілкування, знання іноземних умов та сучасних інформаційних технологій;

- *загальнокультурний рівень* – сформована система суспільних моральних і духовних цінностей.

Створення комфортних умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами (ООП) вимагає від педагога формування *соціально-особистісної компетентності (інклюзивної готовності)* – толерантного ставлення до всіх учасників інклюзивної освіти; здатності протистояти стереотипам про обмежені можливості розвитку та соціалізації дітей з ООП. Толерантність і емпатія по відношенню до осіб з обмеженими можливостями здоров'я є не тільки однією з форм прояву поваги, але також індикатором особистісної включеності в спілкування, своєрідною «роботою над собою». Здатність до співпереживання не тільки підвищує адекватність сприйняття «іншого», а й веде до встановлення ефективних, позитивних взаємовідносин з людьми.

Дослідження Ліліан Катц у сфері професійного розвитку підтверджують, що будь-який педагог упродовж своєї професійної діяльності проходить через одні й ті ж етапи становлення власної майстерності. І хоча на сьогодні виникають суперечки стосовно абсолютної достовірності цієї концепції розвитку та кількості етапів, проте людина не може відразу розпочати свою діяльність як досвідчений працівник, а набуває знання і досвід у певній послідовності; лише через деякий проміжок часу вона пристосовується до виконання визначених завдань [6].

Результати праці науково-педагогічних працівників мають перспективний характер і суттєво відрізняються від праці в сфері виробництва, яка спрямована на досягнення короткострокових матеріальних результатів. Результативність роботи викладачів неможливо оцінити протягом короткого відрізка часу, оскільки її очікуваний продукт – підготовка освічених фахівців – довготривалий процес. Тому при розробці дієвих механізмів мотивації і стимулювання науково-педагогічної праці слід подолати протиріччя між тимчасовим інтересом і довгостроковою доцільністю.

Неабиякий внесок у дослідження мотивації здійснили А. Маслоу (ієрархічна система потреб людини: фізіологічні, безпека, соціальні, повага та самовираження, самореалізація); Д. Мак-Клелланд (теорія трьох потреб: в успішності (мотивація досягнення), у приналежності (мотивація афіліації), у владі (мотивація влади)); Ф. Герцберг (чинники впливу і двофакторна теорія: гігієнічні чинники та мотивація); В. Врум (теорія очікування).

У змістовних теоріях більший акцент робиться на потребах людини та їх класифікації. Таким чином вивчається порядок досягнення мети мотивації через цілеспрямований вплив на систему мотивів людини на базі встановленої ієрархії потреб.

Інший зміст мають процесійні теорії, які більше уваги приділяють поведінці людей, що заснована здебільшого на їх очікуваннях. Для цілей побудови політики мотивації персоналу більше адаптовані саме процесійні теорії, оскільки встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між потребами людини та їх діями, спрямованими на задоволення таких потреб. Так, підприємство при обранні та затвердженні політики мотивації персоналу обирає інструменти стимулювання, які найбільше відповідають очікуванням працівників. Крім того, різні теорії мотивації не суперечать одна одній, а взаємодоповнюються, відображаючи багатогранність і нестандартність процесу мотивації та визначають необхідність комплексного підходу до вирішення цієї складної проблеми.

Доволі цікавою є теорія мотиваційного потенціалу професійної діяльності розроблена в 1976 р. Хекманом Дж. Річардом і Олденом Р. Грегором. Дана теорія базується на гіпотезі, за якою, у кожного виду праці є кілька основних параметрів і якщо ці параметри покращити, то працівник відчує внутрішню впевненість у важливості своїх дій, відповідальність і зрозуміє зв'язок між затраченими зусиллями і отриманими результатами. Це стимулює працівника до професійного росту і самовдосконалення.

Модель мотиваційного потенціалу професійної діяльності складається з трьох частин: основних характеристик робочого місця, критичних психологічних станів і потреби у рості. Кожен працівник стикається з п'ятьма основними характеристиками своєї роботи:

- спектр навичок потрібних для виконання конкретної роботи;
- конкретність робочого завдання – ідентифікація виконуваної роботи з кінцевим результатом;
- значимість робочого завдання – ступінь впливу роботи на життя всередині і поза установою;
- автономність – можливість саморегуляції кола професійних обов'язків;
- зворотній зв'язок – інформація, яку отримує працівник про результати виконаної роботи.

Однак, перелічені характеристики приносять максимальне задоволення тоді, коли працівники перебувають у певних психологічних станах:

- сприйняття значимості роботи – міра, за якою працівник сприймає свою роботу як щось важливе і цінне. Різноманітність, значимість та індивідуальність поставлених завдань пробуджують у людини почуття важливості її праці;
- відповідальність – це міра, за якою людина відчуває себе відповідальною і підзвітною за результати роботи. Саме автономія провокує даний психологічний стан;

- знання результатів – це міра, за якою людина знає і розуміє рівень ефективності виконаної роботи. Інформацію про фактичні результати роботи дає зворотній зв'язок.

Відзначені психологічні стани стимулюють розвиток внутрішньої мотивації. Зниження рівня психологічної мотивації зумовлює різке погіршення показників продуктивності.

Ще однією складовою моделі є рівень потреби у професійному рості. Відповідно, чим сильнішою є ця потреба, тим кращими будуть результати професійної діяльності [5].

Відповідно до специфіки діяльності, науково-педагогічні працівники, що працюють у закладах освіти інклюзивного спрямування, повинні володіти широким спектром знань, вмінь і навичок. Їх робота характеризується високим рівнем відповідальності, оскільки саме від них залежить не лише професіоналізм майбутнього спеціаліста, а й стан його фізичного і психічного здоров'я. Педагогічна робота у значній мірі є автономною, тому що саме викладачем приймається рішення щодо подачі навчального матеріалу. Зворотній зв'язок проявляється у рівні знань студентів (Рис. 1).

Рис 1. Модель мотиваційного потенціалу професійної діяльності науково-педагогічного працівника вищої школи

Джерело: розроблено Бачинською О.М.

Якщо мотивацію розглядати як процес впливу на поведінку людини факторів-мотиваторів, то теоретично її можна розділити на 6 стадій, що настають послідовно, а саме:

1 – потреба виявляється як відчуття людиною нестачі чогось і «вимагає» свого задоволення;

2 – наявність потреби потребує від людини певної реакції (задовольнити!);

3 – людина самостійно визначає, що конкретно їй треба зробити для задоволення потреби;

4 – людина докладає певних зусиль для того, щоб досягти поставлених цілей;

5 – людина отримує те, що має задовольнити її потребу і оцінює наскільки отриманий результат відповідає очікуваням. Залежно від цього відбувається послаблення, збереження або посилення мотивації;

6 – залежно від рівня задоволення потреби, величини винагороди за докладені зусилля людина або припиняє діяльність до виникнення нової потреби, або продовжує пошук способів задоволення наявної потреби [3, с. 18-22].

Мотивацію професійної діяльності викладача варто розглядати як один з факторів ефективності його праці, а ефективність педагогічної роботи – як чинник забезпечення якості освітнього процесу. Мотиваційний потенціал науково-педагогічного працівника формується під впливом зовнішніх і внутрішніх стимулів трудової діяльності.

Як показують соціологічні дослідження, сьогодні провідними мотивами трудової діяльності є матеріальні стимули (стабільність і підвищення грошової винагороди). Однак отримання матеріальних вигід не може розглядатися для працівників вищої школи (як і для інших працівників галузі освіти) як найвища цінність, виключно заради досягнення якої вони займаються професійною діяльністю.

Крім того, професія викладача передбачає переважання потреб вищого рівня, таких як потреба в повазі, визнанні контактною групою, причетності до загальної справи, досягненнях, самовираженні через творчість, самореалізації. Їх задоволення здійснюється шляхом досягнення особистих цілей, пов'язаних як з професійними інтересами, так і через досягнення студентів. Слід також зазначити, що отримання наукових результатів (досягнення інтересів) науково-педагогічних працівників може відбуватися і поза роботою (навчальним закладом). Щоправда матеріальну складову за будь-яких умов не можна виключати із загального переліку мотивів, при цьому не розглядаючи її як єдину та домінуючу [4].

Задоволення мотиваційних потреб науково-педагогічних працівників пропонуємо здійснювати на основі системи заходів наведеної у таблиці 1.

Висновки і пропозиції. Підготовка фахівців з числа осіб з особливими освітніми потребами зумовлює особливі вимоги до професійної і особистісної підготовки педагогічних працівників, які, крім базового рівня знань, повинні мати уявлення і розуміння суті інклюзивної освіти, володіти знаннями про психологічні закономірності і ознаки особистісного розвитку молоді з особливими освітніми потребами та методами психологічного і дидактичного проектування навчального процесу.

Система мотивації науково-педагогічних працівників
закладів вищої освіти

Мотивуючі фактори			Система стимулювання
M	<i>Money</i>	<i>Гроші</i>	Матеріальне стимулювання у формі: - премії (за результатами роботи); - разових виплат (з нагоди ювілею, виходу на пенсію тощо); - матеріальної допомоги (на лікування, оздоровлення) т.д.
O	<i>Obedience</i>	<i>Повага</i>	Соціальне стимулювання через: - публічне висловлення подяки, вручення грамоти; - присвоєння звання кращий викладач року, найвизначніше наукове досягнення року тощо.
T	<i>Talent</i>	<i>Талант</i>	Створення умов для розвитку особистості, реалізації творчих здібностей викладачів, розкриття їх науково потенціалу. Сприяння професійному і кар'єрному росту науковців.
I	<i>Interest</i>	<i>Інтерес</i>	Стимулювання науковців до співпраці з талановитими студентами, до спільної науково-дослідної та інноваційної діяльності.
V	<i>Variant</i>	<i>Варіант</i>	Розширення умов, можливостей і варіантів сумісництва і суміщення для науково-педагогічних працівників.
A	<i>Authorization</i>	<i>Повноваження</i>	Постановка перед працівниками задач, які чинять вагомий вплив на розвиток ЗВО. Залучення викладачів до прийняття управлінських рішень для покращення результатів функціонування університету.
T	<i>Training</i>	<i>Навчання</i>	Створення умов для перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів. Стимулювання педагогів до навчання в аспірантурі і докторантурі, захисту наукових дисертацій.
I	<i>Information</i>	<i>Інформація</i>	Організація і проведення на базі ЗВО наукових конференцій, семінарів, симпозіумів, круглих столів тощо.
O	<i>Order</i>	<i>Порядок</i>	Забезпечення сприятливого позитивного мікроклімату у колективі. Підтримання організаційної культури на високому рівні.
N	<i>Nine factors</i>	<i>Дев'ять факторів</i>	Сукупна дія вище зазначених дев'яти факторів формують систему мотивації праці науково-педагогічних працівників ЗВО і чинять позитивний вплив на результати роботи навчального закладу.

Джерело: розроблено Бачинською О. М. [2]

Процес професійного становлення та розвитку викладача вищої школи має бути безперервним та створювати передумови для задоволення потреб як його особистості, так і соціального замовлення на компетентного фахівця. Варто зауважити, що на розвиток професійної компетентності педагогів впливає і мотиваційно-особистісна сфера спеціаліста, його професійна спрямованість, яку визначають мотиви, цілі та самосвідомість, що передбачає прагнення оволодіння професією, досягнення фахової майстерності та отримання певного соціального статусу.

Список літератури

1. Абрамович Т.В. Розвиток професійної компетентності соціального педагога у системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.04.07 / Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, 2018. 245 с.
2. Бачинська О., Ольшевський В. Парадигма забезпечення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів в умовах сучасних викликів : монографія. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2018. 276 с.
3. Бондаренко С.С. Внесення змін до мотивації персоналу як головна умова застосування концепції постійного вдосконалення на українських підприємствах. *Гуманізація соціального управління* : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (29 квітня 2008р). Х.: ФОП Александрова К.М., 2008.
4. Рудченко С.М. Стимулювання трудової діяльності науково-педагогічних працівників. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики* : зб. наук. праць. К., 2012. Вип. 56. С. 171-176.
5. Hackman J.R., Oldham G.R. Motivation through the design of work: Test of a theory. *Organizational Behavior and Human Performance*, 1976. 16(2), P. 259-279.
6. Katz L.G., Helm J.H. Young investigators: The project approach in the early years. New York : Teachers College Press, 2001.

References

1. Abramovych T.V. Rozvytok profesiinoi kompetentnosti sotsialnoho pedahoha u systemi pisliadyplomnoi osvity : dys. ... kand. ped. nauk : 13.04.07 / Rivnenskyi derzhavnyi humanitarnyi universytet. Rivne, 2018. 245 s.
2. Bachynska O., Olshevskiy V. Paradyhma zabezpechennia konkurentospromozhnosti vyshchych navchalnykh zakladiv v umovakh suchasnykh vyklykiv : monohrafiia. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu, 2018. 276 s.
3. Bondarenko S.S. Vnesennia zmin do motyvatsii personalu yak holovna umova zastosuvannia kontseptsii postiinoho vdoskonalennia na ukrainskykh pidpriumstvakh. *Humanizatsiia sotsialnoho upravlinnia: Tezy dopovidei Vseukr. nauk.-prakt. konf. 29 kvitnia 2008r.* Kh.: FOP Aleksandrova K.M., 2008.
4. Rudchenko S.M. Stymuliuvannia trudovoi diialnosti naukovopedahohichnykh pratsivnykiv. *Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky* : zb. nauk. prats. K., 2012. Vyp. 56. S. 171-176.
5. Hackman J.R., Oldham G.R. Motivation through the design of work: Test of a theory. *Organizational Behavior and Human Performance*, 1976. 16(2), P. 259-279.
6. Katz L. G., Helm J. H. Young investigators: The project approach in the early years. New York : Teachers College Press, 2001.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2019 р.

Олександр Валерійович ЛАВРУК

кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів,
економіки та економічної кібернетики Подільського
спеціального навчально-реабілітаційного
соціально-економічного коледжу
e-mail: arhangelprime@gmail.com

**ДЕРЖАВНА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ
ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ**

Лаврук О.В. Державна молодіжна політика у сфері інклюзивної освіти. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 94-103. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У дослідженні розв'язано актуальну наукову проблему, що полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні механізму формування та реалізації державної молодіжної політики у сфері інклюзивної освіти в Україні та визначено напрями оптимізації системи державного управління щодо його імплементації у державно управлінську практику.

Мета дослідження полягає у концептуальному обґрунтуванні тенденцій, виявленні основних чинників впливу на формування і реалізацію державної молодіжної політики у галузі інклюзивної освіти та розробці науково-практичних рекомендацій державним органам влади стосовно її удосконалення.

Результати. Визначено та проаналізовано основні етапи і напрями формування державної освітньої політики в період сучасного українського державотворення. Сформульовано поняття дефініцій державної політика та цільової програми розвитку освіти. Розглянуто міжнародні нормативно-правові акти з питань освіти та їхній вплив на формування державної політики в галузі освіти в Україні. Акцентовано увагу на науково-методологічних методах дослідження процесу розроблення та реалізації державної молодіжної політики у навчальних закладах інклюзивної освіти. Визначено коло питань, пов'язаних з нормативно-правовим, навчально-методичним забезпеченням вищої школи, котрі необхідно розв'язати для реалізації інклюзивної освіти. Зазначається, що процес дослідження державної молодіжної політики слід характеризувати як професійну роботу, послідовно-систематичний процес та здатність молодих фахівців кваліфіковано його здійснювати. Втім уміння виконувати такого роду

процеси можливо адекватно передати лише через знання і теоретично-практичне навчання. Розроблено пропозиції та практичні рекомендації, котрі можуть у подальшому використовуватися у практиці специфічних навчальних закладів при забезпеченні розвитку державної освітньої політики в Україні.

***Ключові слова:** державна молодіжна політика, державне управління, молодь, інклюзивна вища освіта, формування і реалізація освітньої політики, цільові програми, система органів управління.*

Alexander Valeryevich LAVRUK

candidate of economic sciences, Lecturer in Department of Finance,
Economics and Economic Cybernetics
Podilsky special educational and rehabilitation socio-economic college
e-mail: arhangelprime@gmail.com

STATE YOUTH POLICY IN THE FIELD OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract

Introduction. The research solved the actual scientific problem, which consists in the scientific and theoretical justification of the mechanism of formation and implementation of the state youth policy in the field of inclusive education in Ukraine and identified areas of optimization of public administration for its implementation in public management practice.

Purpose. The purpose of the research is to conceptually substantiate trends, identify the main factors influencing the formation and implementation of the state youth policy in the field of inclusive education and develop scientific and practical recommendations to public authorities on its improvement.

Results. The main stages and directions of formation of the state educational policy in the period of the modern Ukrainian state are defined and analyzed. The concept of definitions of the state policy and the target program of development of education is formulated. The article considers the international legal acts on education and their impact on the formation of state policy in the field of education in Ukraine. The attention is focused on scientific and methodological methods of research of the process of development and implementation of the state youth policy in educational institutions of inclusive education. A range of issues related to the legal, educational and methodological support of higher education, which must be addressed for the implementation of inclusive education. It is noted that the research process of the state youth policy should be characterized as professional work, consistent and systematic process and the ability of young professionals to carry it out professionally. However, the ability to perform such processes can be adequately transmitted only through knowledge and theoretical and practical training. Proposals and practical recommendations have been developed that can be further used in the practice of specific educational institutions in ensuring the development of state educational policy in Ukraine.

***Keywords:** state youth policy, public administration, youth, inclusive higher*

education, formation and implementation of educational policy, target programs, the system of government.

JEL classification: I21, I28, I29

Вступ. В умовах модернізації суспільного життя, під впливом інтенсивного розвитку виробничих процесів і розширення міжнародної співпраці України з країнами ЄС, освіта стає основою прогресу суспільства і держави, стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені. Інтеграція держави до світової спільноти здійснюється паралельно із швидкими і глибокими змінами у соціальній структурі суспільства, що сприяє появі складних проблем у молодіжному секторі, розв'язання яких пов'язується із ефективною дієвістю державної молодіжної політики, котра залежить від адекватності визначених у ній пріоритетів, принципів, завдань, механізмів її реалізації та вимог, що висувуються до державного і політичного управління. Водночас актуалізується необхідність наукового осмислення особливостей формування і реалізації державної молодіжної політики на державному, регіональному та місцевому рівнях, оскільки процес розробки і впровадження в інклюзивну освітню галузь державної політики є багатограним і різноплановим.

Варто зазначити, що основні принципи, на яких ґрунтується державна молодіжна політика, дозволяють розглядати її у взаємодії з державою та визначити ступінь їхнього впливу на молодіжне середовище і сферу суспільно-політичної та соціальної активності молоді з обмеженими можливостями, особливо в умовах розширення міжнародної співпраці України. У першу чергу слід відмітити важливість застосування державної молодіжної політики, що спрямовується на оптимізацію використання інноваційного потенціалу молодіжного ресурсу держави та нагромадження ним відповідного багажу знань і практичного досвіду у процесах державотворення з урахування у вітчизняній моделі молодіжної політики особливостей трансформаційно-модернізаційного періоду розвитку суспільства і держави на основі конкретизації молодіжних освітніх програм.

Доцільність спеціального дослідження державної молодіжної політики в галузі інклюзивної освіти в Україні зумовлена наявністю упущень у висвітленні проблем її формування і реалізації, необхідністю відображення і аналізу ролі органів управління освітою у заходах державної політики, виявлення впливу внутрішніх та зовнішніх чинників на процеси її впровадження та визнання доступності для населення.

У цьому контексті особливого значення набуває питання розроблення і впровадження в державно-управлінську практику механізмів реалізації державної молодіжної політики, котрі би забезпечували адаптацію молоді з особливими потребами до сучасних реалій суспільного життя, формували в неї стійкі пріоритети соціально-політичної активності та громадянську позицію щодо необхідної участі у процесах розвитку суспільства і держави.

Теоретичні проблеми державної політики, її різних складників, державного управління, їхні функції, методи, підходи та принципи супроводу

навчання студентів з особливими потребами досліджували такі вітчизняні науковці, як: В.Авер'янов, Г.Атаманчук, В.Бакуменко, Г.Бойко, А.Кісляк, О.Кілієвич, К.Кольченко, Б.Кравченко, С.Місяк, Н.Нижник, В.Рєбкало, В.Романов, І.Розпутенко, О.Рудік, П.Таланчук, В.Тертичка, В.Шиян та багато інших.

Різним аспектам вітчизняного досвіду формування і реалізації ефективної моделі державної молодіжної політики, її соціальним і правовим питанням, використанню форм і методів при формуванні державно-управлінських рішень присвятили дослідження такі науковці, як Б.Баглей, В.Бєбїк, П.Бєлєнький, Є. Бородїн, М.Головатий, А.Данилов, М.Долїшній, М.Канавець, Г.Коваль, К. Криворученко, В.Кулик, Н.Мїкула, В.Луков, П.Перепелиця, Р.Сторожук, О. Яременко та ін.

Однак, незважаючи на наявність цілої низки наукових розробок з проблем формування державної молодіжної політики в сучасних умовах розвитку суспільства, питання теоретико-методологічного обґрунтування механізмів її реалізації при впровадженні інклюзивного навчання у ЗВО молоді з особливими потребами залишаються малодослідженими. Має місце не вирішене до цих пір питання специфіки практичної реалізації інклюзивного навчання студентів з особливими потребами, не розроблені форми і методи розв'язання проблеми взаємодії колективів різнорівневих інтегрованих закладів освіти, що унеможливорює наступність, послідовність і безперервність навчально-виховного процесу молоді з особливими потребами.

Мета і завдання статті. Метою дослідження є концептуальне обґрунтування тенденцій, виявлення основних чинників впливу на формування і реалізацію державної молодіжної політики у галузі інклюзивної освіти та розробка науково-практичних рекомендацій державним органам влади стосовно її удосконалення.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі завдання:

- окреслити теоретико-методологічні підходи та узагальнити результати наукових напрацювань вітчизняних і зарубіжних учених стосовно досліджень державної молодіжної політики;
- розглянути нормативно-правові акти щодо сутності, завдань і напрямів реалізації державної молодіжної політики у галузі інклюзивної освіти;
- здійснити теоретичне обґрунтування дефініцій державної молодіжної політики і інклюзивної освіти;
- визначити і деталізувати основні етапи формування державної молодіжної політики у галузі інклюзивної освіти в українському державотворенні;
- дослідити тенденції формування і особливості реалізації державної молодіжної політики в галузі інклюзивної освіти та виявити чинники впливу на її впровадження;
- запропонувати науково-практичні рекомендації органам законодавчої, виконавчої влади та місцевого самоврядування стосовно перспектив розвитку державної молодіжної політики у галузі інклюзивної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження молодіжної державної політики, як сфери суспільного життя у галузі інклюзивної освіти показало, що

вона є певною стрижневою вертикаллю, котра пронизує усю систему відносин багатомірного реального простору освітнього життя суспільства. А тому постійне удосконалення, радикальне оновлення усіх основних елементів, інститутів й аспектів системи державної молодіжної політики є натепер життєво необхідним. Однак, постійної уваги й глибокого вивчення потребує процес підвищення якості і ефективності державної молодіжної політики та її спрямування на ексклюзивний розвиток інклюзивної освіти у навчальних закладах, що здійснюють професійну підготовку молодих фахівців з обмеженими фізичними можливостями.

Власне необхідні не тільки структурні зміни, але й підвищення функціональної результативності реалізації державної молодіжної політики. Суть такого завдання полягає у тому, щоб забезпечити максимальну відповідність структури, форм, методів і сили впливу державної молодіжної політики цілям і вимогам суспільних трансформацій у сфері інклюзивної освіти.

Отже, державна молодіжна політика характеризується як системна діяльність держави у відносинах з конкретною особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій сферах та визначає своєю метою створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для життєвого самовизначення, морального, фізичного розвитку молоді з обмеженими фізичними можливостями, реалізації її інтелектуального і творчого потенціалу у власних інтересах та в інтересах країни.

Використані підходи до розуміння сутності державної молодіжної політики дають можливість розглядати її як частину державної політики з урахуванням основних характеристик, суб'єктів і об'єкта діяльності (сфера інклюзивної освіти), напрямів та пріоритетів (рис. 1).

Можна побачити, що органам державної влади відводиться значна роль у підготовці і здійсненні державної політики, основною складовою якої є державна молодіжна політика, її ресурси (фінансові, матеріально-технічні, соціальні, кадрові) та сучасні технології (у навчанні, професійному супроводі, діагностиці і лікуванні), що забезпечує можливість задоволення потреб і інтересів молоді в отриманні бажаної нею освіти. Однак, при реалізації державної молодіжної політики у сфері інклюзивної освіти важливо урахувати стан демографічних процесів, ринкових відносин, наявність навчальних закладів, рівень життя, соціального положення, інформаційного забезпечення, інтелектуального і фізичного розвитку потенціалу молодих людей. А тому у засобах реалізації державної молодіжної політики повинні знаходити своє місце ті характеристики, що віддзеркалюють основні її ідеї та зачіпають інтереси молоді по задоволенню їхніх потреб.

Рис. 1 Механізм формування і реалізації державної молодіжної політики у навчальних закладах інклюзивної освіти

Джерело: розробка автора

У числі найбільш важливих заходів навчальних закладів інклюзивної освіти особливо вагомими є нормативно-правове (положення про організацію інклюзивного навчання, впровадження оптимальної системи супроводу, індивідуальну програму реабілітації молодих людей), навчально-методичне (орієнтовані на інклюзивне навчання навчальні плани, індивідуальні плани, посібники, рекомендації), забезпечення, сприяння усесторонньому розвитку (професійний, науковий, творчий, фізичний) особистості кожного студента та покращення його здоров'я і ін.

З'ясовано, що чисельність молоді з обмеженими потребами щорічно зростає за рахунок впливу на організм людей внутрішніх і зовнішніх чинників, зокрема радіаційного і екологічного стану зовнішнього середовища. Наразі ця категорія молодих людей потребує здобуття якісної вищої освіти. На даний час (2018-2019рр.) у коледжах, технікумах, училищах України навчається 3069 осіб з обмеженими можливостями, що по відношенню до такої ж категорії студентів університетів, академій, інститутів складає 31,6%. Найбільша частка молоді, що навчається зараз у коледжах, технікумах, училищах припадає на Харківську (8,9%), Дніпропетровську (7,3%), Хмельницьку (6,2%), а найменша – на Сумську і Чернігівську (2,8%), Закарпатську і Черкаську (1,9%), Луганську

(0,8%). Що ж до підпорядкування цих закладів, то ця категорія молоді в основному вибрала ті, що відносяться до Міністерства освіти і науки України (43,4%), Міністерства охорони здоров'я (6,2%), приватні заклади (3,2%), Міністерство культури (1,5%), інші (45,1%).

Позитивним моментом є те, що забезпечення освіти молоді з особливими потребами в Україні регламентується положеннями Конституції України, Законами України «Про освіту», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання», Указами Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні», Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами», Наказом Міністерства освіти і науки України «Концепція розвитку інклюзивної освіти» та ін.

Відповідно цими нормативно-законодавчими матеріалами закріплюється право на освіту осіб з особливими освітніми потребами і надається їм можливість безоплатно здобувати освіту в усіх навчальних закладах (державних і комунальних). Окрім цього, особам з особливими освітніми потребами надається можливість запровадження дистанційної і індивідуальної форм навчання, отримання психолого-педагогічної та медичної допомоги. Водночас формується державне фінансування на профільні програми з інклюзивної освіти. Зокрема, цільові субвенції з Державного бюджету місцевим бюджетам на надання підтримки особам з особливими освітніми потребами у 2018 склали 504,46 млн. грн. (456,59 грн. на один день) [3].

Зазначимо, що натеper інклюзивна освіта є складовою державної політики країни, а тому держава і суспільство повинні захищати невід'ємні права людей, зокрема унікальні можливості молоді у освітньому просторі. Тут доречно зазначити, що ратифікація Україною Конвенції ООН про права осіб з обмеженими можливостями та затвердження Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року поставили перед вітчизняними закладами вищої освіти цілу низку завдань, котрі стосуються забезпечення відкритості і доступності освіти для людей будь-якого віку, стану здоров'я і матеріального становища, усунення різних проявів дискримінації, створення рівних можливостей для отримання якісної освіти, запровадження інклюзивної освіти на всіх рівнях [10].

Усе це потребує розробки і практичного втілення заходів державної політики щодо розширення доступності вищої освіти, впровадження інклюзивного навчання в закладах освіти, котре повинно відповідати сучасним світовим тенденціям (супровід і надання рівного доступу до навчального процесу) забезпечення якісної вищої освіти молоді з особливими потребами та гармонійного розвитку особистостей, талантів і творчості студентів.

Вважаємо, що інклюзивна вища освіта для молоді з особливими потребами повинна базуватися на таких напрямках:

- повага до прав та можливостей кожної особистості;
- доступність та інноваційність освіти, відсутність дискримінації;

- дотримання стандартів якості освітніх послуг та науково-методичного забезпечення;
- здатність реагувати на зміни та здійснювати пошук кращих варіантів інклюзивної політики і практики;
- своєчасність впровадження досягнутих результатів в освітньому середовищі;
- дотримання процесу безперервності інклюзивної освіти на всіх рівнях навчання;
- індивідуалізація навчання та забезпечення гармонійного розвитку кожної особистості;
- залучення до суспільного життя навчального закладу з метою набуття практики працевлаштування.

Стверджується, що інклюзивне навчання досягається шляхом створення безперешкодного архітектурного середовища, спеціального пристосування навчальних приміщень, забезпечення необхідним допоміжним навчальним обладнанням, спеціальним транспортом для перевезення маломобільних осіб з обмеженими можливостями [11]. Така підтримка має місце в усіх європейських країнах, оскільки однією з особливостей зарубіжних моделей державної молодіжної політики (виступає основою визначення й упровадження у практику державного управління конкретних механізмів її реалізації) є орієнтація на розвинений недержавний сектор освіти, котрий бере активну участь у розвитку молодіжної сфери. При цьому на органи державної влади і органи місцевого самоврядування покладено обов'язок усебічної підтримки діяльності молодіжних недержавних навчальних закладів освіти, що сприяє залученню молоді до процесів управління суспільним розвитком, розроблення та реалізацію суспільно-політичних і державно-управлінських рішень у вирішенні складних проблем молоді з обмеженими потребами.

Між тим в Україні державна підтримка, на жаль, не є розвинутою, оскільки вимагає докорінної перебудови навчального процесу, його методичного, матеріально-технічного забезпечення, психологічної підготовленості (досвід роботи з молоддю з обмеженими можливостями) викладацького складу та свідомості керівників різних рангів розв'язувати цю проблему.

Висновки і пропозиції. Отже, важливими напрямками державної молодіжної політики у розвитку закладів інклюзивної освіти є покращення основної діяльності держави, оскільки вона пов'язана з розвитком європейської України відповідно до визначених заходів у Стратегії її сталого розвитку. Наразі державна молодіжна політика повинна постійно реагувати на зміни у суспільстві і державі, чинники внутрішнього і зовнішнього середовища, у єдиному комплексі розглядати існуючі і нові проблеми навчальних закладів з інклюзивною освітою, бути раціональною і ефективною та користуватися довірою у молоді з обмеженими можливостями.

Вважаємо, що основними напрямками удосконалення процесу формування і реалізації державної молодіжної політики є: удосконалення загальнодержавних, регіональних та місцевих нормативно-правових актів, що стосуються питань реалізації державної молодіжної політики; підвищення

ефективності державного регулювання реалізації державної молодіжної політики у сфері інклюзивної освіти; формування професійного кадрового потенціалу для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, що забезпечує реалізацію державної молодіжної політики у системі інклюзивної освіти; науково-аналітичне забезпечення процесу реалізації державної молодіжної політики; розвиток, розширення мережі інклюзивних вищих навчальних закладів та забезпечення їх засобами реабілітації індивідуального і колективного призначення.

Список літератури

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, №30. Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2680-VIII від 07.02.2019. ВВР, 2019. № 9.
2. Концепція розвитку інклюзивної освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України № 912 від 01.10.2010.
3. Про Державний бюджет України на 2018 рік. Закон України № 2573-VIII від 13.10.2018. ВВР, 2018. № 43.
4. Про освіту. Закон України № 2145-VII від 05.09.2017.
5. Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання. Закон України № 1324-VII від 5 червня 2014 р.
6. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні. Закон України № 2740- VIII від 03.07.2019. ВВР, 2019. №28.
7. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні. Закон України № 2745-VIII від 09.08.2019. ВВР, 2019. №30.
8. Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні. Указ Президента України № 926/2010 від 30 вересня 2010 р.
9. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами. Постанова Кабінету Міністрів України № 88 від 14 лютого 2017 р. Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 129 від 27.02.2019.
10. Про затвердження Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року. Постанова Кабінету Міністрів України № 706 від 1 серпня 2012 р.
11. Стандарти соціальних послуг. Збірка проектів документів. Під ред. Сідельнік Л.Л. К.: Український фонд соціальних інвестицій, 2007. 175с.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996, № 30. Iz zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonom № 2680-VIII vid 07.02.2019. VVR, 2019. № 9.
2. Kontseptsiiia rozvytku inkluzyvnoi osvity. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 912 vid 01.10.2010.
3. Pro Derzhavnyi biudzhet Ukrainy na 2018 rik. Zakon Ukrainy № 2573-VIII vid 13.10.2018. VVR, 2018. № 43.

4. Pro osvitu. Zakon Ukrainy № 2145-VII vid 05.09.2017.
5. Pro vnesennia zmin do deiakykh Zakoniv Ukrainy pro osvitu shchodo orhanizatsii inkliuzyvnoho navchannia. Zakon Ukrainy № 1324–VII vid 5 chervnia 2014.
6. Pro rehabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini. Zakon Ukrainy № 2740-VIII vid 03.07.2019. VVR, 2019. №28.
7. Pro osnovy sotsialnoi zakhyschenosti osib z invalidnistiu v Ukraini. Zakon Ukrainy № 2745- VIII vid 09.08.2019. VVR, 2019. №30.
8. Pro zakhody shchodo zabezpechennia priorytetnoho rozvytku osvity v Ukraini. Ukaz Prezydenta Ukrainy №926/2010 vid 30 veresnia 2010.
9. Pro zatverdzhennia Poriadku ta umov nadannia subventsii z derzhavnoho biudzhetu mistsevym biudzhetam na nadannia derzhavnoi pidtrymky osobam z osoblyvymy osvitynymi potrebamy. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 88 vid 14 liutoho 2017. Iz zminamy, vneseny zghidno z Postanovoioiu KM № 129 vid 27.02.2019.
10. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi prohramy «Natsionalnyi plan dii z realizatsii Konvetsii pro prava invalidiv» na period do 2020. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 706 vid 1 serpnia 2012.
11. Standarty sotsialnykh posluh. Zbirka proektiv dokumentiv. Pid red. Sidielnik L.L. K.: Ukrainskyi fond sotsialnykh investytsii, 2007. 175s.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2019 р.

Ярослав Анатолійович СУШАРНИК

кандидат економічних наук,
викладач кафедри фінансів, економіки і економічної
кібернетики

Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

Email: kirily@i.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПІДТРИМКИ ДЕРЖАВИ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Сушарник Я.А. Особливості підтримки держави осіб з інвалідністю. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 104-111. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Сьогодні, як ніколи є актуальним питання безробіття та шляхи його вирішення. Особи з інвалідністю, є невід'ємною частиною будь-якого соціуму. Нозологія захворювань осіб з інвалідністю дуже широка. Нажаль кількість осіб з особливими потребами має постійну тенденцію до збільшення. Причини і наслідки інвалідності можуть бути різними. Сьогодні можна сказати про всесвітній характер даної проблеми – особи з обмеженими можливостями в усьому світі складають приблизно 650 млн людей, з них майже 470 млн осіб працездатного віку.

Коли Україна приєдналась до міжнародного права, Україна змушена гармонізувати вітчизняне законодавства до міжнародних стандартів, створювати спеціалізовані реабілітаційні установи та безбар'єрне середовище для осіб з інвалідністю. Вітчизняне суспільство розуміє, що йому потрібно пристосовуватись до потреб осіб з особливими потребами, а не навпаки.

Мета. Визначення сьогоденних проблем підтримки державою осіб з обмеженими можливостями та намічання актуальних шляхів їх вирішення. Висвітлити основні напрямків соціального захисту осіб з інвалідністю, шляхи реалізації державної політики у сфері підтримки осіб з інвалідністю, для створення сприятливих умов в українському суспільстві належного їх проживання та розвитку, з урахуванням зарубіжного досвіду.

Результати. Практика реалізації даного питання на території України на жаль, не демонструє повноцінного дотримання усіх принципів державної політики у цьому питанні. Зокрема послідовності, системності в діях уряду, щодо сутності розуміння та дотримання соціального підходу до проблем осіб з інвалідністю. Наріжним каменем є питання якісної освіти, зайнятості та

працевлаштування осіб з інвалідністю формування в сфері реалізації державної політики. У національному законодавстві відображені норми, завдяки яким створені умови для реалізації особам з інвалідністю права на працю, а також, що дуже важливо, ратифіковані Конвенції ООН про права людей з інвалідністю.

Ключові слова: люди з особливими потребами, інклюзія, держава, економіка, статистика, освіта, працевлаштування, особа з інвалідністю.

Yaroslav Susharnik

PhD in Economics,

Lecturer in the Department of Finance, Economics and Economic Cybernetics
Podilsky Special Educational and Rehabilitation Social and Economic College

Email: kirily@i.ua

FEATURES OF STATE SUPPORT FOR PERSONS WITH DISABILITIES

Abstract

Introduction. Today, the question of unemployment and ways to solve it are never more relevant. Persons with disabilities are an integral part of any society. The nosology of diseases of persons with disabilities is very wide. Unfortunately, the number of people with special needs tends to increase. The causes and consequences of disability may be different. Today we can say about the global nature of this problem – people with disabilities worldwide make up approximately 650 million people, of whom nearly 470 million are of working age.

When Ukraine joined international law, Ukraine was forced to harmonize national legislation with international standards, to create specialized rehabilitation institutions and a barrier-free environment for persons with disabilities. Domestic society understands that it needs to adapt to the needs of the disabled, not the other way around.

Purpose. The level of care and protection of persons with disabilities is a mirror of the level of development of society as a whole. Recently, there have been dramatic changes in the world with regard to the disability. The basis for this is the following: recognition of the equal rights of persons with disabilities to a full life in society and the creation by the states of real conditions for the rehabilitation and social integration of people with special needs. Previously, they were mostly based on the motives of charity for people with disabilities, but now they are a state of respect for their rights. It is the responsibility of the state and society to ensure adequate social protection and support, integration, creation of equal opportunities for self-fulfillment, a fulfilling life, education and employment, involvement of people with disabilities in various spheres of our society.

Since Soviet times, bad inheritance has remained in Ukrainian society: the public felt that the state needed to worry about people with disabilities, but the state was unable to provide adequate social protection. Social policy on people with disabilities was mostly passive - financial support, state pensions, and the opportunity to work at specialized enterprises of organizations of disabled people. There were limited opportunities to access many social benefits along with healthy people.

Results. Illumination of the basic directions of social protection of persons with disabilities, implementation of the state policy in the sphere of support of persons with disabilities, for creation of favorable conditions in the Ukrainian society for their proper living and development, taking into account foreign experience.

Keywords: *people with disabilities, inclusion, state, economy, statistics, education, employment, disabled person.*

JEL classification: J01.

Вступ. Сьогодні, як ніколи, є актуальним питання безробіття та шляхи його вирішення. Особи з інвалідністю, є невід’ємною частиною будь-якого соціуму. Нозологія захворювань осіб з інвалідністю дуже широка. Нажаль кількість осіб з особливими потребами має постійну тенденцію до збільшення. Причини і наслідки інвалідності можуть бути різними. Сьогодні можна сказати про всесвітній характер даної проблеми – особи з обмеженими можливостями в усьому світі складають приблизно 650 млн людей, з них майже 470 млн осіб працездатного віку.

Коли Україна приєдналась до міжнародного права, Україна змушена гармонізувати вітчизняне законодавства до міжнародних стандартів, створювати спеціалізовані реабілітаційні установи та безбар’єрне середовище для осіб з інвалідністю. Вітчизняне суспільство розуміє, що йому потрібно пристосовуватись до потреб осіб з особливими потребами, а не навпаки.

Рівень турботи та захисту осіб з обмеженими можливостями є дзеркалом рівня розвитку соціуму в цілому. Останій час у світі відбулися кардинальні зміни стосовно відношення до людей з інвалідністю. Основою даного є наступне: визнання рівності прав осіб з інвалідністю на повноцінне життя в суспільстві та створення державами реальних умов для реабілітації та соціальної інтеграції людей з особливими потребами. Раніше їх основу становили здебільшого мотиви милосердя до людей з інвалідністю, то нині – стан дотримання їх прав. Обов’язком держави і соціуму є забезпечення належного соціального захисту і підтримки, інтеграції, створення рівних можливостей для самореалізації, повноцінного життя, отримання освіти і працевлаштування, долучення людей з інвалідністю до різних сфер існування нашого суспільства.

З радянських часів в українському суспільстві лишився поганий спадок: суспільство вважало, що державі необхідно турбуватись про людей із обмеженими можливостями, але держава була не в змозі забезпечити належний рівень соціального захисту. Соціальна політика щодо людей з інвалідністю була переважно пасивною – матеріальна підтримка, державні пенсії, можливість працювати на спеціалізованих підприємствах організацій інвалідів. Спостерігалось обмеження можливостей доступу до багатьох соціальних благ нарівні зі здоровими людьми.

Метою статті є визначення сьогоденних проблем підтримки державою осіб з обмеженими можливостями та намічення актуальних шляхів їх вирішення.

Завдання. Висвітлення основних напрямків соціального захисту осіб з інвалідністю, реалізації державної політики у сфері підтримки осіб з інвалідністю, для створення сприятливих умов в українському суспільстві належного їх проживання та розвитку, з урахуванням зарубіжного досвіду.

Проблема інтеграції осіб з обмеженими функціональними можливостями засобами освіти та можливості доступу їх до освіти досліджувалася у працях вітчизняних (О. Безпалько, В. Ільїна, А. Колупасової, Є. Мартинова, О. Мовчан, О. Полякової Т. Самсонова, Н. Софій, О. Столяренко, В. Синьова, П. Таланчука, Є. Тарасенка, Н. Шаповала, А. Шевцова та інших) і зарубіжних (Ф. Амстронг, Н. Борисової, Б. Барбера, Г. Беккера, П. Бурдье, Дж. Девіса, К. Дженкса, Х. Кербо, М. Крозьє, Ф. Кросбі, П. Романова, В. Шмідт, К. Тейлора, О. Ярської-Смірної та ін.) дослідників.

Виклад основного матеріалу. «Єдине, чого не можуть глухі, – це чути... проте це залишає мені безліч можливостей щодо речей, які я можу робити. Реальні «вади», з якими ми стикаємось, – не у вухах, очах, руках і ногах тих, у кого інші можливості, – вони у розумі тих, хто ставить нас у невідгдане становище» - Ай Кінг Джордан, нечуючий ректор Університету Галлодет (Вашингтон, США).

Таблиця 1

Кількість вакансій за професійними групами у 2018 році [8]

За даними державної служби зайнятості						
	січень – березень		січень – червень		січень – вересень	
	тис. одиниць	у % до відповідного періоду 2017р.	тис. одиниць	у % до відповідного періоду 2017р.	тис. одиниць	у % до відповідного періоду 2017р.
Усього	93,0	126,5	82,4	123,8	97,0	132,2
у тому числі						
законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	4,9	111,6	4,5	100,7	4,9	105,5
професіонали	7,9	122,9	7,4	113,3	8,8	114,0
фахівці	7,2	124,3	7,5	125,8	8,9	141,4
технічні службовці	3,3	119,2	3,3	100,9	3,8	129,7
працівники сфери торгівлі та послуг	10,6	96,2	11,1	110,3	13,7	148,4
кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	3,1	116,1	1,4	141,0	1,0	138,4
кваліфіковані робітники з інструментом	19,2	145,4	19,8	147,6	22,7	142,4
робітники	25,3	140,7	15,4	129,9	19,6	123,3

За даними державної служби зайнятості						
	січень – березень		січень – червень		січень – вересень	
	тис. одиниць	у % до відповідного періоду 2017р.	тис. одиниць	у % до відповідного періоду 2017р.	тис. одиниць	у % до відповідного періоду 2017р.
обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин						
найпростіші професії	11,5	124,3	12,0	120,4	13,6	135,9

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Як, ми можемо побачити, ведучими галузями по вакансіям ми маємо:

- оптова та роздрібна торгівля;
- ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів;
- сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство;
- державне управління й оборона;
- обов'язкове соціальне страхування;
- переробна промисловість.

Як, ми можемо побачити ситуація на ринку праці, що склалась на сьогодні є дуже складною і неоднозначною. З одного боку дані держстатистики говорять про наявність вакансій на ринку праці України. З іншого боку практика говорить про перевагу поданих резюме над вакансіями і наявність великих проблем для безробітних по працевлаштуванню [3].

Кількість осіб з інвалідністю в Україні станом на початок 2018 року була близько 2,635 млн. Це складає 6% від загальної кількості населення України. Отже, ми маємо великий резерв робочої сили, що може бути зайнятий в економіці країни [6].

В Рекомендаціях № R 92 Ради Європи говориться, що особи з інвалідністю повинні мати найбільшу економічну незалежність, зокрема, найбільш кваліфіковану роботу і відповідний особистий дохід, мінімальні засоби до життя, якщо потрібно, то за допомогою соціальних виплат, найбільшу мобільність, доступ в будівлі і транспорті засоби [4].

Основними напрямками соціального захисту осіб з інвалідністю у країнах ЄС є:

- допомога у повсякденному житті (assistance with activities of daily living – ADLs) та сприяння незалежному життю;
- працевлаштування інвалідів [5].

Призначення допомоги у повсякденному житті базується на стані здоров'я та здатності здійснювати основні фізіологічні та побутові функції. Однак у багатьох країнах допомога у повсякденному житті є доступною лише для

інвалідів, які отримують виплати для підтримки достатнього рівня життя (у деяких країнах лише для одержувачів допомоги у зв'язку з інвалідністю внаслідок професійної травми чи захворювання). Для отримання допомоги ADL претендент повинен пройти два послідовні тестування: перше – на здатність до праці, друге – обмеженість дієздатності у повсякденному житті [5].

Розуміння потенційних можливостей людей з обмеженими можливостями здоров'я ініціювало появу різних концепцій включення їх у нормальне життя суспільства. У недавній історії соціальної політики США і Європи отримали свій розвиток кілька підходів: інтеграція (від лат. Integratio – з'єднання, відновлення), інклюзія (від англ. Inclusion – включення). Ті самі тенденції простежуються і у вітчизняній соціальній системі. Інклюзія – процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціальному житті, і насамперед тих, що мають труднощі у фізичному розвитку, що дає можливість кожній особі зробити свій вибір з усіх аспектів повсякденного життя та повноправно брати участь у житті суспільства згідно з її бажанням. Термін «інклюзія» має відмінності від термінів «інтеграція» та «сегрегація». Під час інклюзії всі зацікавлені сторони повинні брати активну участь для отримання бажаного результату для всіх членів суспільства. Численні дослідження стверджують, що в жорстких умовах конкуренції виживає тільки підготовлений, компетентний, впевнений у собі суб'єкт нових економічних відносин. Отже, саме якісна освіта може виступати основним каналом успішної соціальної інтеграції та фактором самореалізації осіб з обмеженими можливостями. Для них отримання вищої освіти, престижної спеціальності, гідно оплачуваної праці є чи не єдиною можливістю подолати стан відчуження, соціальної ексклюзії, в якому вони опинилися за об'єктивних умов, пов'язаних зі станом здоров'я [9].

Одним із можливих механізмів активної інклюзії осіб з інвалідністю у сучасне суспільство є отримання ними університетської освіти. Так, Болонська система сприяє процесу демократизації освітнього простору, багатокладності і варіативності освіти, її регіоналізації і прагненню відповідати європейським стандартам. Новітня система освіти покликана зрівняти у правах і можливостях випускників усіх європейських вузів, розширити можливості для їх працевлаштування [10].

Адже якісна університетська освіта осіб з обмеженими можливостями є запорукою подальшого вдалого працевлаштування, та, як наслідок, успішної інтеграції у соціум. Через наявність проблем зі здоров'ям особи з інвалідністю потребують вжиття з боку державних та громадських інституцій спеціальних заходів, спрямованих на забезпечення їх повної та повноцінної участі в житті соціуму нарівні з іншими [2]. З огляду на вищезазначене, слід констатувати, що сьогодні діяльність усіх національних інституцій, у тому числі органів державної влади, громадських об'єднань тощо, має бути спрямована на створення таких умов, за яких особи з інвалідністю зможуть вести незалежний спосіб життя і брати активну участь у всіх його аспектах. Люди з інвалідністю потребують не лише посилення державного соціального забезпечення, а й створення умов для реалізації їхнього права на працю, навчання та зайнятість [1].

Висновки і пропозиції. Отже, сьогодні диктує нам свої умови, тому в процесі формуванні політики щодо осіб з особливими потребами в Україні, необхідно враховувати зарубіжний досвід, особливістю якого є прогресивний підхід у вирішенні питання підтримки державою осіб з інвалідністю. Практика реалізації даного питання на території України, на жаль, не демонструє повноцінного дотримання усіх принципів державної політики у цьому питанні. Зокрема, послідовності, системності в діях уряду, щодо сутності розуміння та дотримання соціального підходу до проблем осіб з інвалідністю. Наріжним каменем є питання якісної освіти, зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю, формування в сфері реалізації державної політики. У національному законодавстві відображені норми, завдяки яким створені умови для реалізації особам з інвалідністю права на працю, а також, що дуже важливо, ратифіковані Конвенції ООН про права людей з інвалідністю.

Список літератури

1. Байда Л. Інвалідність та суспільство. Київ, 2011. 188 с.
2. Заюков І.В, Стахов О.І. Проблеми та перспективи зайнятості інвалідів в Україні. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2015. № 1(29). С. 127-132.
3. Бондар Н.О. Основні напрями та особливості соціального захисту інвалідів у країнах ЄС. *Бізнес Інформ*. 2012. № 6. С.120-124.
4. Міжнародний документ № R (92). Рекомендації Кабінету Міністрів Ради Європи державам – членам «Про послідовну політику стосовно інвалідів» від 09.04.1992 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_128
5. Deborah Mabbett. (2002). *Viznachennya nezdatnosti v Yevropi. Porivnyalnij analiz. [Definition of disability in Europe. A comparative analysis]* European Commission: Employment & social affairs, (239 p.)
6. Sistema Vzayemnoyi Informaciyi na Socialnomu Zahisti Yevrokomisiyi [Mutual Information System on Social Protection of European Commission]. URL: <http://ec.europa.eu/socia>
7. Гришова І.Ю., Шестаковська Т.Л. Інституційні регулятори соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю на ринку медичних послуг України. Економічний аналіз: зб. наук праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О.В. Ярощук (голов. ред.) та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка», 2017. Т. 27(3). С. 242-248.
8. Державна служба зайнятості: офіційний вебсайт. URL: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>
9. Продіус О.І. Шляхи вирішення проблеми працевлаштування осіб з обмеженими можливостям. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 6(2). С. 48-51.
10. Дяченко О.П., Казарян Г.Г. Соціальне замовлення як інструмент державно приватного партнерства в системі соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю в Україні. *Інвестиції : практика і досвід*. 2018. № 20. С. 89-93.

References

1. Bayda L. Invalidnist' ta suspil'stvo. Kyiv, 2011. 188 s.
2. Zayukov I.V, Stakhov O.I. Problemy ta perspektyvy zaynyatosti invalidiv v Ukraini. Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu. 2015. № 1 (29). S. 127-132.
3. Bondar N.O. Osnovni napryamy ta osoblyvosti sotsial'noho zakhystu invalidiv u krayinakh YES. Biznes Inform. 2012. №6. C. 120-124.
4. Mizhnarodnyy dokument № R (92). Rekomendatsiyi Kabinetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam – chlenam "Pro poslidovnu polityku stosovno invalidiv" vid 09.04.1992 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_128
5. Deborah Mabbett. (2002). Vznachennya nezdatnosti v Yevropi. Porivnyalnij analiz. [Definition of disability in Europe. A comparative analysis] European Commission: Employment & social affairs, (239 p.)
6. Sistema Vzayemnoyi Informaciyi na Socialnomu Zahisti Yevrokomisiyi [Mutual Information System on Social Protection of European Commission]. URL: <http://ec.europa.eu/socia>
7. Hryshova I.YU., Shestakovs'ka T.L. Instytutsiyni rehulyatory sotsial'no-ekonomichnoho zabezpechennya osib z invalidnistyu na rynku medychnykh posluh Ukrainy. Ekonomichnyy analiz: zb. nauk prats' / Ternopil's'kyy natsional'nyy ekonomichnyy universytet; redkol.: O.V. Yaroshchuk (holov. red.) ta in. Ternopil'. : Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr "Ekonomichna dumka". 2017. T. 27(3). S. 242-248.
8. Derzhavna sluzhba zaynyatosti: ofitsiyinyy vebsayt. URL: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>
9. Prodius O.I. Shlyakhy vyrishennya problemy pratsevlashtuvannya osib z obmezhenymy mozhlyvostyam. Ekonomichnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi. 2017. Vyp. 6(2). S. 48-51.
10. Dyachenko O.P., Kazaryan H.H. Sotsial'ne zamovlennya yak instrument derzhavno pryvatnoho partnerstva v systemi sotsial'no-ekonomichnoho zabezpechennya osib z invalidnistyu v Ukraini. Investytsiyi : praktyka i dosvid. 2018. № 20. S. 89-93.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2019 р.

Андрій Олександрович ТИМКІВ

кандидат економічних наук, завідувач кафедри фінансів,
економіки та економічної кібернетики,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
andriy_t@ukr.net

Наталія Сергіївна БОРШУЛЯК

викладач соціальних дисциплін,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

**ВІТЧИЗНЯНІ БАНКИ У СФЕРІ ОБСЛУГОВУВАННЯ КЛІЄНТІВ З
ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ**

Тимків А.О. Боршуляк Н.С. Вітчизняні банки у сфері обслуговування клієнтів з обмеженими можливостями. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 112-125. – ISSN 2617-1112.

Анотація

Вступ. Маломобільні групи населення, серед яких на сьогодні люди з інвалідністю, люди похилого віку та інші, недостатньо охоплені фінансовими послугами. Це пов'язано із тим, що постачальники фінансових продуктів недостатньо адаптували свої канали збуту до обслуговування таких споживачів з особливими потребами.

З огляду на це, у статті розкрито проблему підвищення доступності фінансових послуг для людей з обмеженими можливостями. Наголошено, що адаптація цих маломобільних груп до фінансового ринку є недостатньо дослідженою теоретичною і практичною проблемою.

Мета. Метою дослідження є оцінка проблем та перспектив діяльності банківських установ у сфері обслуговування осіб з обмеженими можливостями. Для досягнення мети визначено коло проблем для банківських установ у сфері обслуговування осіб з обмеженими можливостями, окреслено практичний досвід інклюзивного обслуговування вітчизняних банків та сформульовано

основні стратегічні положення для банківських установ у формуванні довіри осіб з обмеженими можливостями.

Результати. У статті звернено увагу на неоднозначність розуміння даної проблеми менеджментом фінансових установ. Проте, наголошено, що підвищити рівень доступності та якості фінансових послуг для споживачів ставлять собі за мету на сьогодні, всі учасники фінансового ринку, з різницею в масштабах таких проектів і якості їх реалізації як по географії, так і за складом клієнтських сегментів.

Системно-значимі банки приділяють велику увагу проблемі обслуговування клієнтів з особливими потребами, адаптуючи офіси, в тому числі на віддалених, малонаселених територіях.

Встановлено, що недостатньо лише облаштувати відповідним чином відділення банку, а необхідно зважати і на фактор довіри таких клієнтів, адже будь-який банк залежний від цього.

Для вітчизняних банків завдання завоювати довіру такої особливої аудиторії є доволі новою і ще недостатньо вирішеною проблемою. Якщо саме на довірі базуються довгострокові відносини з клієнтами з обмеженими можливостями, то запропоновано у стратегію діяльності банку включити такий важливий елемент як інклюзивну PR-доктрину. За результатами дослідження, наголошено, що саме ця складова стратегії дозволить сформувати імідж банку, відновити репутацію та довіру як найбільш бажаний результат у відносинах між клієнтами з обмеженими можливостями та банками.

Ключові слова: банк, банківське обслуговування, клієнти з обмеженими можливостями, безбар'єрне відділення, довіра до банків, інклюзивна PR-доктрина

Andriy Oleksandrovych Tymkiv

PhD, head of finance department, economics and economic cybernetics
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College
andriy_t@ukr.net

Nataliia Serhiivna BORSHULYAK

Lecturer, Department of Social Work and Psychology,
Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College

DOMESTIC BANKS IN THE FIELD OF SERVICE CLIENTS WITH DISABLED POSSIBILITIES

Abstract

Introduction. Low-mobility population groups, including people with disabilities, the elderly, and others who are currently under-covered by financial services. This is due to the fact that financial product providers have not sufficiently adapted their distribution channels to cater for such special needs consumers.

Against this background, the article addresses the problem of increasing the accessibility of financial services for people with disabilities. It is emphasized that the

adaptation of these low-mobility groups to the financial market is an insufficiently researched theoretical and practical problem.

Purpose. The purpose of the study is to evaluate the problems and prospects of banking institutions in the field of service to persons with disabilities. In order to achieve this goal, a number of problems for banking institutions in the sphere of servicing of persons with disabilities were identified, practical experience of inclusive servicing of domestic banks was outlined, and basic strategic provisions for banking institutions in forming the trust of persons with disabilities were formulated.

Results. The article draws attention to the ambiguity of understanding of this problem by the management of financial institutions. However, it is emphasized that to increase the level of accessibility and quality of financial services for consumers, all financial market participants, with the difference in the scale of such projects and the quality of their implementation both in geography and in composition of client segments, aim for today.

Systemically important banks pay great attention to the problem of servicing clients with special needs by adapting offices, including in remote, sparsely populated areas.

It was found that it is not enough to equip a bank branch appropriately, and it is necessary to take into account the factor of trust of such clients as any bank is dependent on it.

For domestic banks, the task of gaining the trust of such a special audience is a rather new and not yet solved problem. If long-term relationships with clients with disabilities are based on trust, then it is proposed to include such an important element as an inclusive PR doctrine in the Bank's strategy. According to the results of the research, it is emphasized that this part of the strategy will allow to form the image of the bank, restore the reputation and trust as the most desirable result in relations between clients with disabilities and banks.

Keywords: *bank, banking, disability clients, barrier-free branch, trust in banks, inclusive PR doctrine.*

JEL classification: G20, I19, M31

Вступ. Тривалий час у суспільстві існували стереотипи, що безробіття, неповна зайнятість та доступ до певних видів послуг людей з обмеженими можливостями тісно пов'язані з їх фізичними вадами та психічними розладами і, фактично, є їх неминучою проблемою і лише їх проблемою або близьких до них осіб. Однак очевидним стає те, що несприятливі умови, з якими стикаються ці особи, і той факт, що вони часто виключаються з уваги суб'єктів господарювання, викликані не їх вадами, а, скоріше, є реакцією суспільства на їх недоліки. Не є виключенням у сфері обслуговування клієнтів з обмеженими можливостями і банківські установи. Питання інвалідності все більше розглядаються як питання, пов'язані з правами людини. Основна ідея законодавства в сфері прав людини, заснованого на концепції поваги людської гідності, полягає в тому, що всі люди мають рівні права, особливо право на повноцінне і достойне життя. Це відображає просте і, водночас, виключно важливе завдання – держава зобов'язана захищати, поважати і реалізовувати права людини [1].

Виникає певна дилема – особи з інвалідністю мають право на ефективну участь у житті суспільства, а суспільство має гуманно ставитися до такої категорії громадян як до найменш захищеної верстви [2, с. 357].

Констатуємо, що люди з інвалідністю, люди похилого віку та інші маломобільні групи населення недостатньо охоплені фінансовими послугами в зв'язку з тим, що постачальники фінансових послуг недостатньо адаптували свої відділення або канали поширення фінансових послуг до обслуговування клієнтів з особливими потребами.

На думку окремих дослідників проблеми доступності фінансових послуг в Україні, економічна криза посилила фінансову розбалансованість, прискорила процеси дерегулювання та тінізації економіки, обмежила доступ населення до базових фінансових послуг, що суттєво знизило можливості заощадження, посилило процеси тезаврації та депривації в умовах ліквідації великої кількості банків та зниження довіри до фінансової системи в цілому [3, с. 364]. А тому, питання підвищення доступності фінансових послуг для людей з обмеженими можливостями та адаптації їх до фінансового ринку являють собою достатньо самостійну теоретичну і практичну проблему.

Відзначимо, що у даній сфері у достатній мірі не проводилося комплексного наукового дослідження серед вітчизняних науковців, які б враховували найбільш ефективні стратегії і механізми доступності до фінансових послуг маломобільних груп населення. При цьому проблема забезпечення рівного доступу до фінансових продуктів людей з обмеженими можливостями глобальна і в тій чи іншій мірі стосується й вітчизняної банківської системи.

Мета і завдання дослідження. Основною метою дослідження є оцінка проблем та перспектив діяльності банківських установ у сфері обслуговування осіб з обмеженими можливостями.

Для досягнення мети дослідження необхідним є виконання наступних завдань:

1. Визначити проблематику для банківських установ у сфері обслуговування осіб з обмеженими можливостями.
2. Окреслити практичний досвід інклюзивного обслуговування вітчизняних банків.
3. Сформулювати основні стратегічні положення для банківських установ у формуванні довготривалих відносин довіри осіб з обмеженими можливостями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Станом на початок 2017 року загальна чисельність осіб з інвалідністю в Україні становила 2 млн 600 тис. осіб, в тому числі понад 240 тис. осіб з інвалідністю 1-ї групи, понад 900 тис. осіб з інвалідністю 2-ї групи і понад 1,3 млн. осіб 3-ї групи. Дітей з інвалідністю практично понад 156 тис. [4].

На 01.01.2018 року кількість осіб з інвалідністю становила уже 2635591 осіб (рис.1) [5, с.63].

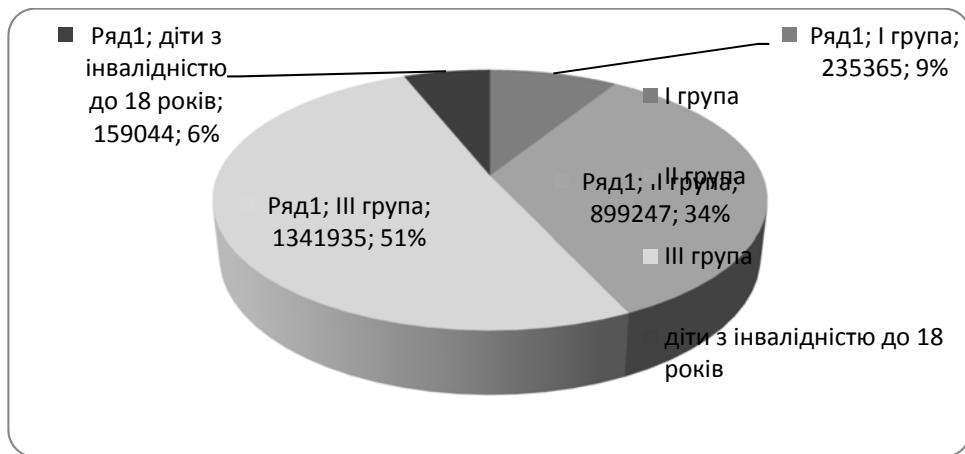

Рис. 1. Питома вага осіб з різними групами інвалідності

Внаслідок такої динаміки, гостро постає проблема доступності фінансових послуг для осіб з обмеженими можливостями. На наш погляд, проблему доцільно розглядати в контексті доступності фінансових продуктів в силу їх економічних характеристик і доступності до фінансових продуктів відповідно до їх збутових особливостей.

Зазначимо, що доступність фінансових продуктів в силу їх економічних характеристик – проблема, що стосується у більшій мірі усіх верств населення. Однак, тематика нашого дослідження передбачає фокусування уваги на проблемі саме доступності до фінансових продуктів осіб з обмеженими можливостями.

Вперше проблема доступності фінансових послуг була озвучена вченими-географами Лейшоном і Тріфтом, які виявили фізичне обмеження доступу до використання банківських послуг. Було проведено ряд наукових досліджень, присвячених проблемам, які виникають у деяких груп громадян при зверненні до банківських та страхових організацій [6].

Саме ж поняття «доступності» розглядається, в першу чергу, як «властивість інформаційного ресурсу, яка полягає в тому, що користувач та/або процес, який володіє відповідними повноваженнями, може використовувати цей ресурс відповідно до правил, встановлених політикою безпеки не очікуючи довше заданого (прийняттого) інтервалу часу» [7].

Очевидним є те, що поняття «доступності» синонімічно пов'язано із поняттям «безбар'єрного доступу», яке є основою у проблемі доступності до фінансових продуктів відповідно до їх збутових особливостей для осіб з обмеженими можливостями.

Поняття «безбар'єрне середовище» міститься в ряді досліджень проблеми обслуговування осіб з обмеженими можливостями. Так, на наш погляд, заслуговує на увагу, дослідження в якому проблему безбар'єрного середовища в Україні визначено у 5 основних напрямках [9]:

- формування безбар'єрного середовища для людей з інвалідністю;
- відсутність розуміння “комплексної доступності”;
- повсюдна відсутність інформації (інформаційних показників) про наявність / відсутність умов доступності об'єктів інфраструктури для людей з інвалідністю;

- створення доступної транспортної та вуличної інфраструктури;
- недостатність громадського контролю державної політики у сфері створення безбар'єрного середовища.

Поняттям, що поступово наближає до проблеми безбар'єрного доступу осіб з обмеженими можливостями до фінансових продуктів є «доступність будівель і споруд», тобто інклюзивності будівель і споруд фінансових установ. Так, 3 грудня 2018 року було презентовано нові державні будівельні норми щодо доступності – ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд» [8]. ДБН В.2.2-40:2018 розроблені для створення безбар'єрного простору для всіх категорій людей з інвалідністю: з порушеннями опорно-рухового апарату, зору, слуху, розумової діяльності та інших маломобільних груп: людей похилого віку, вагітних жінок, батьків з дітьми та інших.

ДБН «Інклюзивність будівель і споруд» є обов'язковими до виконання. У них наведені всі необхідні технічні характеристики влаштування елементів безбар'єрності, а також конкретні візуальні приклади, як це потрібно робити.

Зокрема, у документі йдеться про облаштування [8]:

- пандусів, спеціальних підйомників та інших засобів доступності для людей з порушеннями опорно-рухового апарату;
- тактильної підлогової плитки, інформаційних таблиць та позначень шрифтом Брайля, інших візуальних елементів і аудіопокажчиків для людей з порушеннями зору;
- дублювання важливої звукової інформації текстами, організації сурдоперекладу, використання систем звукопідсилення для людей з порушеннями слуху.

З розвитком технологій і фінансових ринків з'явилася можливість повному поглянути на проблему можливості доступу осіб з інвалідністю до сучасних комунікаційних засобів, засобів цифрового спілкування [8]. Ще більш актуальним ці соціокультурні питання робить необхідність розвитку сучасної моделі банківського обслуговування.

Як приклад, реалізації новітніх поглядів на проблему інклюзивності послуг, можемо відзначити, що у Львові існує соціальний і такий важливий проект «Inclusive Friendly». Проект організований ГО Інститут Суспільних Ініціатив / Society Initiatives Institute, ГО Відчуй за підтримки Департамент внутрішньої та інформаційної політики Львівської ОДА, Британської Ради.

Метою проекту є навчання персоналу різних закладів навичок поведіння та правил роботи з людьми з інвалідністю. В разі успішного засвоєння програми заклад отримає відзнаку «InclusiveFriendly».

Основною складовою проекту є тренінги від команди спеціалістів з 4 різних профілів:

- робота з людьми з вадами слуху;
- робота з людьми з вадами зору;
- робота з людьми з проблемами пересування (візочниками);
- робота з волонтерами, громадою, підприємцями/рестораторами щодо мотивації участі у проекті та загалом у інклюзивній політиці.

Тренінг є 2-денним, що включає в себе один день для волонтерів, досвідчених представників громади та просто зацікавлених локальних

мешканців. В другий день проходитьме навчання безпосередньо представників інституцій та закладів, що зацікавлені в інклюзивному облаштуванні вищезгаданих місць.

Inclusive Friendly проводять тренінги на всій території України та персоналізують його для різних аудиторій. У результаті тренінгу його учасники отримують практичні навички поведінки з людьми з інвалідністю, правила обслуговування, супроводу та спеціального етикету.

Після тренінгу персонал буде навчений, як саме діяти під час конфлікту, як уникнути неприємних звинувачень з боку громадськості та правильно вирішувати проблемні ситуації (рис. 2).

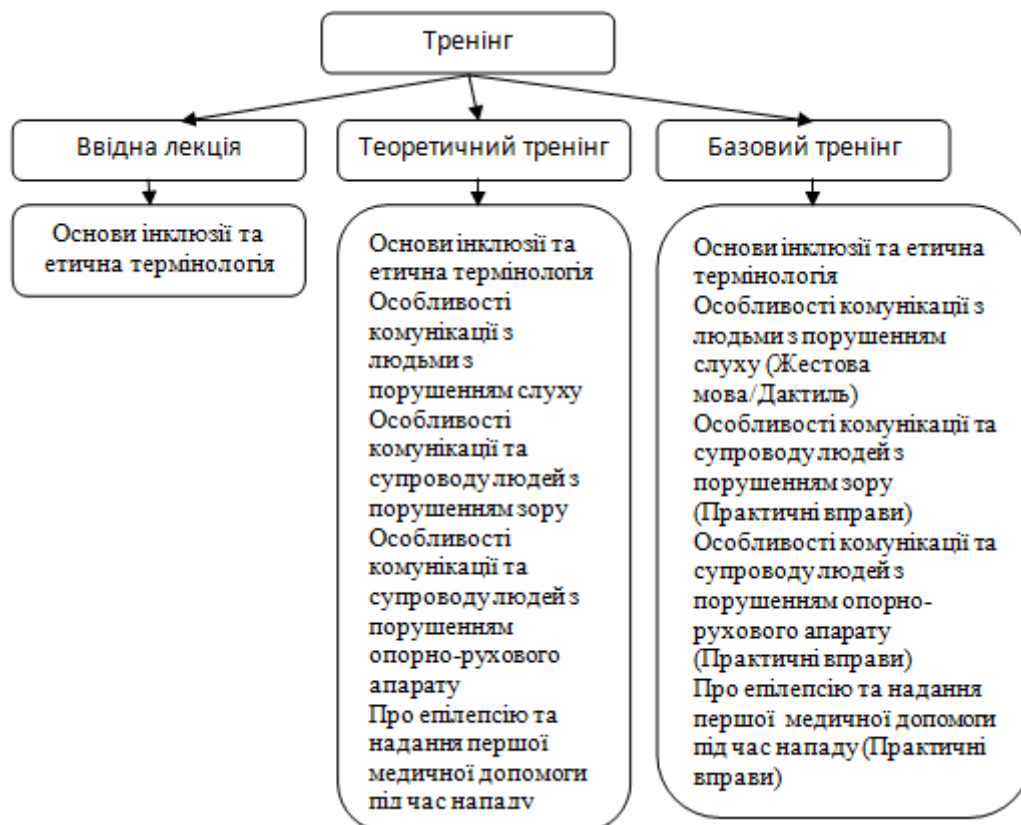

Рис. 2. Структура тренінгу **Inclusive Friendly**

Визначення рівня інклюзивності є унікальною розробкою команди Inclusive Friendly. Методика проведення оцінювання опублікована в європейських наукових джерелах. Система оцінювання збудована із урахуванням передових іноземних наробок, власних переконань та адаптована під вітчизняний ринок та під різні сфери діяльності підприємств чи інституцій.

Відтак, індекс інклюзивності Inclusive Friendly – це оцінка доступності закладів для комфортного відвідування та отримання послуг всіма категоріями клієнтів [10] (рис. 3).

Систему оцінювання адаптовано під формат будь-якого закладу і розроблено з урахуванням кращих українських та закордонних практик.

Відтак, завдяки проекту «Inclusive Friendly», менеджерів та партнерів Ощадбанку навчили правильно надавати послуги і за потреби допомагати людям з інвалідністю. Зокрема, персонал банку здобув навички правильної комунікації та допомоги людям з порушенням слуху, зору, опорно-рухового апарату, а також зруйнували міфи про людей з епілепсією [11].

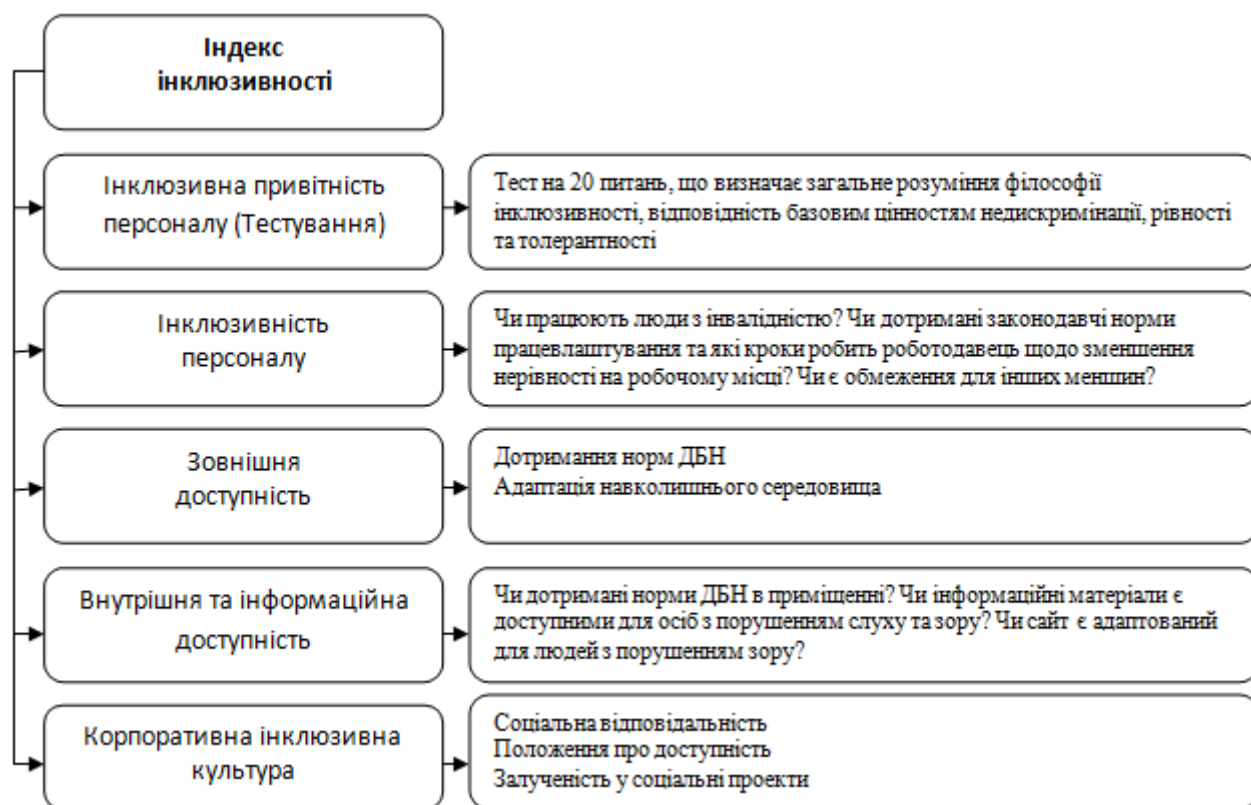

Рис. 3. Структура індексу **Inclusive Friendly**

Ощадбанк першим в Україні пройшов аудит інклюзивності [12]. У результаті 26 листопада 2014 року в Києві відбулось відкриття першого на теренах України та Східної Європи інклюзивного відділення Ощадбанку. В березні 2015 року друге таке відділення відкрилось у Сумах, 17 лютого 2016 року третє – в Дніпропетровську, 25 лютого четверте – в Одесі.

Інклюзивні відділення – лише один з елементів реалізації стратегії Ощадбанку на шляху створення інклюзивного суспільства в Україні [12]. Банк організував інклюзивні клуби на базі цих відділень, долучився до інклюзивного простору BeTogether на гастрономічному фестивалі Ulichnaya Eda спільно з ГО Fight for right, видав інклюзивний календар «Особливі люди», який отримав гран-прі в конкурсі на найкраще корпоративне медіа України і є партнером проекту Inclusive Friendly, який провів навчання співробітників та партнерів банку основам обслуговування клієнтів з інвалідністю.

У середовищі клієнтоорієнтованого банкінгу безбар'єрне банківське відділення розуміють як [13]:

- вхідні двері та внутрішній простір, спроектовані таким чином, щоб там вільно пересувалась людина на візку;
- пандус, тактильна плитка, маркери, поручні, кнопка виклику менеджера;
- зони касового та індивідуального обслуговування, очікування та самообслуговування, адаптовані для клієнтів на візках, з вадами зору та слуху;
- банкомат із спеціальною панеллю та голосовим супроводом, що надає незрячій людині можливість самостійно зняти гроші.

У банківській практиці обслуговування клієнтів з особливими потребами потребує комплексного підходу, в основі якого лежить формування стратегії

довіри таких особливих клієнтів. В контексті цього зазначимо, що у сучасних суспільних, політичних та економічних відносинах важливе значення відіграє «один із найдавніших феноменів» [14] – громадська думка. А оскільки банківська система є важливим елементом економічних відносин у суспільстві і, водночас, їх діяльність досить скрупульозно відслідковується суспільством, то і подальші перспективи того чи іншого банку у тій чи іншій сфері діяльності, певним чином залежні від громадської думки.

Для вітчизняних банків довіра цільової аудиторії (у даному випадку осіб з обмеженою можливістю) була і залишається першочерговим елементом у переліку пріоритетів розвитку, особливо в контексті наслідків української банківської кризи 2014-2016 рр.

Як відзначають дослідники, «на фоні позитивного розвитку нового якісного рівня громадянського суспільства, волонтерського руху, зростання патріотизму і довіри між українськими громадянами, внаслідок тривалої системної кризи на рівні макрорегулювання відбулася катастрофічна руйнація ключових інститутів соціально-економічного розвитку — довіри громадян до влади, зокрема до монетарного регулятора, Уряду та Президента, до банківської системи, до національної валюти» [15, с. 17]. Були перекреслені і без того досить «крихкі» уявлення людей про банк як стабільний і надійний фінансовий інститут.

На наш погляд, нині розпочався довгий і складний період подолання кризи, відновлення репутації та авторитету банківських структур. Саме на іміджі, довірі і авторитеті базуються довгострокові відносини банку з клієнтами.

«Клієнти – це партнери, які нам довіряють» – зазначено у звіті АТ Ощадбанк [16]. А тому, в наступні роки банкам доведеться вирішувати різні завдання, пов'язані з певним старінням інформаційних систем, розвитком прогресивних технологій і бізнес-моделей, підвищенням рівня конкуренції і вимог з боку клієнтів, що у комплексі формують основу довіри і рівноправних партнерських відносин з клієнтами.

Спостерігаючи бурхливий розвиток технологій, що безперешкодно залучили до процесу інформаційного обміну безліч людей, ми можемо відзначити, що безповоротно відійшов у минуле період «необізнаного клієнта».

Інформаційне суспільство чітко формулює тезу про те, що володіння інформацією є найважливішим ресурсом і чинником соціальної успішності. Водночас надійність інформації, її повнота і достовірність стають пріоритетними цінностями. У підсумку, саме довіра визначає майбутні економічні відносини між усіма для усіх суб'єктів господарювання.

Ф. Фукуяма, стверджує, що довіра – це коли «виникає у членів спільноти очікування того, що інші його члени будуть вести себе більш-менш передбачувано, ... в згоді з деякими загальними нормами» [17, с. 52]. Причому до сфери цих норм належать не тільки фундаментальні моральні цінності, а й професійні стандарти, кодекси корпоративної поведінки, економічної відносини.

Комплекс факторів, що визначають рівень довіри клієнтів до банків як до надійних і досвідчених фінансових посередників, включає в себе набір доволі

різних компонентів: постійних і змінних, вимірюваних і невимірюваних, раціональних і емоційних [18, с. 26]

Саме тому, на тлі загострення недовіри до інститутів фінансового ринку сучасний клієнт банку є надто чутливим до структури інформаційних потоків та може достатньо легко стати жертвою «будь-якого роду інформаційної атаки, головне завдання якої зруйнувати бізнес конкуруючої сторони, корпоративні зв'язки та репутацію конкретної особи» [19].

Відповідно, до мети нашого дослідження, ми пропонуємо сформувати певну платформу для формування стратегії довіри клієнтів з обмеженими можливостями до банківських установ. Цією платформою, на нашу думку, повинна стати інклюзивна PR-доктрина основою якої є чотири ключові комунікаційні напрями (рис.4).

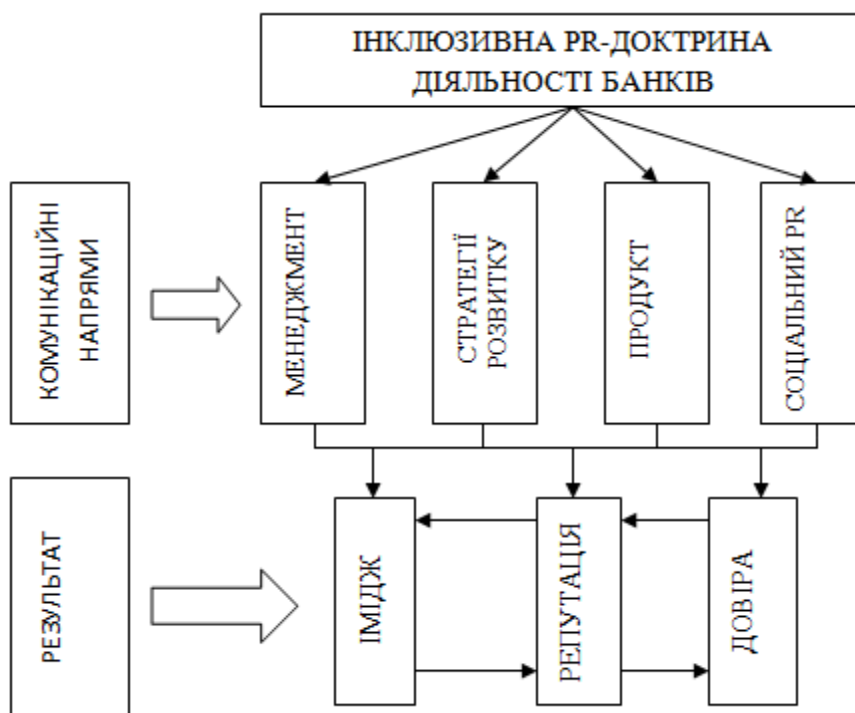

Рис. 4. Інклюзивна PR-доктрина діяльності банків в умовах формування довіри клієнтів з обмеженими можливостями

Перший комунікаційний напрям «Менеджмент» у інклюзивній PR-доктрині діяльності банків повинен передбачати три, максимум чотири фундаментальні інтерв'ю представників ТОП-менеджменту на найбільш популярних телеканалах з метою формування у таких особливих клієнтів відчуття впевненості, що керівництво банку реально переймається суспільними проблемами загалом і проблемами осіб з обмеженими можливостями.

Окрім цього, може виникати необхідність першим повідомити клієнтам про тимчасові труднощі у роботі банку з метою запобігання поширенню чуток. Така оперативність дозволить викласти інформацію в найбільш «м'якому» варіанті.

Менеджерам потрібно постійно повідомляти клієнтам відомості про те, що відбувається, а крім того, про вжиті заходи у тих чи інших ситуаціях. Це потрібно, щоб клієнти представляли перспективи банку, справжню позицію

керівництва. Для цього необхідна інформація повинна з'являтися швидко і так часто, як вимагають обставини, що змінюються під час кризової ситуації.

Саме цей напрям доктрини виконує важливу функцію, а саме показує клієнтам, що керівництво банку розуміє їх, ставиться до них серйозно. Якщо банк піклується про власну репутацію, то менеджери на будь-якому управлінському рівні завжди вислухають клієнта.

Наступний напрям – «Стратегія розвитку» передбачає доведення до клієнта з особливими потребами інформації про те, що банк готовий до різних сценаріїв розвитку подій у майбутньому. У наявності є чітка і зрозуміла стратегія, сучасний і добре відпрацьований антикризовий інструментарій, а менеджмент має можливість прогнозувати зони потенційних криз та проводить справжні антикризові стрес-тести.

Менеджмент повинен прагнути зробити так, щоб інформацію про банк, а особливо про стратегію розвитку, завжди було легко знайти і вона завжди була б зрозумілою, конкретною, актуальною і повністю враховувала економічні реалії. Довгострокове і стійке зростання в банківському секторі можливе лише за умови радикального переходу від підходу, в центрі якого - продукт і підвищення продаж, до клієнтоорієнтованого підходу, і подальшого вдосконалення стратегій, спрямованих на відповідні ринки, сегменти клієнтів і бізнес-рішення [20, с. 31].

Незважаючи на те, що за останні кілька десятиліть у банківській сфері, безсумнівно, у багатьох відносинах відбулися вагомні позитивні зрушення, більшість вітчизняних банківських установ, на відміну від інших галузей, не переглянули свої бізнес-процеси на користь стратегічної ланки «клієнт-продукт». В умовах тотального розвитку цифрових технологій банки серйозно ризикують втратити можливість контролювати потреби і рівень задоволеності клієнтів.

Відтак, очевидно, що складова «Продукт» в інклюзивній піар-доктрині банків повинна забезпечити реалізацію новітніх соціально-орієнтованих стратегій реалізації банківських продуктів.

Впровадження нових технологій, як правило, лише частково допомагає вирішити існуючі проблеми. Головним завданням для більшості банків є можливість досягнення організаційної гнучкості. Для цього вони повинні впроваджувати інновації, міняти підходи до управління персоналом та створювати стратегічні партнерства з прийняття рішень, корисні для клієнтів, в рамках розширення системи учасників бізнес-процесу [21].

У вітчизняних банках тільки починає формуватися стійке розуміння необхідності новітніх технологій клієнтоорієнтованих продаж, але при цьому рівень його застосування в банківському секторі України ще досить низький в порівнянні з іноземними банками. Так недостатнє вивчення ринку банківських послуг нерідко призводить до втрати можливих клієнтів і фінансових збитків банківської установи.

Соціальна складова інклюзивної PR-доктрини повинна бути спрямована в майбутнє і, водночас, повинна бути оптимістичною для осіб з обмеженими можливостями. Це допомагає в створенні сприятливого іміджу та в орієнтуванні окремих суб'єктів на ринку фінансових послуг. Public relations не

лише допомагають отримати довірливе ставлення, але й донести потрібну інформацію до соціуму [22, с. 113]. Соціальний PR може допомогти створити і підтримати позитивний імідж компанії, використовуючи спеціальні технології, в тому числі благодійність, довгострокові соціальні програми

Висновки і пропозиції. Тракткування як і розуміння означених вище проблем представниками фінансової сфери достатньо неоднозначне. Підвищити рівень доступності та якості фінансових послуг для споживачів ставлять собі за мету всі учасники фінансового ринку, з різницею в масштабах таких проектів і якості їх реалізації як по географії, так і за складом клієнтських сегментів.

Багато банків, особливо системно-значимих, приділяють велику увагу проблемі обслуговування клієнтів з особливими потребами, адаптуючи офіси, в тому числі на віддалених, малонаселених територіях.

На наш погляд, не достатньо лише облаштувати відповідним чином відділення банку, необхідно зважати і на фактор довіри таких клієнтів, адже будь-який банк залежний від громадської думки.

Для вітчизняних банків завдання завоювати довіру такої особливої аудиторії була і залишається ще недостатньо вирішеною проблемою. Оскільки саме на цьому базуються довгострокові відносини з клієнтами, ми пропонуємо у стратегію діяльності банку включити такий важливий елемент як інклюзивну PR-доктрину. Саме ця складова стратегії дозволить сформувати імідж банку, відновити репутацію та довіру як найбільш бажаний результат у відносинах між клієнтами та банками.

Список літератури

1. Закрепление в законодательстве принципа равенства в трудоустройстве людей с ограниченными возможностями: Руководящие принципы. URL:<http://www.ilo.org/>
2. Нестеренко В.В. Середовище без бар'єрів для людей з обмеженими можливостями. *Сучасні проблеми архітектури і містобудування*. Випуск 43. Частина 2. 2016. с. 352-356
3. Науменкова С. В. Фінансова інклюзивність: економічний зміст та підходи до вимірювання. *Актуальні проблеми економіки*, №4(166), 2015. С. 363-371.
4. В Україні кількість людей з інвалідністю зросла до 2,6 млн. і становить 6% населення. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/281117-v-ukrayini-kilkist-lyudey-z-invalidnistyu-zroslo-do-26-mln-i-stanovyt-6-naselennya>
5. Статистичний збірник України. Київ. 2018. 122 с.
6. Leyshon A., Thrift N. *Money/Space: Geographies of Monetary Transformation*. L.: Routledge, 1997
7. Доступність. URL:<https://uk.wikipedia.org/>
8. ДБН В.2.2-40:2018 Інклюзивність будівель і споруд. URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_2_2_40/1-1-0-1832
9. Дрюм О. Безбар'єрне середовище для людей з інвалідністю в Україні: п'ять основних проблем. URL: https://www.irf.ua/novyny/bezbarene_seredovische_dlya_lyudey_z_invalidnistyu_v_ukraini_pyat_osnovnikh_problem/

10. Інклюзивно привітні. URL: <http://inclusivefriendly.com/#1>
11. У Черкасах відкрили інклюзивне відділення банку, яке сприяє повноцінній інтеграції людей з інвалідністю у суспільство. URL: <https://naiu.org.ua/u-cherkasah-vidkryly-inklyuzyvne-viddilennya-banku-yake-spryuaye-povnotsinnij-integratsiyi-lyudej-z-invalidnistyu-u-suspilstvo/>
12. Ощадбанк першим в Україні пройшов аудит інклюзивності URL: <https://nabu.ua/ua/oshchadbank-pershim-v-ukrayini-proyshov.html>
13. Паралімпійська чемпіонка відкрила інклюзивне відділення Ощадбанку в Харкові URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2097393-paralimpijska-chempionka-vidkrila-inkluzivne-viddilenna-osadbanku-v-harkovi.html>
14. Дмитренко О. Громадська думка: історія і сучасність. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/dmytrenko_gromadska.pdf
15. Аржевітін С. М. Системна банківська криза в Україні: особливості, причини та шляхи подолання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 8. С.16-18.
16. Консолідований звіт про управління АТ «Ощадбанк». URL: https://www.oschadbank.ua/sites/default/files/2019-04/oschadbank_report-0426_new_2in1.pdf
17. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. М., 2008. 730 с.
18. Солома А., Весоловска Э. Доверие предпринимателей к банкам в аспекте поведенческой экономики. Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. 2014. Вып. 3. С. 23-31.
19. Чорний піар: типи, методи впливу та нейтралізації наслідків. Методи захисту та нейтралізації наслідків. URL: <http://r-morhan.vkursi.com/9258>
20. Балашова Є. Банківські бренди очима споживачів. *Банківська справа*. 2014. № 19. С. 30–32.
21. Васильева И.А. Предпосылки создания эффективной системы продаж розничных банковских продуктов. *Экономика и современный менеджмент: теория и практика*. 2015. №5(49). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/predposylki-sozdaniya-effektivnoy-sistemyprodazh-roznichnyh-bankovskih-produktov.pdf>
22. Капліп С.М., Сентер А.Х., Брум Г.М. Паблік рілейшнз. Теорія та практика. М., 2016.

References

1. Zakreplenye v zakonodatel'stve pryntsypa ravenstva v trudoustroystve lyudey s ohranenchennymy vozmozhnostyamy: Rukovodyashchye pryntsypy. URL:<http://www.ilo.org/>
2. Nesterenko V.V.Seredovyshche bez bar"yeriv dlya lyudey z obmezhenyuyu mozhlyvostyamy. Suchasni problemy arkhitektury i mistobuduvannya. Vypusk 43. Chastyna 2. 2016. s. 352-356.
3. Naumenkova S. V. Finansova inklyuzyvnist': ekonomichnyy zmist ta pidkhody do vymiryuvannya. Aktual'ni problemy ekonomiky №4(166), 2015. s.363-371

4. V Ukrayini kil'kist' lyudey z invalidnistyu zrosla do 2,6 mln. i stanovyut' 6% naseleण्या URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/281117-v-ukrayini-kilkist-lyudey-z-invalidnistyu-zrosla-do-26-mln-i-stanovyut-6-naseleण्या>
5. Statystychnyy zbirnyk Ukrayiny. Kyiv. 2018.122 s.
6. Leyshon A., Thrift N. Money/Spatse: Geographies of Monetary Transformation. L.: Routledge, 1997
7. Dostupnist'. URL:<https://uk.wikipedia.org/>
8. DBN V.2.2-40:2018 Inklyuzyvnist' budivel' i sporud. URL: https://dbn.tso.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_2_2_40/1-1-0-1832
9. Dryum O. Bezbar"yerne seredovyshe dlya lyudey z invalidnistyu v Ukrayini: p"yat' osnovnykh problem. URL: https://www.irf.ua/novyny/bezbarene_seredovyshe_dlya_lyudey_z_invalidnistyu_v_ukraini_pyat_osnovnykh_problem/
10. Inklyuzyvno pryvitni. URL: <http://intslusivefriendly.tsom/#1>
11. U Cherkasakh vidkryly inklyuzyvne viddilennya banku, yake spryyaye povnotsinniy intehratsiyi lyudey z invalidnistyu u suspil'stvo. URL: <https://naiu.org.ua/u-cherkasah-vidkryly-inklyuzyvne-viddilennya-banku-yake-spryyaye-povnotsinnij-integratsiyi-lyudej-z-invalidnistyu-u-suspilstvo/>
12. Oshchadbank pershim v Ukrayini proyshov audyt inklyuzyvnosti. URL: <https://nabu.ua/ua/oschadbank-pershim-v-ukrayini-proyshov.html>
13. Paralimpiys'ka chempionka vidkryla inklyuzyvne viddilennya Oshchadbanku v Kharkovi. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubrits-regions/2097393-paralimpijska-tsempionka-vidkrila-inkluzivne-viddilenna-osadbanku-v-harkovi.html>
14. Dmytrenko O. Hromads'ka dumka: istoriya i suchasnist'. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-tsonent/uploads/2018/07/dmytrenko_gromadska.pdf
15. Arzhevitin S. M. Systemna bankivs'ka kryza v Ukrayini: osoblyvosti, prychny ta shlyakhy podolannya. Investytsiyi: praktyka ta dosvid. # 8. 2016.S.16-18
16. Konsolidovanyy zvit pro upravlinnya AT «Oshchadbank». URL: https://www.oschadbank.ua/sites/default/files/2019-04/oschadbank_report-0426_new_2in1.pdf
17. Fukuyama F. Dovere: sotsyal'nye dobrodetely y put' k protsvetanyu. M., 2008. 730 s.
18. Soloma A., Vesolovska Э. Dovere predprynymateley k bankam v aspekte povedencheskoy ekonomyky. Vestnyk Baltyyskoho federal'noho unyversyteta ym. Y. Kanta. 2014. Выр. 3. S. 23-31.
19. Chornyy piar: typy, metody vplyvu ta neytralizatsiyi naslidkiv. Metody zakhystu ta neytralizatsiyi naslidkiv. URL: <http://r-morhan.vkursi.tsom/9258>
20. Balashova Ye. Bankivs'ki brendy ochyma spozhyvachiv. Bankivs'ka sprava. 2014. №19. S. 30–32.
21. Vasylyeva Y.A. Predposylky sozdaniya effektivnoy systemy prodazh roznychnykh bankovskyykh produktov. Ekonomyka y sovremennyy menedzhment: teoryya y praktyka. #5(49). 2015. URL: <http://tsyberleninka.ru/artisle/n/predposylki-sozdaniya-effektivnoy-sistemyprodazh-roznychnyh-bankovskih-produktov.pdf>
22. Kaplip S.M., Senter A.Kh., Brum H.M. Pablik rileyshnz. Teoriya ta praktyka. M., 2016.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2019 р.

Włodzimierz OLSZEWSKI
Doktor, Rektor Uczelnia Jana Wyżykowskiego
m. Polkowice, Polska

MIĘDZYNARODOWE DOŚWIADCZENIE W TWORZENIU INKLUZYJNEGO ŚRODOWISKA EDUKACYJNEGO W SZKOLE WYŻSZEJ

Olszewski W. Międzynarodowe doświadczenie w tworzeniu inkluzyjnego środowiska edukacyjnego w szkole wyższej. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 126-134. – ISSN 2617-1112

Streszczenie

Wprowadzenie. Głównym celem rozwoju społecznego współczesnego społeczeństwa jest poszanowanie różnorodności ludzkiej, ustanowienie zasad solidarności i bezpieczeństwa, które zapewniają ochronę i pełną integrację społeczną wszystkich grup ludności, w tym osób niepełnosprawnych.

Stworzenie środowiska edukacji włączającej jest jednym z kluczowych elementów reformy tradycyjnej instytucji szkolnictwa wyższego, która zwiększy dostęp do wysokiej jakości edukacji dla osób o specjalnych potrzebach edukacyjnych. W inkluzyjnym środowisku edukacyjnym ubiegający się o wykształcenie niezależnie od potrzeb są w stanie podnieść swoje kompetencje społeczne, poprawić umiejętności komunikacyjne i poczuć się częścią społeczeństwa.

Cel. Poznanie i uogólnienie cech kształtowania inkluzyjnego środowiska edukacyjnego w systemie szkolnictwa wyższego w wybranych krajach oraz możliwość wdrażania międzynarodowych doświadczeń w systemie edukacyjnym.

Wyniki. Stworzenie włączającego środowiska edukacyjnego w systemie szkolnictwa wyższego poprawi państwowy system ochrony praw i interesów młodych ludzi o specjalnych potrzebach, zintegruje ich ze społeczeństwem, zapewni lepszy dostęp do szkolnictwa wyższego, promuje rozwój skutecznego i przyjaznego środowiska edukacyjnego ukierunkowanego na rozwój osobowości, jej talentów i zdolności psychicznych i fizycznych.

Doświadczenia wybranych krajów dowodzą, że edukacja inkluzyjna może być wdrażana na różnych poziomach, mieć różne cele, opierać się na różnych motywach,

odzwierciedlać różnorodność klasyfikacji specjalnych potrzeb edukacyjnych i świadczyć usługi w różnych warunkach.

Słowa kluczowe: inkluzja, środowisko edukacyjne, studenci ze specjalnymi potrzebami, bez barier, rehabilitacja.

Volodymyr Olszewski

Doctor, Rector of Jan Wyzhykowskyi University, Poland

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF FORMING INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AT HIGHER SCHOOL

Abstract

Introduction. The main task of the social development of modern society is respect for human diversity, the establishment of principles of solidarity and safety, which ensure the protection and full integration into society of all sections of the population, including people with disabilities.

Creating an inclusive education environment is one of the key elements of reforming a traditional higher education, which will increase access to quality education for people with special educational needs. In an inclusive educational environment, educators, regardless of their needs, are able to enhance their social competence, improve their communication skills, and feel part of society.

Purpose. Introduction and generalization of features of formation of inclusive educational environment in the higher education system of world several countries and possibility of it implementation of international experience in the national educational system.

Results. Creating an inclusive educational environment at higher education system will improve the state system of protection of the rights and interests of young people with special needs, integrate them into society, ensure accessibility to higher education, promote the development of an effective and friendly educational environment aimed at personal development, personal development mental and physical abilities.

Based on the experience of a number of countries in the world, it is proved that inclusive education can be implemented at different levels, have different goals, it based on different motives, reflect the diversity of classifications of special educational needs and provide services under different conditions.

Keywords: inclusion, educational environment, students with special needs, barrier-free, rehabilitation.

Володимир ОЛЬШЕВСЬКИЙ

Доктор, Ректор Університету Яна Вижиговського
м. Полковіце, Польща

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Анотація

Вступ. Головною метою соціального розвитку сучасного суспільства є повага до людського розмаїття, встановлення принципів солідарності та

безпеки, що забезпечує захист та повну інтеграцію у соціум усіх верств населення, в тому числі й осіб з обмеженими можливостями здоров'я.

Формування інклюзивного освітнього середовища є одним із ключових елементів реформування традиційної вищої школи, що дозволить розширити доступ до якісної освіти людям з особливими освітніми потребами. В інклюзивному освітньому середовищі здобувачі освіти, незалежно від їхніх потреб, здатні підвищувати свою соціальну компетентність, вдосконалювати комунікативні навички, а також відчувати себе частиною суспільства.

Мета. Ознайомлення та узагальнення особливостей формування інклюзивного освітнього середовища в системі вищої освіти ряду країн світу та можливості імплементації міжнародного досвіду у вітчизняну освітню систему.

Результати. Створення інклюзивного освітнього середовища в системі вищої освіти дасть змогу удосконалити державну систему захисту прав та інтересів молоді з особливими потребами, інтегрування їх у соціум, забезпечити доступність до здобуття вищої освіти, сприяє розвитку ефективного та доброзичливого освітнього середовища, спрямованого на розвиток особистості, її талантів, розумових і фізичних здібностей.

Досвід ряду країн світу доводить, що інклюзивна освіта може впроваджуватися на різних рівнях, мати різну мету, базуватися на різноманітних мотивах, відбивати різноманіття класифікацій особливих освітніх потреб і надавати послуги при різних умовах.

Ключові слова: *інклюзія, освітнє середовище, студенти з особливими потребами, безбар'єрність, реабілітація.*

Wprowadzenie. Wszystkie dzieci, niezależnie od stanu zdrowia, mają prawo do edukacji, która nie różni się od jakości edukacji zdrowych dzieci. Dlatego inkluzyjne uczenie się jest niezbędne i zakłada współistnienie dzieci niepełnosprawnych z ich zdrowymi rówieśnikami. Środowisko edukacyjne przygotowuje dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych do aktywności zawodowej, promuje aktywizację ich osobistego potencjału.

Na obecnym etapie idea włączenia edukacyjnego nabiera znaczenia i staje się ważnym problemem współczesnych badań naukowych i pedagogicznych. Proces wychowawczy i praca rehabilitacyjna w największym stopniu przyczyniają się do przekształcenia młodego człowieka o specjalnych potrzebach w społecznie aktywną jednostką, zdolną do samodzielnego planowania swojego zachowania zgodnie z indywidualnymi potrzebami i możliwościami funkcjonalnymi organizmu.

Zaangażowanie młodych ludzi o specjalnych potrzebach w proces kształcenia wyższego wymaga stworzenia inkluzyjnego środowiska edukacyjnego. Analiza szeregu źródeł informacji pokazuje stały wzrost zainteresowania naukowego tworzeniem środowiska edukacyjnego w szkolnictwie wyższym, które potencjalnie harmonizuje rozwój sił fizycznych i duchowych, wspiera uzdolnienia, optymalizuje realizację potencjału w warunkach humanizacji społeczeństwa, orientuje na wartości społeczne.

Celem artykułu jest zbadanie i wskazanie nieszablonowych rozwiązań związanych z tworzeniem inkluzyjnego środowiska edukacyjnego w systemie szkolnictwa wyższego w wybranych krajach oraz możliwości wdrażania

międzynarodowych doświadczeń w krajowym systemie edukacyjnym. Aby osiągnąć wyznaczony cel, zastosowano metody teoretyczne: kwerendy literatury naukowej, zbadanie uwarunkowań prawnych w dziedzinie inkluzyjnej edukacji.

Referowanie głównego materiału badawczego. Wdrożenie edukacji włączającej oznacza stworzenie specjalnego środowiska edukacyjnego, które spełniłoby potrzeby i możliwości każdego młodego człowieka i zapewniłoby odpowiednie warunki i możliwości edukacji w ramach istniejących standardów edukacyjnych, leczenia i rehabilitacji, edukacji i szkolenia, korekty zaburzeń rozwojowych.

P. Mittler definiuje edukację włączającą jako «pierwszy krok w kierunku ostatecznego celu stworzenia społeczeństwa, które pozwoli wszystkim dzieciom i dorosłym, niezależnie od płci, wieku, pochodzenia etnicznego, zdolności, obecności lub braku niepełnosprawności rozwojowej, w pełni uczestniczyć w życiu społecznym i przyczynić się do rozwoju społeczeństwa. W takim społeczeństwie różnice są szanowane i cenione, a przeciwko dyskryminacji i uprzedzeniom w polityce, życiu codziennym i działalności instytucji trwa aktywna walka»[1].

Definicja pojęcia «inkluzyjne środowisko edukacyjne» obejmuje szeroki zakres stwierdzeń, spośród których możemy przedstawić następujące:

- jest to system różnorodnych kontaktów społecznych i konstruktywnej współpracy uczestników procesu edukacyjnego z dynamicznym rozwojem jego składników w celu zapewnienia wysokiej jakości edukacji i socjalizacji niepełnosprawnych dzieci i młodzieży (G. Zadiranova).

- jest to środowisko, w którym wszyscy uczniowie, niezależnie od potrzeb edukacyjnych, są w stanie uczyć się bardziej efektywnie, podnosić swoje kompetencje społeczne, doskonalić umiejętności komunikacyjne i czuć się częścią społeczności ogólnej (I. Kalinichenko);

- jest to środowisko, w którym dzieci mogą wchodzić w interakcje, komunikować się i rozwijać się zgodnie ze swoimi umiejętnościami (T. Ezhova) itp.

Wyniki analizy dorobku naukowego pokazują, że pojęcie «inkluzyjnego środowiska edukacyjnego» charakteryzuje się systemem wartościowego podejścia do edukacji, wychowania i rozwoju osobowości u młodych ludzi o specjalnych potrzebach edukacyjnych, zestawem zasobów (środków, warunków wewnętrznych i zewnętrznych) życia w placówkach edukacyjnych i orientacją strategiczną uczniów. [2].

Konwencja Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych została przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 13 grudnia 2006 r. Był to pierwszy międzynarodowy dokument XXI wieku, który dotyczył praw osób niepełnosprawnych w sferze politycznej, społeczno-ekonomicznej i kulturalnej. Sekretarz Generalny ONZ Kofi Annan opisał Konwencję jako «historyczne osiągnięcie dla 650 milionów osób niepełnosprawnych na całym świecie». Prawo międzynarodowe coraz częściej zwraca uwagę na ochronę praw osób niepełnosprawnych w kontekście ochrony praw człowieka. Takimi dokumentami są:

1. Powszechna deklaracja praw człowieka.
2. Deklaracja praw osób niepełnosprawnych intelektualnie (1971).
3. Deklaracja praw osób niepełnosprawnych (1975).
4. Światowy program działań na rzecz osób niepełnosprawnych (1982).

5. Standardowe zasady ONZ dotyczące równych szans dla osób niepełnosprawnych (1993).

Nowoczesne międzynarodowe standardy w dziedzinie podstawowych praw człowieka przewidują możliwość uczestnictwa każdej osoby w życiu publicznym, szczególnie dotyczy to osób niepełnosprawnych fizycznie lub umysłowo.

Znaczącym doświadczeniem we wdrażaniu edukacji inkluzyjnej w instytucjach edukacyjnych są praktyki realizowane w Austrii. W tym kraju istniał dobrze ugruntowany system edukacji specjalnej, który obejmował szkoły specjalne dla dzieci z wadami wzroku i słuchu, zaburzeniami układu mięśniowo-szkieletowego, niepełnosprawnością intelektualną, zaburzeniami emocjonalnymi i wolicjonalnymi oraz złożonymi zaburzeniami rozwojowymi. System ten był coraz bardziej zróżnicowany i segregowany. Program eksperymentalny przewidywał testowanie czterech modeli zintegrowanego uczenia się, w szczególności: klas zintegrowanych, interaktywnych, małych i zwykłych.

Zdaniem ekspertów najskuteczniejszym modelem były klasy zintegrowane. Model z udziałem doradców szkolnych sprawdził się najlepiej na obszarach wiejskich. Nie potwierdziły oczekiwań klasy interaktywne i niekompletne, z formowania których później zrezygnowano. Ogólnie eksperyment z zintegrowanym uczeniem się dzieci z rozwojem psychofizycznym oceniono jako udany, co dało impuls do funkcjonowania 290 zintegrowanych klas w kraju, 24 klas interaktywnych, a także wprowadzenia stanowisk dla specjalnych pedagogów (ponad 3200 osób) pracujących jako doradcy szkolni.

W austriackim systemie edukacji działają specjalne centra edukacyjne, które są odpowiedzialne za nauczanie dzieci o specjalnych potrzebach w powszechnych placówkach kształcenia ogólnego i koordynują pracę wszystkich specjalistów zaangażowanych w ten proces. Specjaliści z tych ośrodków diagnozują dzieci, doradzają nauczycielom, zapewniają edukacyjną i metodologiczną pomoc wychowawcom specjalnym i rodzicom uczniów z niepełnosprawnościami rozwojowymi, prowadzą seminaria i szkolenia w zakresie podniesienia kwalifikacji, współpracują z lokalnymi służbami administracyjnymi, ośrodkami medycznymi itp. Pomoc psychologiczno-pedagogiczna, w tym niektóre usługi korekcyjne i rehabilitacyjne, jest zapewniana uczniom o specjalnych potrzebach w szkołach przez specjalnych nauczycieli, którzy są przeważnie pełnoetatowymi pracownikami tych instytucji. Nauczyciele specjalni mają obowiązki funkcjonalne, które są określone przez potrzeby uczniów niepełnosprawnych. Tymi specjalistami mogą być asystenci pedagogów, w tym nauczycieli różnych przedmiotów, konsultanci nauczycieli i rodziców. W klasie są odpowiedzialni za nauczanie uczniów z wadami rozwojowymi wraz z nauczycielem klasy. Tymczasowe wsparcie dla uczniów ze specjalnymi potrzebami mogą być zapewniane przez wyspecjalizowanych specjalistów w instytucjach medycznych i medyczno-społecznych [3].

Dobrym przykładem wdrażania edukacji inkluzyjnej w Polsce jest m.Gniezno. System edukacyjny jest zaprojektowany w taki sposób, że od urodzenia osoba o szczególnych potrzebach jest objęta systemem edukacji i wychowania wraz ze zdrowymi dziećmi. Przygotowanie dzieci niepełnosprawnych do integracji w powszechny system edukacji odbywa się w rodzinie lub w specjalistycznych ośrodkach opieki dziennej dla rodziców. Sześć miesięcy przed rozpoczęciem

wysyłania dziecka do powszechnej szkoły w Polsce zaczyna się praca z rodzicami i nauczycielami: aktywna komunikacja, wymiana programów i doświadczeń. Trwa przygotowanie do integracji, w której rodzice odgrywają największą rolę.

Ważna dla instytucji edukacyjnych jest specyficzna konstrukcja pomieszczeń: wejście jest wyposażone w podjazdy dla dzieci z zaburzeniami układu mięśniowo-szkieletowego, które poruszają się na wózku inwalidzkim, przy pomocy kul, lasek lub innych środków; szerokie drzwi i poręcze również ułatwiają poruszanie się; zapewniono także osobne toalety dla dzieci o specjalnych potrzebach. W salach wykładowych i zabawowych biurka i meble są rozmieszczone w taki sposób, aby zarówno dzieciom, jak i koordynatorowi było wygodnie wykorzystywać materiały edukacyjne i poruszać się. Dostępne są pokoje rehabilitacyjne i terapeutyczne do zajęć wychowania fizycznego i ćwiczeń terapeutycznych.

Nauczyciele pracują z każdym dzieckiem według indywidualnego planu nauczania, który jest podstawowym dokumentem zawierającym szczegółowe informacje zdrowotne i zajęcia, które realizuje dziecko z konkretnym proaktywnym udziałem w życiu szkoły: konkursach, zawodach, podróżach i rekreacjach. Każda instytucja ma psychologa, logopedę, rehabilitanta i metodologa. Nauczyciele, oprócz swojej głównej specjalności, otrzymują dodatkowe wykształcenie z tego zakresu w szkołach wyższych [4].

Na uniwersytetach w Kanadzie istnieją wydziały, które wspierają osoby niepełnosprawne (problemy z poruszaniem się, zaburzenia widzenia i słuchu, zaburzenia koncentracji). Ponadto wprowadzono zasady uniwersalnego projektowania z uwzględnieniem indywidualnych potrzeb studentów, szkolenie kadry naukowej i dydaktycznej oraz pracowników w zakresie cech wyboru najlepszych strategii adaptacji programów edukacyjnych. Dla studentów opracowano programy orientacyjne do robienia notatek, zdawania egzaminów i korepetycji, które nakreślają zasady ich funkcjonowania. Na poziomie krajowym wykorzystuje się specjalne fundusze na materiały i technologie adaptacyjne, które instytucje edukacyjne wykorzystują, aby proces nauki był jak najprostszy. Podczas studiów na kanadyjskich uniwersytetach wszyscy studenci biorą czynny udział w różnych projektach, zajęciach pozalekcyjnych w celu rozwijania działalności twórczej, naukowej itp [5].

Uniwersytet miasta Leiden (Holandia) oferuje następujące specjalne działania i usługi:

- a) przedłużenie terminu wykonania zadania;
- b) częściowe zwolnienie z uczestnictwa w każdym zajęciu;
- c) Przydzielenie dodatkowego czasu na zdanie egzaminów (maksymalnie 30 minut dodatkowych na trzygodzinny egzamin);
- d) możliwość zdawania egzaminów w oddzielnym pokoju z mniejszą liczbą uczniów; korzystanie z laptopa do egzaminów; dostosowywanie wykładów i pisanie podręczników w celu zaspokojenia potrzeb uczniów niepełnosprawnych.

Na uniwersytecie działa Centrum Niepełnosprawności Fenestra. Każdy program szkoleniowy ma konsultanta szkoleniowego, który zna strukturę programu i pomaga w kwestiach związanych z adaptacją. Ponadto instytucja edukacyjna może zwrócić się o pomoc do doradców studenckich, psychologów, doradców w zakresie poradnictwa zawodowego. Konsultanci orientacyjni pomogą wybrać odpowiedni

program treningowy na podstawie testu specjalnego. Dzięki temu testowi osoby o szczególnych potrzebach będą mogły podjąć decyzję o wyborze zawodu [6].

Wysoki poziom rozwoju systemu edukacji inkluzyjnej jest również charakterystyczny dla Uniwersytetu Masaryka (Czechy). Aby stworzyć niezbędne warunki do studiowania na uniwersytecie, uczestnik musi podać informacje o swoich potrzebach, które będą oficjalnie potwierdzone odpowiednimi dokumentami. Student może wymagać, aby wszystkie materiały edukacyjne były w dostępnej formie. Istnieją trzy sposoby pomocy. Standardowe wykłady i seminaria odbywają się w wygodnej dla człowieka formie. Istnieje szkolenie dodatkowe - jest to wstępnie opracowany uniwersalny program, dzięki któremu ludzie zdobywają dodatkowe umiejętności i wiedzę (na przykład uczą języka migowego lub alfabetu Braille'a). Ponadto oferują one dodatkowe indywidualne poradnictwo, w którym wykładowcy odpowiadają na konkretne potrzeby każdego studenta.

Aktywnie rozwija się także włączenie architektoniczne, tj. środowisko bez barier, które umożliwia dostosowanie budowli do indywidualnych potrzeb każdego studenta.

Na Uniwersytecie Masaryka pomagają studentom z wieloma różnymi osobliwościami. Niektóre przeszkody na innych uniwersytetach uważa się za nie do pokonania. Poważnie chora osoba, która jest całkowicie niezdolna do poruszania się, a nawet zabroniono jej przewożenia, może słuchać wykładów online. Ponadto na Uniwersytecie Masaryka jest przewidziane domowe szkolnictwo wyższe. Osoba uczy się indywidualnie przez Skype, a wykładowcy przychodzą zgodnie do indywidualnie przygotowanego harmonogramu. Egzaminy zdawane są również w domu [7].

W celu optymalnej organizacji procesu edukacyjnego w instytucjach szkolnictwa wyższego należy wziąć pod uwagę i w miarę możliwości zrekompensować trudności w postrzeganiu materiałów edukacyjnych. Przy rekrutowaniu studentów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi instytucje szkolnictwa wyższego muszą zająć się szeregiem kwestii organizacyjnych, technicznych, psychologicznych i pedagogicznych, metodologicznych, społecznych i innych, w tym: stworzenie środowiska architektonicznego bez barier; tworzenie specjalistycznej bazy materiałowej i technicznej; przygotowanie specjalistycznego wsparcia edukacyjnego i metodologicznego; wprowadzenie specjalnych technologii informacyjnych i szkoleniowych; dostosowanie wykładowców i studentów do nauki w zintegrowanych grupach; uwzględnienie w procesie edukacyjnym indywidualnych potrzeb studentów niepełnosprawnych; organizacja wsparcia psychologicznego; kształtowanie tolerancyjnego stosunku do osób niepełnosprawnych w zespole, rozumienie ich problemów; organizacja pomocy społecznej i rehabilitacji medycznej.

Jest oczywiste, że skuteczność procesu edukacyjnego w kierunku inkluzyjnego szkolnictwa wyższego w dużej mierze zależy od tego, jak komfortowo czuje się młodzież ze specjalnymi potrzebami w relacjach z rówieśnikami i wykładowcami. Oprócz komfortu, relacje te powinny zapewnić możliwości rozwoju osobowości studenta tej kategorii. Wsparcie psychologiczne dla studentów ze specjalnymi potrzebami w krajach UE opiera się na hierarchii potrzeb studentów (organizacja środowiska, potrzeba komunikacji, dostęp do informacji, włączenie w procesy społeczne, odpowiednia samoidentyfikacja). W tym przypadku w Europie

uwzględnia się przede wszystkim nie wskaźniki medyczne, ale wskaźniki społeczno-psychologiczne i realizuje wspólną adaptację psychologiczną: nie tylko studenta, ale także środowiska. W zależności od ustawodawstwa, możliwości finansowych i tradycji edukacyjnych w różnych krajach UE wsparcie psychologiczne może mieć charakter doradczy, środowiskowy, początkowej adaptacji lub ukierunkowany na problemy. Wybór rodzaju zależy od ciężkości i czasu trwania choroby. W krajach o najwyższym poziomie rozwoju edukacji inkluzyjnej wsparcie psychologiczne jest trójpoziomowe i obejmuje interakcję specjalistów instytucji edukacyjnej, niezależnych ośrodków wsparcia dla osób niepełnosprawnych oraz instytucji państwowych (miejskich) [8].

Gotowość społeczeństwa do zmian akceptujących inność jest ważnym warunkiem pomyślnego włączenia i należy ją pielęgnować. Posiada ona różne aspekty - psychologiczny, kulturowy, społeczny, polityczny, ekonomiczny i przewiduje różne etapy swojego rozwoju. Nie każdy posiadający inne potrzeby może być w równym stopniu akceptowany przez społeczeństwo, ale musi zostać zaakceptowany. Otwartość na „inność” nie powinna naruszać podstaw bezpieczeństwa osobistego. Jedną z tych podstaw jest zachowanie własnej tożsamości i zdolność do identyfikacji osobowości z referencyjną grupą kulturową. Udział w inkluzji obejmuje świadomą akceptację możliwości zmiany strategii życiowej, zgodę na ponowne rozważenie własnej tożsamości. Aby wszyscy uczestnicy mogli zaakceptować włączenie, muszą być świadomi tego, że proces ten ma na celu ich wspólne dobro i jest zgodny z zasadą dobrowolności [9].

Wnioski. Obecne przemiany zachodzące w społeczeństwie warunkują poprawę podejścia do edukacji i wychowania młodych osób niepełnosprawnych w celu kształtowania i rozwijania aktywności społecznej osobowości. Tworzenie środowiska inkluzyjnego powinno być systematycznym procesem, który obejmuje nie tylko dostosowanie środowiska fizycznego, ale także szkolenie pedagogów, zmianę systemu dawania studentom możliwości studiowania w ramach indywidualnego programu nauczania, zapewnianie wsparcia medycznego, społecznego, psychologicznego i pedagogicznego, naukowego, tworzenie programów edukacyjnych, wsparcie metodologiczne, edukacyjne itp.

Referencje

1. Mittler P. Moving toward inclusion: the role of the United Nations. *Paper presented at the Third International Conference on Developmental Disabilities Challenges and Opportunities: Policy, Practice, and Research*. Israel, Tel Aviv, 2002.
2. Поліхроніді А.Г. Створення інклюзивного освітнього середовища в сучасних навчальних закладах. *Наука і освіта*. Одеса, 2016. №6. С.82-85.
3. Соколов В.В. Досвід Австрії у впровадженні інклюзії в освіті осіб з обмеженими можливостями. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія*. Ялта : РВВ КГУ, 2006. Вип. 12. Ч.2. С. 254-260.
4. Wyczesany J., Kukułka A. Ideja integracji w nowych strukturach edukacyjnych – szanse i zagrożenia. *Dylematy pedagogiki specjalnej*. Kraków : AP, 2000. 36 s.

5. A Guide to Universities in North America for Students with Special Needs. URL: <https://www.wes.org/advisor-blog/universities-north-america-special-needs-students/> (дата звернення: 10.09.2019).

6. Universiteit Leiden. Studying with a disability. URL: <https://www.student.universiteitleiden.nl/en/study--studying/exceptional-circumstances/studying-with-a-disability/studying-with-a-disability/leiden-university/guest?cf=leidenuniversity&cd=guest> (дата звернення: 15.09.2019).

7. Чеський Університет Масарика: Як зробити навчання доступним для всіх. URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-7_0-pages-108_114.pdf (дата звернення: 02.09.2019).

8. Давиденко Г.В. Теоретико-методичні засади організації інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах країн Європейського Союзу: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2015. 467 с.

9. Черніченко Л.А. Інклюзивна освіта як сучасна освітня інновація. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12/129.pdf> (дата звернення: 25.09.2019).

References

1. Mittler P. Moving toward inclusion: the role of the United Nations. *Paper presented at the Third International Conference on Developmental Disabilities Challenges and Opportunities: Policy, Practice, and Research*. Israel, Tel Aviv, 2002.

2. Polikhronidi A.H. Stvorennia inklyuzyvnoho osvitnoho seredovyscha v suchasnykh navchalnykh zakladakh. *Nauka i osvita*. Odesa, 2016. №6. S.82-85.

3. Sokolov V. V. Dosvid Avstriyi u vprovadzhenni inklyuziyi v osviti osib z obmezhenimi mozhlivostyami. *Problemi suchasnoyi pedagogichnoyi osviti*. Seriya: Pedagogika i psihologiya. Yalta : RVV KGU, 2006. Vip. 12. Ch.2. S. 254-260.

4. Viczesani Y., Cuckoo Or Ideya of integration in the new structures of edukaciynickh are chances and threats. *Dilemmas of pedagogics of spetsyalney*. Krakuv : AP, 2000. 36 s.

5. A Guide to Universities in North America for Students with Special Needs. URL: <https://www.wes.org/advisor-blog/universities-north-america-special-needs-students/> (data zvernennya: 10.09.2019).

6. Universiteit Leiden. Studying with a disability. URL: <https://www.student.universiteitleiden.nl/en/study--studying/exceptional-circumstances/studying-with-a-disability/studying-with-a-disability/leiden-university/guest?cf=leidenuniversity&cd=guest> (data zvernennya: 15.09.2019).

7. Cheskiy Universitet Masarika: Yak zrobiti navchannya dostupnim dlya vsih. URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-7_0-pages-108_114.pdf (data zvernennya: 02.09.2019).

8. Davidenko G.V. Teoretiko-metodichni zasadi organizaciyi inklyuzivnogo navchannya u vishih navchalnih zakladah krayin Yevropejskogo Soyuzu: dis. ... dokt. ped. nauk: 13.00.01. Kiyiv, 2015. 467 s.

9. Chernichenko L.A. Inklyuzivna osvita yak suchasna osvitnya innovaciya. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12/129.pdf> (data zvernennya: 25.09.2019).

Стаття надійшла до редакції 02.10.2019 р.

Алла Анатоліївна МАРЧИШИНА,
доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри
англійської мови Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

Анатолій Юрійович СКРИПНИК,
доктор історичних наук, доцент,
викладач кафедри інформаційної діяльності,
документознавства і фундаментальних дисциплін
Подільського спеціального навчально-реабілітаційного
соціально-економічного коледжу
skranat@i.ua

ТЕКСТОВИЙ ВИМІР ПРОБЛЕМАТИКИ ІНКЛЮЗИВНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДЖ. Б'ЯНКО "A GIRL NAMED WILLOW KRIMBLE")

Марчишина А.А., Скрипник А.Ю. Текстовий вимір проблематики інклюзивності (на матеріалах роману Дж. Б'янка «A girl named Willow Kimble»). *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 135-142. – ISSN 2617-1112

Анотація

У статті представлено аналіз лексичних, синтаксичних та стилістичних мовних засобів, залучених до втілення проблематики людини з інвалідністю та інклюзивності в художньому тексті. Методологічним базисом дослідження є принцип антропоцентризму, відповідно до якого центральним фокусом текстового змісту є людина у комплексі своїх переживань, станів та прагнень. Омовлення образу особистості здійснюється семіотичними засобами, якими в аналізованому творі є одиниці різних мовних рівнів. Матеріалом обрано роман Дж. Б'янка, у якому головна героїня – школярка з інвалідністю, яка зазнає боулінгу з боку однокласників. Конфлікт та сюжет охоплюють соціальний, психологічний та фізіологічний аспекти. Розгляд відображення протагоністки з фізичними вадами засвідчив відмінності її вербалізації залежно від оповідної перспективи. Проаналізовано мовні одиниці, якими персонажа з інвалідністю

Віллоу Крїмбл описує оповідач, ті люди, які її оточують (однокласники), та вона сама. Стилїстичне забарвлення семантики лексичних одиниць варїюється від нейтрального до стилїстично заниженого. Зміст аналізованого тексту роману заснований на актуальній проблемі й віддзеркалює сучасні настрої англomовного суспільства.

Ключові слова: антропоцентризм; інклюзивність; людина з інвалідністю; мовні засоби; оповідач; персонаж.

Alla Anatoliivna Marchyshyna

Doctor of Philology, Associate Professor, Department of the English Language, Kamianets-Podilsky National Ivan Ohienko University

Anatolii Yurojovych Skrypnyk

Doctor of History of Ukraine, Associate Professor, Department of Information Practice, Documentary Science and Fundamental Disciplines, Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College

TEXT DIMENSION OF INCLUSIVITY ISSUES (THE STUDY OF G.BIANCO'S NOVEL "A GIRL NAMED WILLOW KRIMBLE")

Abstract

Introduction. The paper considers the analysis of lexical, syntactic and stylistic means applied to represent the problem of a disabled person and inclusivity in a fiction text. Methodology of the research grounds on the anthropocentric principle where the key focus of text contents is a human being with complex feelings, stances and longings. Lingual manifestation of personality image is rendered through semiotic means which in the story under analysis are units of different language levels.

The novel by G. Bianco where the main character is a disabled schoolgirl suffering from her classmates' bullying served the material of the research. Conflict and plot encompass social, psychological and physiological aspects. Consideration of displaying the protagonist with physical disabilities showed the differences of her verbalization depending on the narrative perspective. The paper presents the analysis of lingual means used to describe Willow Krimble by the narrator, her classmates and herself. The stylistic colouring of lexical units semantics varies from neutral to stylistically lowered. The contents of the novel concerns the urgent problem and reflects contemporary morals of English-speaking community.

Key words: *anthropocentrism; inclusivity; disabled person; lingual means; narrator, character.*

Вступ. Антропоцентрична парадигма, що вже уподовж кількох десятиліть визначає кут висвітлення філологічної проблематики в різноаспектних дослідницьких царинах, формулює об'єкт зображення та інтерпретацію авторського ставлення до нього, з-поміж інших, і в художніх текстах. Якою б не була прагматика авторського наміру щодо відтворення певного фрагменту дійсності в тексті, основним рушієм сюжету є людина. Домінантна роль особи в

сюжетних перипетіях окреслюється її особистісними характеристиками, серед яких фізичний стан та його сприйняття самим персонажем і його/її соціальним оточенням в художньо-текстовій дійсності. Серед новітніх викликів, на які відгукуються сучасні белетристи, є вплетення в сюжет персонажа з особливими потребами – людини з інвалідністю.

Мета статті – з'ясувати особливості текстового втілення особистості людини з особливими потребами.

Завдання: виокремити мовні засоби на позначення тілесних дефектів; встановити семантичну структуру вибраних для аналізу лексико-синтаксичних одиниць; узагальнити лінгво-семантичний потенціал текстового відтворення образу людини з фізичними дефектами.

Джерелом дослідження послугував текст роману Дж. Б'янко "A Girl Named Willow Krimble", протагоністом якого є старшокласниця – афро-американка з вродженою вадою ноги. Матеріал дослідження – мовні одиниці із семантикою, релевантною для розкриття проблематики інвалідності.

Методологічний базис вербалізованого оприявлення ідентичності людини з інвалідністю в нашій статті засноване на сповідуванні **принципу антропоцентризму** – вивченні людини в мові, а не «людини, яка мовчить» [1, с. 26]. За визначенням Т. Чернеги, «антропоцентризм – це світобачення, згідно з яким людина є центром Всесвіту та метою всіх подій, що відбуваються у світі» [2, с. 2]. Оскільки «всяка поведінка залежить від свідомості, а гуманізм та антропоцентризм власне і виступають світоглядними векторами, які диктуватимуть не лише спосіб думок, а й спосіб життя людини взагалі» [3, с. 164-165], то антропоцентричність можна розглядати як прикладний аспект розуміння тексту – як відображення в ньому стилю життя, висвітлення особистісних рис, омовлення суджень, переживань, прагнень та вподобань. На думку американської дослідниці Карен Дж. Уоррен, антропоцентризм вказує на невіддільність людини від контексту, оскільки що б не робила людина, вона залишає на цьому відбиток, специфіка ж цього відбитка залежить від контексту [4, с. 154]. В англomовному художньому постмодерністському тексті (яким за хронологічними рамками та змістовим наповненням є роман Дж. Б'янко "A Girl Named Willow Krimble") вербалізується носій ідентичності – як багатогранна особистість, неповторний індивід, на відтворення унікальної природи якого спрямовані семіотичні засоби – вербальні знаки. Розгляд мовно-мовленнєвих особливостей репрезентації гендерної ідентичності на матеріалі постмодерністських англomовних текстів (наукових, публіцистичних, художніх) тісно переплітається із екстралінгвальною реальністю, яка представляє соціокультурне тло сприйняття текстової інформації, позаяк «у мовних структурах акумулюється соціокультурний зміст» [5, с. 7]. Культура епохи постмодернізму дає людині незрівнянно більше шансів вияву особистісної свободи, порівняно з іншими історичними періодами. Художні постмодерністські тексти складають фрагмент художньої культури, будучи, з одного боку, витворами людської думки, а з іншого, – вербальними структурами. Погоджуємось із М. О. Ключко в тому, що «соціум є творцем культури. Але культура має соціотворчі функції» [6, с. 72]. Тому персонаж з особливими потребами як текстовий конструкт утілює соціокультурні надбання

англомовного етносу й водночас формує новітні цінності, зокрема, толерантне, гідне ставлення спільноти до кожної особистості, незалежно від фізичного стану чи соціального статусу. Засвоюючи певні цінності впродовж навчання та виховання (у широкому розумінні), людина практикує соціальні звички, вияви буденної поведінки й свідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перипетії сюжету аналізованого тексту засновані на конфліктах Віллоу із однокласниками. Дівчина страждала від булінгу через свою неповносправність. Психологічний тиск і подекуди фізичне знушання загартували її та допомогли розвинути свої неабиякі розумові здібності й літературну обдарованість.

Проблематика інклюзивності висвітлюється в тексті з трьох кутів зору – самопрезентація героїні, її характеристика іншими персонажами та авторська характеристика, висловлена оповідачем. Представлена різнорівневими мовними одиницями, тема тілесної неповноцінності набуває конкретного вияву в образі школярки з дефектом ноги.

Оповідач, який включений у простір фабули роману, гіпотетично знає все, про що йдеться, і за законом жанру стверджує правдивість повідомлення. На відміну від відстороненого автора, оповідач – художня сутність, яка постійно супроводжує читача під час сприйняття твору. Це «створює ефект об'єктивованої суб'єктивності оповіді» [7, с. 22]. В художньому тексті інформація від оповідача сприймається як така, що викликає довіру. Як засвідчує контекст, випробування, пов'язані з інвалідністю, Віллоу відчула відразу, щойно перейшла на навчання до іншої школи:

Her feistiness kept most students, who would ordinarily poke fun of Willow's physical condition [8, р. 2-3] – однокласники не втрачали жодної можливості познушатися з «фізичного стану» (*physical condition*) Віллоу. Використане словосполучення не уточнює, який саме стан мався на увазі, однак передбачається, що він відмінний від інших.

Автор зазначає, в чому саме виявлявся особливий фізичний стан – у відсутності кінцівки:

She switched it off, sat up in her bed and attached her prosthetic left leg at the knee [8, р. 5] – прикріплення протеза лівої ноги (*prosthetic left leg*) стало для протагоністи звичним явищем, оскільки, як свідчить структура речення, ніяких додаткових дій вона не здійснює.

Оповідач підкреслює, що тим людям, з якими близько спілкується Віллоу, важко підібрати слова, які б позначали її фізичний стан та не видавались образливими. Зокрема, священник, намагаючись бути тактовним, після певного обдумування, евфемістично вказує на «незвичайну здатність» (*unusual ability*):

"I will not indulge upon any speculation on what may have caused the circumstances which surround your ... unusual ability" [8, р. 102].

За визначенням А. Нямцу, «нарація пов'язана з чимось, що сталося (трапилося, відбулося)» [7, с. 31]. Оповідь (у нашій праці синонімізуємо із нарацією) відображає світ через здійснене спостереження, це спосіб репрезентації, що конструює репрезентований світ. Так, оповідач співчуває та захоплюється Віллоу, яка, попри власний біль та страждання, намагається не засмучувати рідних:

She walked into the kitchen, trying not to limp from the pain she still had in her right ankle, to find her mother and grandmother at the table, having tea and cake [8, p. 62] – розуміючи, що бабуся завітала на гостину й насолоджувалася чаюванням зі своєю донькою, дівчина приховує біль (*the pain she still had in her right ankle*) і докладає зусиль, щоб не кульгати (*trying not to limp*).

Позиція однокласників. Учні старшої школи зазвичай глузували й цькували Віллоу, яка, прийшовши до нової школи, не визнавала встановленої у класі ієрархії та лідерства кількох самозакоханих дівчат. Звідси – кривдні номінації:

“Stupid handicap!” Snella Burinbine interjected [8, p. 2] – школярка принижує Віллоу, супроводжуючи номінацію інвалідності (*handicap*) прикметником з образливою семантикою (*stupid*). Образливість лексеми *handicap*, окрім позначення неповносправності, зафіксована лексикографічними джерелами: (*becoming old-fashioned, sometimes offensive*) a permanent physical or mental condition that makes it difficult or impossible to use a particular part of your body or mind [9].

Образливими є й дескриптивні фрагменти, зміст яких відображає форму інвалідності Віллоу:

Shayla continued to shout. “I’m supposed to feel sorry for her because she was born with one leg? Well, you know what...” the crowd of curious students seemed to be growing larger now, at least to Willow who was looking around anxiously, “...maybe I’ll just take that fake leg of hers and shove it – ” [8, p. 2].

Жорстоке й глузливе ставлення однокласниці Шейли до дівчини з особливими потребами виявляється в її мовленнєвій характеристиці – вона не гребує можливістю перед натовпом (*crowd*) і самою Віллоу кричати (*to shout*) про те, що та «народилась із однією ногою» (*she was born with one leg*). Шейла свідомо стереотипних суспільних очікувань стосовно сприйняття людей з інвалідністю (*to feel sorry*), однак продовжує ображати й вказує на протез (*fake leg*), який Віллоу змушена була носити. Розповідаючи про збільшення (*growing larger*) кількості допитливих людей (*curious students*), які хотіли подивитись на словесну перепалку дівчат, оповідач натякає, що школярам було цікаво подивитись безкоштовне шоу, а не стати на захист приниженої дівчини-інваліда.

Погоджуємось із А. Нямцу в тому, що основою будь-якого тексту є подія, а тому подіє вість – головна ознака розповідного тексту [7, с. 30]. Прослідкуємо це на такому прикладі. Виявивши поетичну обдарованість, здібності до навчання та загалом позитивні риси характеру, Віллоу з часом досить комфортно почувала себе у новій школі. Глузливе ставлення до дівчини з інвалідністю виявлялося лише з боку кількох однокласниць (*the four girls*):

Willow tried to stand but realized that her prosthetic leg had come loose under her jeans and her right ankle was throbbing from the fall. As the audience noticed her fumble with her prosthetic limb, the laughter began to lie down. She began to crawl back toward the curtain and heard howling laughter coming from the four girls behind it [8, p. 58].

Віллоу впала не сцені і зал вибухнув реготом, однак, зрозумівши причину падіння, сміх стих, і лише постійні недоброзичливці продовжували реготати.

Підтекст фрагменту дозволяє інтерпретувати зміст таким чином, що приводом насмішок була зовсім не проблема зі штучною кінцівкою (*prosthetic limb*), а, швидше за все, особистісна неприязнь.

Однокласниці вдаються до брутальних образ, коли у Віллоу з'являються друзі. Вони не соромлячись називають її «сміттям» (*trash*), як у фрагменті:

*“All I know is,” – the volume of Snella’s tone seemed to be rising – “she doesn’t need to be seen with **trash** like you”* [8, p. 239],

та «протезної принцесою» (*Prosthetic Princess*), як у поданому нижче уривкові:

*“Listen up, **Prosthetic Princess**,” barked Snella as her peanut-gallery giggled in support, “I know her better than anyone and I – ”* [8, p. 239].

Роман завершується щасливою кінцівкою, яка логічно впливає з розкритого в тексті характеру персонажа: однокласники розуміють, що найбільше варто цінувати особистісні якості, а не зовнішню красу:

“Listen, Will, any guy would be incredibly lucky to go out with you. You’re smart, cute and funny. If your date doesn’t realize that, then he’s not even worth your time” [8, p. 285].

Репліка діалогу розкриває ті цінності, які покладені в ідейну основу роману, – особистість варто цінувати за внутрішній зміст, вдачу. Головній героїні притаманні такі якості (*smart, cute and funny* – «розумна, класна і кумедна»), якими захоплюється шкільний колектив.

Позиція самопрезентації. Віллоу уже звикла до відмінності від інших, здорових людей, тому цілком буденно омовлює особливості свого фізичного стану та пристрої, засоби, що допомагають повноцінно функціонувати у суспільстві:

*“You’re the one who wanted to see how far a hot dog could fly from the **rubber-band** on my **retainer**”* [8, p. 3] – протагоністка без емоцій говорить про гумову стрічку (*rubber-band*), яка утримує фіксатор протеза ноги (*retainer*).

Попри гарне володіння собою та здатність до самовладання, Віллоу – емоційна творча дівчина, яка всі почуття приховувала, зокрема, ті, які переживала стосовно своєї зовнішності. Свідченням може слугувати невласне пряма мова у такому фрагменті:

*...she **hated** her pale complexion, speckled with freckles and, most of all, she **hated having to wear a retainer**. At least the **braces** she had to **endure** for over two years were gone* [8, p. 6].

Попри необхідність фізично витримувати біль та незручності (*to endure*) пасків від протеза (*braces*), Віллоу страждала морально – вона ненавиділа необхідність носити протез (*hated having to wear a retainer*) більше, ніж певні недоліки обличчя (*pale complexion, speckled with freckles*), що загалом притаманне дівчатам її віку.

Як засвідчив аналіз текстових компонентів на позначення елементів інклюзивності, що зазвичай супроводжують людину з інвалідністю, яка відвідує загальноосвітню школу, використання мовних засобів зумовлене тим, від чийого імені представлене мовлення. Оповідач послуговується лексемами з нейтральним стилістичним забарвленням, вказуючи на специфіку фізичного стану персонажа. Ті, хто оточує людину-інваліда, виражають співчутливе або

глузливе ставлення, використовуючи мовні одиниці із заниженою стилістичною маркованістю, а також лексичні й синтаксичні засоби, що у системі мови зафіксовані як стилістично нейтральні, а у мовленнєвому вияві порушують принципи політкоректності. Самопрезентація персонажа втілюється термінами на позначення протеза та його деталей, лексемами-номінаціями відчуттів та почуттів, що неодмінно притаманні особистості, яка у суспільному середовищі має особливі потреби.

Висновки. Розгляд лінгвістичних засобів втілення проблеми інвалідності в художньому тексті уможливив не тільки вияв та семантико-стилістичний аналіз різнорівневих мовних одиниць на позначення тілесних недоліків, психологічної травми, соціокультурних умов співжиття людини з інвалідністю у спільноті, а й вивів у текстову площину соціальну проблему, узагальнену й охудожнену, але від цього не менш болючу. Закріплений за мовними одиницями поняттєвий зміст закладає у свідомість читача розуміння того, що так само, як лексеми й синтаксичні конструкції становлять фрагмент загальномовного континууму, є невіддільними від мови як цілісного механізму, так і позбавлені фізичної досконалості люди є невід'ємною частиною цілісної родини – людства, а їхнє комфортне перебування в ній залежить від інших, які оточують і готові прийти на допомогу.

Список літератури

1. Волошин Ю.К. Общий американский сленг: состав, деривация и функция (лингвокультурологический аспект) : дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 «Теория языка». Краснодар, 2000. 341 с.
2. Чернега Т. Антропоцентризм як принцип філософської інтерпретації історії (на матеріалі творчості Г.С. Сковороди): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 «Соціальна філософія». Одеса, 2006. 20 с.
3. Макарова А. Техноцентризм як світоглядна антитеза антропоцентризму: впливи на українське молодіжне середовище. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права*. Філософські науки / гол. ред. В.С. Пазенок. Київ : КУТЕП, 2011. Вип. 9. С. 163–175.
4. Warren K J. *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 2000. 256 p.
5. Кучерук О.А. Соціокультурний підхід до формування україномовної особистості учня основної школи. *Методичний пошук: Викладацько-студентські наукові роботи з питань методики викладання мови і літератури*. Житомир: Вид-во: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. Вип. 12. Част. I. С. 6-14.
6. Клочко М.О. Соціокультурний підхід в осмисленні феномена «божественного». *Сучасна картина світу: Природа, суспільство, людина*. Суми: УАБС НБУ, 2008. С. 70–84.
7. Нямцу А. Аксіологічна трансформація оповідного центру (проблеми теорії). *Наративні виміри літератури*: матер. міжнар. конф. з наратології. Тернопіль, 2005. Вип. 16. С. 20-29.
8. Bianco G.A *Girl Named Willow Krimble*. Kindle Edition, 317 p. URL: <http://www.willowkrimble.com/>

9. Oxford Learner's Dictionary. URL:
<http://www.oxfordlearnersdictionaries.com>

References

1. Voloshyn Yu.K. Obschii amerykanskii slen: sostav, derivatsyja i funktsyja (linhvokul'turolohicheskii aspekt) : diss. ... d-ra filol. nauk: 10.02.19 «Teorija jazyka». Krasnodar, 2000. 341 s.
2. Cherneha T. Antropotsentryzm jak pryntsyf filofs'koyi interpretatsiyi istoriii (na materialy tvorchosti H. S. Skovorody): avtoref. dys. ... kand. filos. nauk: 09.00.03 «Sotsial'na filosofiya». Odesa, 2006. 20 s.
3. Makarova A. Tekhnotsentryzm jak svitohlyadna antyteza antropotsentryzmu: vplyvy na ukrayins'ke molodizhne seredovyshe //Naukovi zapysky Kyyivs'koho universytetu turyzmu, ekonomiky i prava. Filofs'ki nauky /hol. red. V. S. Pazenok. Kyiv : KUTEP, 2011. Vyp. 9. S. 163–175.
4. Warren K.J. Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 2000. 256 p.
5. Kucheruk O.A. Sotsiokulturnyi pidkhid do formuvannia ukrainomovnoi osobystosti uchnia osnovnoi shkoly //Metodychnyi poshuk: Vykladatsko-studentski naukovi roboty z pytan metodyky vykladannia movy i literatury. Zhytomyr: Vyd-vo: ZhDU im. I. Franka, 2014. Vyp. 12. Chast. I. S. 6–14.
6. Klochko M.O. Sotsiokulturnyi pidkhid v osmyslenni fenomena «bozhestvennoho» //Suchasna kartyna svitu: Pryroda, suspilstvo, liudyna. Sumy: UABS NBU, 2008. S. 70–84.
7. Niamtsu A. Aksiolohichna transformatsiia opovidnoho tsentru (problemy teorii) //Naratyvni vymiry literatury: mater. mizhnar. konf. z naratolohii. Ternopil, 2005. Vyp. 16. S. 20–29.
8. Bianco G.A Girl Named Willow Krimble. Kindle Edition, 317 p. URL:
<http://www.willowkrimble.com/>
9. Oxford Learner's Dictionary. URL:
<http://www.oxfordlearnersdictionaries.com>

Стаття надійшла до редакції 10.09.2019 р.

Олег Никодимович КОРКУШКО
кандидат економічних наук, доцент,
викладач кафедри обліку і оподаткування,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
E-mail: oleg-ua82@ukr.net

Тамара Іванівна ГЕРАСИМОВА
викладач кафедри обліку і оподаткування,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В КРАЇНАХ СВІТУ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

Коркушко О. Н., Герасимова Т.І. Інклюзивна освіта в країнах світу: історичні аспекти. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янецьПодільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 143-157. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Питання навчання дітей з особливими освітніми потребами у спільному колективі із здоровими дітьми виникло ще декілька століть тому. У багатьох країнах світу по-різному підходили до цього важливого для суспільства питання. В одних країнах діти з фізичними обмеженими можливостями навчались в одних аудиторіях разом із здоровими дітьми, в інших – для таких дітей створювались індивідуальні класи. Однак різні періоди становлення та розвитку тієї чи іншої держави різнилися підходами до інтегрованого навчання дітей з особливими освітніми потребами. Так як, саме історичні складові становлення та розвитку інклюзивного навчання лягли в основу сьогодення у цьому напрямку, у статті представлені особливості започаткування інтегрованого навчання у різних країнах світу, наведені основні

проблеми, з якими стикались ті чи інші країни, та запропоновані шляхи їх вирішення. Стаття розкриває історичні етапи формування та впровадження інклюзивного навчання у закладах освіти різних країн світу.

Мета. Метою дослідження є на основі аналізу наявних джерел дослідити особливості становлення інклюзивної освіти в розвинутих країнах світу на різних етапах їх розвитку.

Результати. У статті розглянуто особливості започаткування та розвитку інклюзивної освіти у різних країнах світу. Досліджено вклад визначних європейських та світових педагогів у створення спеціальних навчальних закладів. Розкрито здобутки та проблеми під час спільного навчання здорових дітей із дітьми з особливими освітніми потребами. Визначено вимоги до педагогів, що працювали у навчальних закладах, де практикувались інклюзивні методи навчання. Охарактеризовано історичні етапи спільного навчання у таких країнах світу, як Франція, Данія, Великобританія, США, Італія, Нідерланди, Швеція, Україна тощо.

Ключові слова: *інклюзія; особливі освітні потреби; соціум; спеціальна освіта; інтегроване навчання; вчитель.*

Oleh Nykodymovych Korkushko

PhD in Economics, associate professor,
Lecturer in the Department of Accounting and Taxation,
Podilsky Special Education and Rehabilitation
Socio-Economic College,
E-mail: oleg-ua82@ukr.net

Tamara Ivanivna HERASYMOVA

Lecturer, Lecturer in the Department of Accounting and Taxation,
Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College

INCLUSIVE EDUCATION IN THE WORLD: HISTORICAL ASPECTS

Annotation

Introduction. The issue of teaching children with special educational needs to work together with healthy children a few centuries ago. Many countries of the world have approached this issue of great importance to society. In some countries, children with disabilities were trained in one classroom with healthy children, in others, individual classes were created for such children. However, different periods of formation and development of a state differed in approaches to integrated education for children with special educational needs. Since the historical components of the development and development of inclusive learning have underpinned the present in this direction, the article presents the features of the introduction of integrated learning in different countries of the world, presents the main problems faced by certain countries and proposed ways to solve them. The article describes the historical stages of the formation and implementation of inclusive education in educational institutions around the world.

Aim. The purpose of the study is to analyze the features of becoming inclusive education in developed countries at different stages of their development, based on the analysis of available sources.

Results. The article deals with the features of starting and developing inclusive education in different countries of the world. The contribution of prominent European and world educators to the creation of special educational institutions is investigated. Achievements and problems of joint education of healthy children with children with special educational needs are revealed. Requirements for teachers who worked in educational institutions where inclusive teaching methods were practiced were identified. Historical stages of joint study in countries such as France, Denmark, UK, USA, Italy, Netherlands, Sweden, Ukraine, etc. are described.

Key words: *inclusion; special educational needs; socium; special education; integrated learning; teacher.*

Вступ. Як показує міжнародний досвід, становлення та розвиток інклюзивної освіти у різних країнах світу проходив по-різному. Деякі країни світу в короткі терміни часу з успіхом апробували ідеї видатних вчених щодо спільного навчання здорових дітей із дітьми з особливими освітніми потребами. Інші країни стикалися з певними проблемами у цьому напрямку і для вирішення яких потрібні були десятки років, адже інклюзивне навчання – це не просто прихід дитини з особливими освітніми потребами до звичайної школи, а створення в спільному просторі особливого підходу до навчання такої дитини.

Наукові дослідження процесу інклюзивної освіти проводять такі вчені, як Миронова С.П., Тріпак М.М., Шевченко В.М., Кульбіда С.В. та інші.

Мета та завдання статті. В публікації поставлено завдання на основі аналізу наявних джерел дослідити особливості становлення інклюзивної освіти в розвинутих країнах світу на різних етапах їх розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прийнято вважати, що ідея інтегрованого навчання дітей з відхиленнями у фізичному і психічному розвитку (іншими словами, ідея спільного навчання зі звичайними дітьми) виникла на початку 60-х років ХХ століття, і перші досліди інтегрованого навчання належать скандинавським країнам. Однак, історія спеціальної педагогіки свідчить про те, що майже 200 років тому, в перші десятиліття ХІХ століття, проблема спільного навчання не тільки була ідеєю прогресивних педагогів, а й в багатьох випадках була з успіхом апробована в деяких європейських країнах. Європейська педагогіка бере свій початок з ХІХ століття під знаком педагогічних ідей І. Г. Песталоцці (1746-1827) – про необхідність і можливість навчання всіх дітей і підготовки їх до майбутньої трудової діяльності, про різнобічний розвиток дитини відповідно до її потреб, про важливість навчання для дітей з вадами розумового розвитку, фізично і соціально неблагополучних. В контексті захопленості педагогічними ідеями Песталоцці, природним виглядає виникнення і обговорення в європейському педагогічному середовищі першої половини ХІХ ст. ідеї спільного навчання зі звичайними дітьми, дітей з відхиленнями у розвитку в умовах початкової школи.

Автором цієї ідеї вважають Самуїла Гейнике (1727-1790), основоположника німецької сурдопедагогіки, організатора і керівника першого в Німеччині навчального закладу (школи) для глухих дітей. Він запропонував створювати в структурі масової народної школи спеціальні класи для глухих дітей, яких би навчав спеціально підготовлений учитель, а також відкрити постійно діючий навчальний семінар для вчителів загальноосвітньої школи при інституті для глухих дітей для поширення досвіду навчання глухих. На користь спільного навчання, прогресивна педагогічна громадськість приводила цілий ряд аргументів. Це і можливість більш широкого охоплення навчанням дітей з порушеннями в розвитку (глухих, сліпих і ін.), так як на всіх дітей цієї категорії не вистачає спеціальних установ; це можливості використання виховного потенціалу сім'ї, яка зазвичай виключається з процесу виховання при навчанні дітей в умовах закритої школи-інтернату (В.А. Егер). Багато вчителів наголошували й на тій обставині, що навчання дітей з відхиленнями у розвитку (глухих, сліпих) в умовах народної школи, створює для них можливість встановлення контактів і вправ в спілкуванні з оточуючим світом, в якому дитині з порушеним розвитком все одно доведеться жити після закінчення школи. Фахівцями обговорюються в цей час економічні та соціокультурні аспекти цієї проблеми. Передбачається, що навчання глухих або сліпих дітей в масовій школі буде дешевше, ніж в спеціальній школі-інтернаті (інституті), якщо з ними буде працювати спеціально підготовлений учитель. У 20-ті і 30-ті роки в деяких провінціях Німеччини (наприклад, земля Бранденбург, 1832-1838 р.р.) в циркулярах органів управління освітою пропонувалося приймати в елементарну школу сліпих і глухих дітей. Вже в 1803 році в м. Зайтц (Німеччина) в школі для бідняків відкривається, так званий, додатковий клас для «розумово обмежених дітей».

З 1850 році естафету дослідів спільного навчання приймає Франція: Олександр Бланше (1817-1867), доктор медицини, отоларинголог Паризького національного інституту глухонімих, відкриває в паризьких муніципальних школах класи для глухих дітей. Слабочуючі діти поміщаються в загальні класи. Комісія, яка перевіряла згодом результати спільного навчання, констатувала, що присутність глухих дітей не заважає розвитку дітей, щочують, а рівень засвоєння програми глухими і слабочуючими дітьми мало чим відрізняється від рівня дітей, щочують. Підкреслювалося й те, що діти, якічують, не цуралися глухих.

У другій половині XIX ст. інтерес європейської педагогіки до інтегрованого навчання глухих і сліпих дітей в народній школі падає. Стає зрозумілим, що для навчання дітей з порушеним розвитком потрібна особлива педагогіка, яка б бачила особливості розвитку цих дітей, їх особливі освітні та виховні потреби і відповідно до цього, особливим чином будувала процес навчання і виховання. Крім того, створення спеціальних освітніх установ і забезпечення обов'язкової державної освіти силами кваліфікованих педагогів для дітей з обмеженими можливостями, розглядалося в другій половині XIX ст. як нова, прогресивна тенденція в освіті, в порівнянні з малокваліфікованою педагогічною підтримкою дітей з обмеженими можливостями в умовах масової школи. Пріоритет у розвитку цієї тенденції, яка незабаром стала

загальноєвропейською, належить скандинавським країнам (1817 року – в Данії прийнятий Акт про обов'язкове навчання глухих; 1842 року – поширення Закону про початкову освіту на дітей з обмеженими можливостями в Швеції), які першими приступили до створення системи окремих від масової системи освіти шкіл для дітей з відхиленнями у розвитку. Таким чином, сформувалася сегрегаційна модель навчання дітей з відхиленнями у розвитку.

Через сто з гаком років, європейська освіта буде заново відкривати для себе освітню інтеграцію і по-новому вирішувати пов'язані з цим проблеми.

Історично, сучасна форма інтеграції, з'являється в другій половині ХХ ст. – починаються пошуки шляхів спільного навчання, які ведуться паралельно і в європейських країнах (Скандинавські країни), і в США вже з початку 60-х років ХХ ст.

Спільне навчання дітей з відхиленнями у розвитку в зарубіжних країнах реалізується з початку 90-х років минулого століття. Його закріплення і поширення пройшло два етапи – від інтегрованої (70-80 рр. ХХ ст.), до інклюзивної моделі (90-і рр. ХХ ст. - по теперішній час). Однак, впровадження зазначеної концепції в практику освіти і реалізація концепції в якості освітньої політики було підготовлено цілою низкою подій політичного, соціального, етичного характеру, що відбувалися в європейських країнах і в США протягом останніх тридцяти років.

Період Другої світової війни і наступні роки змусили суспільство переглянути ставлення до цінності людини і її життя. Економічні, технологічні та інформаційні можливості розвинених країн Європи, США дозволили створювати для реалізації інклюзивної освіти, поряд з існуючою системою спеціальної освіти, паралельне спеціальне освітнє середовище в системі масової освіти, а також зробити максимально доступною для осіб з обмеженими можливостями міську інфраструктуру.

Клінічні, психофізіологічні і педагогічні дослідження розглянутого періоду підтверджують унікальну значущість раннього періоду розвитку дитини для профілактики і корекції вторинних порушень і відхилень у її розвитку. Будучи включеною в структуру сімейної педагогіки, рання комплексна допомога дитині з відхиленням в розвитку і її сім'ї стає визначальною умовою успішної інтеграції дитини на наступних етапах її вікового розвитку.

В середині 60-х рр. ХХ століття в скандинавських країнах в основу способу життя, навчання людей з важкими інтелектуальними порушеннями, був покладений принцип «нормалізації» (модель інтеграції) (автори Н. Бенк і Б. Нірбе), суть якого полягала в тому, що «особливі» діти (незалежно від важкості стану) повинні знаходитися і навчатися в оточенні нормальних однолітків або в середовищі, максимально наближеному до нормального. Його практична реалізація передбачала повномасштабну і різнобічну інтеграцію «особливих» людей в суспільство: фізичну (відвідування звичайної школи або отримання роботи), функціональну (забезпечення людям з інвалідністю доступу до місць громадського користування та свободу пересування), соціальну (шанобливе ставлення суспільства), особисту (участь у житті суспільства), суспільно-організаційну.

У Скандинавії інтеграція починає реалізуватися в основному нормативним і практичним шляхом. Так, в Данії парламентським рішенням (1969р.) діти з обмеженими можливостями отримують право відвідувати разом з іншими дітьми масову школу, щоб не бути ізольованими від однолітків і звичного для них середовища життєдіяльності. Спочатку в США, а потім в інших провідних європейських країнах (Великобританія, 1981; Швеція, 1982 і ін.), приймаються законодавчі акти, що закріпили права дітей і підлітків з різними порушеннями на отримання безкоштовної освіти. Крім того, незначна їх частина, переважно з невираженими порушеннями (зору, слуху, інтелекту, опорно-рухового апарату), отримала можливість навчатися в загальноосвітніх школах.

У Великобританії після прийняття Акта про освіту (1981р.) число учнів спеціальних шкіл склало 1,7% (дані на 1985р). Крім цього, в спеціальній освіті країни були скасовані всі нозологічні категорії, «особливості». З цього моменту, спеціальна освіта у Великобританії продовжує розвиватися в умовах інтегрованого навчання. Ефективність інтеграції проявилась в загальному зниженні числа спеціальних шкіл; наявності оптимістичних даних про результати інтегрованого навчання окремих представників «особливих дітей». За наявними даними, найуспішніше були включені в процес інтеграції учні з фізичними відхиленнями і з порушеннями зору. На думку авторів, «аргументи проти інтеграції, в основному, носять тимчасовий, перехідний характер, фокусуються на недоліках діяльності загальноосвітніх шкіл і на певні труднощі щодо забезпечення освітою дітей з особливими потребами».

У Франції Закон про освіту 1989 року закріплював права на отримання освіти всіх дітей і підлітків, які проживають на території країни, незалежно від соціального походження, культурного рівня і національної приналежності. У цьому ж законі були також підтверджені інтегративні тенденції в спеціальну освіту.

При деяких школах, для дітей, що мають відхилення в розвитку, (частіше - інтелектуальні порушення), створюються класи удосконалення (або спеціальні класи). Рішення про зарахування дитини в такий клас приймає спеціальна комісія, за обов'язкової згоди батьків (в письмовому вигляді). Для нормальних дітей, яким властиві різні проблеми поведінки, або труднощі спілкування, а також для дітей з тимчасовими затримками розвитку організуються класи адаптації. Перебування дитини в цих класах буває тимчасовим, а в класах удосконалення - постійним, бо тут навчаються, головним чином, діти з порушенням інтелекту легкого та помірного ступенів.

В рамках загальноосвітньої школи, крім зазначених класів, передбачені й інші варіанти отримання освіти для дітей з різними вадами. А саме:

1. Дитина може вчитися в звичайному класі, за загальною програмою, але під час перебування в школі і поза нею отримувати додаткову допомогу (лікувальні процедури, педагогічну та психологічну допомогу і підтримку і т.д.). Наприклад, діти з руховими розладами можуть відвідувати звичайний клас і одночасно - адаптаційний центр, відкритий при школі або знаходиться поблизу.

2. Навчання побудовано таким чином, що школяр може поєднувати звичайну і додаткову програми (в умовах школи або поза нею). Наприклад, дитина з вираженими, прогресуючими порушеннями зору, відвідуючи загальноосвітню школу, працює за загальною навчальною програмою і одночасно освоює шрифт Брайля. Також учень, який має виражені порушення слуху, і займаючись з однолітками за загальноосвітньою програмою, може в певні години бувати на заняттях з музичної або тілесної ритміки (верботональний метод).

3. Навчання школяра в спеціальному класі за спеціальною програмою може поєднуватися зі спільним з однолітками вивченням деяких предметів загальноосвітньої програми.

4. Навчання проходить в спеціальному класі і за спеціальною програмою, але дитина бере участь в загальношкільних і дозвільних заходах (спортивних святах, екскурсіях) і розділяє з однолітками багато режимних моментів (сніданок, обід) зі своїми однолітками.

Важливо підкреслити, що зміни навчальних програм навчання допускаються тільки для дітей і підлітків зі зниженим інтелектом. Школярі з іншими порушеннями, як правило, навчаються за програмою загальноосвітньої школи, із залученням додаткових «допоміжних» стратегій, методів і прийомів.

У 1994р. під егідою ЮНЕСКО проводиться Всесвітня конференція щодо освіти осіб з особливими потребами, яка і проголосила принцип інклюзивної освіти (inclusive - включений) в зверненні до урядів усіх країн - «прийняти у формі закону або політичної декларації принцип інклюзивної освіти, що полягає в тому, що всі діти вступають до звичайної школи, якщо тільки немає серйозних причин, які змушують діяти інакше». Інклюзивна освіта передбачає не тільки активне включення і участь дітей і підлітків з обмеженими можливостями в освітньому процесі звичайної школи, це також перебудова всього процесу масової освіти для забезпечення освітніх потреб всіх дітей. Декларація, прийнята Саламанською конференцією, закликає до того, щоб «дітей і молодих людей з особливими освітніми потребами слід враховувати в зв'язку з розробкою заходів в галузі освіти, прийнятих щодо більшості дітей. Саме в зв'язку з цим виникла концепція інклюзивної школи».

Розуміння значущості організаційних, методичних та дидактичних перетворень в масовій школі для здійснення «правильної» інтеграції, призвело до зміни (уточнення) термінології, появи і вживання в педагогічному побуті системи освіти США терміна inclusion – включення. Значного поширення в світі концепції «включення», стало можливим тільки в 90-і роки ХХ століття.

В Італії кількість дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в масових школах, перевищує 90%. На думку дослідників, Італія стала апробаційним майданчиком інклюзивної моделі освіти для решти світу. Ранній період італійці називають «дикою інтеграцією». Однак слова «інтеграція» і «включення» для тієї ситуації досить умовні. По суті те, що відбувалося там з самого початку, було ближче до включення, тому що головною метою була соціалізація і адаптація дітей в шкільне співтовариство таким чином, щоб у всіх було відчуття приналежності. І з самого початку прийняття і повага відмінностей, як невід'ємних рис особистості, ставилося на перший план.

Згадуючи той перший період, італійські педагоги кажуть, що вони йшли вперед, не знаючи відповідей на всі питання. Найважливішими для забезпечення успіху, вважалося тоді наявність наступних чотирьох факторів:

- команда підтримки класного керівника, що складається зі спеціального педагога, лікаря, психолога, соціального працівника, медсестри і логопеда;

- розподіл відповідальності між батьками, педагогами, медичним персоналом та представниками місцевої громади, як умова створення ефективної коаліції – альтернативи традиційної сегрегаційної – медичної моделі навчання;

- просвіта суспільства за допомогою всіх засобів масової інформації та публічних зібрань;

- наявність харизматичних лідерів на початковій стадії процесу.

У 1971 р. з'явився перший «Закон про право дітей з особливими потребами на навчання в масових школах» №118. Він постановляє що «освіта учнів в ситуації інвалідності повинна відбуватися в звичайних класах державної школи, за винятком випадків, в яких учні страждають від серйозних недоліків, розумових або фізичних недоліків такої ваги, що можливість навчання або включення в нормальні класи сильно ускладнена» (art. 28). У 1977 р були внесені зміни до «Закону про право дітей з особливими потребами на навчання в масових школах» (№ 517) з метою спрямування дій освіти на «просування повного формування особистості учнів» і в частині встановлення певних нормативів:

- максимальна кількість дітей в класі – 20;

- максимальна кількість дітей з особливостями розвитку в класі – 2;

- спеціальні заходи щодо підтримки дітей з особливими потребами «вмонтовані» в заняття в класі;

- класи, що займаються за спеціальними програмами, скасовуються;

- спеціальні педагоги об'єднуються в команди зі звичайними шкільними вчителями;

- обидві категорії педагогів взаємодіють з усіма учнями класу.

Офіційно співвідношення кількості спеціальних педагогів і учнів з особливими потребами 1: 4, але, насправді, вийшло приблизно 1: 2. Якщо в класі є сліпа або глуха дитина, то весь клас вчить абетку Брайля або мову жестів. Згідно з цим Законом, всі діти повинні без обмежень прийматися в загальні школи і їм повинні бути створені всі умови для отримання якісної освіти. Новий Закон №104 «Про право дітей з особливими потребами на навчання в масових школах», прийнятий у 1992 р, ставить на чільне місце не тільки соціалізацію, а й якісне навчання академічним дисциплінам. Наприклад, ст.13 гарантує «підтримку діяльності спеціальними педагогами», і встановлює, що такі викладачі «приймають додаткове навчання класів, в яких вони працюють, беруть участь в складанні програм освіти і навчання та аналізі і перевірці діяльності рад класу і коледжів, викладачів». У набір допомоги входять гарантії участі сім'ї в створенні індивідуальної програми для дитини. У 2003 році міністерство освіти зобов'язує всіх директорів взяти участь у тренінгу без відриву від роботи, щоб удосконалити втілення у життя національної

політики включення. Всім вчителям пропонується пройти курс підвищення кваліфікації, розрахований на 40 годин на рік.

Відзначається, що особливість італійського підходу полягає в тісній взаємодії шкіл з фахівцями організацій, що належать до сфери охорони здоров'я, які здійснюють діагностику та терапію. Серед цих фахівців лікарі, психологи, соціальні працівники, медсестри, логопеди, функціональні і фізичні терапевти. Діагностика, крім оцінки розвитку дитини, включає визначення емоційних ресурсів сім'ї, щоб на них можна було спертися. Такий підхід до діагностики, коли її мета - не виявлення дефекту, а отримання цілісної картини, зараз прийнято в багатьох країнах. Він отримав назву «екологічного».

В Італії, як і в США, велика увага приділяється взаємній підтримці школярів у формі спільної роботи над засвоєнням матеріалу. Однак, існують і проблеми з включенням дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітню школу. Одна з них - навчання цих дітей академічним дисциплінам в старших класах. При розробці індивідуальної навчальної програми враховуються особливості особистості, освітні потреби учня; особливості сім'ї; визначаються фахівці супроводу, з урахуванням конкретних потреб учня (дефектолог, логопед, психолог).

Учнів з інвалідністю, які відвідують школу, можна розділити на три основні групи:

а) учні, які займаються за звичайною програмою і отримують звичайні дипломи після закінчення навчання, проте потребують спеціальної підтримки для того, щоб пройти навчальну програму разом зі своїми однокласниками (наприклад, учні з повною або частковою втратою слуху або зору, або з порушеннями опорно- рухового апарату). У цьому випадку учням надається спеціальне обладнання та/або додаткова допомога, що допомагає їм у процесі навчання, на уроках і виконанні тестових завдань; з об'єктивних причин цим учням зазвичай відводиться більше часу на виконання різних завдань (Закон №104/1992).

б) учні, які займаються по декількох скоригованих і/або спрощених програмах. За підсумками випускного іспиту цим учням видається документ, який дещо відрізняється від дипломів, що видаються іншим учням, але еквівалентний їм.

в) учні з різними фізичними вадами та / або з психічними порушеннями, що не дозволяють їм займатися за звичайною програмою. Після закінчення навчання в школі вони отримують довідку про відвідування, в якій детально описується їх досвід роботи, вміння і навички.

Всім учням з особливими потребами надається гнучкий розклад занять з можливістю залишати класну кімнату і займатися на індивідуальній основі. Частка навчального часу учнів з інвалідністю, охопленого вчителями-асистентами та помічниками, пропорційна ступеню інвалідності. На жаль, практично неможливо охопити весь навчальний час учнів з особливими потребами: саме тому особливого значення набуває шефська робота [4].

Законодавство США про освіту осіб з інвалідністю «Individual with Disabilities Education Act» - IDEA (в редакції 2004 року), не використовуючи терміну «інклюзія», передбачає необхідне фінансування спеціальної освіти в

системі місцевих шкіл, використання індивідуальних навчальних планів і надання в міру необхідності учням з особливими освітніми потребами спеціальної додаткової допомоги в загальноосвітній школі. Разом з тим, батьки можуть вибрати спеціальну державну або приватну школу, навчання в якій більшою мірою оплачується за державний рахунок. Такі школи призначалися в основному дітям з важкими і множинними вадами розвитку і поведінковими порушеннями. Відповідно, батьки дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в місцевих загальноосвітніх школах, отримали можливість за допомогою основного і додаткового (спеціального) ваучера перевести дитину в приватну школу (не спеціальне), що забезпечує краще навчання і сервіс [4].

Таким чином, введення ваучерної системи, стимулювало просування інклюзивної освіти в приватних школах, які колись були недоступні для більшості дітей з відхиленнями розвитку з причин особливих стандартів прийому і тестових бар'єрів.

Сучасна політика США, що проводиться в області спеціальної освіти, полягає в пропозиції злиття масової і спеціальної освіти. Пропонується три основні підходи цього злиття: «основний напрямок», «ініціатива масової освіти», «включення». Ці підходи викликають жваву дискусію і суперечки в галузі спеціальної освіти. «Основний напрямок» припускає розміщення дітей з відхиленнями у розвитку в класи масових шкіл. Необхідність цього обумовлюється тим, що оскільки ці діти, врешті-решт, виявляються в суспільстві, то їх слід направляти в школу, щоб сприяти включенню в соціальну і навчальну діяльність. Для багатьох учнів, особливо з серйозними недоліками, розміщення в установи цього напрямку може перетворитися на серйозну невдачу. В даний час в США діє Акт про освіту осіб з порушеннями (1990р.), що гарантує безкоштовне, відповідне потребам дитини навчання в системі народної освіти. Батьки мають право вимагати від шкіл висновки про навчальні можливості дитини, в яких дається обґрунтування наявності або відсутності порушень в розвитку у дитини. На школу покладається обов'язок виявляти дітей з обмеженими можливостями. Закон дає право на отримання не тільки спеціальної освіти, але і отримання додаткових послуг (транспорт, логопедичні заняття, допомога психолога, аудіологічне обстеження та ін.). Згідно із законом, на кожну дитину складається письмовий висновок і індивідуальна освітня програма, пропонується обов'язкове навчання дітей з обмеженнями наскільки це можливо в масових школах, а також включення їх в середу з мінімальними обмеженнями [4].

Уряд Нідерландів, починаючи з 90-х рр. об'єднує масову і спеціальну освіту, реалізує державний Проект «Йдемо в школу разом». Його мета - забезпечити необхідну психолого-педагогічну допомогу дітям з відхиленнями у розвитку в умовах загальноосвітньої школи, стабілізувати кількість учнів спеціальних шкіл; перешкоджати зростанню шкіл для розумово відсталих і дітей із затримкою психічного розвитку.

У Великобританії в зв'язку з посиленням інтеграційних традицій вдосконалюється законодавство по відношенню до дітей і підлітків з різними порушеннями. У 1995 за ініціативою декількох організацій приймається «Акт про дискримінацію щодо порушень». Законом забороняються будь-які форми

дискримінації щодо «особливих» дітей і підлітків: при прийомі в загальноосвітні школи, у взаєминах, в процесі навчання, а також ставить за необхідність адміністраціям впроваджувати різні пристрої, що допомагають «особливим» дітям комфортно відчувати себе в школах. Це стосується як можливостей фізичного доступу (оснащення), так і реалізації процесу навчання. Крім того, адміністраціям заборонене виключення «особливих дітей» із загальноосвітніх шкіл.

У 2001 році приймається акт «Про особливі освітні потреби і порушення», який значно розширює контингент осіб, що інтегруються. Законодавство має на меті повне включення всіх категорій особливих дітей в загальноосвітній простір. Перш за все, це стосується дітей та підлітків, на яких раніше прийняте законодавство практично не поширюється. Це особи з раннім дитячим аутизмом, з порушеннями поведінки і емоційно-вольовими розладами; порушеннями мовлення, комунікативними порушеннями, а також дітей і підлітків з помірними труднощами в навчанні.

Крім того, законодавство пред'являє до загальноосвітніх шкіл підвищені вимоги – вводяться нові стандарти для вчителів, спрямовані на вдосконалення діяльності вчителя в поширенні практики «включення» всередині школи. Це стосується створення позитивної навчальної атмосфери; забезпечення дітей і підлітків з різними порушеннями необхідними знаннями та вміннями; поширення співробітницької діяльності зі спеціальними школами; встановлення довірчих взаємин з батьками.

Згідно зі статистичними даними, в даний час в спеціальних школах Великобританії навчається 1,1% від загального числа всіх аномальних по країні, це становить 94 000 осіб. При цьому близько 2000 школярів відвідує спеціальні школи на «двоїстій» основі, тобто проводять частину часу в звичайній, а частину – в спеціальній школі.

Разом з тим, політика інклюзивного навчання, що проводиться послідовно, стикається з певними труднощами і проблемами. Перш за все, це пов'язано з небажанням представників адміністрації шкіл інтегрувати в загальноосвітні школи дітей і підлітків з порушенням інтелекту, емоційними проблемами, проблемами в поведінці.

І хоча інклюзивна освіта законодавчо закріплена і розвивається, однак спеціальні окремі школи продовжують функціонувати і розглядаються як частина освітнього простору для тих дітей, чії батьки вибрали для них такий шлях навчання. Ситуація різко змінюється від однієї місцевості до іншої. Так, в окрузі Ньюхем Лондона, закриті буквально всі спеціальні школи, в Англії і Уельсі лише 1,2% всіх дітей шкільного віку відвідують спеціальні школи, але різниця між територіями коливається між 0,32 і 2,6%. Рішення про закриття спеціальної школи і переведення дітей в загальноосвітню школу приймається управлінням освіти округу (LEA), і цей процес закриття спеціальних шкіл найбільш болісно реагує на загальний процес лібералізації освіти [1, с.110].

Швеція вважається однією з країн, в яких просування ідеї інтеграції проходить успішно. Тут процеси інтеграції у величезній мірі стали відображенням політичних процесів. Б. Персон зазначає, що початок курсу на інтеграцію відноситься до 1969 року, коли в Швеції з'явився відповідний

урядовий документ. У 1986 році в країні прийшов до влади соціал-демократичний уряд, і в 1989 році був прийнятий новий закон про повну загальну середню освіту, а з 1990 р. – переглянута програма навчання спеціальних педагогів. У 1995 р. побачив світ новий освітній стандарт, який по-іншому визначає роль вчителів, вихователів та директорів. Стандарт задає лише обов'язковий рівень знань, який повинен бути досягнутий до закінчення 5 і 9 класів. Міністерство освіти розраховує, що вчителі зможуть самі визначити методи викладання, які дозволять досягти поставлених цілей навчання. Загальну відповідальність за організацію навчального процесу несе директор школи. В рамках виконання цієї спільної справи директор також несе особливу відповідальність за реалізацію спеціальних педагогічних і соціальних заходів, спрямованих на надання необхідної допомоги і підтримки тим учням, які її потребують. Історично, діяльність вчителів в Швеції, суворо регламентувалася інструкціями і вказівками зверху. З появою ж нового стандарту, педагоги стають більш незалежними у своїй діяльності, але до них одночасно пред'являються і більш високі вимоги в плані очікуваних результатів їх роботи.

На подальший розвиток процесу інтеграції, великий вплив справив економічний фактор. Шведські вчителі були традиційно в привілейованому становищі. У 1990 році видатки на освіту становили 7,7% ВВП. Тільки в Норвегії на освіту виділялося більше коштів. Однак, нещодавно ситуація почала змінюватися. За останні кілька років державні асигнування на потреби освіти значно скоротилися в зв'язку з відмовою від «шведської моделі соціалізму» і посилюється впливом ринкової ідеології в соціальній сфері. Відповідно наповнюваність класів зростає, а програми спеціального навчання фінансуються все гірше. У міру того, як збільшується кількість дітей в класі, зростає і сегрегація, хоча цей факт може виглядати парадоксальним. У великих класах вчителям важче приділити кожному учневі достатньо уваги, тому вони зазвичай вирішують проблему шляхом створення більш-менш однорідних груп. Це робиться неофіційно, оскільки суперечить принципам офіційної освітньої політики. Поділ на групи оголошується тимчасовим заходом, але фактично всі розуміють, що один раз вступивши на цей шлях, дуже важко потім від нього відмовитися. Спостерігається також тенденція кооперації кількох шкіл, щоб хоча б в одній були умови для задоволення особливих потреб учнів.

В Україні диференційована система спеціальної освіти почала створюватися в середині XIX століття. Сьогодні надання допомоги дітям з відхиленнями у розвитку знаходиться під контролем держави. В країні прийняті законодавчі та правові акти, що регулюють надання допомоги всім особам з обмеженими можливостями.

Інклюзивна освіта – це не просто прихід дитини з особливими освітніми потребами до звичайної школи. Йдеться про створення в спільному просторі особливого підходу до навчання такої дитини, який передбачає додаткові елементи навчального процесу – індивідуальний план розвитку такої дитини, спеціально облаштоване місце і належні умови для неї. Крім того – це політика держави, спрямована на повне включення всіх дітей у загальноосвітній процес, незважаючи на відмінності за ознакою здоров'я, економічним становищем,

соціальним статусом, етнічним походженням, мовою, релігією, статтю та індивідуальними здібностями [3, с. 92].

У 2001-2007 рр. МОН експериментально впроваджував проект «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах». Саме тоді почався дієвий пошук відповіді на питання, як інтегрувати дітей з особливими потребами до загального освітнього процесу [2].

Другим етапом експерименту був українсько-канадський проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», який тривав з 2008-го по 2012 роки. Задля підтримки інклюзивної освіти в Україні була створена «Мережа на підтримку інклюзії. Школа – для всіх». Мережа об'єднала громадські організації, батьківські групи, навчальні заклади та інші інституції, що зацікавлені в просуванні інклюзивної політики та інклюзивного навчання в Україні на всіх рівнях суспільства.

Важливим здобутком став «Індекс інклюзії» – добірка практичних матеріалів на допомогу в плануванні дій зі створення та розвитку в навчальних закладах інклюзивного навчального середовища для всіх учасників навчального процесу. Сьогодні «Індекс інклюзії» перекладений на 32 мови та використовується в багатьох країнах світу.

У грудні 2015 року Україна ратифікувала основні міжнародні документи у сфері забезпечення прав дітей згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я. Передусім йдеться про статтю 24 Конвенції ООН про права людей з інвалідністю, в якій визначено обов'язок держави щодо реалізації інклюзивної моделі освіти, тобто створення такого предметно-просторового спеціального середовища, яке б дало змогу всім дітям бути однаково рівними учасниками навчального процесу в єдиному освітньому просторі відповідно до їхніх особливостей, потреб та можливостей.

5 липня 2017 року президент України дав зелене світло такому навчанню в нашій державі, підписавши ухвалений 23 травня цього ж року закон «Про внесення змін до Закону України "Про освіту" щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг». Відтепер українські діти з особливими освітніми потребами мають повне право здобувати освіту в усіх навчальних закладах, зокрема й безоплатно в державних та комунальних, незалежно від «встановлення інвалідності». Також для цих дітей передбачено можливість запровадження дистанційної та індивідуальної форм навчання, отримання психолого-педагогічної та корекційно-розвиткової допомоги, створення інклюзивних та спеціальних груп (класів) у загальноосвітніх навчальних закладах та «прилаштування» загальноосвітніх шкіл і класів під їхні потреби – тобто здійснення відповідних архітектурних перепланувань, наймання додаткових працівників (корекційних педагогів, тьюторів, психологів), адаптація навчальних планів і програм, методів та форми навчання, використання ресурсів спеціальної освіти, партнерство з громадою тощо.

На 2017 рік український уряд вперше виділив субвенцію (цільова дотація з Державного бюджету) на інклюзивну освіту у розмірі 209,4 мільйонів

гривень, а в Держбюджеті на 2018-й закладено вже понад 500 мільйонів гривень такої субвенції. При цьому Кабмін змінив первісний розподіл коштів субвенції на проведення занять і придбання корекційних засобів (з 80% та 20% відповідно на 65/35) та схвалив їхню закупівлю для спільного користування, якщо у навчальному закладі є одночасно кілька дітей з однаковими хворобами [2].

Висновки і пропозиції. Дослідження історичних етапів становлення та розвитку інклюзивної освіти у різних країнах світу дає можливість отримати необхідну інформацію щодо досягнень і проблем у цьому напрямку та, відповідно, шляхів їх вирішення. Запозичення зарубіжного досвіду та напрацювання ідей сучасних вітчизняних вчених дало можливість швидкими темпами впровадити інклюзивну освіту і в Україні. Маємо сподівання на те, що Міністерство освіти і науки України і надалі працюватиме у напрямку удосконалення інклюзивної освіти в нашій країні.

Список літератури

1. Журавльова Л. С. Аналіз зарубіжного досвіду з проблеми організації та змісту інклюзивної освіти. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Зб. наукових праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. № 26. С.109-110.

2. Інклюзивне навчання : Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya3> (дата звернення: 08.09.2019).

3. Коркушко О. Н. Організаційно-педагогічне забезпечення інклюзивної освіти як складова соціально-економічного розвитку держави // Вектор Поділля : наук. журн. / [Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол.ред.), О. Н. Коркушко (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін.]. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2018. Вип. 1. С. 90–98.

4. Національна асамблея людей з інвалідністю України : Інклюзивна освіта в США. URL: <https://naiu.org.ua/inklyuzivna-osvita-v-ssha/> (дата звернення: 07.09.2019).

References

1. Zhuravl'ova L. S. Analiz zarubizhnoho dosvidu z problemy orhanizatsiyi ta zmistu inklyuzyvnoyi osvity / Naukovyy chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova. Seriya 19. Korektsiyna pedahohika ta spetsial'na psykhohihiya. Zb. naukovykh prats'. Kyiv : NPU imeni M.P.Drahomanova, 2014. № 26. S.109-110.

2. Inklyuzyvne navchannya : Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya3> (data zvernennya: 08.09.2019).

3. Korkushko O. N. Orhanizatsiyno-pedahohichne zabezpechennya inklyuzyvnoyi osvity yak skladova sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku derzhavy // Vektor Podillya : nauk. zhurn. / [Podil's'ky spetsial'nyy navchal'no-reabilitatsiynyy sotsial'no-ekonomichnyy koledzh; redkol.: M. M. Tripak (hol.red.), O. N. Korkushko (zast. hol. red.), A. Zielińska ta in.]. Kam"yanets'Podil's'kyu : Vydavnycho-

polihrafichnyy tsentr Ternopil'skoho natsional'noho ekonomichnoho universytetu "Ekonomichna dumka", 2018. Vyp. 1. S. 90–98.

4. Natsional'na asambleya lyudey z invalidnistyu Ukrayiny : Inklyuzyvna osvita v SShA. URL: <https://naiu.org.ua/inklyuzivna-osvita-v-ssha/> (data zvernennya: 07.09.2019).

Стаття надійшла до редакції 09.09.2019 р.

УДК 130.123.4:316.325.7

Володимир Степанович ДУДЧЕНКО

*кандидат філософських наук, доцент, викладач кафедри соціальної роботи та психології Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу, м. Кам'янець-Подільський, Україна
vds 190565@gmail.com*

Олена Григорівна ДУЖЕВА

викладач першої категорії, викладач кафедри соціальної роботи та психології Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ІНКЛЮЗІЯ ТА ДУХОВНІ ІМПЕРАТИВИ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ

Дудченко В.С., Дужева О.Г. Інклюзія та духовні імперативи формування суспільства знань. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 157-166. – ISSN 2617-1112

Анотація. Предметом дослідження є процес формування суспільства знань, з урахуванням інклюзії, в річищі становлення нової соціокультурної

реальності. Враховуючи революційні процеси постіндустріального, інформаційного, комунікативного, мережованого, інклюзивного суспільства.

За мету поставлено дослідження дискурсу суспільства знань, з урахуванням інклюзії, під якою розуміється процес включення всіх громадян в суспільно-політичний процес. І в першу чергу тих, які мають проблеми у розумовому чи фізичному розвитку. Це передбачає осмислення і застосування методів, які допоможуть кожній людині з особливими потребами рівноправно брати участь суспільному житті.

Результати. У процесі наукової розвідки застосовано загальнонаукові методи (історизму, діалектики, індукції, дедукції, емпіризму, раціоналізму, прагматизму), а також методологію (синергетики, структурно-лінгвістичного аналізу, біхевіоризму, компаративістики, контент аналізу, емоційного інтелекту). Аналізується утворення духовно-етичних імперативів, роль міфології, науки (філософії), релігії в техногенному розвитку темпоральної цивілізації, критерії функціонування сучасного інформаційного суспільства. Науково-теоретичні висновки та положення поглиблюють уявлення сучасної філософії про сенс життєпорядкування на засадах моральності знань. Запропонована соціокультурна концепція ненасильницького функціонування соціуму може бути використана для розуміння і вирішення актуальних проблем українського політичного життя, конфліктних ситуацій у міждержавних стосунках, конфронтаційності людини та суспільства. Вона сприятиме становленню гармонійного внутрішнього світу особистості та можливості її самореалізації у агресивному світі.

Отримані результати можуть слугувати як методологічні засади історико-філософських досліджень. Стаття створює передумови для перебудови освітніх курсів з соціогуманітарних дисциплін з метою усунення контраверсійності у викладенні матеріалу та наявних соціокультурних та ідеологічних стереотипів. Узагальнені теоретичні висновки можуть бути використані для підготовки нормативних курсів та спецкурсів, при написанні навчально-методичних програм із соціальної філософії та філософії історії, філософії освіти, культурології, соціології, етики та соціальної педагогіки.

***Ключові слова:** суспільство знань; духовні імперативи; інформаційне суспільство; моральність; гуманізація; морально-духовні цінності, інклюзія.*

Volodymyr Stepanovich DUDCHENKO

Candidate of Philosophy, Associate Professor, Lecturer at the Department of Social Work and Psychology of Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College, Kamianets-Podilskyi, Ukraine
vds 190565@gmail.com

Elena Grigoryevna DUZHEVA

Lecturer of the first category, Lecturer of the Department of Social Work and Psychology of Podilsky Special Educational and Rehabilitation Social and Economic College, Kamianets-Podilskyi, Ukraine

INCLUSION AND SPIRITUAL IMPERATIVES FOR THE FORMATION OF THE SOCIETY OF KNOWLEDGE

Abstract

Introduction. The subject of research is the process of formation of a knowledge society in the process of formation of a new socio-cultural reality, the revolutionary processes of becoming a post-industrial, information, communicative, networked globalized society.

The **aim** is to study the discourse of the knowledge society, taking into account inclusion, which is understood as the process of inclusion of all citizens in the socio-political process. And first of all, those who have problems in mental or physical development. This involves understanding and applying methods that will help every person with special needs participate equally in public life.

Results. In the process of scientific reconnaissance, common scientific methods (historicism, dialectic, induction, deduction, empiricism, rationalism, pragmatism), as well as methodology (synergetics, structural-linguistic analysis, behaviorism, comparativism, content analysis, emotional content, etc.) have been applied. The formation of spiritual and ethical imperatives, the role of mythology, science (philosophy), religion in the technogenic development of temporal civilization, the criteria of functioning of modern information society are analyzed. Scientific and theoretical conclusions and provisions deepen the concept of modern philosophy about the meaning of life order on the basis of the morality of knowledge.

The proposed socio cultural concept of nonviolent functioning of the society can be used to understand and solve urgent problems of Ukrainian political life, conflict situations in interstate relations, confrontation of man and society. It will contribute to the development of a harmonious inner world of the individual and the possibility of its self-realization in an aggressive world. The results obtained can serve as a methodological basis for historical and philosophical research. The article creates the prerequisites for the restructuring of educational courses in the social sciences and humanities in order to eliminate the controversy in teaching material and existing socio-cultural and ideological stereotypes. Generalized theoretical conclusions can be used to prepare normative courses and special courses, when writing educational and methodological programs in social philosophy and philosophy of history, philosophy of education, cultural studies, sociology, ethics and social pedagogy.

Keywords: *knowledge society, spiritual imperatives, information society, morality, humanization, moral and spiritual values, inclusion.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Провідним орієнтиром в новому суспільстві знань постають гуманізація та інтелектуалізація соціальних відносин, а першочергового значення набувають знання та інформація в річищі духовних імперативів існування сучасної світової спільноти. Актуальність проблеми обумовлюється перетворенням духовних цінностей на один з вирішальних

соціокультурних чинників формування інклюзії, як процес реального залучення осіб з особливими потребами в активне суспільне життя..

Суспільство знань (Knowledge society, К-суспільство) докорінно змінює сучасний світ. Промислове виробництво і поширення знань обіцяють за короткий відрізок часу змінити його. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, як потужних інструментів для роботи з інформацією і знаннями, суттєво прискорює ці тектонічні зрушення. Саме тому на ранніх стадіях становлення суспільства знань надзвичайно важливим стає формування правильного бачення місця і ролі України в інформаційному суспільстві, заснованому на знаннях та ефективній політиці досягнення намічених цілей у найближчій та довгостроковій стратегічній перспективі.

Аналіз останніх досліджень, з яких започатковано розв'язання означеної проблеми. Формуванню методології дослідження суспільства знань, як детермінанти розвитку постсучасного суспільства, присвятили свої дослідження П. Дракер, А. Мінк, Кастельс, Е. Тоффлер, Ф. Уебстер, Т. де Шарден, А. Швейцер, М. Шелер та інші.

Базою суспільства знань визначаються теоретичні (наукові, інтелектуальні) знання, інновації та інформаційні технології. В роботах Р. Абдеєва, Д. Белла, З. Бжезинського, І. Валлерстайна, В. Виноградова, У. Дайзарда, Ю. Денисова, Ж. Еллюля, В. Іноземцева, Г. Кана, Г. Кіссінджера, В. Когана, Р. Коена, Т. Куна, Ж.-Ф. Ліотара, М. Макклюєна, Й. Масуди, М. Понятовського, Р. Рорті, Т. Стоуньєра, А. Тоффлера, П. Штомпки, К. Ясперса проаналізовані проблеми концептуальних засад глобальних екзистенціальних зрушень.

Питому аналітико-дослідницьку роботу в напрямку висвітлення різноманітних аспектів становлення суспільства знань, культурно-цивілізаційних засад функціонування освіти, в річищі духовних імперативів, здійснено вітчизняними науковцями. Актуальні проблеми становлення сучасної філософсько-освітньої парадигми проаналізовані в роботах В. Андрущенка, В. Астахової, В. Вікторова, Л. Горбунової, Д. Дзвінчука, А. Джуринського, В. Жадька, М. Згуровського, І. Зязюна, В. Кременя, В. Кудіна, В. Кушерця, В. Лугового, М. Лукашевича, В. Лутая, М. Михальченка, О. Навроцького, С. Ніколаєнка, В. Огаренка та інших українських мисленників.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття, актуальність проблеми. Попередні наукові концепції не спромоглися комплексно пояснити сучасні духовні і соціогуманітарні процеси. У цих реаліях постає потреба нових принципів соціогуманітарного знання, нового підходу до феномена суспільства знань, створення нових наукових та освітніх програм і моделей.

Сучасний науковий дискурс припускає, що отримане знання повинно бути «людинорозмірним», тобто співвідноситися з фундаментальними положеннями щодо людини та її буття, соціокультурної ідентичності, духовної сутності.

Мета та завдання статті. Ми поставили за мету дослідити розвиток та формування новопосталого дискурсу суспільства знань, його евристичні

можливості в перспективі коеволюції інклюзивного навчання та інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження із зазначенням методів та повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасному політико-правовому дискурсі вважається, що кожне суспільство керується власними орієнтирами у царині знань. Тому потрібно намагатися забезпечити поєднання знань, якими вже володіють ті або інші суспільства, з новими формами придбання і поширення знань, які використовуються у рамках новітньої моделі економіки знань.

Поняття інформаційного суспільства базується на технологічних досягненнях. Категорія «суспільства знань» має на увазі ширші соціальні, етичні і духовні параметри. Побудова будь-якого суспільства завжди включає різні форми знання і культури, у тому числі і ті, на які робить потужний вплив сучасний науково-технічний процес [1, с. 3].

Г. Калінічева вважає, що на початку третього тисячоліття стратегічними визначаються такі цілі: багатогранний розвиток освіти, посилення її впливу на економічне зростання і рівень життя населення, сприяння прискореному розвитку НТР, і фундаментальних наук, забезпечення соціальної функції держави через оптимізацію соціальних програм. Вища освіта виступає гарантом індивідуального та суспільного розвитку, що створює інтелектуальний, духовний та виробничий потенціали суспільства. Характерною ознакою українського сьогодення є поступова втрата освітнього потенціалу й деінтелектуалізація праці, еміграції кращих спеціалістів, руйнації наукових шкіл, зниженні рівня освіченості населення, трудової та навчальної мотивації. Зазначає: «...в сучасній Україні володарює культ посередності, панують поверхові життєві орієнтації, низька моральна культура, девальвуються вироблені століттями духовні цінності... В нашій країні, як не сумно це констатувати, діє система усередненого вибору, і духовно вище тут найчастіше гине або деградує» [2, с. 4].

М. Згуровський констатує, що технологічна революція і формування інформаційного суспільства та його наступної фази – суспільства знань – починають кардинально змінювати не лише світову і національні економіки, а й життя людей та спосіб влаштування сучасного світу. Для «вироблення нової економічної та суспільної парадигми готуються світові саміти з проблем інформаційного суспільства та суспільства знань» [3, с. 2].

На думку Д. Єфременко сучасні дискусії про знання і соціальні трансформації виразно демонструють доцільність і зростаючу актуальність питання про філософський і соціологічний статус концепції суспільства знань. У цьому випадку постає хронологізація – менш півстоліття і вишиковується деякий концептуальний шерег, не дуже довгий, але й доволі змістовний. На цьому тлі концепт «знання» дозволяє розповсюдити уявлення про суспільство знання і на платонівську модель ідеальної держави, і на «Нову Атлантиду» Ф. Бекона, і на проекти перетворення суспільства А. Сен-Симона, і на ідеї ноосфери і т. д., концепція суспільства знань має досить коротку історію, але дуже тривалу протоісторію [4].

Концепт «суспільство знань» порівняно молодий і його можна вважати логічним наслідком уявлень попередніх науковців про найімовірніший шлях соціально-економічного розвитку людства. Якщо дослідити джерела, то виявиться, що він зустрічається набагато рідше, ніж термін «інформаційне суспільство». Зокрема, в британському «Соціологічному словнику» 2004 року видання немає поняття «суспільство знань» [1], лише докладно пояснюються терміни «постіндустріальне суспільство», який ще у 1962 році запропонував американський соціолог Д. Белл, та «інформаційне суспільство».

Ідея такої концептуалізації виникла паралельно у різних науковців. У 1996 році М. Кастельс вдало виокремив групу провідних ознак «інформаційної економіки»:

1. Інформація є основним ресурсом («сировиною») економіки.
2. Інформаційна технологія впливає на суспільство й людину.
3. Інформаційна технологія забезпечує такий рівень обробки інформації, за якого логіка мереж може застосовуватися до економічних процесів і організацій.
4. Інформаційна технологія й логіка мереж дають можливість домогтися надзвичайної гнучкості, у результаті чого процеси, організації й інститути можуть легко змінюватися за постійного виникнення нових форм.
5. Індивідуальні технології зливаються в одну інтегровану систему [5, с. 173-174].

П. Дракер зосереджується на методології дослідження суспільства знань. Він зазначає, що наукова дисципліна переводить «ремесло» в розряд методології – такі, наприклад, виробничі технології, наукова методологія, кількісний метод або диференціальний діагноз (у медицині). Ми поділяємо роздуми автора, що в першу чергу, постають онтологічні питання: «про духовні цінності, про загальне бачення майбутніх перспектив, про духовні імперативи і переконання, – про усе те, що забезпечує цілісність суспільства знань як єдиної системи і робить наше життя значущим і осмисленим» [6, с. 7]. Він вважав, що перетворення наукових знань на головне джерело нових технологій почало відбуватися порівняно недавно. Ще в XVIII ст. ніхто не здогадувався про застосування науки для розробки знарядь виробництва, технологій і технологічних перетворень, тобто про використання наукових знань як продуктивної сили. Ця ідея почала визрівати на початку XIX ст. Саме в цей час починаються промислові революції, як процес глобального перетворення суспільства, наукові знання починають виступати в ролі організації людини, що активно впливає на суспільнополітичне життя [7].

На думку Д. Дзвінчука є всі підстави вважати, що у працях П. Дракера лише проголошено перспективу руху людства до суспільства знань, . Відкидаючи позитивний цивілізаційний потенціал технологій він: «...змушений був сподіватися на морально-духовні зміни, екологічну освіту й виховання, формування у нових генерацій дуже потужних самообмежень, фантастичної толерантності» [8, с. 3].

Ю. Хабермас повертає роздуми в духовно-етичну площину. Підкреслює: «...чи зміниться сприйняття людини вирощеної в пробірці іншими особами, чи має право хтось змінювати наш геном, без нашої згоди на це, або навіть більше

являється особа що змінює геном досвідченою в тому, що вона робить? Чи являється вона «богом»? – в тому сенсі, що здатна створити людину за своїм бажанням»[9, с. 86].

Е. Агаці дискутує відносно етичної оцінки розвитку наукових технологій. Ця оцінка торкається не наукових і технічних знань (оцінка яких залишається цілком в компетенції різних наук і технологій), а дій і практичних результатів. Ця позиція знаходить своє вираження в ціннісних судженнях (в основному етичного, політичного, економічного, соціального, духовного характеру), в яких робиться спроба показати, яким має бути той або інший аспект або продукт науково-технічного прогресу, щоб бути співрозмірним з реалізацією духовних-етичних цінностей [10].

Важко не погодитись із думкою В. Поруса в тому, що з розвитком технологічної цивілізації, формування інформаційного суспільства духовність виштовхується на периферію буття або зовсім знецінюється. Криза сучасної цивілізації позначена антропологічною катастрофою, усвідомлення цієї обставини повинна змусити людство повернутись до рятівних духовних цінностей. Це можна робити через зміну перетворюючих установок на екологічні, коеволюційні цінності (М. Мойсеєв), через діалогічний підхід до між особових зв'язків (Бахтін), через мультикультуралізм і гуманізм. Він пише: «ця сукупність орієнтирів – на іншого, на діалог – виступає як система надіндивідуальних цінностей, яким підкоряються всі утилітарні цінності. Це повинно призвести до зміни оцінок і науки, і мистецтва, і моралі» [11, с. 9].

У формуванні духовних імперативів суспільства знань важливу роль відіграє розум людини. Виховуючи молоду людину, потрібно завжди пам'ятати, що розум може бути як злим, так і добрим, агресивним і милосердним.

В. Андрущенко пише, про нове філософське бачення сучасного світу – це, «... факт домінування у буттєвості відкритого раціоналізму, вибудованого на принципах глобального еволюціоналізму, єднання наук про природу й наук про духовність, тобто синтезування різних способів духовно-практичного осягнення світу»[12, с. 16].

Л. Горбунова, аналізуючи духовні орієнтири суспільства розмірковує про: «...активного суб'єкта епохи модерну, що агресивно завойовує світ. Буття перетворюється в діяльність креативного комунікативного конструювання нових активних нелінійних середовищ, складних реальностей, що перетинаються й взаємно відтворюються: речових, інформаційних, чуттєво-емоційних, знаково-символічних, інтелектуальних і духовних» [13, с. 42].

В. Жадько підкреслює, що ключовою проблемою сучасного соціуму є виховання моральності, відповідальності, передовсім, у молоді, і це завдання покладено на творчість як основу духовного реформування суспільства. «Поступ у розробці цієї проблеми полягає в дослідженні джерел духовності на матеріалі творчого засвоєння студентами ряду провідних наук (філософських та гуманітарних» [14, с. 278].

Суттєво, що глибинний соціально-економічний потенціал та імператив духовності, на тлі глобального характеру сучасної освіти, детермінують необхідність пошуку ефективних результатів та ефективної модернізації

системи освіти, в річищі формування суспільства знань. Обґрунтоване й виважене впровадження інноваційних підходів в процесі реформування системи вищої освіти має слугувати становленню сучасної національної еліти, здатної забезпечити демократизацію суспільства та формування базового потенціалу економіки, науки, політики.

У цьому контексті слушно звернути увагу на інклюзивне навчання, як комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, з урахуванням індивідуальних особливостей.

Інклюзивне навчання означає, що всі учні можуть навчатися в школах за місцем проживання, в загальноосвітніх класах, в яких в разі необхідності дітям буде надаватися підтримка, щоб всі учні без виключення навчалися і проводили час разом і формували толерантне ставлення до товаришів.

Висновки і пропозиції. Розвиток будь-якого суспільства повинен враховувати духовні імперативи. Неодноразово Ф. Фукуяма застерігав, що духовна загроза людині виникає в першу чергу не від потенційно смертоносних машин, технологічних апаратів, нових знань. Справжня загроза спрямована проти духовної суті людини. Правило оформлення (Gestell) загрожує людині тим, що вона не зможе відчувати заклик первинної духовної істини буття.

Людство повинно усвідомити, як ідея того, що значущі духовні імперативи повинні знайти загальне визнання, проясняється за допомогою характерних визначень, згідно з якими в кожній особі, до якої ми відносимося як до мети для самої себе, нам слід шанувати її глибинне «людське». Перефразовуючи категоричний імператив Канта можна стверджувати, що ти поступай так, щоб людство, що знаходиться як в твоїй особі, так і в особі всякої іншої людини, ти використовував завжди тільки як мету духовного розвитку, але ніколи – просто як засіб наукового підкорення світу.

У даному річищі важливу роль відіграє інклюзивна освіта, вона дозволяє:

- Формувати індивідуальні особливості і таланти учня.
- Залучати всіх дітей в загальноосвітню шкільну систему і соціум.
- Працювати над розвитком особистості беручи участь в житті класу і школи.
- Долучати батьків до процесу навчання і виховання школярів.
- Створювати культурні умови поваги до школи, маючи можливість навчатися і поважати різні здібності інших учнів.
- Налагоджувати дружні стосунки з іншими дітьми і педагогами.
- Гідно впливати на школу, шкільну громаду та поважати іншого, як самого себе.

Список літератури

1. К обществам знания. Всемирный доклад ЮНЕСКО. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001418/141843r.pdf> (дата звернення: 02.09.2019).

2. Калінічева Г.І. Модернізація системи вищої освіти України в контексті національних пріоритетів XXI століття. URL:

http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N154/N154p023-030.pdf (дата звернення: 10.09.2019).

3. Згуровський М. Суспільство знань та інформації – тенденції, виклики, перспективи. URL: http://dt.ua/ECONOMICS/suspilstvo_znan_ta_informatsiyi_tendentsiyi_vikliki_perspektivi-32040.html (дата звернення: 08.09.2012).

4. Ефременко Д.В. Концепция общества знания как теория социальных трансформаций: достижения и проблемы. *Вопросы философии*. М., 2010. № 1. С. 49-62.

5. Аберкромби Н. Социологический словарь. М. : ЗАО «Изд-во «Экономика», 2004. 620 с.

6. Дракер П. От капитализма к обществу знания. URL: <http://ifuture.narod.ru/001/drucker001.htm> (дата звернення: 05.09.2019).

7. Юдин Б.Г. Наука в обществе знаний. *Вопросы философии*. М., 2010. №8. С. 45-58.

8. Дзвінчук Д. Суспільство знань – чергова мрія чи реальність майбутнього?. К. : «Віче», 2008. №8.

9. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. На пути к либеральной евгенике?. М. : Весь Мир, 2002. 144 с.

10. Агацци Э. Идея общества, основанного на знаниях. *Вопросы философии*. М., 2012. №10. С. 3-20.

11. Знания в современной культуре : материалы круглого стола. *Вопросы философии*. М., 2012. №9. С. 3-46.

12. Андрущенко В.П. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів. *Філософія освіти*. К., 2005. №1. С. 5-18.

13. Гобунова Л. Складне мислення як відповідь на виклик епохи. *Філософія освіти*. К., 2007. №1(6). С. 40-55.

14. Жадько В. Творчість як чинник формування духовності. *Філософія освіти*. К., 2006. №3(5). С. 274-281.

15. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции. М.: ООО «Издательство АСТ»: ОАО «ЛЮКС», 2004. 349 с.

References

1. К обшhestvam znaniya. Vsemirnyj doklad JuNESKO. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001418/141843r.pdf> (data zvernennja: 02.09.2019).

2. Kalinicheva G.I. Modernizacija systemy vyshhoj osvity Ukrainy v konteksti nacional'nyh priorytetiv XXI stolittja. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N154/N154p023-030.pdf (data zvernennja: 10.09.2019).

3. Zgurovs'kyj M. Suspil'stvo znan' ta informacii' – tendencii', vyklyky, perspektyvy. URL: http://dt.ua/ECONOMICS/suspilstvo_znan_ta_informatsiyi_tendentsiyi_vikliki_perspektivi-32040.html (data zvernennja: 08.09.2012).

4. Efremenko D.V. Konceptcija obshhestva znaniya kak teoriya social'nyh transformacij: dostizheniya i problemy. Voprosy filosofii. M., 2010. № 1. S. 49-62.
5. Aberkrombi N. Sociologicheskij slovar'. M. : ZAO «Izd-vo «Jekonomika», 2004. 620 s.
6. Draker P. Ot kapitalizma k obshhestvu znaniya. URL: <http://ifuture.narod.ru/001/drucker001.htm> (data zvernennja: 05.09.2019).
7. Judin B.G. Nauka v obshhestve znaniy. Voprosy filosofii. M., 2010. №8. S. 45-58.
8. Dzvinchuk D. Suspil'stvo znan' – chergova mrija chy real'nist' majbutn'ogo?. K. : «Viche», 2008. №8.
9. Habermas Ju. Budushhee chelovecheskoj prirody. Na puti k liberal'noj evgenike?. M. : Ves' Mir, 2002. 144 s.
10. Agacci Je. Ideja obshhestva, osnovannogo na znanijah. Voprosy filosofii. M., 2012. №10. S. 3-20.
11. Znaniya v sovremennoj kul'ture : materialy kruglogo stola. Voprosy filosofii. M., 2012. №9. S. 3-46.
12. Andrushhenko V.P. Filosofija osvity XXI stolittja: poshuk priorytetiv. Filosofija osvity. K., 2005. №1. S. 5-18.
13. Gobunova L. Skladne myslennja jak vidpovid' na vyklyk epohy. Filosofija osvity. K., 2007. №1(6). S. 40-55.
14. Zhad'ko V. Tvorchist' jak chynnyk formuvannja duhovnosti. Filosofija osvity. K., 2006. №3(5). S. 274-281.
15. Fukujama F. Nashe postchelovecheskoe budushhee: Posledstvija biotehnologicheskoy revoljucii. M. : OOO «Izdatel'stvo ACT»: OAO «LJuKS», 2004. 349 s.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2019

УДК 74.265.1

Максим Павлович КИСЕЛЮК

кандидат технічних наук,
викладач кафедри інформаційної діяльності,
документознавства і фундаментальних дисциплін,
Подільського спеціального навчально-реабілітаційного
соціально-економічного коледжу
E-mail: maximusmk@ukr.net

Таїса Василівна БОРОВИСЮК

викладач кафедри інформаційної діяльності,
документознавства і фундаментальних дисциплін,
Подільського спеціального навчально-реабілітаційного
соціально-економічного коледжу

Олег Леонідович СКЛАДАНІВСЬКИЙ

викладач кафедри інформаційної діяльності,
документознавства і фундаментальних дисциплін,
Подільського спеціального навчально-реабілітаційного
соціально-економічного коледжу

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ЗНАНЬ З НАНОТЕХНОЛОГІЙ З ДОСВІДУ ВИКЛАДАННЯ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Киселюк М.П., Боровисюк Т.В., Складанівський О.Л. Методика формування базових знань з нанотехнологій. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С.167-174. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Розвиток світового ринку інноваційних матеріалів, на якому значну нішу займають наноматеріали, вимагає перебудови існуючої системи

шкільної освіти. Процес перебудови української школи уже розпочато (ключова реформа Міністерства освіти і науки України – Нова українська школа). Нанотехнології стануть основою нового технологічного устрою, що потребує нагального внесення змін в освітній процес, як то введення нових предметів чи переорієнтування вже існуючих.

Перспектива створення нових робочих місць в галузі високих технологій, які в повній мірі відповідають умовам праці людей з інвалідністю, диктує потребу пошуку особистісно орієнтованих та студентоцентризованих технологій навчання та викладання.

Мета. Виходячи з досвіду реформ освіти в США, Німеччини та інших технологічно розвинутих держав, вітчизняною освітою запропоновано введення загальних змістових ліній нанофізика і нанотехнології в освітній галузі «Природознавство». Для виконання цієї концепції необхідний пошук комплексного рішення, яке ґрунтується на реалізації міжпредметних зв'язків дисциплін природничого циклу. Дати учням, студентам знання про методи, етапи та технологічне обладнання в галузі розробки та виробництва наноматеріалів для розгляду перспективами продовження навчання або ж працевлаштування в даній галузі, стимулювання потреби отримання освіти відповідного рівня.

Результати. Все більш чітко проявляє себе закономірність об'єднання предметів фізика, хімія, біологія, екологія та, в меншій мірі, математика в єдиний інтегрований курс. Ключовим об'єктом вивчення якого стануть наноматеріали та нанотехнології. Саме вони визначають пріоритетні напрями розвитку науково-технічного прогресу.

Високий рівень розвитку суспільства та економіки, пріоритетів та можливостей, якими керується держава, дасть можливість зайняти своє місце на ринку праці особам з інвалідністю. Українська інклюзивна освіта (тут йде мова як про заклади вищої освіти, так і заклади загальної середньої освіти) має максимально експериментувати в галузі пошуку методів та способів навчання учнів та підготовки кваліфікованих працівників в галузі високих технологій. На сьогодні створено концепцію знайомства з наноматеріалами та новими технологіями не тільки на теоретичному, а й практичному рівні.

Ключові слова: педагогіка і методика середньої освіти; інклюзивна освіта; методика викладання фізики; нанотехнології; наноматеріали; міжпредметні зв'язки; експеримент.

Maxim Pavlovich KYSSELYUK

PhD, Lecturer of the Department Information, Documentation and Fundamental Disciplines

Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College

Taisia Vasylivna BOROVISYUK

Lecturer of the Department Information, Documentation and Fundamental Disciplines

Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College

Oleg Leonidovich Skladanivskiy

Lecturer of the Department Information, Documentation and Fundamental
Disciplines

Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College

METHODS OF FORMATION OF BASIC KNOWLEDGE FROM NANOTECHNOLOGIES

Abstract

Introduction. The development of a global market for innovative materials, in which nanomaterials occupy a significant niche, requires a realignment of the school system. Nanotechnology will be the basis of a new technological device that requires immediate changes in the educational process, such as introducing new subjects or reorienting existing ones. The prospect of creating new high-tech jobs that fully meet the working conditions of people with disabilities dictates the need to find person-centered training methods.

Purpose. Based on the experience of educational reforms in the US, Germany and other technologically advanced countries, domestic education has proposed the introduction of common content lines of nanophysics and nanotechnology in the educational field "Natural Sciences". In order to fulfill this concept, we need to find a comprehensive solution based on the implementation of cross-curricular links in the disciplines of the natural cycle. To give children knowledge about methods, stages and technological equipment in the field of nanomaterials development and production for consideration of employment prospects in the field, stimulating the need for education at the appropriate level.

Results. The pattern of combining the subjects of physics, chemistry, biology, ecology and, to a lesser extent, mathematics into a single subject, is increasingly clear. Nanomaterials and nanotechnologies will be a key subject of study. They determine the priority directions for the development of scientific and technological progress. Only a high level of development of the society and economy, the priorities and opportunities managed by the state will make it possible to take a place in the labor market for persons with disabilities.

Therefore, it is inclusive education that should experiment to the maximum in the search of methods and methods of training of skilled workers in the field of high technologies. The concept of acquaintance with nanomaterials and new technologies was created not only at the theoretical but also the practical level.

Keywords: *pedagogy and methodology of secondary education; inclusive education; methodology of teaching physics; nanotechnology; nanomaterials; cross-curricular links experiment.*

Вступ. Навчальною програмою для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти з фізики і астрономії, затвердженої Міністерством освіти і науки України наказом №1539 від 24.11.2017 р., передбачено розгляд навчального матеріалу на тему «Наноматеріали» та зазначено, що нанофізика і нанотехнології є наскрізними змістовими лініями курсу, є категоріальні структури, що узгоджуються із загальними змістовими лініями освітньої галузі

«Природознавство» [1]. Ведення та вивчення тем щодо нанотехнологій передбачено з 2018-2019 навчального року. Швидкий розвиток нанотехнологій, перспективи їх практичного застосування та можливість впровадження в масове виробництво призведе до поступового переходу до нового технологічного устрою. Їх вивчення буде передбачено концепцією освітньої діяльності загальної середньої освіти. Відповідним чином буде організовано і освітній процес.

Створення ринку робочих місць в галузі високих технологій, які щонайкраще відповідають потребам та вимогам осіб з інвалідністю, ймовірно при відповідному суспільно-економічному розвитку держави та відповідному рівні освіти працівників, фахівців. Інклюзивна освіта ж, у свою чергу, зобов'язана створювати відповідне інклюзивне освітнє середовище для підготовки кваліфікованих працівників в сфері нанотехнологій

Реформа освіти в США передбачає об'єднання фізики, біології, хімії навколо одного предмету, що включає їх в себе – нанотехнології [2], в Німеччині реалізовано проект «Нанотрейлер» для дошкільнят і дітей шкільного віку [3], основи нанотехнологій будуть включені в освітню програму як окремий предмет в Болгарії [4], Австралії та Новій Зеландії [3]. Виходячи з світових тенденцій розвитку науки та техніки, введення нової змістової лінії курсу фізика і астрономія є цілком доцільним. Здійснення цього підходу можливе тільки за умови реалізації міжпредметних зв'язків всіх дисциплін природничого циклу(математики, хімії, біології) та гуманітарного.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення навчального матеріалу з фізики передбачає історичний підхід, тобто знайомство із сучасними фундаментальними ідеями здійснюється в тому ж порядку, в якому було здійснено їх відкриття вченими та науковцями, і тим шляхом, що пройшло людство в ході науково-технічного та соціально-економічного прогресу. Заняття з теми «Наноматеріали» пропонується проводити в ході вивчення розділу «Молекулярна фізика та термодинаміка», що суперечить історичному підходу, але, враховуючи рекомендації наскрізних змістових ліній предмету, цілком логічне та зрозуміле. Перше знайомство із темою можливе ще в розділі «Механіка».

Розглянемо перелік тем, понять, в контексті вивчення яких слід згадувати наноструктури. Під час розгляду поняття сили тертя, в другій частині означення для пояснення поняття «молекулярна взаємодія» слід зробити наголос, що даний вид тертя проявляється не тільки при взаємному русі рідин та газів та деформації тіла, а й у випадку використання наноматеріалів. Для пояснення вищезазначеного доцільно навести приклад розробки вчених Массачусетського університету «Geckskin»: (розроблено штучну шкіру, яка повторює властивості шкіри гекона). Взаємодія з поверхнею відбувається за рахунок сил ван-дер-Ваальса. Під час демонстрації можливостей «Geckskin», людина могла переміщуватись по вертикальних скляних поверхнях. Geckskin досить міцна, щоб утримувати 317 кілограмів на невеликій ділянці поверхні. Дане повідомлення також слід робити на заняттях із «Захисту Вітчизни», згадавши, що компанія DARPA а активно бере участь у цьому проекті та фінансує його: її

програма Z-Man передбачає перетворення солдата в щось на зразок "Людини-павука" [5].

Можна зробити висновок, що головними напрямками, які фінансуються в нанотехнології, є медицина та військова сфера. Тому, повертаючись до питання міжпредметних зв'язків, не слід забувати про можливості таких предметів як «Екологія» та «Захист Вітчизни». Однак, знайомство з нанотехнологіями під час вивчення цих навчальних дисциплін буде мати більш футуристичний, ніж практичний вигляд. Художня література, особливо фантастичного жанру, також сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів, студентів.

На першому занятті з розділу «Будова речовини» курсу фізики 7 класу, розглядається один із способів оцінки розмірів молекул. Так, крапнувши краплину олії на поверхню води, слід дочекатись поки вона розтечеться і виміряти площу плівки, яка буде мати товщину в одну молекулу. Знаючи об'єм краплини олії та розділивши на площу – отримаємо діаметр молекули близько 1 нм. Цей метод слід згадати також і при вивченні матеріалу з теми «Молекулярна фізика», зазначивши, що це один із знаменитих методів створення наноструктур та наноматеріалів відомий в колоїдній хімії. Його використовують для отримання мономолекулярних шарів та плівок, можливо саме такий спосіб, відомий в давнину, було використано науковцем Резерфордом для створення тонких плівок золота.

Окреме ознайомче заняття з нанотехнологій слід виділити в розділі «Молекулярна фізика і термодинаміка». Запропонувати просту класифікацію нанооб'єктів: суцільні, тобто об'ємні, тримірні 3D – нанокластер, пласкі, двомірні 2D – наноплівка, лінійні, одномірні 1D – нанонитка, нульвимірні 0D – наноточки; пористі – нанотрубки, нанопористі матеріали (мембрани).

Доцільно інформувати про фулерени як одні з найбільш відомих та досліджуваних нанооб'єктів. Вважалось, що існувало три алотропні форми вуглецю: алмаз, графіт та карбон, але виявилось, що є багатоатомна сферична молекула вуглецю C_{60} , яка по формі нагадує футбольний м'яч. Цікавим є те, що цей термін походить від імені архітектора Фуллера, що використовував 5- та 6-кутні конструкції у своїх архітектурних витворах. Відкриті більш легкі від C_{20} і до C_{560} молекули. Основне застосування фулеренів є медичним, як альтернативна можливість адресної доставки ліків та вирішення проблеми старіння, дякуючи властивості поглинання вільних радикалів. Так досліди на щурах показали, що при вживанні фулеренів тривалість їх життя збільшується в двічі [6].

Відсутність практичної складової та наочності вирішить демонстрація примітивного способу отримання ще однієї з алотропних форм вуглецю - графену. Для цього потрібно лише графіт та шматок звичайної клейкої стрічки. Також можна продемонструвати сам процес або відео, опубліковане фахівцями Гарвардської школи інженерії та прикладних наук імені Джона Полсона [7]. Перспективи застосування графену є практично необмеженими, він може замінити кремній в напівпровідниковій електроніці, на його основі створені надчутливі сенсори, які здатні реагувати на поодинокий електрон, мініатюрний конденсатор над'ємності, гнучкі прозорі сенсорні екрани, акумулятори з швидким циклом зарядки та інші.

Для забезпечення глибшого розуміння поняття «квантово-розмірний ефект» необхідний обов'язковий розгляд, на прикладі світлодіодів, поняття «квантова яма». Рух носіїв струму в квантових ямах обмежений в одному напрямку і вільний у двох інших. Тобто, електрон в світлодіоді без квантової ями може не рекомбінувати з діркою в активній зоні через свою значно більшу рухливість. В такому випадку є можливість, що він проскочить цю дірку, не зустрівши протилежний носій струму, що не дасть очікуваного результату: не утвориться електромагнітна хвиля необхідної довжини, відповідно носій струму перетвориться на тепло. Звідси, квантова яма забезпечує електрону можливість рекомбінувати з діркою з більшою можливістю.

Необхідне також знайомство з методами та пристроями, які використовуються при виробництві наноматеріалів. Мета цього знайомства передбачає не лише збагатити наукове пізнання учнів, студентів, а показати наскільки можливою і багатоваріативною є трудозайнятість сфері нанотехнологій. Наголошуємо, що у переліку пристроїв, які використовуються при виробництві наноматеріалів, є: атомно-силовий мікроскоп (АСМ), оптична літографія, рентгенівська літографія та власне нанолітографії, молекулярно-променева епітаксія, вакуумні установки, мас-спектрометр та інше. Супровід цих пристроїв може стати оптимальним робочим місцем для людей з інвалідністю.

Розвиток творчо-пошукових здібностей учнів, студентів забезпечується при обговоренні можливостей створення квантового комп'ютера та нанороботів, ідей їх реалізації та застосування. Звичайно, для учнів та студентів ця тема дослідження матиме дещо «нереальний» характер, однак пошук та опрацювання відповідної інформації сприятиме розвитку їх критичного мислення. Критичне мислення працівників – пріоритетні якості при заміщенні вакантних посад.

Тема нанотехнологій є на сьогодні актуальною. Яскравим підтвердженням прогрес ринку сонячних електростанцій малої та середньої потужності.

Висновки і пропозиції. Тема наноструктур надзвичайно широка, різноманітна та всеохоплююча. Першопричина – невизначеність технічних рішень, окремі з них будуть знайдені найближчим часом, а інші залишаться недосяжним для людства.

Конкретні знання з нанофізики забезпечуються шляхом реалізації міжпредметних зв'язків дисциплін природничого циклу. Основним базисом системи знань з нанотехнологій є фізика.

У процесі здобуття учнями та студентами знань з нанотехнологій, доцільно забезпечувати зв'язки з реаліями життя, опираючись на досвід провідних країн у області нанотехнологій.

Сфера нанотехнологій – це сфера інтелектуальної праці, яка є оптимальним місцем для працевлаштування осіб з обмеженими фізичними можливостями. Перелік посадових осіб у сфері нанотехнологій широкий – у діапазоні: лаборант та оператор установок - наукові працівники високого рівня.

Тема нанотехнологій вражає новизною та технологічними можливостями, креативністю до вирішення її проблем, що стимулює пізнавальний інтерес учнів та студентів.

Список літератури

1. Навчальні програми для 10-11 класів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv/>

2. Комкина Т. А. Подготовка кадров в области нанотехнологий в системе образования наиболее развитых стран. Сб. тезисов докладов XVI международной конференции «Математика. 230 Компьютер. Образование» / Под ред. Г. Ю. Ризниченко и А. Б. Рубина. М., Ижевск: НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2009. С. 323–336.

3. Завражна М. О., Пасько О. О., Салтикова А. І. Основи нанотехнологій: Навчально-методичний посібник для вчителів та студентів педагогічних університетів. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2016. 184 с.

4. Debry M. School Mapping Report. URL: <https://fedora.phaidra.univie.ac.at/fedora/get/o:357801/bdef:Content/get>

5. Think_Like_Geckskin. URL: https://www.nasa.gov/sites/default/files/files/R_Gupta-Think_Like_Geckskin.pdf

6. G.V. Andrievsky, V.I. Bruskov, A.A. Tykhomyrov, S.V. Gudkov. Peculiarities of the antioxidant and radioprotective effects of hydrated C60 fullerene nanostuctures in vitro and in vivo. Free Radical Biology & Medicine, 2009. Т. 47, вип. 6. С. 786-793.

7. Harvard John A. Paulson School of Engineering and Applied Sciences. URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=6&v=lvi3nG2MwsW

References

1. Navchalni prohramy dlia 10-11 klasiv. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv/>

2. Komkina T .A. Podhotovka kadrov v oblasti nanotekhnolohyi v systeme obrazovanyia naybolee razvytykh stran. Sb. tezysov dokladov XVI mezhdunarodnoi konferentsyy «Matematyka. 230 Kompiuter. Obrazovanye» / Pod red. H.Iu.Ryznychenko y A.B.Rubyna. M., Yzhevsk: NYTs «Rehuliarnaia y khaotycheskaia dynamyka», 2009. S. 323–336.

3. Zavrazhna M.O., Pasko O.O., Saltykova A.I. Osnovy nanotekhnolohii : Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia vchyteliv ta studentiv pedahohichnykh universytetiv. Sumy: SumDPu im. A.S. Makarenka, 2016. 184 s.

4. Debry M. School Mapping Report. URL: <https://fedora.phaidra.univie.ac.at/fedora/get/o:357801/bdef:Content/get>

5. Think_Like_Geckskin. URL: https://www.nasa.gov/sites/default/files/files/R_Gupta-Think_Like_Geckskin.pdf

6. G.V. Andrievsky, V.I. Bruskov, A.A. Tykhomyrov, S.V. Gudkov. Peculiarities of the antioxidant and radioprotective effects of hydrated C60 fullerene

nanostuctures in vitro and in vivo. Free Radical Biology & Medicine, 2009. Т. 47, вип. 6. С. 786-793.

7. Harvard John A. Paulson School of Engineering and Applied Sciences.
URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=6&v=lvi3nG2Mwsw

Стаття надійшла до редакції 30.09.2019 р.

УДК 37.018.43: [811.161.2+81'2113]: 373-056.2/.3

Тетяна Андріївна МАРЧАК

кандидат філологічних наук, викладач кафедри
інформаційної діяльності, документознавства і
фундаментальних дисциплін,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
E-mail: marchak.tet@gmail.com

Олена Володимирівна ЧУПРІНЧУК

викладач кафедри інформаційної діяльності,
документознавства і фундаментальних дисциплін,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
E-mail: elenabogach37@gmail.com

МЕТОДОЛОГІЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Марчак Т.А., Чупрінчук О.В. Методологія запровадження дистанційного навчання української та іноземної мови в умовах інклюзії. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 174-183. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У статті розглянуті особливості методології запровадження і реалізації принципів дистанційного навчання на заняттях української та англійської мови і висвітлені деякі навчальні стратегії, які доцільно

використовувати у роботі зі студентами з особливими освітніми потребами за певних умов відсутності студента в навчальній аудиторії з метою забезпечення максимально соціального, когнітивного, мовного та емоційного розвитку особистості. Методологія вивчення української та англійської мов шляхом інтеграції традиційної та дистанційної форм навчання в закладах вищої освіти потребує розробки та вдосконалення нового змісту та структури впровадження самостійного навчання студентів з особливими освітніми потребами через засоби інформаційно-комунікаційних технологій під керівництвом викладача.

Мета. Метою даної статті є обґрунтування методологій запровадження дистанційного навчання української та англійської мови і аналіз переваг новітніх інформаційно-комунікаційних технологій при підготовці студентів з особливими освітніми потребами.

Результати. Окреслені педагогічні прийоми, які сприяють подоланню мовно-психологічного бар'єру при вивченні мов у студентів з особливими освітніми потребами, опрацьовуючи матеріал дистанційно: з одного боку допомагають їм не відчувати себе відмінними від інших студентів і, з іншого боку, будується толерантне освітнє середовище. Дистанційне навчання української та англійської мови, використання навчально-комп'ютерних дистанційних курсів, мережевих та інформаційних ресурсів у закладах вищої освіти є основою для втілення в навчальний процес сучасних технологій активних методів навчання, що надають можливість індивідуалізації навчання, підвищення ефективної ролі самостійної роботи студентів з особливими освітніми потребами з електронними базами даних, якості професійної підготовки конкурентноздатного фахівця у певній галузі діяльності.

Ключові слова: *дистанційна система навчання, ефективність, методологічний підхід, теоретичний підхід, інтерактивність, інформаційно-комунікаційні технології, інклюзивна освіта.*

Tetiana Andriivna MARCHAK

Ph.D. of Philological Sciences, Lecturer,

Department of Information Activity, Documentation and Fundamental Disciplines,
Podilsky Special Educational-Rehabilitation Socio-Economic College

E-mail: marchak.tet@gmail.com

Olena Volodymyrivna CHUPRINCHUK

Lecturer,

Department of Information Activity, Documentation and Fundamental Disciplines,
Podilsky Special Educational-Rehabilitation Socio-Economic College

E-mail: elenabogach37@gmail.com

METHODOLOGY OF IMPLEMENTATION OF DISTANCE LEARNING OF UKRAINIAN AND FOREIGN LANGUAGE IN THE INCLUSION CONDITIONS

Abstract

Introduction. The article deals with the peculiarities of the methodology of

introduction and realization of the principles of distance learning in Ukrainian and English language and some educational strategies that should be used in working with students with special educational needs under certain conditions of absence of the student in the classroom in order to ensure the maximum of social, cognitive, linguistic and emotional development of the individual. The methodology of studying Ukrainian and English by integrating traditional and distance forms of learning in higher education institutions requires the development and improvement of new content and structure of self-teaching of students with special educational needs through the means of information and communication technologies under the guidance of the lecturer.

Purpose. The purpose of this article is to substantiate the methodologies for introducing distance learning in Ukrainian and English and to analyze the benefits of the latest information and communication technologies in language training for students with special educational needs.

Results. Outlined pedagogical techniques that help to overcome the language-psychological barrier in learning languages for students with special educational needs, processing the material remotely: on the one hand, help them not to feel different from other students and, on the other, build a tolerant educational environment. Distance learning of Ukrainian and English, the use of computer-distance learning courses, networking and information resources in higher education institutions are the basis for the implementation of modern technologies of active teaching methods in the educational process, enabling individualization of learning, enhancing the role of individual work of students with special educational needs with electronic databases, the quality of professional training of a competitive specialist in a particular field of activity.

Keywords: *distance learning, efficiency, methodological approach, theoretical approach, interactivity, information and communication technologies, inclusive education.*

Вступ. Сучасна міжнародна політика України направлена на розширення її міжнародних зв'язків та інтеграцію до світової спільноти. Інтенсивний розвиток міжнародних відносин, проведення наукових конференцій, культурного обміну між представниками різних країн та обміну інформацією стає можливим за умови вільного володіння іноземними мовами та знання державної мови громадянами України. В умовах інтеграції українського освітнього простору в відверто європейське русло, частина успіху у забезпеченні принципу „відкритості та безперервності освіти” для людей з обмеженими можливостями, досягається завдяки впровадженню в навчальний процес інноваційних технологій, в тому числі і системи дистанційного навчання. Однак доцільність, а також переваги та недоліки інклюзивної освіти для студентів з певними формами інвалідності викликають у суспільстві неоднозначну реакцію, тому що сутність перебування на дистанційному навчанні полягає в тому, що переведення цієї категорії студентів не повинна мати стихійного характеру, а має ґрунтуватись на відповідних адаптаційних заходах.

Оскільки сьогодні перед випускниками закладів вищої освіти

висуваються додаткові вимоги щодо володіння іноземними мовами та знання української на високому рівні, тому ця проблема є актуальною і для Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу, де готуються майбутні економісти, обліковці, психологи та соціальні працівники. Потреба в спеціалістах, які вільно і грамотно володіють українською (державною) чи іноземною мовою у побуті та у професійній діяльності, зумовлює необхідність пошуку нових конструктивних ідей для вирішення проблеми оптимізації та інтенсифікації навчання мов, здобуття нових знань та удосконалення рівня мовної та мовленнєвої підготовки студентів. Вивчення іноземної (англійської) та знання української мови сприяє підвищенню рівня та кваліфікації фахівців і розглядається як складовий елемент системи освіти, якому притаманні цілісність, автономність та специфіка, адже останнім часом в Україні вжито ряд заходів для модернізації освіти у відповідності з вимогами “Болонського процесу”, який передбачає інноваційні зміни технологій навчального процесу, зокрема застосування модульно-рейтингової системи навчання, дистанційної системи навчання, зростання ролі самостійної роботи студентів, створення індивідуальних програм тощо.

Одним із шляхів вирішення даної проблеми є організація роботи зі студентами щодо опанування ними сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та удосконалення своїх знань з української та іноземної мови на базі коледжу і використання в цій роботі дистанційного навчання як однієї з найбільш прогресивних і сучасних форм освіти. Відсутність спільного підходу до розробки методики практичних курсів дистанційного навчання іноземної та української мов паралельно, можна розглядати як основну методичну проблему у цій галузі. Невирішеність цієї проблеми, яка помітно гальмує процес упровадження дистанційного навчання іноземних мов до практики освіти, можна пояснити як її відносною новизною, так і її складністю. Це зумовлено тим, що суть проблеми знаходиться на точці перетину двох предметних галузей. Перша – новітні інформаційні технології, друга – власне методика навчання мови.

Досягнутий за останні роки прогрес впровадження новітніх інформаційних технологій у процес навчання іноземної та української мови у закладах вищої освіти потребує глибокого наукового обґрунтування дидактичних і методичних основ їх використання, визначення концептуальних засад створення електронних посібників як для позааудиторного навчання (дистанційного), так і для аудиторного. Розробка і впровадження електронних посібників у навчальний процес потребує комплексного вирішення таких дидактичних проблем, як розробка теорії, методики технологій дистанційного навчання та ін. Для ефективної навчальної роботи необхідне якісне дидактичне забезпечення – комплекс взаємопов’язаних за дидактичними завданнями освіти та виховання різних видів змістовної навчальної інформації на різних носіях, розроблених з урахуванням вимог педагогіки, психології та інших наук. Електронні підручники є засобом навчання в педагогічній системі дистанційного навчання, що містить елементи, властиві будь-якій дидактичній системі. На сучасному етапі електронні підручники є додатковим засобом організації навчального

процесу в межах традиційної освітньої системи. Але з часом їх функції будуть спеціалізуватися в зв'язку з розвитком методів власне дистанційного навчання, що призведе до освоєння нових технологій у процесі їхнього створення.

Аналіз науково-педагогічної літератури та джерел показав, що проблему застосування сучасних інформаційних технологій дистанційної освіти і навчання та методика впровадження у навчальний процес вищої освіти вивчали О. О. Андрєєв, А. П. Кудін, В. М. Кухаренко, Б. М. Позднеєв, Є. С. Полат, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоєва, С. М. Яшанов, І. Н. Розіна, В. П. Кононов та інші дослідники. Теоретичні положення, що були визначені в цих дослідженнях, складають досить ґрунтовну загальну основу методології дистанційного навчання. Проте залишаються не розробленими теоретичні основи дистанційного навчання іноземної (англійської) та української мови в системі інклюзивної освіти ЗВО, в яких урахувалися б сучасні досягнення інформаційно-комунікаційних технологій в теорію і практику застосування дистанційної системи навчання в умовах інклюзії.

Мета та завдання статті. Метою даної статті є обґрунтування методології запровадження дистанційного навчання української та англійської мови і аналіз переваг новітніх інформаційно-комунікаційних технологій при підготовці студентів з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Еволюція мови є об'єктивним процесом, обумовленим поступальним рухом людського розвитку, вона акумулює людські знання, забезпечує обмін інформацією, обслуговує всі комунікативні потреби суспільства. У свою чергу розвиток літературної української мови та вивчення іноземної мови залежить від індивідів. Ідеться про особистість, здатну спілкуватися українською чи іноземною мовою у різних життєвих ситуаціях, особистість, яка володіє правильним, нормативним мовленням, продукує його, прагнучи уникнути мовленнєвих помилок і недоліків. Таким чином, головним завданням закладу вищої освіти вважається підготовка висококваліфікованих фахівців, які володіють не лише державною мовою в усній та писемній формі, а й іноземною мовою на достатньому рівні.

Що ж таке дистанційна освіта? Дистанційна освіта – це можливість навчатися та отримувати необхідні знання віддалено від навчального закладу в будь-який зручний час [3]. Таке навчання упродовж багатьох років було відомо в Україні як заочне. Але сьогодні це навчання дуже ретельно пов'язане з новітніми інформаційними технологіями. Дистанційні мовні освітні програми – це унікальна можливість отримати додаткову освіту або відновити свої знання української чи англійської мови не виходячи з будинку, адже система вищої освіти України сьогодні перебуває в стані модернізації, що зумовлено системними змінами в сучасному світі. Тож у національній системі освіти значне місце відводиться впровадженню новітніх педагогічних технологій, зокрема дистанційної форми навчання, яка є самостійною формою організації навчального процесу. За твердженням Н. Г. Ничкало, “XXI століття цілком правомірно називають ерою знання, інформації та комунікації” [8, с. 140]. У міжнародній практиці існує термін “електронне навчання” (E-learning), яке відображає в загальному вигляді

якісне навчання на основі інформаційно-комунікаційних технологій. Одним з видів цих технологій є дистанційні освітні технології [8, с. 42]. На думку Б. М. Позднєєва, дистанційні освітні технології – це освітні технології, що реалізуються переважно із застосуванням інформаційних і телекомунікаційних технологій при опосередкованій (на відстані) або частково опосередкованій взаємодії того, хто навчається, і педагогічного працівника [9, с. 5]. Є. С. Полат зазначає, що “педагогічні технології дистанційного навчання як технології опосередкованого активного спілкування викладачів зі слухачами з використанням телекомунікаційного зв’язку та методології індивідуальної роботи зі структурованим навчальним матеріалом, представленим в електронному вигляді” [10, с. 32]. В. М. Кухаренко визначає інформаційні технології дистанційного навчання як “технології створення, передачі й збереження навчальних матеріалів, організації та супроводу навчального процесу дистанційного навчання завдяки телекомунікаційному зв’язку” [6, с. 45]. В умовах дистанційного навчання, вказує науковець “форми взаємодії між викладачами та слухачами спрямовані переважно на: 1) комплексне використання засобів телекомунікацій для управління навчальною діяльністю, надання навчальної та наукової інформації, використання автоматизованих систем навчання та контролю знань; 2) освітній процес відбувається у відповідному віртуальному навчальному середовищі, основною ознакою якого є унікальність способу взаємодії між суб’єктами та об’єктами навчання” [6, с. 67].

Розвиток системи дистанційного навчання зумовлений певними його перевагами над традиційною формою навчання. Насамперед – це більш доступні гнучкі підходи в отриманні освіти людьми, які через географічну віддаленість від ЗВО або індивідуальних особливостей і потреб не можуть особисто відвідувати заняття. Дистанційне навчання також задовольняє потреби осіб, які бажають отримати додаткові освітні послуги.

Дослідження в галузі педагогічної технології підтверджують, що потенціал комп’ютерного дистанційного навчання може бути ефективно використаний при вивченні мов, яке включає обговорення, інтенсивну розумову активність та колективну діяльність. Одним із перспективних напрямів роботи в системі дистанційного навчання української чи англійської мови є інтегрований підхід до вирішення основних завдань, які поєднують у цій системі: комплекс технологій з високим дидактичним потенціалом і телекомунікаційну технологію; комп’ютерне навчання іноземних мов, технологію мультимедіа та методи інтенсивного навчання мови студентів нелінгвістичних спеціальностей.

Вивчення української та іноземної мови сприяє підвищенню рівня та кваліфікації фахівців і розглядається як складовий елемент системи освіти, якому притаманні цілісність, автономність та специфіка. Вимоги до підготовки фахівців нефілологічних спеціальностей відображені у кваліфікаційних характеристиках випускників коледжу (як бакалаврів, так і молодших спеціалістів) і передбачають наявність високої культури і знання іноземної

мови, які повинні володіти навичками розмовної мови, читання, перекладу та реферування текстів за фахом.

Мотивацією щодо вивчення іноземних мов слугує професійна потреба студента стати висококваліфікованим фахівцем у галузі економіки, обліку чи психології з умінням спілкуватися іноземною мовою та здобувати інформацію з новітніх закордонних джерел інформації.

Методологія дистанційного навчання української та іноземної мови в умовах інклюзії може й повинна відповідати сучасним принципам навчання, які базуються на широкому використанні інформаційно-комунікаційних технологій, а саме:

- інтерактивність – передбачає міжсуб’єктну діяльність, діалог викладача з користувачем, взаємодію між суб’єктами навчального процесу;
- адаптивність – забезпечує індивідуальний темп проходження навчання, передбачає самостійний вибір слухачем місця та часу навчання;
- гнучкість – передбачає періодичний перегляд змісту освітнього процесу у зв’язку із змінами потреб споживачів освітніх послуг;
- модульність – забезпечує проектування освітніх програм за логічно завершеними частинами навчального матеріалу

Важливе значення має *професіоналізм викладача в організації самостійної роботи студентів*, що характеризується здатністю самостійно оновлювати свої знання, синтезувати інформацію, прагнути до самореалізації та ініціативності.

Результатом ефективного використання моделі дистанційного навчання у закладах вищої освіти є: формування комунікативної компетенції слухачів засобами безпосередньо шляхом спілкування українською чи іноземною мовою (соціокультурні знання, професійні вміння та навички); комунікативної мовленнєвої компетенції (лексична, граматична, орфографічна компетенція), розвиток письмово-мовленнєвих навичок студентів та опрацювання отриманої інформації через навчальні ресурси; отримання доступу до сучасних оригінальних навчально-методичних матеріалів; забезпечення співпраці викладача та слухача в інформаційному середовищі; підвищення рівня кваліфікації викладачів закладу освіти.

Висновки і пропозиції. На основі аналізу науково-педагогічної літератури можна зробити висновок, що одним з перспективних напрямів розвитку інформаційно-комунікаційних технологій вважається запровадження в Україні на початку XXI ст. дистанційного навчання. Воно є найрезультативнішою технологією відкритої освіти, оскільки принципи дистанційного навчання подібні до принципів відкритої освіти, а саме: інтерактивність, індивідуалізація, стартові знання, ідентифікація, регламент навчання, педагогічна доцільність застосування засобів новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, забезпечення відкритості й гнучкості навчання, комплексність, доступність, модульність. Незаперечним є те, що застосування дистанційного навчання у відкритій освіті відкриває великі перспективи перед цим способом неперервної підготовки студентів з особливими освітніми потребами. При цьому треба враховувати той факт, що головне при вивченні української та іноземної мови – це можливість живого реального спілкування

або його відтворення в учбовій обстановці, знання техніки ділового спілкування, методики комунікативних умінь як бази для гармонійного ділового спілкування в сучасних умовах стає важливою рисою професійної майстерності майбутніх спеціалістів.

Новітні інформаційні та телекомунікаційні технології містять значний потенціал у навчанні української та іноземної мови щодо підвищення рівня сформованості іншомовної комунікативної компетенції у студентів за рахунок створення природного англomовного навчального середовища, отримання доступу до віддалених інформаційних ресурсів, надання можливості природної комунікації українською чи англійською мовою з партнерами різних категорій.

Самостійне вивчення студентами з особливими освітніми потребами української чи іноземної (англійської) мови вимагає розробки нового змісту, термінологій, визначення та структури такого виду самостійного навчання засобами інформаційно-комунікаційних технологій. Одним із основних завдань закладу вищої освіти є необхідність створення спеціальних умов для застосування інформаційно-комунікаційних технологій як засобу самостійної роботи в процесі підготовки студентів, а також формування умінь і навичок самостійно здобувати знання.

Таким чином, можна стверджувати, що дистанційне навчання української та іноземної мови, використання навчально-комп'ютерних дистанційних курсів, мережевих та інформаційних ресурсів у закладах вищої освіти є основою для втілення в навчальний процес сучасних технологій активних методів навчання, що надає можливість індивідуалізації навчання, підвищення ролі самостійної роботи студентів та якості професійної підготовки конкурентоздатного фахівця.

Список літератури

1. Андреев А.А. Дидактические основы дистанционного обучения в высших учебных заведениях: дис.... д-ра пед. наук: 13.00.08. Москва, 1999. 473с.
2. Биков В.Ю. Дистанційний навчальний процес: навч. посібник. Київ: Міленіум, 2005. 292 с.
3. Дистанційна освіта. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/distancijna-osvita>.
4. Добровольский Г.А. Основы работы в Интернете: учеб. пособие к факультативному курсу. Запорожье : ЗГУ, 2001. 36 с.
5. Кононов В.П. Інновація освітніх технологій. *Вища освіта*. 2003. № 6. С.48-52.
6. Кухаренко В.М. Дистанційне навчання: умови застосування. Дистанційний курс: навч. посібник. 2-е вид., доп. Харків : НТУ "ХПІ", "Торсінг", 2001. 320 с.
7. Методичні рекомендації для викладачів з розробки електронного навчального курсу / Уклад. О.В. Майборода. Київ : Вид-во Університету "Україна", 2011. 19 с.

8. Ничкало Н.Г. Проблема формування сучасного виробничого персоналу в Україні: стратегія і перспективи наукових пошуків. *Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи* : зб. наук. праць / За ред. І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало. Київ, 2003. С. 139-152.
9. Позднеев Б.М. Разработка национальных и международных стандартов в области электронного обучения. *Информатизация образования и науки*. 2009. № 2. С. 4-12.
10. Полат Е.С. Теория и практика дистанционного обучения: учеб. пособие. Москва : Академия, 2004. 416 с.
11. Розіна І.Н. Інформаційні та комунікативні технології як компоненти глобалізації. Ростовський дер. пед. ун-т, 2005. С.17-23.
12. Сисоєва С.О. Організація неперервної професійної освіти на базі Інтернет-технологій. *Педагогічний процес: теорія і практика*: зб. наук. праць. Київ: Екмо, 2006. Вип. 3. С. 286-294.
13. Яшанов С.М. Система інформатичної підготовки майбутніх учителів трудового навчання : монографія; [за наук. ред. М. І. Жалдака]. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 486 с.

References

1. Andreev A.A. Dydaktycheskye osnovy dystantsyonnoho obuchenyya v vysshikh uchebnykh zavedenyyakh: Dys... d-ra ped. nauk: 13.00.08. Moskva, 1999. 473 s.
2. Bykov V.Yu. Dystantsiynyy navchal'nyy protses: navch. posibnyk. Kyuyiv : Milenium, 2005. 292 s.
3. Dystantsiyna osvita. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/distantsijna-osvita>
4. Dobrovolskiy H.A. Osnovy raboty v Internete: ucheb. posobyе k fakul'tatyvnomu kursu. Zaporozh'e : ZHU, 2001. 36 s.
5. Kononov V.P. Innovatsiya osvitnikh tekhnolohiy. Vyshcha osvita. 2003. № 6. S.48-52
6. Kukharenko V.M. Dystantsiynyye navchannya: umovy zastosuvannya. Dystantsiynyy kurs: navch. posibnyk. 2-e vyd., dop. Kharkiv : NTU “KhPI”, “Torsinh”, 2001. 320 s.
7. Metodychni rekomendatsiyi dlya vykladachiv z rozrobky elektronnoho navchal'noho kursu / Uklad. O. V. Mayboroda. Kyuyiv : Vyd-vo Universytetu “Ukrayina”, 2011. 19 s.
8. Nychkalo N.H. Problema formuvannya suchasnoho vyrobnychoho personalu v Ukrayini: stratehiya i perspektyvy naukovykh poshukiv. Pedagogika i psykholohiya profesiynoyi osvity: rezul'taty doslidzhen' i perspektyvy: zb. nauk. prats' / za red. I. A. Zyazyuna ta N. H. Nychkalo. Kyuyiv, 2003. S. 139-152.
9. Pozdneev B.M. Razrabotka natsyonal'nykh y mezhdunarodnykh standartov v oblasti elektronnoho obuchenyya. Informatyzatsyya obrazovanyya y nauky. 2009. № 2. S. 4-12.
10. Polat E.S. Teoryya y praktyka dystantsyonnoho obuchenyya: ucheb. posobyе. Moskva: Akademya, 2004. 416 s.

11. Rozina I.N. Informatsiyni ta komunikatyvni tekhnolohiyi yak komponenty hlobalizatsiyi. Rostovs'kyu der. ped. un-t, 2005. S.17-23.

12. Sysoyeva S.O. Orhanizatsiya neperervnoyi profesiynoyi osvity na bazi Internet-tekhnolohiy. Pedahohichnyy protses: teoriya i praktyka: zb. nauk. prats'. Kyuyiv : Ekmo, 2006. Vyp. 3. S. 286-294.

13. Yashanov S.M. Systema informatychnoyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv trudovoho navchannya: monohrafiya; [za nauk. red. M. I. Zhaldaka]. Kyuyiv: Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova, 2010. 486 s.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2019 р.

УДК 378.147:37.011.3-051:53

Олександр Володимирович ШЕВЧУК

кандидат педагогічних наук, викладач кафедри фінансів,
економіки і економічної кібернетики, Подільський
спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-
економічний коледж
E-mail: evruka@i.ua

Оксана Василівна МАРУНЧАК

викладач кафедри інформаційної діяльності,
документознавства і фундаментальних дисциплін,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

**РОЛЬ ЛАБОРАТОРНОЇ РОБОТИ У ФОРМУВАННІ ФАХОВОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ**

Шевчук О.В., Марунчак О.В. Роль лабораторної роботи у формуванні фахової компетентності студентів в умовах інклюзії. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Трипак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 183-190. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У статті розглядається вплив лабораторних робіт на формування фахової компетентності майбутніх учителів фізики. Організація та проведення лабораторних робіт. Необхідність належної фахової підготовки майбутніх учителів фізики для належної організації та проведення лабораторного практикуму.

Мета. Дослідження є демонстрація позитивного впливу на формування фахової компетентності майбутніх фахівців – економістів, шляхом виконання завдань лабораторного практикуму. На сьогоднішній день велику роль у навчальному процесі відіграє практика – можливість відтворити побачене, перевірити певну закономірність, у цьому нам допоможе лабораторний практикум. Адже лабораторні роботи допоможуть нашим студентам скоординувати свої знання. Відповідно до національної рамки кваліфікації компетентність це здатність особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості. Лабораторне заняття – це практичне заняття, цілю якого є реалізація умінь, навичок, переконань з використанням приладів, інструментів і інших технічних засобів.

Результати. При лабораторних роботах у студентів формується технологічний аспект здобування інформації та вироблення власного стилю пізнання це поетапне формування дій, діяльнісний підхід, управління навчанням і будується на організації та управлінні пізнавальною активністю, розвитку їх творчих здібностей із використанням педагогічних прийомів еталонного змісту: споглядання, наслідування, спостереження, повного володіння методологією здобування знань, “навчання запам’ятовуванню”, інформаційного орієнтування, формулювання проблеми. Проблема методичної підтримки такого процесу навчання постійно є предметом уваги переважної більшості викладачів. Внаслідок їх зусиль сучасна дидактика, в своїх проектно-креативних розбудовах, має можливість визначатись і утверджуватись, опираючись на широкий арсенал засобів навчання, що розробляються для доповнення. Це – робочі зошити, дидактичні матеріали, методичні рекомендації, конкретні методики.

Ключові слова: фахова компетентність; лабораторний практикум; студент; економіст.

Oleksander Volodymyrovych ShEVChUK

PhD in Pedagogical Sciences,

Lecturer, Department of Finance, Economics and Economic Cybernetics,
Podilsky Special Educational-Rehabilitation Social-Economic College

E-mail: evruka@i.ua

Oksana Vasylivna MARUNChAK

Lecturer, Department of Information Activity, Documentation and Fundamental
Disciplines,

Podilsky Special Educational-Rehabilitation Socio-Economic College

THE ROLE OF LABORATORY WORK IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS IN INCLUSION

Abstract

Introduction. The article deals with the influence of laboratory work on the formation of professional competence of future physics teachers. Organization and carrying out of laboratory works. The need for proper professional training of future physics teachers for the proper organization and conduct of a laboratory workshop.

Purpose. The research is a demonstration of the positive impact on the formation of professional competence of future specialists - economists, by performing the tasks of a laboratory workshop. To date, a great role in the educational process is played by the practice - the ability to reproduce what has been seen, to check a certain pattern, in this a laboratory workshop will help us. After all, laboratory work will help our students to coordinate their knowledge. According to the national qualifications framework, competence is the ability of a person to perform a certain activity, which is expressed through knowledge, understanding, ability, values, other personal qualities. Laboratory training is a practical activity aimed at the implementation of skills, beliefs, beliefs with the use of instruments, tools and other technical means.

Results. In the laboratory work students are formed technological aspect of information acquisition and developing their own style of cognition is a stepwise formation of actions, activity approach, learning management and is based on the organization and management of cognitive activity, the development of their creative abilities with the use of pedagogical techniques of reference content: contemplation, inheritance, full knowledge of the methodology of knowledge acquisition, "learning to remember", information orientation, problem formulation. The problem of methodological support for such a learning process is constantly the subject of attention of the vast majority of teachers. As a result of their efforts, modern didactics, in their project-creative constructions, has the ability to identify and establish itself, drawing on a wide arsenal of learning tools being developed to complement. These are workbooks, didactic materials, methodical recommendations, specific methods.

Keywords: *professional competence; laboratory workshop; student; economist.*

Вступ. Освіта сьогодення на порозі кардинальних змін зумовлених євроінтеграційним процесом диктує нові умови що до розвитку майбутнього покоління фахівців, досвідчених, висококваліфікованих, компетентних.

На думку психологів, фахова підготовка повинна опиратися на компоненти знання, яким в навчальному процесі не приділяється достатньої уваги – це навички і уміння самостійної роботи, розвиток діалектичного мислення, системний підхід до постановки і розв'язання задач фахової діяльності, вибір провідного виду діяльності, розвиток творчої уяви, виховання ініціативи, уміння приймати рішення тощо. Такі особистісні якості легко формуються на суб'єкт-об'єктній основі організації навчального процесу. Подібна постановка проблеми вимагає якісно нового підходу щодо формування фахових знань майбутніх фахівців економіки. На сучасному етапі

реформування освіти особливої уваги заслуговують здобутки фундаментального характеру провідних науковців щодо прогнозування, об'єктивізації, діагностики та управління фаховою підготовкою.

Проблемою розвитку фахової компетентності займається багато дослідників які зробили великий внесок у скарбницю розвитку фахової компетентності. Актуальними питаннями методики навчання лабораторних робіт визначаються напрямки активізації та мотивації навчально-пізнавальної діяльності [5]. Проблеми організації пізнавального процесу з легко розв'язуються за умов збільшення об'єму дидактичного матеріалу з використання еталонних вимірників якості фізичних знань, удосконалення системи викладу навчального матеріалу з використанням дидактичних ресурсів, чим і займаються ряд вчених-дослідників: П.С. Атаманчук, В.І. Баштовий, С.П. Величко, О.І. Ляшенко, І.В. Корсун, Є.В. Коршак, В.В. Мендерецький, А.І. Павленко, В.Д. Сиротюк та інші.

Мета статті. Охарактеризувати організації особливості формування фахової компетентності майбутніх фахівців економіки шляхом виконання лабораторних практикумів.

Виклад основного матеріалу. Спільним у визначеннях дослідників поняття "компетентність" є розуміння її як здатності індивіда справлятися з усілякими задачами, як сукупність знань, які необхідні для виконання конкретної роботи; як певні стратегії для реалізації творчого потенціалу особистості. Злагоджена взаємодія цієї безлічі окремих аспектів приводить нас до комплексного розуміння компетентності, що виявляється у контексті умов і вимог, як зовнішніх, так і внутрішніх [4]

На сьогоднішній день велику роль у навчальному процесі відіграє практика – можливість відтворити побачене, перевірити певний закон чи закономірність, у цьому нам допоможе лабораторний практикум. Адже лабораторні роботи допоможуть нашим студентам скоординувати свої знання. Відповідно до національної рамки кваліфікації компетентність це здатність особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості [6]. Розвиток фахової компетентності викладача допоможе розвинути такі аспекти своєї професійної діяльності як:

- ✓ науково-теоретичні;
- ✓ методичні;
- ✓ психолого-педагогічні.

Одним із основних занять для студентів економічного профілю є лабораторна робота (комплексне дослідження), а самі лабораторні роботи класифікують за такими ознаками: фронтальні лабораторні роботи, фізичні практикуми, домашній експеримент.

Самі лабораторні роботи проводяться за одним із методів, а саме: репродуктивним, частково-пошуковим (евристичним), проблемно-пошуковим або дослідницьким.

Репродуктивний метод виконання лабораторної роботи полягає в тому, що в даному випадку не передбачається самостійне здобуття нових знань, а лише підтверджуються вже відомі факти й істини або ілюструються теоретично

встановлені твердження [6]. Такі лабораторні роботи регламентують порядок проведення самої роботи і вимагають від викладача *науково-теоретичних* та *методичних* навиків для організації такої роботи.

Дослідницький метод у чистому вигляді може бути використаний лише в індивідуальній роботі з студентами які мають кращу успішність [2].

А лабораторні роботи частково-пошукового характеру та проблемно пошукового вимагають своєрідного психолого-педагогічного підходу, адже ці лабораторні роботи у порівнянні з вище перерахованими у своїй структурі не мають такого елемента як «Хід роботи» тут студенти самостійно будують свою роботу, складають план, ґрунтуючись на назві роботи та меті. При виконанні цих робіт частково-пошукового характеру чи проблемно-пошукового характеру студент на практиці може продемонструвати ті знання які він засвоїв на лекційних курсах, і як він застосовує це на практиці, саме від засвоєних знань залежить результат лабораторного дослідження. Така організація вимагає врахування *психолого-педагогічні* комунікації. Психолого-педагогічна підготовленість складається із знань методологічних основ і категорій педагогіки; закономірностей соціалізації і розвитку особистості: суті, цілей і технологій навчання та виховання; законів вікового анатомо-фізіологічного і психічного розвитку [7].

Лабораторне заняття як форма навчання для вироблення знань має велику продуктивність, ніж лекційне чи практичне заняття формування вмінь і навичок. На цьому занятті відсутня регламентація навчальної діяльності, дається великий простір для прояву ініціативи і винахідливості. Завдяки цьому студенти виконують великий обсяг роботи, велику кількість тренувальних дій. Заняття такого характеру ефективніше, ніж лекція, адже воно сприяє формування самостійності як якості особистості: планування своєї роботи, усвідомлено прагнути до мети, ефективніше займатись самоконтролем.

Однак варто відмітити, що лабораторні заняття проводяться тільки після лекцій і інших форм організації навчання.

У професійному навчанні лабораторні роботи займають проміжне положення між теоретичним і виробничим навчанням і служать одним з найважливіших засобів здійснення теорії і практики. При цьому з одного боку, досягається закріплення й удосконалювання знань студентів, з іншого боку – у них формуються визначені професійні уміння, що потім застосовуються у процесі виробничого навчання.

Лабораторне заняття – це практичне заняття, що проводиться як індивідуально, так і із групою студентів; його ціль – реалізація умінь, навичок, переконань з використанням приладів, інструментів і інших технічних засобів, тобто це вивчення різних явищ за допомогою спеціального устаткування яке обирається самостійно, керуючись здобутими знаннями [5]. Студенти опановують систему засобів і методів дослідження:

- експериментального;
- практичного;
- розширення можливостей використання теоретичних знань для розв'язку практичних задач.

При лабораторних роботах проведенні лабораторних робіт у студентів формується технологічний аспект здобування інформації та вироблення власного стилю пізнання це поетапне формування дій, діяльнісний підхід, управління навчанням і будується на організації та управлінні пізнавальною активністю, розвитку їх творчих здібностей із використанням педагогічних прийомів еталонного змісту: споглядання, наслідування, спостереження, повного володіння методологією здобування знань, “навчання запам’ятовуванню”, інформаційного орієнтування, формулювання проблеми (таблиця 1). Як бачимо, технологічні прийоми вироблення власного стилю пізнання диференційовані та інтегровані відповідно до параметрів пізнавальної діяльності та рівнів навчальних досягнень. Можливі й інші комбіновані види та типи прийомів у залежності від умов формування освітнього середовища [1; 2].

Таблиця 1

**Технологічні прийоми вироблення власного стилю пізнання
у навчанні фізики**

Параметри	Рівні навчальних досягнень учнів				Перебіг у часі
	Початковий	Середній	Достатній	Високий	
Пристрасність	Розуміння символіки, термінології, пізнавальних одиниць, фрагменти розуміння суті теорії пізнання	Прийом наслідування	Повне володіння методологією здобування знань	Прийом формулювання проблеми	Майбутній
Усвідомленість	Символіка, термінологія, фрагменти пізнавальних одиниць дисципліни	Прийом спостереження		Прийом інформаційного орієнтування	Теперішній
Стереотипність	Певна обізнаність з символікою та термінологією теорії пізнання, неправильне трактування величин і понять пізнавальної одиниці дисципліни	Прийом споглядання		Прийом “навчання запам’ятовуванню”	Минулий

Опишемо мінімальну характеристику кожного технологічного прийому з точки зору діяльнісного підходу.

Прийом споглядання (рівень заучування, параметр стереотипність) – позалогічне сприйняття образної інформації без явно поставлених цілей.

Прийом наслідування (рівень наслідування, параметр пристрасності) – цілеспрямоване варіювання інформацією, існуючої у свідомості студента, з метою її використання у конкретно нових умовах для корегування (трансформування) уже створених пізнавальних образів.

Прийом спостереження (рівень розуміння головного, параметр усвідомленість) – цілеспрямоване сприйняття інформації з метою формування раціонального типу мислення.

Така процедура навчання спостереженню проектує розвиток логічного апарату мислення, його основних характеристик (операції – аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, конкретизація; форми – поняття,

судження, висновки, аналогія; види – наочно-дійове, образне, довільне; способи – індукція, дедукція).

Приєм "навчання запам'ятовуванню" (рівень навички, параметр стереотипність) – цілеспрямоване сприйняття інформації у вигляді її автоматичного перекодування, використання опорних сигналів, мови символів з метою спрощення у запам'ятовуванні.

Приєм інформаційного орієнтування (рівень уміння, параметр усвідомленість) – уміння побудувати власну пізнавальну активність із опорою на відомі або спеціально вивчені орієнтири.

Приєм формулювання проблеми (рівень переконання, параметр пристрасність) – цілеспрямоване сприйняття інформації крізь призму світобачення з метою подальшого прогнозування наслідків реалізації власного стилю пізнання.

Сукупність описаних прийомів сприйняття інформації у цілеспрямованому управлінні пізнавальною діяльністю студентів розгортає технологічні основи формування власного стилю пізнання й формує творчий стиль мислення. Такий особистісно-орієнтований підхід реалізує проблему вироблення власного, неповторно стилю мислення та пізнання оточуючого світу. На основі прийомів вироблення власного стилю пізнання ми розробляли технологічні аспекти впровадження лабораторних робіт частково-пошукового характеру у навчанні: особистісно-орієнтований підхід до кожного студента.

Як правило, усі лабораторні заняття по визначеній навчальній дисципліні поєднуються в єдину систему і зветься "лабораторний практикум", що дозволяє говорити про існування значної подібності між лабораторними і практичними формами проведення занять.

Лабораторні роботи – найбільш цінний метод навчання, адже він вимагає компетентнісного підходу і характеризується організацією пізнавальної діяльності у лабораторії, розвиває світоглядність студентів. Застосування лабораторних робіт виявляється корисним у викладанні багатьох навчальних дисциплін [6].

Висновки і пропозиції. Проблема методичної підтримки процесу навчання постійно є предметом уваги переважної більшості викладачів. Внаслідок їх зусиль сучасна дидактика, в своїх проектно-креативних розбудовах, має можливість визначатись і утверджуватись, опираючись на широкий арсенал засобів навчання, що розробляються для доповнення (або ж і часткової заміни) підручника. Це – робочі зошити, дидактичні матеріали, методичні рекомендації, конкретні методики, методичні керівництва, методичні доповнення, методичні коментарі, збірники, моделі, таблиці, програмні засоби, системи штучного інтелекту для організації процесу самонавчання (навчальні бази даних, експертні навчальні системи, навчальні бази знань), навчальне та демонстраційне обладнання, спряжене з комп'ютером, навчальні аудіо- та відеозаписи, система "віртуальної реальності" (технологія мультимедіа), система еталонних вимірників якості знань тощо.

Список літератури

1. Атаманчук П.С. Інноваційні технології управління навчанням фізики: монографія. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т,

1999. 174 с.

2. Атаманчук П.С., Семерня О.М. Методичні основи управління навчанням фізики : монографія. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. 196 с.

3. Батышев С.Я. Профессиональная педагогика: учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Ассоциация «Профессиональное образование», 1999. 904 с.

4. Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения. М.: Высшая школа, 1989. 167 с.

5. Національна рамка кваліфікації. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>. – Назва з екрану.

6. Професійна компетентність URL: <http://books.br.com.ua/25647>. – Назва з екрану.

7. Шевчук О.В., Семенишена Р.В. Формування наукового світогляду студентів в процесі виконання лабораторних робіт. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова* : збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Серія 3 : Фізика і математика у вищій і середній школі, Вип. 15. С. 106-113.

References

1. Atamanchuk P.S. Innovatsiyni tekhnolohiyi upravlinnya navchanniam fizyky: monohrafiya. Kam"yanets'-Podil's'kyu : Kam"yanets'-Podil. derzh. ped. un-t, 1999. 174 s.

2. Atamanchuk P.S., Semernya O.M. Methodychni osnovy upravlinnya navchanniam fizyky : monohrafiya. Kam"yanets'-Podil's'kyu : Kam"yanets'-Podil's'kyu derzhavnyy universytet, informatsiyno-vydavnychy y viddil, 2005. 196 s.

3. Batushev S.Ya. Professyonal'naya pedahohyka: uchebnyk dlya studentov, obuchayushchyhsya po pedahohycheskym spetsyal'nostyam y napravleniyam. – 2 e yzd., pererab. y dop. M.: Assotsyatsyya «Professyonal'noe obrazovanye», 1999. 904 s.

4. Kuz'myna N.V. Professyonal'nyy deyatel'nosty prepodavatelya y mastera proyzvodstvennoho obuchenyya. M.: Vusshaya shkola, 1989. 167 s.

5. Natsional'na ramka kvalifikatsiyi. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>. – Nazva z ekranu.

6. Profesiyna kompetentnist' URL: <http://books.br.tsom.ua/25647>. – Nazva z ekranu.

7. Shevchuk O.V., Semenyshena R.V. Formuvannya naukovoho svitohlyadu studentiv v protsesi vykonannya laboratornykh robit. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova* : zbirnyk naukovykh prats' / M-vo osvity i nauky Ukrayiny, Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. Kyuyiv : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2015. Seriya 3 : Fizyka i matematyka u vyshchiy i seredniy shkoli, Vyp. 15. S. 106-113.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2019.

Руслана Володимирівна СЕМЕНИШЕНА
кандидат педагогічних наук, асистент кафедри
загальнотехнічних дисциплін Подільського державного
аграрно-технічного університету
e-mail: ruslanas@i.ua

Альона Володимирівна ГОДОВАНЮК
Викладач кафедри фінансів, економіки та економічної
кібернетики Подільського спеціального навчально-
реабілітаційного соціально-економічного коледжу
e-mail: alyonaVG@i.ua

ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Семенишена Р.В., Годованюк А.В. Формування наукового світогляду студентів під час виконання лабораторних робіт в умовах інклюзивного навчання. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 191-199. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У статті йде мова про формування наукового світогляду студентів які навчаються в умовах інклюзії, в процесі виконання лабораторних робіт. Важливість експериментальних досліджень у формуванні фахової компетентності для подальшої професійної діяльності. Лабораторне заняття як одна із форм проведення навчання має велику продуктивність та формує науковий світогляд студентів. На лабораторному занятті, дається великий простір для прояву ініціативи і винахідливості. Завдяки цьому студенти виконують великий обсяг роботи, велику кількість тренувальних дій. Лабораторна робота, як форма організації навчання, найбільш повно реалізує розвиваючі задачі навчання. Вона сприяє формуванню вмінь, навичок, переконань студентів, учить їх планувати діяльність і здійснювати

самоконтроль, ефективно формує пізнавальні інтереси, озброює різноманітними способами діяльності, розвиває світогляд.

Мета. Проаналізувати вплив лабораторних робіт на формування наукового світогляду у студентів, формування фахової компетентності на лабораторних заняттях вимірниками якості знань.

Результати. Лабораторна робота сприяє формуванню вмій, навичок, переконань студентів, учить їх планувати діяльність і здійснювати самоконтроль, ефективно формує пізнавальні інтереси, озброює різноманітними способами діяльності, розвиває світогляд. Організація і проведення лабораторних робіт допомагають у формуванні фахових компетентностей майбутніх учителів фізики, реалізацією розвиваючих задач навчання, допомагають у плануванні діяльності і самоконтролі, студенти вчаться формувати пізнавальні інтереси, виробляють власний стиль пізнання у навчанні фізики. Технологічний аспект здобування інформації та вироблення власного стилю пізнання допомагає у поетапному формуванні дій, управлінні навчанням і будується на організації та управлінні пізнавальною активністю, розвитку їх творчих здібностей із використанням педагогічних прийомів.

Ключові слова: науковий світогляд, фахова компетентність, студент, лабораторні роботи, експеримент, інклюзивне навчання.

Ruslana Volodymyrivna SEMENYShENA

PhD in Pedagogical Sciences, the Assistant of the department of general technical disciplines,

Podilskyi State Agrarian and Technical University

Alona Volodymyrivna HODOVANYuK

Lecturer, Department of Finance, Economics and Economic Cybernetics, Podilsky Special Educational-Rehabilitation and Social-Economic College

THE FORMATION OF SCIENTIFIC WORLD STUDENTS DURING THE PERFORMANCE OF LABORATORY WORKS IN CONDITIONS OF INCLUSIVE LEARNING

Abstract

Introduction. To the article speech goes about forming of scientific world view of students that study in the conditions of inclusion, in the process of implementation laboratory works. Importance of experimental researches is in forming professional competence for further professional activity. Laboratory employment as one forms of realization studies has the large productivity and forms the scientific world view of students. On laboratory employment large space is given for the display of initiative and ingenuity. Due to it students execute the large volume work plenty of training actions. Laboratory work as a form of organization studies most full will realize the developing tasks of studies. She assists forming of abilities, skills, persuasions of students, teaches them to plan activity and carry out self-control, effectively forms cognitive interests, arms with the various methods of activity, develops a world view.

Purpose. To analyse influence of laboratory works on forming scientific world view for students, forming of professional competence on the laboratory engaging in the measuring devices of quality knowledge.

Results. Laboratory work assists forming of abilities, skills, persuasions of students, teaches them to plan activity and carry out self-control, effectively forms cognitive interests, arms with the various methods of activity, develops a world view. Organization and realization of laboratory works help in forming of professional компетентностей of future teachers of physics, by realization of developing tasks of studies, help in planning of activity and self-control, students study to form cognitive interests, produce own style of cognition in the studies of physics. The technological aspect of getting of information and making of own style of cognition helps forming of actions in stage-by-stage, management studies and built on organization and management, development of them, cognitive activity creative capabilities with the use of pedagogical receptions.

Keywords: *scientific outlook, professional competence, student, laboratory work, experiment, inclusive education.*

Вступ. Освіта сьогодення вносить свої корективи до підготовки підростаючого покоління. Стрімкий розвиток освіти, науки та техніки ставлять перед викладачами нові вимоги до виховання й підготовки майбутнього покоління, освіченого, висококваліфікованого, обізнаного у різних сферах наукової діяльності. Зважаючи на освітню доктрину мету і пріоритетні напрями розвитку освіти, ми бачимо, що основна мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов розвитку особистості й творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися упродовж життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти [7]. Одним із пріоритетних напрямків державної політики щодо розвитку освіти є особистісна орієнтація освіти.

Фахова підготовка у професійній діяльності студентів з особливими освітніми потребами повинна опиратись на знання, яким в навчальному процесі не приділяється достатньої уваги – це навички і уміння самостійної роботи, розвиток діалектичного мислення, системний підхід до постановки і розв'язання задач фахової діяльності, вибір провідного виду діяльності, розвиток творчої уяви, виховання ініціативи, уміння приймати рішення тощо. Такі особистісні якості легко формуються на суб'єкт-об'єктній основі організації навчального процесу. Подібна постановка проблеми вимагає якісно нового підходу щодо формування фахових знань у студентів. На сучасному етапі реформування освіти особливої уваги заслуговують здобутки фундаментального характеру провідних методистів щодо прогнозування, об'єктивізації, діагностики та управління фаховою підготовкою в галузі фізики [2, с. 116-119].

Мета статті. Проаналізувати вплив лабораторних робіт на формування наукового світогляду у студентів, формування фахової компетентності на лабораторних заняттях вимірниками якості знань.

Виклад основного матеріалу. Для розвитку особистості як індивіда непотрібно забувати про світогляд, адже світогляд – найважливіший феномен духовності особистості і суспільства. Він є сукупністю їх поглядів, оцінок, принципів, переконань та ідеалів, що відображають найзагальніше бачення і розуміння світу, місце людини в ньому і разом з тим життєвих позицій та програм поведінки людей, їх вчинків. У світогляді в узагальненому вигляді представлені пізнавальна, ціннісна і поведінкова системи людини. Його об'єктом є світ у цілому, а предметом та основним питанням – взаємовідносини світу природи і світу людини [5].

Світогляд – сукупність переконань, оцінок, поглядів та принципів, які визначають найзагальніше бачення та розуміння світу і місце особистості у ньому, а також її життєві позиції, програми поведінки та діяльності. Світогляд людини зумовлений особливостями суспільного буття та соціальними умовами [6]. Світогляд формується у процесі не тільки наукової діяльності, а упродовж усього життя студентів.

На нашу думку доцільним у розвитку світоглядних характеристик студентів буде залучення їх до лабораторних практикумів. Лабораторний практикум це система лабораторних робіт, що проводяться після вивчення певного розділу, для закріплення знань. З рисунка 1, конуса навчання Едгарда Дейла, можна стверджувати, що експериментальна діяльність є набагато ефективнішою ніж лекційні чи практичні заняття.

Рис.1. Конус навчання Едгарда Дейла.

Лабораторне заняття як форма навчання має велику продуктивність та формує науковий світогляд студентів. На лабораторному занятті, дається великий простір для прояву ініціативи і винахідливості. Завдяки цьому студенти виконують великий обсяг роботи, велику кількість тренувальних дій. Заняття такого характеру ефективніше, ніж лекція чи практичне заняття, адже воно сприяє формуванню самостійності як якості особистості:

- планування своєї роботи,

- усвідомлено прагнути до мети,
- ефективніше займатись самоконтролем.

У професійному навчанні лабораторні роботи займають проміжне положення між теоретичним і виробничим навчанням і служать одним з найважливіших засобів здійснення теорії і практики. При цьому з одного боку, досягається закріплення й удосконалювання знань студентів, з іншого боку – у них формуються визначені професійні уміння, фахові компетентності, що потім застосовуються у процесі виробничого навчання.

При організації й проведенню лабораторних робіт у студентів формується технологічний аспект здобування інформації та вироблення власного стилю пізнання це поетапне формування дій, діяльнісний підхід, управління навчанням і будується на організації та управлінні пізнавальною активністю, розвитку їх творчих здібностей із використанням педагогічних прийомів еталонного змісту: споглядання, наслідування, спостереження, повного володіння методологією здобування знань, “навчання запам’ятовуванню”, інформаційного орієнтування, формулювання проблеми (табл. 1).

Таблиця 1

***Технологічні прийоми вироблення власного стилю пізнання
у навчанні фізики***

Параметри	Рівні навчальних досягнень				Перегіб у часі
	Початковий	Середній	Достатній	Високий	
Пристрасність	Розуміння символіки, термінології, окремих пізнавальних одиниць, фрагменти розуміння суті теорії пізнання	Прийом наслідування	Повне володіння методологією здобування знань	Прийом формулювання проблеми	Майбутній
Усвідомленість	Символіка, термінологія, фрагменти окремих пізнавальних одиниць дисципліни	Прийом спостереження		Прийом інформаційного орієнтування	Теперішній
Стереотипність	Певна обізнаність з символікою та термінологією теорії пізнання, неправильне трактування величин і понять пізнавальної одиниці дисципліни	Прийом споглядання		Прийом “навчання запам’ятовуванню”	Минулий

Як бачимо, технологічні прийоми вироблення власного стилю пізнання диференційовані та інтегровані відповідно до параметрів пізнавальної діяльності та рівнів навчальних досягнень. Можливі й інші комбіновані види та типи прийомів у залежності від умов формування освітнього середовища [1; 4, с. 110].

Опишемо мінімальну характеристику кожного технологічного прийому з точки зору діяльнісного підходу [1; 4, с. 110]:

Прийом споглядання (рівень заучування, параметр стереотипність) – позалогічне сприйняття образної інформації без явно поставлених цілей.

Прийом наслідування (рівень наслідування, параметр пристрасності) – цілеспрямоване варіювання інформацією, існуючої у свідомості, з метою її використання у конкретно нових умовах для корегування (трансформування) уже створених пізнавальних образів.

Прийом спостереження (рівень розуміння головного, параметр усвідомленість) – цілеспрямоване сприйняття інформації з метою формування раціонального типу мислення.

Така процедура навчання спостереженню проектує розвиток логічного апарату мислення, його основних характеристик (операції – аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, конкретизація; форми – поняття, судження, висновки, аналогія; види – наочно-дійове, образне, довільне; способи – індукція, дедукція).

Прийом “навчання запам’ятовуванню” (рівень навички, параметр стереотипність) – цілеспрямоване сприйняття інформації у вигляді її автоматичного перекодування, використання опорних сигналів, мови символів з метою спрощення у запам’ятовуванні.

Прийом інформаційного орієнтування (рівень уміння, параметр усвідомленість) – уміння побудувати власну пізнавальну активність із опорою на відомі або спеціально вивчені орієнтири.

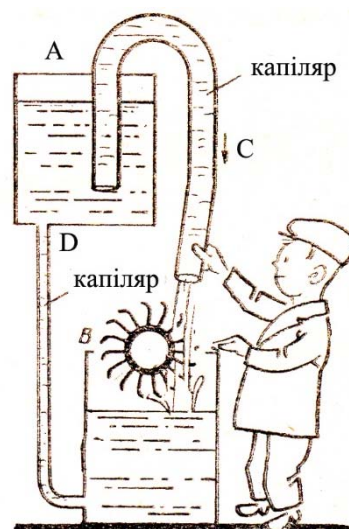
Прийом формулювання проблеми (рівень переконання, параметр пристрасність) – цілеспрямоване сприйняття інформації крізь призму світобачення з метою подальшого прогнозування наслідків реалізації власного стилю пізнання .

Сукупність описаних прийомів сприйняття інформації у цілеспрямованому управлінні пізнавальною діяльністю розгортає технологічні основи формування власного стилю пізнання й формує творчий стиль мислення. Такий особистісно-орієнтований підхід реалізує проблему вироблення власного, неповторного стилю мислення та пізнання оточуючого світу. На основі прийомів вироблення власного стилю пізнання ми розробляли технологічні аспекти впровадження лабораторних робіт.

Розглянемо приклад сценарій до підготовки і проведення лабораторної роботи на тему «Поверхневий натяг рідин» з навчальної дисципліни «Методика навчання фізики»

I. Підготовка до лабораторної роботи (Моделювання мотивації пізнавальної діяльності студентів)

1. На малюнку зображено проект вічного двигуна. Капіляр, в якому вода може підніматися на висоту H , згинається на висоті H_1 ($H_1 < H$), і верхній його кінець розгортається в широкую вирву. Сили

поверхневого натягу повинні підняти рідину на висоту H_1 і ввести її у воронку. У широкій частині воронки рідина відривається і скочується вниз. Падаючі краплі обертають водяне колесо, і вічний рух здійснено. У чому помилка проекту [7].

2. Бавовняний і шерстяний мотки ниток намочили у воді і повісили сушитися. Чому через деякий час (хвилин десять) у вовняному мотку майже вся вода виявилася зібраною в його нижній частині А в той час як у бавовняному вона була розподілена більш-менш рівномірно по всьому мотку [10].

II. Основна частина лабораторного заняття з МНФ

Мета роботи: вивчити питання, що пов'язані з поверхневим натягом тіла; знайти коефіцієнт поверхневого натягу води двома способами, порівняти їх та зробити висновки.

Обладнання: капілярні трубки різних діаметрів та довжин, мікрометр, штангель-циркуль, посудина з водою, похила площина, олія, транспортир, штативи, кухонна сіль.

Експериментальні завдання методологічної спрямованості:

1. Встановити необхідне обладнання для виконання лабораторної роботи.

2. На основі лекційного матеріалу й лабораторної роботи, скласти власний план виконання роботи.

3. За стандартними алгоритмами дослідження фізичних явищ провести спостереження капілярних явищ, поверхневого натягу [1].

а. *уміння планувати експеримент*, тобто формулювати його мету, визначати експериментальний метод і давати йому теоретичне обґрунтування, складати план досліду і визначати найкращі, умови його проведення, обирати оптимальні значення вимірюваних величин та умови спостережень, враховуючи наявні експериментальні засоби;

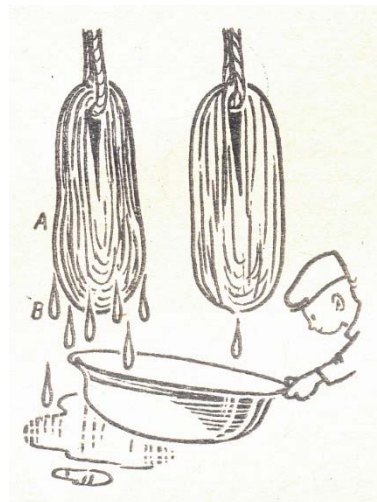
б. *уміння підготувати експеримент*, тобто обирати необхідне обладнання і вимірювальні прилади, збирати дослідні установки чи моделі, раціонально розміщувати приладдя, домагаючись безпечного проведення досліду;

в. *уміння спостерігати*, визначати мету і об'єкт спостереження, встановлювати характерні риси плинущі фізичних явищ і процесів, виділяти їхні суттєві ознаки;

г. *уміння вимірювати фізичні величини*, користуючись різними вимірювальними приладами і Мірами, тобто визначати ціну поділки шкали приладу, її нижню і верхню межу, знімати покази приладу;

д. *уміти обробляти результати експерименту*, знаходити значення величин, похибки вимірювань, креслити схеми дослідів, складати таблиці одержаних даних, готувати звіт про проведену роботу, вести запис значень фізичних величин у стандартизованому вигляді тощо;

е. *уміти інтерпретувати результати експерименту*, описувати спостережувані явища і процеси, вживаючи фізичну термінологію, подавати

результати у вигляді формул і рівнянь, функціональних залежностей, будувати графіки, робити висновки про проведені дослідження, виходячи з поставленої мети;

4. Повне володіння методологією здобування знань. Скласти авторський план спостереження коливальних рухів.

5. Навчання запам'ятовуванню. За складеним планом проведення спостереження розробити алгоритм визначення Поверхневий натяг рідин (ПВЗ), Коефіцієнт поверхневого натягу та способи його знаходження, Змочування. Капілярні явища.

6. Інформаційне орієнтування. Для якісного складання плану проведення лабораторної роботи використати допоміжну необхідну літературу: довідники, підручник, алгоритми дослідження фізичних явищ.

7. Формулювання проблеми. Написати план виконання лабораторної роботи, виконати й результати роботи захистити.

III. Підсумок лабораторного заняття.

1. Опишіть процес змочування і незмочування твердого тіла рідиною.

2. Як веде себе рідина в капілярних трубках?

3. Чому із зменшенням густини речовини зменшується висота її піднімання в капілярних трубках?

4. Який тиск необхідно створити для того, щоб видути бульбашку повітря через нижній кінець капілярної трубки діаметром 0,5 мм, опущений в воду на глибину 2 мм?

5. Доторкання до стінок намету не змінює відстаней між волокнами, а отже, і лапласівського тиску. Чому ж дощову погоду для того, щоб не протекла вода, не рекомендується дотикатися до внутрішніх стінок?

6. Вода, як ви знаєте, змочує стінки скляної посудини. Отже, вона повинна виливатись вже тоді, коли горизонтальна поверхня ще не досягла країв посудини. Чому ж на практиці відбувається навпаки [3].

Висновки і пропозиції. Отже, лабораторна робота, як форма організації навчання, найбільш повно реалізує розвиваючі задачі навчання. Вона сприяє формуванню вмінь, навичок, переконань студентів, учить їх планувати діяльність і здійснювати самоконтроль, ефективно формує пізнавальні інтереси, озброює різноманітними способами діяльності, розвиває світогляд.

Список літератури

1. Атаманчук П.С. Компетентнісні орієнтири фахового становлення учителя фізики. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету: Серія педагогічна: Дидактика фізики і підручники фізики (астрономії) в умовах формування європейського простору вищої освіти. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2007. Вип. 13. С. 116–119.

2. Батышев С.Я. Профессиональная педагогика: Учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. — 2-е изд., перераб. и доп. М.: Ассоциация «Профессиональное образование», 1999. 904 с.

3. Ланге В.Н. Физические парадоксы, софизмы и занимательные задачи. М. : Просвещение, 1967. С. 3–8.
4. Національна доктрина розвитку освіти. URL: <http://ukped.com/statti/zakoni-z-pitan-osviti/110.html>.
5. Світогляд URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4>.
6. Світогляд та його історичні типи URL: http://www.big-library.com.ua/book/10_Filosofiya/730_11_Svitoglyad_ta_iogo_istorichni_tipi.
7. Тульчинский М.Е. Занимательные задачи-парадоксы и софизмы по физике. М.: Просвещение, 1971. 160 с.

References

1. Atamanchuk P.S. Dydaktychne zabezpechennja seminars'kyh zanjat' z kursu «Metodyka navchannja fizyky» (zagal'ni pytannja) / P.S. Atamanchuk, O.M. Semernja, T.P. Poveda. — Кам'janec'-Podil's'kyj : Кам'janec'-Podil's'kyj nacional'nyj universytet imeni Ivana Ogijenka, 2010. — 392 s.
2. Батышев С.Я. Профессиональная педагогика: Учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. — 2 е изд., перераб. и доп. / С.Я. Батышев. — М.: Ассоциация «Профессиональное образование», 1999. — 904 с.
3. Lange V.N. Fyzycheskye paradoksy, sofizmy y zanymatel'nye zadachy / V.N. Lange. — М. : Prosveshhenye, 1967. — S. 3–8.
4. Nacional'na doktryna rozvytku osvity. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://ukped.com/statti/zakoni-z-pitan-osviti/110.html> Nazva z ekranu.
5. Svitogljad [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4>. — Nazva z ekranu.
6. Svitogljad ta jogo istorychni typy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.big-library.com.ua/book/10_Filosofiya/730_11_Svitoglyad_ta_iogo_istorichni_tipi. — Nazva z ekranu.
7. Tul'chinskij M.E. Zanimatel'nye zadachi-paradoksy i sofizmy po fizike / M.E. Tul'chinskij. М.: Prosveshhenie, 1971. – 160 s.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2019 р.

Людмила Миколаївна СИДОРУК

аспірант кафедри педагогіки та управління навчальним закладом,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

викладач математики кафедри інформаційної діяльності, документознавства і фундаментальних дисциплін, Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж

E-mail: l_sudoryk@ukr.net

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

Сидорук Л.М. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі підготовки здобувачів вищої освіти з порушеннями слуху. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 200-212. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Зростання кількості людей, що мають проблеми зі слухом, зумовлює необхідність створення умов для забезпечення їх якісної освіти. Сьогодні виникає нагальна потреба організації освітнього процесу здобувачів вищої освіти з вадами слуху на основі науково-методичних засад із застосуванням диференційованого, особистісно-орієнтованого та діяльнісного підходів, що ґрунтуються на особливостях розвитку їх мовлення та мислення. Ефективним засобом вирішення означеної проблеми є інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), які забезпечують індивідуалізацію та диференціацію освітнього процесу.

Мета. Метою дослідження є аналіз можливостей використання ІКТ у процесі підготовки здобувачів вищої освіти з порушеннями слуху.

Результат. Охарактеризовано особливості розвитку пізнавальної сфери та мислення осіб з порушеннями слуху. На основі аналізу наукових досліджень визначено, що вони, на відміну від здорових людей, мислять більш повільно, у них менше розвинена мовленнєва та пізнавальна сфери, що проявляється у недосконалому розвитку логічних понять, мають значні труднощі з абстрактним сприйняттям дійсності, що суттєво зменшує рівень розумової активності.

Акцентовано увагу на додаткових можливостях вирішення проблем забезпечення якості освіти осіб з порушеннями слуху за рахунок поєднання традиційних методик викладання і засобів ІКТ. Використання ІКТ забезпечує індивідуалізацію та диференціацію інклюзивного навчання, створює умови для системної роботи на рівні власних можливостей і здібностей кожному здобувачу вищої освіти, сприяє формуванню інформаційної компетентності. Зазначено, що застосування ІКТ в освітньому процесі забезпечують вихід за межі традиційних методів навчання, привчають здобувача освіти до самоконтролю, сприяють оволодінню основами комп'ютерної грамотності, підвищують пізнавальну активність, мотивацію до навчання, забезпечують зростання рівня працездатності, сприяють покращенню емоційного стану, заохоченню до самостійності, ініціативності.

Розглянуто умови ефективного застосування ІКТ у процесі інклюзивного навчання. На прикладі дистанційного курсу «Економіко-математичні методи і моделі» розкрито можливості платформи Moodle щодо адаптації процесу навчання до особливих освітніх потреб здобувачів вищої освіти, зумовлених порушеннями слуху. Виокремлено переваги використання Moodle в освітньому процесі.

Підводячи підсумки автор вказує на перспективність розробки методики використання ІКТ в умовах інклюзії та підготовки відповідних дидактичних матеріалів з метою підвищення якості освіти і забезпечення її доступності для здобувачів вищої освіти з порушеннями слуху.

***Ключові слова:** вища освіта; інклюзивне навчання; особи з вадами слуху; індивідуалізація та диференціація освітнього процесу; інформаційні технології; індивідуальні потреби і можливості; електронний дистанційний курс.*

Liudmyla Mykolaivna SYDORUK

a postgraduate student of Pedagogy and Management of Educational Establishment department at the Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, a mathematician of the department of information activity, archives and records management and fundamental disciplines at the Podilia educational and rehabilitational college of social sciences and economics

E-mail: l_sudoryk@ukr.net

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY USAGE FOR HIGHER EDUCATION STUDENTS WITH HEARING DISABILITIES

Abstract

Introduction. Increasing amount of students with hearing disabilities requires providing proper educational conditions. There is a relevant need to create effective learning-teaching process for these higher education students and the process should be based on the following principles: differentiation, student-centered teaching, engagement that are aimed to focus on peculiarities of the students' speech and thinking. Information and communication technology (ICT) is an effective solution of the outlined problem therefore the principles are kept.

Purpose. The aim of the research is to analyze possibilities of ICT usage in the process of students' studying at higher educational establishments.

Results. There is a set of reviewed features of the hearing disable students' learning and thinking. The existing researches claim that in comparison with healthy students these ones have a slower thinking, they have less developed speech and learning abilities. This results in unimproved logical notion ability, students have some difficulties with abstract perception of the reality which leads to mental activity reducing.

There is some emphasize on additional problem solution options through combining traditional methods of teaching and ICT methods and techniques. ICT usage provides individualization and differentiation of inclusive teaching, it also creates conditions for systemic work relying on abilities, encourages information competency formation. The research stands that ICT usage extends the area of studying for students, ICT methods of teaching will help students do self-control, learn how to operate pc, raise learning activities, increase productivity, improve emotional condition, be determined.

There are particular circumstances of ICT usage in inclusive teaching. The basic material for the research was a distant (online) course "Economic and mathematic methods and models" where Moodle platform was proved to be a sustainable means to adopt learning material to students' special learning needs. This platform has advantages in adopting students' needs.

In conclusion, the research indicates a need to design methods how to use ICT for inclusive teaching and choose learning materials that provide learning level for hearing disable students.

Keywords: *higher education, inclusive teaching, hearing disable people, individualization and differentiation of educational process, IT, individual needs and abilities, distant (online course).*

Вступ. Сьогодні у світі є 466 мільйонів людей з втратою слуху, що призводить до інвалідності, з них 34 мільйони діти. Всесвітня організація охорони здоров'я прогнозує до 2050 року зростання кількості осіб, які будуть мати хвороби пов'язані з незворотними формами зниження слуху, до 900 мільйонів [1]. Такі ж проблеми зі здоров'ям характерні і для громадяни України, зокрема близько 5% дітей страждають на приглухуватість, а 2-3 дитини з кожної тисячі мають глухоту. Загальна кількість дітей з порушеннями слуху – 0,5 млн, а приблизно 7–9 % населення мають часткову глухоту. Відповідно до інформації відділення мікрохірургії вуха і отонейрохірургії Інституту отоларингології імені О. Коломійченка Національної академії медичних наук України від 0,1 % дітей та біля 1 % дорослих мають повну втрату слуху [2, с.152].

Низка державних законодавчих документів, зокрема закони "Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні" [3] та "Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні" [4], закріплюють і гарантують права осіб з інвалідністю, серед яких і право на соціальний захист та навчання. Зважаючи на переконливу статистику та запити цієї частини українського сульства можемо

без перебільшення стверджувати, що питання створення умов для забезпечення якісної освіти осіб з порушеннями слуху є надзвичайно актуальним.

Дослідження вказують, що особи з вадами слуху, на відміну від здорових людей, мислять більш повільно, у них менше розвинена мовленнєва та пізнавальна діяльність, що проявляється у недосконалому розвитку логічних понять, мають значні труднощі з абстрактним сприйняттям дійсності, що суттєво зменшує рівень розумової активності. Але процес розвитку мислення осіб цієї нозології можна корегувати системою цілеспрямованих технологій та методів. Особливості розвитку мовлення у здобувачів освіти із порушеннями слуху викликають необхідність організації освітнього процесу на основі науковометодичних засад із застосуванням диференційованого, особистісно-орієнтованого та діяльнісного підходів [5, с. 6-7].

На сучасному етапі ефективними засобами вирішення зазначених проблем можуть слугувати інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), які забезпечують індивідуалізацію та диференціацію освітнього процесу. ІКТ відкривають людству інноваційні шляхи, методи та підходи розв'язання актуальних проблем в усіх сферах життя, системно використовуються в освітній діяльності, що позитивно відбивається на результативності навчання, виховання та розвитку особистості, формуванні компетентностей здобувачів освіти. Цифрові технології на основі сприяння розвитку мовлення, вміння реалізовувати мисленнєві операції – висновки, порівняння, узагальнення, осмислення – сприяють формуванню компетентної особистості, активного суб'єкта соціальної діяльності [2, с. 154].

Вдосконалення підготовки здобувачів освіти за рахунок упровадження ІКТ є проблематикою наукових студій Н. Бахмат, В. Бикова, С. Величка, М. Жалдака, Ю. Триуса, С. Семерікова, К. Словак, О. Співаковського, К. Осадчої, І. Сальник, О. Шавальнової та ін. Організаційно-технологічними аспектами розробки системи дистанційного навчання займаються В. Биков, Ю. Богачков, М. Дикалова, М. Кухаренко, Є. Полат, О. Рибалко, Н. Сиротенко та інші фахівці. Дослідження ключових аспектів упровадження дистанційної освіти для осіб з порушеннями слуху проводять Л. Н. Коровнікова, З. О. Мотильова, А. В. Сапожникова, Т.Б. Смирнова та інші автори. До вивчення проблеми впровадження Moodle зверталися у своїх дослідженнях А. Андреев, А. Анісімов, В. Биков, Н. Морзе, Ю. Триус, О. Спірін, А. Хуторський, М. Клименко, В. Франчук, О. Щербина, М. Мокрієв, А. Тевяшев, О. Литвин, Н. Манчинська, В. Болілий, М. Делембовський та ін.

Мета та завдання статті. Метою дослідження є аналіз можливостей використання ІКТ у процесі підготовки здобувачів вищої освіти з порушеннями слуху.

Визначена мета зумовлює розв'язання наступних завдань:

- охарактеризувати особливості розвитку пізнавальної сфери та мислення осіб з порушеннями слуху;
- визначити умови ефективного застосування ІКТ у процесі інклюзивного навчання;
- розкрити можливості платформи Moodle та виокремити переваги її використання в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу особливостей використання ІКТ у роботі з здобувачами освіти, що мають порушення слуху необхідно визначити особливості розвитку пізнавальної сфери та мислення людей з вадами слуху.

Досвід експериментальних психологічних досліджень, узагальнений В. Черних, свідчить, що особливості мислення глухих обумовлюються уповільненістю й своєрідністю розвитку мовлення та браком уваги до вдосконалення мовленнєво-розумової діяльності. До того ж, недостатній розвиток мовлення ускладнює оволодіння образною і понятійною формами мислення. У дослідженні доводиться, що в процесі оволодіння системами конкретних понять на початковому етапі опанування ієрархічною понятійною структурою та логічними термінами у осіб з вадами слуху відбувається перехід від конкретно-понятійної до абстрактно-понятійної форми інтелектуальної діяльності. Але якщо у людини з нормальним слухом оперування образами мислення відбувається на основі мовлення, то наочно-дійове мислення глухих реалізується майже без мовлення, що робить процес мислення недосконалим та не сприяє переходу до наочно-образного рівня. Для вирішення проблеми розвитку та вдосконалення мислення застосовуються такі задачі, умови яких подаються наочними засобами, а їхнє використання створює можливість реальних дій з предметами чи оперування їх образами. Але інтелектуальна активність, підкреслює дослідник, підлягає коригуванню і розвитку, а основним чинником зазначеного процесу виступає зорове сприйняття навчальних матеріалів при реалізації активних форм навчання [6].

Серед навчально-виховних та корекційно-розвивальних технологій, які реалізуються в інклюзивному навчанні осіб з порушеннями слуху, особливе місце займають інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) навчання. Як вказує В. Биков ІКТ – це «комп'ютерно орієнтована складова педагогічної технології, яка відображає деяку формалізовану модель певного компонента змісту навчання і методики його подання у навчальному процесі, яка представлена в цьому процесі педагогічними програмними засобами і яка передбачає використання комп'ютера, комп'ютерно орієнтованих засобів навчання і комп'ютерних комунікаційних мереж для розв'язування дидактичних завдань або їхніх фрагментів» [7, с. 141].

Специфічна особливість ІКТ полягає в тому, що їхні властивості (гіпертекст, інтерактивність, мобільність, мультимедійність, моделювання, комунікативність та продуктивність) можуть бути використані для організації навчання, виховання, корекції, розвитку, реабілітації та соціалізації осіб з інвалідністю, у тому числі людей з порушеннями слуху та мовлення.

Проведений Т. Дегтяренко аналіз сучасних наукових досліджень упровадження ІКТ у систему спеціальної освіти дозволив їй зробити висновок, що у сучасній педагогічній науці активно досліджуються можливості ІКТ щодо проектування навчального середовища та забезпечення реалізації навчально-корекційних цілей заняття, отримання педагогом додаткових можливостей для розвитку та творчого пошуку здобувача освіти з особливими потребами [8]. У сфері забезпечення освітнього процесу дослідники підкреслюють виняткове значення наочності для осіб з порушеннями слуху і розширення можливостей,

які у вирішенні цього питання створюють ІКТ. Вони роблять подання навчальної інформації більш насиченим, наочним і доступним за рахунок включення в процес навчальної діяльності кольору, графіки, анімації, інтерактивності тощо [8].

ІКТ надають викладачу можливість організації роботи з кожними студентом індивідуально, враховуючи його здібності та темп роботи, що є важливим дидактичним принципом навчання.

Цифрові технології, включені в освітній процес, забезпечують вихід за межі традиційних методів навчання, привчають здобувача освіти до самоконтролю, сприяють оволодінню основами комп'ютерної грамотності, підвищують пізнавальну активність, мотивацію до навчання, забезпечують зростання рівня працездатності, сприяють покращенню емоційного стану, заохоченню до самостійності, ініціативності [9].

Можливість включення високоякісної наочності має бути спрямоване на розвиток мовлення у осіб з порушеннями слуху, формування мислення, вміння робити висновки, порівняння, узагальнення, осмислення відеоматеріалу, забезпечувати вдосконалення інформаційної компетентності, сприяти соціалізації особистості.

Особливе місце в організації навчання здобувачів освіти з порушеннями слуху займає мережа Інтернет. В. Лобода вказує на доцільність створення Інтернет-середовища базується на передовому досвіді інформатизації освітнього процесу, досягненнях високої якості сприйняття навчальної інформації, забезпеченні пізнання та комунікації [5, с. 9].

Науковці Н. Бахмат, Л. Карташова, І. Пліш наголошують, що використання ІКТ суб'єктами освітнього процесу позитивно позначається на його ефективності та забезпечує вільний доступ до отримання освіти всіх а, також і тих, хто потребує інклюзивного навчання. Вони доводять це на прикладі інноваційного електронного освітнього ресурсу – електронної платформи mobiSchool, яка є адаптованою до умов неперервної інформатизації освіти та містить web-інструментарій для проектування та формування автентичних електронних середовищ (web-прототипів) закладів освіти [10].

Серед умов ефективного застосування ІКТ в процесі інклюзивного навчання осіб з порушеннями слуху необхідно акцентувати увагу на тому, що:

- забезпечення розвитку та корекції осіб з порушеннями слуху на основі ІКТ повинно реалізовуватись з урахуванням механізмів наявних проблем здобувача освіти, закономірностей їхнього прояву та особливостей розвитку мовлення та мислення [9];

- необхідно створити систему підготовки особи з порушеннями слуху до роботи із сучасними інформаційно-комунікаційними засобами [8];

- ІКТ повинні використовуватися не епізодично, а бути системним елементом організації інклюзивного навчання;

- надання на основі ІКТ високоякісної наочності для осіб з порушеннями слуху повинно слугувати фундаментом для розвитку їх мовлення, формування мислення, інформаційної компетентності та сприяти соціалізації;

– ІКТ не повинні замінювати викладача, а доповнювати його діяльність [5].

Складником використання ІКТ в інклюзивній освіті осіб з порушеннями слуху є система дистанційного навчання, в цілому, та електронних дистанційних навчальних курсів, зокрема.

Згідно із законодавством України дистанційне навчання – індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [11].

Особливе значення використання системи дистанційної освіти для здобувачів освіти цієї нозології полягає в індивідуалізації системи навчання, розвитку навичок комунікації, що позитивно впливатиме на вдосконалення міжособистісних відносин та соціалізацію.

Спираючись на попередній досвід роботи з такою аудиторією, ми дійшли висновку про необхідність адаптації змістової частини навчальних курсів до особливих освітніх потреб здобувачів вищої освіти, зумовлених порушеннями психофізичного розвитку в тому числі слуху.

За допомогою інструментів середовища Moodle створено дистанційний курс «Економіко-математичні методи і моделі», що включає теми розділів, відповідно до навчальної та робочої програм навчальної дисципліни для студентів за освітньо-кваліфікаційним рівнем підготовки молодшого спеціаліста за галуззю знань 05 Соціальні та поведінкові науки спеціальністю 051 Економіка (рис. 1).

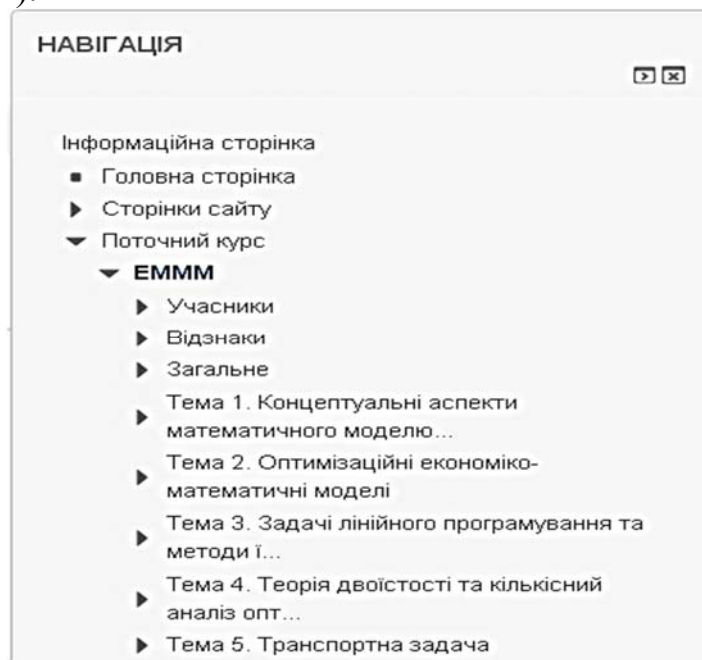

Рис. 1. Розділи курсу

Кожна тема містить тексти лекцій, завдання до практичних та самостійних робіт, приклади та зразки розв'язування задач, відеоматеріали тощо (рис. 2).

Тема 3. Задачі лінійного програмування та методи їх розв'язування

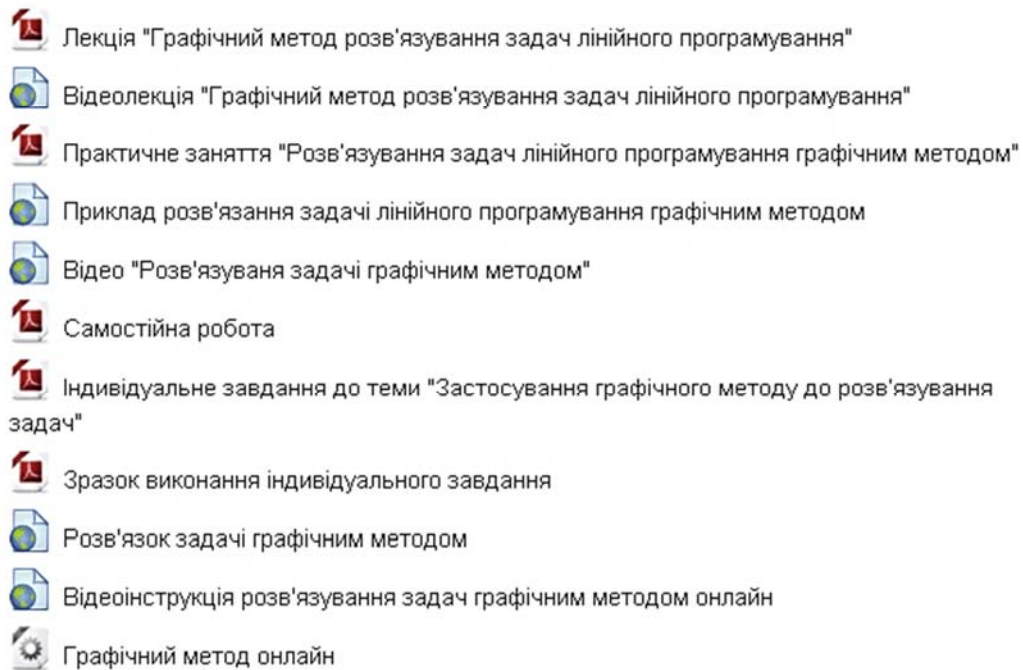

Рис. 2. Навчальні матеріали однієї з тем курсу

Використання відеоконтенту сприяє підвищенню якості освітнього процесу, дає можливість студентам самостійно впливати на власний процес навчання, підлаштовуючи його під свої індивідуальні здібності та можливості. Завдяки кнопкам навігації можна зупинити відео, повторно переглянути певний відеофрагмент, збільшити розмір екрану, щоб краще його роздивитися.

Відеоматеріали забезпечують максимальну візуалізацію та високий рівень наочності викладу навчального матеріалу, дозволяють звукову інформацію дублювати зоровим сприйняттям тексту, формул, таблиць, графіків тощо. Це підвищує ефективність засвоєння нової інформації студентами, що є особливо важливим для осіб з порушенням слуху.

Для кращого розуміння лекційного матеріалу наведено приклади розв'язування задач, оскільки методичні аспекти викладання навчальної дисципліни зумовлюють потребу не лише у відеодемонстрації теоретичного матеріалу, а й зразків розв'язування практичних завдань (рис 3).

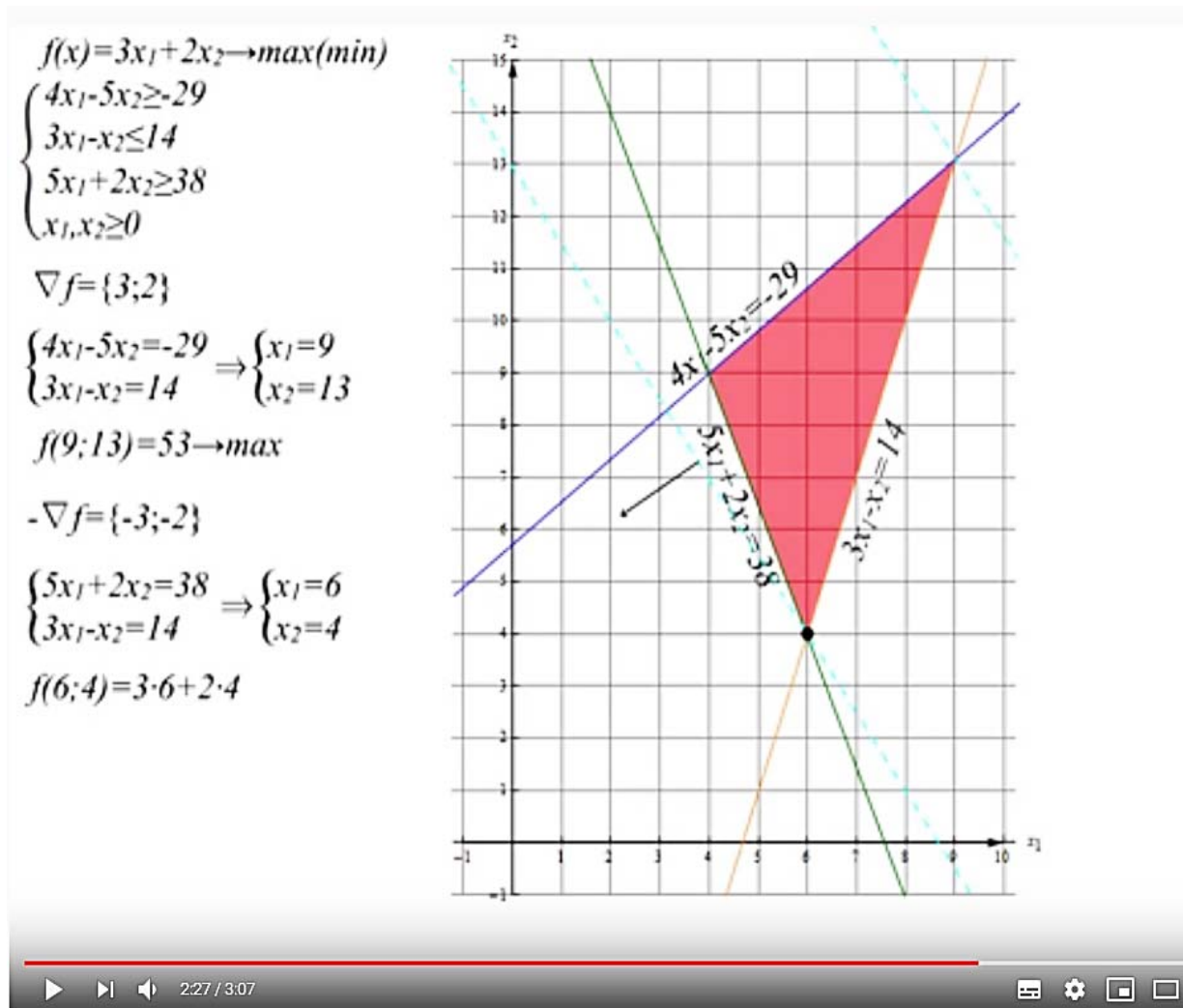

Рис. 3. Відео-розв'язок задачі лінійного програмування графічним методом

Використання відеоконтенту ґрунтується на такі вимогах:

- стислий виклад матеріалу, максимальна інформативність тексту;
- використання знайомих студенту слів, скорочень, позначень;
- розміщення кожного положення в окремому абзаці;
- розміщення пояснення до ілюстрацій якнайближче до останніх та забезпечення їх одночасної появи на екрані;
- ретельне обміркування інструкції до виконання завдання щодо його чіткості, лаконічності, однозначності;
- оптимальне поєднання кольорів шрифту та фону та використання однакової кольорової схеми;
- застосування анімаційних ефектів, що надають відеолекції динамічності, а також дозволяють підкреслити ключові моменти її змісту;
- використання відповідного голосового супроводження, синхронізованого з анімаційним ефектом об'єкта [12].

У студентів з вадами слуху мало розвинена довготривала пам'ять, тому для повторення та систематизації знань вони можуть скористатися словниками математичних та економічних термінів і понять (рис 4).

 Словник математичних термінів і понять

 Словник економічних термінів і понять

Словник математичних термінів і понять

 Версія для друку

Знайти

Повнотекстовий пошук

Огляд за алфавітом

Огляд за категоріями

Огляд за датою

Огляд по авторах

Огляд глосарія за абеткою

Спеціальні | А | Б | В | Г | Г' | Д | Е | Є | Ж | З | И | І | І' | Й | К | Л | М | Н | О | П | Р | С | Т | У | Ф | Х | Ц | Ч | Ш | Щ | Ъ | Ю | Я | **Все**

Сторінка: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 ... 31 (Далі)

Все

Рис. 4. Словники математичних та економічних термінів і понять

Для покращення візуального сприйняття та розуміння навчального матеріалу, здобувачами вищої освіти з порушенням слуху інформація також подається у вигляді схем (рис. 5).

Рис. 5. Схема «Основні складники процесу моделювання»

Перевагою електронного курсу у системі Moodle є те, що він створює умови для індивідуалізації освітньої діяльності, оскільки дозволяє самостійно вибрати спосіб вивчення теми, передбачає індивідуальний темп засвоєння знань, забезпечує контроль та самоконтроль навчальних досягнень здобувачів вищої освіти з порушеннями психофізичного розвитку, в тому числі осіб з вадами слуху .

Створення електронних дистанційних курсів, дозволяє викладачу реалізувати власні підходи до розкриття тем та комбінувати матеріали з різних джерел, дає змогу зробити процес засвоєння знань наочним, доступним і

цікавим, враховуючи специфіку викладання дисципліни у закладі освіти. Для здобувачів освіти такі курси є підґрунтям успішного оволодіння навчальним матеріалом, що передбачає врахування їх індивідуальних потреб та можливостей.

Висновки і пропозиції. Аналіз сучасного стану впровадження ІКТ в освітній процес дозволяє стверджувати, що поєднання традиційних методик викладання і засобів ІКТ відкриває додаткові можливості вирішення проблем забезпечення якості освіти осіб з порушеннями слуху. Використання ІКТ забезпечує індивідуалізацію та диференціацію інклюзивного навчання, створює умови для системної роботи на рівні власних можливостей і здібностей кожному здобувачу вищої освіти, сприяє формуванню інформаційної компетентності.

Враховуючи практичний досвід включення ІКТ в освітній процес осіб з вадами слуху слід зазначити, що воно має бути науково обґрунтованим та педагогічно доцільним. Перспективним напрямом дослідження вбачаємо розробку методики використання ІКТ в умовах інклюзії та підготовку відповідних дидактичних матеріалів з метою підвищення якості освіти і забезпечення її доступності для здобувачів вищої освіти з порушеннями слуху.

Список літератури

1. Всемирная организация здравоохранения. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/deafness-and-hearing-loss> (дата звернення: 24.09.2019).
2. Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання : навчальний посібник / Гета А.В. та ін. ; за ред. Ю.Г. Носенко. Полтава : ПУЕТ, 2018. 261 с.
3. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України ред. від 9 серп. 2019р. № 875-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 11.09.2019).
4. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України ред. від 3 лип. 2019р. № 2961-15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (дата звернення: 11.09.2019).
5. Лобода В.В. Навчальне Інтернет-середовище як засіб мотивації мовлення старшокласників з вадами слуху : автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2010. 20 с.
6. Черних В.В. Особливості формування інформаційно-комунікаційних компетентностей учнів з вадами слуху. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 2: Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання. 2011. № 10. С. 157–162.
7. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія. Київ : Атіка, 2008. 684 с.
8. Дегтяренко Т. М. Поширення ідей упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у систему спеціальної освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. №2(46). С. 11–21. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/1207/917> (дата звернення: 11.06.2019).

9. Засенко В.В., Колупаєва А.А., Мороз Б.С., Овсяник В.П. Використання інформаційних технологій в умовах спеціального та інклюзивного навчання дітей зі слухомовленнєвими порушеннями. URL: http://rc-vabos.at.ua/_ld/0/9.pdf (дата звернення: 11.09.2019).

10. Карташова Л.А., Бахмат Н.В., Пліш І.В. Розвиток цифрової компетентності педагога в інформаційно-освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти. Інформаційні технології і засоби навчання. 2018. Т. 68, №6. С. 193-205. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ITZN_2018_68_6_17 (дата звернення: 11.09.2019).

11. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : наказ М-ва освіти і науки України від 25 квіт. 2013р. № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> (дата звернення: 15.08.2019).

12. Алексеева І.В., Гайдей В.О., Диховичний О.О., ін. Про створення в НТУУ «КПІ» комплекту відеолекцій у межах всевітньої ініціативи ЮНЕСКО. URL: <http://science.lpnu.ua/sithe/all-volumes-and-issues/volume-775-2013-1/prostvorennya-v-ntuu-kpi-komplektu-videolekciy-u> (дата звернення: 03.04.2019).

References

1. Vsemyrnaya orhanyzatsyya zdavookhranenyua. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/deafness-and-hearing-loss> (data zvernennya: 24.09.2019).

2. Suchasni zasoby IKT pidtrymky inklyuzyvnoho navchannya : navchal'nyy posibnyk / Heta A.V. ta in. ; za red. Yu.H. Nosenko. Poltava : PUET, 2018. 261 s.

3. Pro osnovy sotsial'noyi zakhyschenosti osib z invalidnistyu v Ukrayini : Zakon Ukrayiny red. vid 9 serp. 2019r. №875-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (data zvernennya: 11.09.2019).

4. Pro reabilitatsiyu osib z invalidnistyu v Ukrayini : Zakon Ukrayiny red. vid 3 lyp. 2019r. № 2961-15. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (data zvernennya: 11.09.2019).

5. Loboda V.V. Navchal'ne Internet-seredovyshe yak zasib motyvatsiyi movlennya starshoklasnykiv z vadamy slukhu : avtoref. dys. na zdobuttya kand. ped. nauk : 13.00.03. Kyiv, 2010. 20 s.

6. Chernykh V.V. Osoblyvosti formuvannya informatsiyno-komunikatsiynykh kompetentnostey uchniv z vadamy slukhu. Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 2: Komp'yuterno-oriyentovani systemy navchannya. 2011. № 10. S. 157–162.

7. Bykov V.Yu. Modeli orhanizatsiynykh system vidkrytoyi osvity : monohrafiya. Kyiv : Atika, 2008. 684 s.

8. Dehtyarenko T. M. Poshyrennya idey uprovadzhennya informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy u systemu spetsial'noyi osvity. Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya. 2015. № 2 (46). S. 11–21. URL : <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/1207/917> (data zvernennya: 11.06.2019).

9. Zasenko V.V., Kolupayeva A. A., Moroz B.S., Ovsyanyk V.P. Vykorystannya informatsiynykh tekhnolohiy v umovakh spetsial'noho ta inklyuzyvnoho navchannya ditey zi slukhomovlennyyevymy porushennyamy. URL : http://rc-vabos.at.ua/_ld/0/9.pdf (data zvernennya: 11.09.2019).

10. Kartashova L.A., Bakhmat N.V., Plish I.V. Rozvytok tsyfrovoyi kompetentnosti pedahoha v informatsiyno-osvitn'omu seredovyschi zakladu zahal'noyi seredn'oyi osvity. Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya. 2018. T. 68. №6. S. 193–205. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=ITZN_2018_68_6_17 (data zvernennya: 11.09.2019).

11. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro dystantsiayne navchannya : nakaz M-va osvity i nauky Ukrainy vid 25 kvit. 2013r. № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> (data zvernennya: 15.08.2019).

12. Alyeksyeyeva I.V., Haydey V.O., Dykhovychnyy O.O. Pro stvorennya v NTUU «KPI» kompletu videolektsiy u mezhakh vsesvitn'oyi initsiatyvy YuNESKO. URL : <http://science.lpnu.ua/sithe/all-volumes-and-issues/volume-775-2013-1/pro-stvorennya-v-ntuu-kpi-kompletu-videolektsiy-u> (data zvernennya: 03.04.2019).

Стаття надійшла до редакції 05.10.2019 р.

УДК [37.043.2-056.213]:004(072)

Інна Анатоліївна МИХАЙЛОВА
викладач кафедри інформаційної діяльності,
документознавства і фундаментальних дисциплін,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
E-mail: manni@ukr.net

ФУНКЦІОНУВАННЯ САЙТУ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ ЯК ЗАСІБ ПІДТРИМКИ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Михайлова І.А. Функціонування сайту дистанційної освіти як засіб підтримки інклюзивного навчання. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 212-220. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. В Україні в наш час мають бути створені усі умови для того, щоб кожна людина мала можливість реалізувати свій потенціал, задовольнити власні потреби в отриманні якісної освіти будь-якого рівня. Якісна освіта активного населення забезпечить у майбутньому вищий ступінь економічного та технічного розвитку країни, зростання рівня добробуту суспільства.

Використання досягнень новітніх комп'ютерних та телекомунікаційних технологій робить можливим підтримку інклюзивного навчання шляхом створення та функціонування сайту дистанційної освіти.

Мета. Метою статті є описати процес створення електронних курсів навчальних дисциплін та використання сайту дистанційної освіти у закладах освіти, показати доцільність впровадження у процес навчання електронного супроводу дисциплін та ефективність функціонування сайту дистанційної освіти для надання освітніх послуг інклюзивного спрямування.

Стаття написана виходячи з досвіду створення сайту дистанційної освіти та електронних курсів навчальних дисциплін у Подільському спеціальному навчально-реабілітаційному соціально-економічному коледжу, у якому переважна більшість студентів мають особливі освітні потреби.

Результати. У статті сформульовано рекомендації зі створення електронних курсів, а також окреслено переваги використання системи дистанційного навчання у закладах освіти. Підкреслено роль та обґрунтовано значення використання навчальних матеріалів в електронному вигляді для здійснення інклюзивного навчання. Показано, що сайт дистанційної освіти дає можливість поєднати самостійну роботу студентів з різними джерелами інформації, навчальними матеріалами, спеціально розробленими до даного курсу.

Рекомендації можуть бути прийняті до уваги та використовуватися науково-педагогічними та педагогічними працівниками навчальних закладів, які працюють над створенням та удосконаленням електронних курсів з навчальних дисциплін.

Ключові слова: *інклюзія; інклюзивна освіта; студент з особливими освітніми потребами; електронний курс; сайт; освітні ресурси*

Inna Anatoliyivna MYKHAILOVA

Lecturer, Department of Information Activity, Documentation and Fundamental
Disciplines,

Podilsky Special Educational-Rehabilitation and Socio-Economic College

E-mail: manni@ukr.net

FUNCTIONING OF THE DISTANCE EDUCATION SITE AS A SUPPORT OF INCLUSIVE LEARNING

Abstract

Introduction. Nowadays in Ukraine everything should be organized in such way that every person can have opportunities to realize all their abilities and satisfy their own needs in getting high quality education at any level. The quality education

of the active population in the future will provide a higher degree of economic and technical development of the country, increase the level of welfare of the society.

In fact it is possible to maintain inclusive education by creating and keeping site of the distance education and using achievements of the computer and telecommunications technologies.

Purpose. The main point of the article is to describe the way of creating electronic courses of the educational disciplines and using the site of the distance education in the educational institutions and to demonstrate the importance of introduction electronic maintaining of the educational disciplines as well as to show the advantages of functioning the site of the distance education for providing system of inclusive education in the institutions.

This article is written using the experience of creating distance education and e- courses of educational disciplines in the Podilsky Special Educational-Rehabilitation Socio-Economic College which students are mostly students with special educational needs.

Results. The recommendations for creating e-courses are made in this article and it's outlined the advantages of using distance system of education in the educational institutions. It is also underlined and emphasized the importance of using electronic educational materials for inclusive education. The site of distance education is demonstrated as one of the possibilities to combine the students' self-studies with different sources of information, teaching materials which are worked out for this kind of education.

Recommendations may be taken into account and used by scientific and pedagogical staff of educational establishments working to create and improve e-learning courses.

Keywords: *inclusion; inclusive education; student with special educational needs; e- courses / electronic courses; site; educational resources.*

Вступ. На сучасному етапі розвитку України перед вищою школою поставлено завдання забезпечити доступ до якісної освіти широкі верстви суспільства, адже економічний та технологічний розвиток, добробут громадян залежать від рівня знань, умінь, навичок, кваліфікації активного населення країни. Спеціалісти з високим рівнем кваліфікації мають вищі шанси знайти роботу, швидко навчаються та підвищують рівень знань та умінь, більше пристосовані до змін виду діяльності, менше вразливі у випадках втрати роботи.

Мета та завдання статті. Мета статті – обґрунтувати необхідність та детально описати загальні принципи створення електронних курсів з подальшим розміщенням їх на сайті дистанційної освіти. Завдання статті – виробити конкретні рекомендації зі створення електронних курсів, які б могли використовувати у своїй професійній діяльності науково-педагогічні працівники; окреслити переваги використання сайту дистанційної освіти в процесі навчання, зокрема для студентів з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальною моделлю сучасних суспільно-соціальних стосунків щодо осіб з інвалідністю є інклюзія, яка ґрунтується на визнанні та повазі індивідуальних людських відмінностей.

Дотримуючись інклюзивних підходів, до суспільних, соціальних та економічних стосунків має пристосовуватися не особистість, а навпаки, суспільство повинно створити умови для задоволення особливих потреб кожної особистості.

В центрі уваги цієї моделі суспільної поведінки є автономність, участь у суспільній діяльності, створення системи соціальних зв'язків, прийняття суспільством усіх громадян без обмежень, кожної особистості.

В статті 33 закону України «Про вищу освіту» [1] зазначається, що у закладі вищої освіти з метою організації інклюзивного освітнього процесу та спеціального навчально-реабілітаційного супроводу здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами, забезпечення їм доступу до якісної вищої освіти з урахуванням обмежень життєдіяльності може створюватися спеціальний навчально-реабілітаційний підрозділ. У статті 49 підкреслюється, що заклад вищої освіти може поєднувати денну та дистанційну форми навчання.

Стаття 23 закону України «Про внесення змін до Закону України "Про освіту" щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» [2] визначає особу з особливими освітніми потребами. Нею є «особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення права на освіту, сприяння розвитку особистості, поліпшення стану здоров'я та якості життя, підвищення рівня участі у житті громади».

У цьому ж Законі зазначається, що «інклюзивне навчання – це система освітніх послуг, що забезпечує реалізацію права на освіту осіб з особливими освітніми потребами, а також їх соціалізацію та інтеграцію в суспільство».

Суспільно-соціальна концепція інклюзії стала основоположною в інклюзивному навчанні. Саме інклюзивне навчання покликане сприяти:

- розвитку здібностей осіб;
- визнанню того, що звичайний розвиток не є загальноприйнятою «нормою»;
- задоволенню особливих потреб;
- створенню системи підтримки;
- функціональному підходу до лікування та навчання.

Інклюзивне навчання передбачає створення такого освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної людини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Одним із засобів підтримки інклюзивного навчання є створення та функціонування сайту дистанційної освіти.

В Україні дистанційна освіта є відносно новим видом. Питання становлення й розвитку дистанційної освіти розглядали в своїх працях Б.Шуневич [3], Г.Яценко [4], С.Степаненко [5], В.Стрельнікова [6] та інші вітчизняні науковці.

Сьогодні дистанційна форма навчання в нормативно-правових документах розглядається як форма організації навчального процесу в освітніх закладах, яка забезпечує реалізацію дистанційного навчання та передбачає

можливість отримання випускниками документів державного зразка про відповідний освітній або освітньо-кваліфікаційний рівень [7].

Інклюзивне навчання – гнучка, індивідуалізована система навчання молоді з особливостями психофізичного розвитку в умовах звичайних навчальних закладів.

Для здійснення інклюзивного навчання вищий навчальний заклад має адаптувати фізичне середовище, форми та методи навчання, використовувати наявні в громаді ресурси, залучати батьків, фахівців для надання спеціальних послуг відповідно до потреб кожної молодої людини, забезпечувати сприятливий клімат в освітньому середовищі.

Науково-педагогічним працівникам вищого навчального закладу необхідно створювати й удосконалювати навчально-методичне забезпечення навчальних дисциплін, що викладаються, враховуючи особливі освітні потреби студентів з інвалідністю.

Останнім часом поряд з традиційними формами навчання все частіше використовується глобальна мережа Інтернет. Це зумовлено тим, що розвиток Інтернет-технологій дозволяє зручними засобами реалізовувати навчальні моделі, а також до мережі Інтернет можна під'єднатися легко та недорого. Тому одним із засобів створення та подальшого удосконалення навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін є створення викладачами електронних курсів та їх розташування в Інтернеті.

Сьогодні існує чимала кількість програмного забезпечення, що дозволяє в мережі Інтернет організувати платформу для створення електронних курсів та забезпечення взаємодії між учасниками навчального процесу. Частина такого програмного забезпечення розповсюджується на комерційній основі, інша частина – вільно. Серед вільно розповсюджуваних великою популярністю користується система Moodle [9]. З її допомогою створюється багатофункціональний освітній простір, користування яким є зручним та інтуїтивно простим. Зокрема, система Moodle використовується в Подільському спеціальному навчально-реабілітаційному соціально-економічному коледжі.

Кожний навчальний заклад має право самостійно обрати назву для електронного ресурсу. Так, наприклад, Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж обрав назву «Сайт дистанційної освіти», Кам'янець-Подільський національний університет – «Модульне навчання національного університету імені Івана Огієнка».

Кожний викладач і студент має свій обліковий запис для входження в систему. Викладач створює електронний курс, матеріалами якого користуються студенти, які опановують цей курс.

Студенти, маючи доступ до сайту дистанційної освіти завдяки мережі Інтернет, можуть вільно обирати місце, час та темп використання навчальних матеріалів електронного курсу при підготовці до занять.

Викладач, який створює електронний курс, несе відповідальність за змістовне наповнення навчального курсу та відповідність його матеріалів навчальним та робочим програмам. Зазвичай викладач на свій розсуд забезпечує курс навчально-методичними матеріалами, але значна кількість елементів є

однаковою для різних курсів. Розглянемо детальніше структурні елементи електронного курсу навчальної дисципліни.

При створенні курсу викладач має ввести повну та коротку назви курсу. Якщо одна й та ж сама навчальна дисципліна викладається на різних спеціальностях і має однакою структуру, створюється лише один курс, до якого надається доступ різним академічним групам. Якщо ж навчальна дисципліна має різну структуру на різних спеціальностях (наприклад, різна кількість годин), то створюються курси з однаковою повною назвою та різними короткими назвами. Викладачу потрібно давати такі короткі назви навчальних дисциплін, щоб студент без проблем і зайвих зусиль зміг здогадатися про повну назву дисципліни, адже в залежності від режиму відображення студент може бачити на своїй сторінці лише короткі назви.

Викладач може описати навчальну дисципліну, вказуючи мету вивчення, цілі, компетентності, яких набувають студенти в процесі вивчення навчальної дисципліни, програмні результати навчання.

На початку електронного курсу слід розташовувати файли, що допомагають зорієнтуватися студенту при опануванні навчальних матеріалів курсу:

- витяг із робочої програми зі структурою навчальної дисципліни;
- перелік рекомендованих джерел;
- критерії оцінювання навчальних досягнень;
- зразки модульних контрольних робіт;
- питання до заліку або іспиту;
- глосарій термінів;
- посилання на електронні посібники та підручники тощо.

Звичайно, викладач має право розмістити в одному файлі усі конспекти (або плани-конспекти) лекційних занять. Але, зважаючи на особливі освітні потреби студентів, лекційні матеріали краще розташовувати із розбиттям на окремі заняття та розташовувати їх у порядку вивчення тем. Файл із конспектом лекції містить такі структурні елементи:

- тема лекції;
- план;
- рекомендована література;
- ключові поняття та терміни;
- конспект навчального матеріалу згідно плану;
- питання для самоконтролю.

Викладаючи навчальний матеріал, потрібно пам'ятати про виділення у основному тексті (наприклад, використовуючи різні варіанти накреслень) означень, понять, правил тощо.

Формуючи матеріали теми, викладач також має розташовувати файли, що містять матеріал на самостійне опрацювання. Структурні елементи файлів з самостійним опрацюванням схожі з лекційними. У викладі основного матеріалу можна розмістити методичні рекомендації щодо вивчення теми або опорний конспект. Завершувати матеріал для самостійного опрацювання бажано тестами та завданнями для самостійного виконання.

Виклад теоретичного матеріалу бажано супроводжувати навчальним відео та презентаціями. В електронний курс можна завантажити файл із презентацією або додати посилання на відео. Викладач, на власний розсуд, або створює власне відео, або використовує те, що є у вільному доступі. Якщо викладач самостійно створює відео, то спочатку він розташовує його в Інтернеті (наприклад, на YouTube каналі), а в курсі лише додає посилання на нього.

Створюючи відео, викладач може на камеру озвучувати матеріал теми, демонструючи при цьому наочності, досліди та інше. Щоб показати послідовність дій, які потрібно виконати засобами певного програмного забезпечення з використанням комп'ютерної техніки, можна використовувати програми, що дозволяють створювати відео шляхом «захоплення екрану». Також викладач може створити навчальне відео, виконуючи озвучення презентації. Найбільш часозатратним способом є створення власного анімаційного фільму. Отже, в залежності від наявних ресурсів викладач обирає той чи інший спосіб створення навчального відео.

Електронні матеріали для забезпечення семінарських та практичних занять мають містити план, питання для розгляду, список рекомендованої літератури, методичні рекомендації щодо підготовки до занять.

Файли для лабораторних робіт мають містити тему, мету, короткі теоретичні відомості, хід роботи із завданнями, вказівки до виконання завдань, питання для самоконтролю, вказівки щодо оформлення звіту. В електронному курсі для того, щоб студент мав можливість відправити на перевірку файл із звітом, викладач має обрати елемент «Завдання». У налаштуваннях завдання можна обрати, кількість файлів, яку може надсилати студент, терміни здачі звіту тощо.

Викладач також може завантажувати в електронний курс файли із тестами або скористатися засобами системи Moodle та створити тести безпосередньо на сайті.

У будь-який час викладач може переглянути журнал подій та дізнатися, хто саме із студентів заходив на електронний навчальний курс, які дії виконував, які матеріали опрацьовував. Також викладач бачить файли із звітами, надіслані студентами. Крім того, система дозволяє обмінюватися повідомленнями між усіма учасниками навчального процесу.

На початкових етапах створення сайту дистанційної освіти викладачам потрібно виконати великих обсяг робіт із створення електронних курсів. Але надалі електронні курси потрібно лише удосконалювати, доповнювати, змінювати відповідно до вимог часу.

Студент, використовуючи сайт дистанційної освіти, має ряд додаткових можливостей, а саме:

- взаємодія із викладачем можлива не лише в межах аудиторії, але й у принципово новому освітньому просторі;
- підготовкою до занять можна займатися у зручному місці, у зручний час, у власному темпі;
- можливість змінювати масштаб тексту та зображень;
- можна не конспектувати теоретичний матеріал;

- один й той самий навчальний матеріал може бути у різних форматах: текстовому, аудіо та відео;
- студенти можуть обмінюватися електронними повідомленнями один з одним та з викладачем;
- навчальна інформація подана концентровано, це підвищує рівень засвоєння матеріалу;
- студент може визначити найбільш значимі або складні для себе теми та витратити для їх опрацювання більше часу;
- використання комп'ютерної техніки сприяє удосконаленню роботи з нею;
- студент удосконалює навички самостійної роботи із навчальним матеріалом;
- можливість переглянути різноманітні мультимедійні матеріали з багатьох джерел за посиланнями, які містяться в електронному курсі;
- вироблення здатності до самоорганізації у студента, набуття умінь самостійного прийняття рішень;
- подолання психологічних бар'єрів, що пов'язані з комунікативними якостями людини (сором'язливість тощо).

Проблеми у студента при використанні сайту дистанційної освіти полягають у тому, що він не завжди може забезпечити себе технічними пристроями із доступом до мережі Інтернет, особливо якщо з певних причин студент перебуває за межами навчального закладу.

Висновки і пропозиції. Створення науково-педагогічними працівниками електронних курсів з навчальних дисциплін, подальше їх розміщення на сайті дистанційної освіти закладу, ефективна взаємодія викладачів зі студентами як в аудиторії, так і з використанням електронних засобів, забезпечує підтримку інклюзивного навчання у закладах освіти усіх рівнів. Використовуючи електронні ресурси курсу, студент має додаткову можливість опрацювання навчальних матеріалів з урахуванням своїх власних потреб, а викладач – додаткові засоби впливу на результативність навчально-пізнавальної діяльності.

Список літератури

1. Про вищу освіту. Закон України № 1556-VII від 1 липня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг. Закон України № 2053-VIII від 23 травня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2053-19>.
3. Шуневич Б.І. Розвиток основних компонентів для організації дистанційного навчання в Україні. *Проблеми освіти*. Київ, 2003. Випуск 3. С. 45-56.
4. Яценко Г. Комунікативна сутність дистанційного навчання: постановка проблеми. *Вища освіта України*. 2007. № 3. С. 70-74.
5. Степаненко С. Про трансформацію системи заочної освіти в умовах інтеграції в Європейський освітній простір. *Вища школа*. 2007. № 2. С. 31-37.

6. Стрельніков В.Ю. Технології дистанційного навчання у вищій школі. *Нові технології навчання*. Київ, 2004. Випуск 36. С. 41-45.
7. Положення про дистанційне навчання. Наказ міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.
8. Що таке Moodle. URL: <https://moodle.org/mod/page/view.php?id=8174>.

References

1. Pro vyshchu osvitu. Zakon Ukrayiny № 1556-VII vid 1 lypnya 2014 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
 2. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny “Pro osvitu” shchodo osoblyvostey dostupu osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy do osvitnikh posluh. Zakon Ukrayiny № 2053-VIII vid 23 travnya 2017 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2053-19>.
 3. Shunevych B.I. Rozvytok osnovnyhk komponentiv dlya orhanizatsiyi dystantsiynoho navchannya v Ukrayini. *Problemy osvity*. Kyiv, 2003. Vypusk 3. S. 45-56.
 4. Yatsenko H. Komunikatyvna sutnist dystantsiynoho navchannya: postanovka problem. *Vyshcha osvita v Ukrayini*. 2007. № 3. S. 70-74.
 5. Stepanenko S. Pro transformatsiyu system zaochnoyi osvitu v umovakh intehratsiyi v Yevropeyskyu osvitniy prostir. *Vyshcha shchkola*. 2007. № 2. S. 31-37.
 6. Strelnikov V.Yu. Tekhnolohiyi dystantsiynoho navchannya u vyshchiy shchkoli. *Novi tekhnolohiyi navchannya*. Kyiv, 2004. Vypusk 36. S. 41-45.
 7. Polozhennya pro dystantsiynе navchannya. Nakaz ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 25.04.2013 № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.
 8. Shcho take Moodle. URL: <https://moodle.org/mod/page/view.php?id=8174>.
- Стаття надійшла до редакції 16.09.2019 р.**

Алла Михайлівна МІСЬКО
викладач кафедри інформаційної діяльності,
документознавства і фундаментальних дисциплін
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
e-mail: miskoalla@i.ua

ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Місько А.М. Функціонування методів навчання української мови в закладах вищої освіти в умовах інклюзії. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 221-229. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ На шляху формування нового образу рідномовної освіти актуалізується питання ефективних способів навчання, невід'ємне від збагачення її змісту.

У ключі сучасного розвитку української рідномовної освіти особливу увагу привертають методи, які забезпечують не лише системно-структурний підхід до мови, а й посилюють комунікативний, когнітивно-аксіологічний аспекти формування країномовної особистості.

З метою глибшого осмислення еволюції методів навчання мови на сучасному етапі розвитку вітчизняної школи та в умовах інклюзивної освіти, важливо врахувати розгляд проблеми способів навчання в методичній концепції О. Біляєва. У зв'язку з різними способами взаємодії вчителя і учнів дидакт-філолог обґрунтував основні методи навчання української мови в школі, якими користуються і у закладах вищої освіти.

Мета. У статті висвітлено ретроспективу функціонування методів навчання української мови в науковому полі сучасної лінгводидактики, інтерпретовано вектори їх застосування відповідно до потреб практики студентів закладів вищої освіти в умовах інклюзії.

Результати. Узагальнення теорії методів навчання української мови, увиразнення практичного аспекту їх застосування уможливають, по-перше, розгляд їх еволюціонування в науковому обігу, по-друге, адаптування системи методів до потреб сучасного студента в умовах інклюзії.

Ключові слова: методи навчання української мови, класифікації методів навчання, види навчальної діяльності студентів, способи взаємодії викладача й студента.

Alla Mykhailivna MISKO

Lecturer at the Department of Information, Documentary and Fundamental
Disciplines
Podilsky Special Educational and Rehabilitation Social and Economic College
E-mail: miskoalla@i.ua

FUNCTIONING OF METHODS OF UKRAINIAN LANGUAGE TEACHING IN HIGHER EDUCATION IN INCLUSION CONDITIONS

Abstract

Introduction. On the path of forming a new image of mother tongue education, the question of effective ways of learning is relevant, which is integral to enriching its content.

In the key to the modern development of Ukrainian mother-tongue education, particular attention is paid to methods that provide not only a system-structural approach to language, but also enhance the communicative, cognitive-axiological aspects of Ukrainian-language personality formation.

In order to understand more deeply the evolution of language teaching methods at the present stage of development of the national school and in the conditions of inclusive education, it is important to consider the problem of teaching methods in O. Bilyaev's methodical concept. Due to the different ways of interaction between teachers and students, the didactic-philologist substantiated the basic methods of teaching Ukrainian in school, which are used in higher education institutions.

Goal. In the article the retrospective of functioning of methods of teaching Ukrainian in the scientific field of modern linguistics was interpreted, the vectors of their application according to the needs of practice of students of higher education institutions in the conditions of inclusion were interpreted.

Results. Generalization of the theory of methods of teaching the Ukrainian language, expression of the practical aspect of their application make it possible, first, to consider their evolution in scientific circulation, and secondly, to adapt the system of methods to the needs of modern students in the conditions of inclusion.

Key words: *methods aimed at teaching the Ukrainian language, classification of teaching methods, types of educational activities of students, ways of interaction between teacher and student.*

Аналіз спеціальної літератури щодо визначення поняття «методи навчання» свідчить про виняткову різноманітність його тлумачень. Зокрема, методи навчання дослідники розглядають як:

- взаємопов'язані способи роботи викладача й студентів, за допомогою яких здійснюються завдання навчального процесу [15];
- упорядковані способи взаємодії викладача й студентів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань [15];

- систему взаємопов'язаних видів діяльності викладача й студентів, прийомів викладання й навчання, а кожний прийом як систему дій та операцій викладача й студентів, що визначаються раціональною послідовністю й цілеспрямованістю [3];
- способи роботи викладача і залежні від них способи роботи студентів з відібраним для вивчення мовним матеріалом [13];
- об'єднану в одне ціле діяльність викладача й студентів, спрямовані на засвоєння мовних знань, умінь і навичок, на організацію пізнавальної діяльності студентів [12];
- певним логічним шляхам засвоєння знань, умінь і навичок [13];
- засіб або систему засобів, свідомо вживаних для досягнення тих соціальних завдань, що містить навчальний процес [1];
- спосіб або систему прийомів для досягнення будь-якої мети, виконання певної операції як шлях до мети, відрегульований за певним принципом діяльності [4];
- шлях дослідження або пізнання як спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розглянутого об'єкта [2];
- апробовану й систематично функціонуючу структура діяльності викладача й студентів, що свідомо реалізується з метою досягнення запропонованих змін в особистості студента в умовах інклюзії [7];
- систему методичних прийомів, побудова яких визначається цілями навчання, загальнодидактичними принципами, характером навчального матеріалу й особливостями джерел навчальної інформації [7].

У дидактиці та лінгводидактиці відомі класифікації методів навчання мови за джерелами знань, рівнем пізнавальної діяльності студентів, дидактичною метою, способом взаємодії викладача й студентів на занятті.

І. Лернер та М. Скаткін при класифікації методів навчання виходять з урахування характеру пізнавальної діяльності учнів та студентів в умовах інклюзивної освіти, беручи за основу різний її рівень. Відповідно до цього науковці виділяють такі методи:

- пояснювально-ілюстративний, або інформаційно-рецептивний;
- репродуктивний;
- проблемний виклад;
- частково-пошуковий, або евристичний;
- дослідницький [10].

Пояснювально-ілюстративний метод полягає в тому, що викладач дає готову інформацію за допомогою усного слова (підручника, посібника) або наочних засобів (таблиць, схем, картин, кіно- і відеофільмів) шляхом практичного показу способів діяльності (демонстрування досліду, зразків відмінювання, способів складання плану, анотації тощо). Цей метод забезпечує лише перший рівень знань (сприйняття, коли студенти слухають, дивляться, читають, спостерігають, співвідносять нову інформацію з раніше засвоєною і запам'ятовують), але він не сприяє виробленню вмінь і навичок.

Навички і вміння формуються через застосування *репродуктивного методу*, основною ознакою якого є відтворення і повторення видів діяльності

за завданням викладача. Зовнішньою стороною цього методу є система різноманітних вправ, тренувань, програмовані матеріали.

Метод проблемного викладу матеріалу характеризується тим, що викладач ставить перед студентом проблему і сам показує складний, але доступний шлях її розв'язання. Особливість цього методу в тому, що студент не тільки сприймає, усвідомлює і запам'ятовує готові наукові висновки, а й стежить за логікою доведень, розвитком думки викладача. Проблемний виклад передбачає поступове залучення студентів до прогнозування висновків.

Частково-пошуковий метод наближає студентів до самостійного розв'язання проблеми. Він привчає їх бачити проблему, ставити питання, висловлювати припущення, будувати доведення, формулювати висновки.

Дослідницький метод використовується для стимулювання творчої діяльності студентів, передбачає формування вмій набувати знання самостійно, досліджувати предмет або явище, робити висновки, а здобуті знання застосовувати в практичній діяльності. Застосування цього методу сприяє залученню студентів у процес самостійного творчого пізнання, формуванню навичок творчої діяльності, створенню умов для формування пізнавальних інтересів, потреби в діяльності [10].

За джерелами знань визначають методи навчання мови О. Текучов і Л. Федоренко. О. Текучов подає таку класифікацію методів навчання мови: 1) слово (розповідь) педагога; 2) бесіда; 3) аналіз мови (спостереження за мовою, граматичний розбір); 4) вправи; 5) використання наочних посібників (схем, таблиць та ін.); 6) робота з навчальною книжкою; 7) екскурсія.

Л. Федоренко до джерел знань відносить теоретичний матеріал підручника, дидактичний мовний матеріал, живе мовлення і визначає три основні групи методів навчання: 1) методи теоретичного вивчення мови (бесіда, повідомлення, робота з підручником); 2) методи теоретико-практичного вивчення мови і мовлення (робота з окремими мовними одиницями, їхніми формами); до них відносяться спостереження, розбір, диктант, реконструювання, конструювання; 3) практичні методи (робота з текстом для запам'ятовування традиції використання мовних одиниць у мовленні і для розвитку мовлення) - це перекази, твори.

За дидактичною метою визначають методи Є. Петровський, Б. Єсіпов, які згідно з визначеними підходами виділяють такі методи навчання: 1) повідомлення знань / евристичний, догматичний, аналітико-синтетичний; 2) закріплення й вироблення навичок (списування, граматичний розбір, коментоване письмо, робота над помилками, самостійні письмові роботи); 3) облік і контроль знань (перевірні завдання і вправи різних видів) [6].

Дослідники системи методів навчання М. Махмутов, Л. Федоренко запропонували систематизацію методів навчання за дидактичними функціями:

- ✓ інформаційно-рецептивний;
- ✓ ілюстративно-наочний;
- ✓ комунікативно-творчий;
- ✓ пізнавально-репресивний;
- ✓ системно-структурний;
- ✓ операційно-конструктивний;

✓ контроль-корекційний [11].

З інших позицій інтерпретує методи навчання В. Онищук за дидактичними цілями:

- ✓ комунікативний;
- ✓ пізнавальний;
- ✓ перетворювальний;
- ✓ систематизуючий;
- ✓ контрольний [15].

Найбільшого поширення в педагогічній науці набула класифікація загальних методів навчання, розроблена Ю. Бабанським на основі особистісно-діяльнісного підходу, у якій цілісно враховано всі наявні структурні елементи педагогічної діяльності:

методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності;

методи стимулювання й мотивації учіння та студентів;

методи контролю та самоконтролю ефективності навчально-пізнавальної діяльності [2].

До першої групи **методів організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності** з урахуванням: 1) аспекту передачі і сприйняття навчальної інформації дослідник виділяє такі методи: *словесні методи* (бесіда, розповідь, лекція та ін.); *практичні методи* (вправи, лабораторні досліди, трудові дії та ін.); 2) логічного аспекту навчального пізнання та аспекту мислення виокремлено такі методи: *індуктивні, дедуктивні, репродуктивні, проблемно-пошукові*; 3) аспекту керування студентами: *методи самостійної роботи студентів, методи роботи під керівництвом педагога*.

До другої групи **методів стимулювання й мотивації навчально-пізнавальної діяльності** Ю. Бабанський відносить: *методи стимулювання й мотивації інтересу до студента; стимулювання й мотивації обов'язку та відповідальності в студентів у інклюзивних групах*.

До третьої групи **методів контролю та самоконтролю ефективності навчально-пізнавальної діяльності** віднесено: *методи усного контролю й самоконтролю; методи письмового контролю й самоконтролю; методи лабораторно-практичного контролю й самоконтролю*.

Класифікація методів навчання, розроблена Ю. Бабанським, доповнювалася, удосконалювалася, обґрунтовувалася в інших аспектах навчально-пізнавальної діяльності (М. Бершадський, О. Біляєв, В. Краєвський, В. Онищук, П. Щербань, А. Хуторський, М. Махмутов, та ін.).

З огляду на три види навчальної діяльності А. Хуторський методи продуктивного особистісно-орієнтованого навчання поділяє на такі групи: *когнітивні методи* (наукові методи, методи навчальних предметів, метапредметні методи); *креативні методи* (інтуїтивні, алгоритмічні, евристичні); *орґдіяльнісні методи* (методи студентів, методи педагога методи управління освітою).

За свідченням Б. Лихачова, у педагогіці існує більше ста назв методів навчання. У контексті теорії проблемно-розвивального навчання залежно від мети й виду (характеру) взаємодії педагога та студента дослідник розрізняє такі загальні методи навчання, система яких, на думку науковця, є відкритою:

монологічний, показовий, діалогічний, евристичний, дослідницький, алгоритмічний, програмований. З урахуванням принципу бінарності, у системі методів навчання, крім загальних, Б. Лихачов виділяє підсистему методів навчання та учіння: інформаційно-повідомлювальний виконавчий, пояснювальний, репродуктивний, стимулюючий, частково-пошуковий, спонукальний, пошуковий, інструктивний, практичний (кожна пара відображає зміст певного загального методу).

У лінгводидактиці навчання української мови учителі-словесники використовують упродовж багатьох років класифікацію методів навчання, в основу якої О. Біляєв поклав спосіб взаємодії викладача й студента:

- ✓ усний виклад учителем матеріалу (розповідь, пояснення);
- ✓ бесіда педагога з студентами;
- ✓ спостереження студентів над мовою;
- ✓ робота з підручником;
- ✓ метод вправ [3].

Не менш важливими завданнями в процесі формування комунікативних компетенцій здібних студентів є вибір оптимальної класифікації методів навчання у закладах вищої освіти в умовах інклюзії. У цьому контексті перспективним, на наш погляд, є підхід до класифікації методів навчання, запропонований Р. Низамовим та І. Харламовим, оскільки в розробленні класифікації максимально враховано специфіку навчально-виховного процесу, а саме:

- ✓ **методи навчання** (лекція, розповідь, демонстрація, пояснення, бесіда);
- ✓ **методи діяльності** (слухання, осмислення, вправи, вивчення підручників та першоджерел, моделювання, у тому числі практичної роботи, навчальне дослідження та ін.);
- ✓ **методи контролю** (опитування, контрольна робота, залік, іспит, захист проекту) [14].

О. Леонт'єв, А. Нікітіна, А. Сохор з погляду психодидактики виділяють кілька груп комунікативних методів, що можуть активно використовуватися у у закладах вищої освіти в умовах інклюзії:

- ✓ комунікативні методи, спрямовані на стимулювання когнітивних процесів;
- ✓ комунікативні методи, що передбачають використання інтерактивних форм прийомів навчання;
- ✓ комунікативні методи, побудовані на моделюванні та імітації реальних і уявних ситуацій;
- ✓ комунікативні методи, що передбачають чітку взаємодію педагога в межах малої творчої групи студентів за принципом єднання індивідуумів з різним креативним та інтелектуальним потенціалом [9; 14].

Наявність різних класифікацій у системі методів навчання мови свідчить про постійний науковий пошук, нагромадження і теоретичне узагальнення педагогічного досвіду педагогів-словесників, а також складність і динамізм навчального процесу в закладах вищої освіти в умовах інклюзії.

Важливою є думка О. Кучерук про доцільність умовного поділу методів навчання української мови на три взаємопов'язані групи:

- ✓ методи формування мовних компетенцій;
- ✓ методи формування мовленнєвих компетенцій;
- ✓ методи формування комунікативних компетенцій.

Методи *першої групи*, у свою чергу, містять низку підгруп, з *одного боку - відповідно до змістових особливостей* навчально-предметного матеріалу, оскільки методи навчання залежать від його змісту (підгрупи *методів опанування мовної змістової лінії курсу української мови*: методи, спрямовані на вивчення звукової системи мови й орфоепії, лексикології і фразеології, будови слова і словотвору, морфології, синтаксису, орфографії та пунктуації, стилістичних засобів мови і лінгвістики тексту), *а з іншого - відповідно до базових завдань* (призначення, або функції) взаємодії в організації мовної освіти, зокрема дві підгрупи, що мають наскрізний характер для формування мовної компетентності:

- ✓ методи, спрямовані на оволодіння системою мовних знань і норм;
- ✓ методи, спрямовані на формування навчально-мовних та правописних умінь і навичок.

З-поміж методів *другої групи* теоретико-практичне значення має виокремлення двох підгруп, пов'язаних з видами мовленнєвої діяльності:

- ✓ методи, спрямовані на поступове ускладнення й поглиблення мовленнєвознавчих понять та розвиток видів рецептивної мовленнєвої діяльності:

- ✓ методи, спрямовані на поступове ускладнення й поглиблення мовленнєвознавчих понять та розвиток видів продуктивної мовленнєвої діяльності;

Третя група методів навчання української мови містить способи, що передбачають *вироблення вмінь і навичок ефективного спілкування в соціальних ситуаціях*.

Специфіку наведених у таблиці О. Кучерук методів навчання української мови визначає їх внутрішнє змістове наповнення відповідно до конкретної навчальної ситуації заняття мови або позакласного (факультативного) заняття з мови. Мовний, мовленнєвий текстовий і комунікативно-ситуативний аспекти реалізації методів формування мовної особистості розглядається дослідницею диференційовано [8].

Кожен з методів має свою внутрішню структуру, складається з окремих прийомів, що виступають як їх складники, спрямовані на розв'язання багатоаспектних практичних завдань.

Отже, узагальнення теорії методів навчання української мови, увиразнення практичного аспекту їх застосування уможливають, по-перше, розгляд їх еволюціонування в науковому обігу, по-друге, адаптування системи методів до потреб сучасного студента в умовах інклюзії.

Список літератури

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. 2-ге вид. Київ : Рад. школа, 1981. 206 с.

2. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. Москва : Просвещение, 1985. 284 с.
3. Біляєв О.М. Методика мови як наука. *Дивослово*. 2002. № 11. С. 20-24.
4. Ващенко Г. Загальні методи навчання : підруч. Київ : Українська Видавнича спілка, 1997. 441 с.
5. Дмитровський Є.М. Методика викладання української мови в середній школі. Київ : Рад. школа, 1965. 286 с.
6. Есипов Б.П. Основы дидактики. Москва : Просвещение, 1957. 352 с.
7. Караман С.О. Зміст і технологія навчання української мови в гімназії : Київ, 2000. 425 с.
8. Кучерук О.А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 420 с.
9. Леонтьев А.А. Педагогическое общение. Москва : Знание, 1979. 47 с.
10. Методы обучения. Дидактика средней школы [И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин] / под ред. М.А. Данилова и М.Н. Скаткина. Москва : Просвещение, 1975. 255 с.
11. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения. Москва : Педагогика, 1977. 240 с.
12. Мельничайко В.Я. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. Київ : Рад. школа, 1982. 216 с.
13. Методика викладання української мови. Практичні та лабораторні заняття : навч. посібник / Олійник І.С. та ін. ; за ред. І.С. Олійника. Київ : Вища школа, 1991. 287 с.
14. Нікітіна А.В. Текст. Педагогічний дискурс : метод, рекомєнд. до вивч. курсу [для магістрантів філол. ф-ту]. Луганськ : ВКФ «Знання», 2006. 42с.
15. Онкович Г.В. Українознавство і лінгводидактика. Київ : Логос, 1997. 108 с.

References

1. Aleksyuk A.M. Zahalni metody navchannya v shkoli. 2-he vyd. Kyuyiv : Rad. shkola, 1981. 206 s.
2. Babanskyu Yu.K. Metody obuchenyya v sovremennoy obshcheobrazovatelnoy shkole. Moskva : Prosveshchenye, 1985. 284 s.
3. Bilyayev O.M. Metodyka movy yak nauka. Dyvoslovo. 2002. № 11. S. 20 - 24.
- Vashchenko H. Zahalni metody navchannya : pidruch. Kyuyiv : Ukrayinska Vydavnycha spilka, 1997. 441 s.
5. Dmytrovskyy Ye.M. Metodyka vykladannya ukrayinskoyi movy v seredniy shkoli. Kyuyiv : Rad. shkola, 1965. 286 s.
6. Esypov B.P. Osnovy dydaktyky. Moskva : Prosveshchenye, 1957. 352 s.
7. Karaman S.O. Zmist i tekhnolohiya navchannya ukrayinskoyi movy v himnaziyi. Kyuyiv, 2000. 425 s.

8. Kucheruk O.A. Systema metodiv navchannya ukrayinskoyi movy v osnovniy shkoli: teoriya i praktyka : monohrafiya. Zhytomyr : Vyd-vo ZHDU im. I. Franka, 2011. 420 s.
9. Leont'yev A.A. Pedagogicheskoye obshcheniye . Moskva : Znaniye, 1979. 47 s.
10. Metody obucheniya. Didaktika sredney shkoly [I. YA. Lerner, M. N. Skatkin] ; pod red. M. A. Danilova i M. N. Skatkina. Moskva : Prosveshcheniye, 1975. 255 s.
11. Makhmutov M.I. Organizatsiya problemnogo obucheniya. Moskva : Pedagogika, 1977. 240 s.
12. Melnychayko V. YA., Udoskonalennya zmistu i metodiv navchannya ukrayinskoyi movy. Kyiv : Rad. shkola, 1982. 216 s.
13. Metodyka vykladannya ukrayinskoyi movy. Praktychni ta laboratorni zanyattya : navch. posibnyk / Oliynyk I. S. ta in.. ; za red. I. S. Oliynyka. Kyiv : Vyshcha shkola, 1991. 287 s.
14. Nikitina A. V. Tekst. Pedagogichnyy dyskurs : metod, rekomend. do vyvch. kursu [dlya mahistrantiv filol. f-tu]. Luhansk : VKF «Znannya», 2006. 42 s.
15. Onkovych H. V. Ukrayinoznavstvo i lnhvodydaktyka. Kyiv : Lohos, 1997. 108 s.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2019 р.

ПСИХОЛОГІЯ ТА СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

УДК 316.624-057.875(477)«192/193»

Людмила Миколаївна КОМАРНІЦЬКА
викладач кафедри соціальної роботи та психології
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

Олександр Борисович КОМАРНІЦЬКИЙ
доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
Кам'янець-Подільський національний університет імені
Івана Огієнка
E-mail: kob-1974@ukr.net

ПРАКТИКИ ПАСИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТСТВА ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 20-30-х рр. ХХ ст.

Комарніцька Л.М., Комарніцький О.Б. Практика пасивної соціальної адаптації студентства педагогічних навчальних закладів Радянської України у 20-30 рр. ХХ ст. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 230-239. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Більшовики, реалізуючи політику, спрямовану на виховання нової людини – будівника комунізму, зробила ставку на студентство педагогічних вишів, випускники яких мали забезпечити ідеологічне виховання дітей і підлітків. Водночас, погіршення соціальної ситуації в середовищі

студентів призвело до відхилення від прийнятих у суспільстві ціннісно-нормативних стандартів.

Мета статті – показати різні прояви порушення суспільних норм серед студентів педагогічних навчальних закладів радянської України в міжвоєнний період.

Методологія проведення роботи: у процесі написання статті було використано комплекс загальнонаукових (аналіз, синтез, метод порівняння, діалектичний) та спеціально-наукових методів історичного пізнання (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний).

Результати дослідження. У 20-30-ті рр. ХХ ст. у педагогічних навчальних закладах поряд з організацією культурного дозвілля студентів, коли для них організовувалися культпоходи в кіно і театри, мали місце різні форми девіантної поведінки молоді. Архівні документи, матеріали тогочасної періодики свідчать, що частина студентів вели себе некультурно (в їдальнях сиділи в шапках, одягнені, в аудиторіях курили і ін.), грали в карти на гроші, які нерідко закінчувалися кривавими бійками, вживали алкоголь, влаштовували п'яні дебоші в гуртожитках, серед ініціаторів яких були, зокрема, комуністи і комсомольці. Широке поширення серед студентства отримали дошлюбні та позашлюбні статеві стосунки, проституція. У студентських сім'ях мали місце і аморальні вчинки. Дирекції вишів намагалися боротися з цими негативними явищами, використовуючи дисциплінарні стягнення, а частину студентів взагалі відраховали.

Ключові слова: студент, інститут, технікум, девіантна поведінка, алкоголізм, проституція.

Liudmyla KOMARNITSKA

Lecturer, Department of Social Work and Psychology,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,

Oleksandr KOMARNITSKYI

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Chair of History of Ukraine
Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University
E-mail: kob-1974@ukr.net

THE PRACTICES OF PASSIVE SOCIAL ADAPTATION OF STUDENTS IN PEDAGOGICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF SOVIET UKRAINE IN THE 20-30S. OF THE XX CENTURY

Abstract

Introduction. The Bolsheviks, realizing a policy aimed at educating a new person - the builder of communism, relied on students at pedagogical universities, whose graduates were supposed to provide the ideological education of children and adolescents. At the same time, the deterioration of the social situation among students led to a deviation from the accepted value and normative standards in society.

The purpose of the article is to show different manifestations of violation of social norms among students of pedagogical educational institutions of Soviet Ukraine in the interwar period.

Work methodologies: in the process of writing the article, a complex of general scientific (analysis, synthesis, comparison method, dialectical) and special scientific methods of historical cognition (historical-genetic, historical-comparative, historical-typological, problem-chronological) were used.

The results of the study. In the 20-30s. of the XX century in pedagogical educational institutions, along with the organization of students' cultural leisure, when cultural trips to cinema and theaters were organized for them, various forms of youth deviant behavior took place. Archival documents, materials from periodicals indicate that some of the students behaved uncultured (in the canteens they sat in hats, dressed, smoked in classrooms, etc.), played cards for money, which often ended in bloody fights, drank alcohol, and made drunken debaucheries in hostels, among the initiators of which were, in particular, communists and Komsomol members. Premarital and extramarital sex, prostitution were widespread among students. There were immoral acts in student families. University directories tried to deal with these negative phenomena using disciplinary sanctions, and some of the students were expelled altogether.

Keywords: *student, institute, technical school, deviant behavior, alcoholism, prostitution.*

Вступ. Одним з важливих напрямків дослідження в педагогіці, психології, кримінології є проблема девіантної поведінки. У той же час, це питання цікавить й істориків, особливо при вивченні переломних періодів в історії, коли в суспільстві порушувалося єдність буття і свідомості, виникала невідповідність взаємодії суб'єктів і соціальних інститутів, неадекватність соціальної політики і моралі. Значною мірою це стосується і драматичних 1920-1930-х рр., коли більшовики намагалися реалізувати політику, спрямовану на виховання нової людини – будівника комунізму, наділеного новим менталітетом. Влада зробила ставку на молодь, особливо на студентство педагогічних вишів, випускники яких мали забезпечити ідеологічне виховання дітей і підлітків. Поряд з цим погіршення соціальної ситуації в середовищі студентів приводило до відхилення від прийнятих у суспільстві ціннісно-нормативних стандартів. Окремі аспекти цієї проблеми розглядалися у працях сучасних українських вчених О. Л. Рябченко [25], О. О. Лаврут [15], В. І. Прилуцького [8], В. В. Липинського [10], В. В. Левченка [22], Х. І. Хоруженко [24]. Поза увагою цих дослідників залишилися різні форми девіантної поведінки студентства педагогічних навчальних закладів радянської України.

Мета статті. У нашій статті ми спробуємо показати різні прояви порушення суспільних норм серед студентів педагогічних навчальних закладів радянської України в міжвоєнний період. Зокрема, предметом нашого дослідження стануть такі форми девіантної поведінки як прояви некультурності молоді, вживання алкоголю, влаштування п'яних дебошів в гуртожитках, дошлюбні та позашлюбні статеві стосунки, проституція.

Виклад основного матеріалу дослідження. У студентському побуті певного поширення набули прояви девіантної поведінки. Так, з Польського педінституту повідомляли, що у 1933-1934 н.р. студенти сиділи в аудиторіях і в їдальнях в головних уборах, верхньому одязі, палили тут, варварське ставилися до меблів, їли в їдальнях чим попало, смітили в аудиторіях [1, арк. 77]. 17 березня 1935 р. на відкритих загальних комсомольських зборах Кам'янець-Подільського педінституту йшлося про те, що частина комсомольців вели себе некультурно, зокрема, як і в попередньому виші вони у їдальнях сиділи у шапках, одягнені, в аудиторіях палили [2, арк. 49]. Безкультур'я мало місце і серед студентства Вінницького педінституту [3, арк. 1зв.].

Адміністрація більшості закладів з вищезазначеними проявами боролися досить рішуче. Наприклад, 19 листопада 1933 р. директор Харківського педінституту своїм наказом оголосив догану 12 студентам, які сиділи в аудиторіях у пальто, кашкетах і калошах. Всіх інших попереджали, що у разі порушення внутрішнього розпорядку та санітарно-гігієнічних вимог їх будуть позбавляти стипендії чи відраховувати з вишу [4, арк. 81, 85]. З Конотопського ПТ повідомляли, що студенти у 1933-1934 н.р. «культмінімуму не склали», але добилися того, щоб вони використовували зубний порошок, обов'язково стриглися [5, арк. 41]. 5 грудня 1935 р. студента Бердянського педінституту І. Петрусенка відрахували за «соціально-ворожі» вислови, ненормативну лексику та брутальну лайку [6].

Проводилася боротьба із шкідливими звичками студентів. Так, у жовтні 1928 р. у Бердичівському педтехнікумі обрали «п'ятьорку», яка контролювала хід боротьби з палінням, шкідливими звичками у побуті [7, арк. 2].

Серед мешканців студентських гуртожитків набула поширення гра в карти на гроші, яка нерідко закінчувалася кривавими бійками. Іноді студенти в гуртожитку розважалися некоректними, «бурсацькими» витівками по відношенню до своїх товаришів: «Студента, що спить, вимазують сажею або розмальовують акварельними фарбами під негра. Буває, що того, хто спить, обливають холодною водою, прив'язуючи рушником до ліжка» [8, с. 99]. Так, ганебним визнали факт гри у карти в гуртожитку студентами Вінницького педінституту [9, арк. 4зв.].

Поширеним явищем у студентському середовищі було вживання алкоголю, насамперед чоловіками. Практично всі вечірки, комсомольські гулянки, екскурсії, сімейні свята закінчувалися грандіозними пиятками. Реалізація спиртних напоїв проводилася навіть у студентських їдальнях [10, с. 53]. Випадки пияцтва мали місце у Вінницькому українському [11, арк. 107] і Київському російському ПТ [12, арк. 23]. У березні 1929 р. на одній із нарад ЦК ЛКСМУ зазначалося: «Пияцтво не розвинене з однієї простої причини, що грошей немає. Коли ці гроші заводяться, коли студент попадає на практику, він п'є, чинить різні непотребства» [8, с. 100].

Непоодинокими були п'яні дебоші в гуртожитках, ініціаторами яких ставали зокрема, комуністи та комсомольці. Так, наприкінці 1928-1929 н.р. у Добровеличківському ПТ два студенти – секретар осередку ЛКСМУ Д. Козакул, член бюро цього ж осередку Г. Шепата і один з випускників вишу влаштували п'янку, після чого останній згвалтував студентку. Очільники

комсомольського осередку зробили вигляд, що не помітили цього злочину [13]. 15 лютого 1935 р. на засіданні партбюро Кам'янець-Подільського педінституту обговорили поведінку члена партії студентки Радіонової, яка після того, як склала сесію, влаштувала в гуртожитку випивку, на якій були і позапартійні студенти. Про це заявив Картитюк, який, за словами обвинувачуваної, ображався на неї за те, що вона отримувала персональну стипендію. Учасники зібрання ухвалили зробити Радіонової зауваження і рекомендувати їй покращити свою академуспішність [14, арк. 6]. Деякі студенти-комсомольці входили в стан хронічного сп'яніння [10, с. 53].

Як правило, керівництво навчальних закладів, якщо студенти себе вели тихо й не бешкетували, практично не реагували на випадки пиятики. В іншому випадку бійки ставали предметом розгляду на засіданнях керівних органів інститутів і технікумів із наданням певних характеристик: «хуліган, розтратник, невитриманий», «зрив постанов осередків, зв'язок з класово чужим елементом», «часто вживає такий метод виховання, як матюкання», «за погану поведінку в гуртожитку висловили сувору догану з попередженням» [15, с. 147]. Зокрема, у травні 1934 р. студента Запорізького педінституту А. Салка за організацію пиятики і перебування у стані алкогольного сп'яніння виселили з гуртожитку і оголосили догану [16, арк. 56]. В Одеському німецькому педінституті у жовтні того ж року за таку ж провину обмежилися доганою. Її наклали на студента Гідта [17, арк. 35зв.].

Згодом дирекції вишів почали діяти більш жорстко. Так, у листопаді 1938 р. за організацію пиятики, «побутове розкладання» (неодноразово появлявся у гуртожитку п'яним) відрахували з вишу студента Миколаївського педінституту Горбунова [18, арк. 6]. У Харківському педінституті у травні 1937 р. за подібну провину, а також за хуліганство виш покинув Б. Сухомлін, а С. Герасименку, А. Островерху і Г. Кушніруку оголосили догани [19, арк. 10]. У грудні 1937 р. цей же виш «позбувся» М. Лугового, який організував п'янку, що завершилася дебошом [20, арк. 159].

Частину осіб які своїми діями дискредитували себе, виключали з партії. Наприклад, у 1931 р. за п'янки і хуліганство (бійки) виключили студента Сумського ІСВ Лукерченка [21, арк. 16зв.].

Значного поширення серед студентства набули дошлюбні і позашлюбні статеві стосунки. Наприклад, у 1927 р. провели соціологічне опитування студентів Одеси, у т.ч. й ІНО, яке показало, що понад 30% студенток і 20% студентів жили вільними шлюбами, а 25% заміжніх і одружених мали позашлюбні статеві стосунки. 60% опитаних вступали у статевий зв'язок з декількома партнерами одночасно [22, с. 178]. Із Зінов'євського ПТ повідомляли, що на 1928-1929 н.р. статеві стосунки до 18 років вже мали 20% студентів. Крім того, 21,6% студентів займалися онанізмом [23, арк. 48].

Серед студентів було поширено таке ганебне явище як проституція. У жовтні 1924 р. на засіданні колегії Укрголовпрофосвіти НКО УСРР голова цього органу Я. Ряппо офіційно визнав наявність проституції у вишах [24, с. 117]. Наркомос спробував взяти під свій контроль студенток-проститутток, намагався виділяти більшу кількість місць в гуртожитках для жінок, щоби вони не ночували на горищах і в підвалах, почав роздільне поселення в гуртожитках

жінок і чоловіків [10, с. 28]. У березні 1929 р. на нараді ЦК ЛКСМУ йшлося про те, що мали місце випадки, коли студенти приводили в гуртожитки проституток. Учасники зібрання відзначали, що у цьому напрямку проводилася певна робота: «Окремі випадки статевої розпусти мають місце, але як загальне явище це не спостерігається, як відчувалося в перші роки після революції, ця хвиля спадає, це питання входить у свою норму» [8, с. 100]. Лікар Д. Ласс у своїй праці «Современное студенчество» стверджував, що у 1914 р. сексуальний досвід у публічних будинках мали 42% студентів, у 1920-1922 рр. цей показник знизився до 28%, а у 1926 р. – до 13,8%. Серед тих, хто користувався послугами повій, були і комуністи: з 90% студентів-комуністів, які жили активним статевим життям, 40% з них користувалися платними послугами «жриць кохання». У Чернігівському ІНО секретар комсомольського осередку жив одночасно з двома студентками, але всі про це мовчали [25, с. 294]. Загалом, на 1928 р. нелегітимні статеві стосунки мали 88% студентів і 48% студенток, у 1930 р. – відповідно 95% і 62% [25, с. 296].

Досить гостро сприймалося у вишах фарбування дівчатами губ і брів. Наприклад, 7 травня 1935 р. на загальних зборах партосередку Житомирського педінституту обговорили поведінку студентки Левицької, яка своїм виглядом розкладала комсомольців і відповідно «агітувала за проституцію» [26, арк. 23].

Нерідко серед комсомольців-чоловіків побутувала думка, що якщо дівчина захотіла стати комсомолкою, то лише для того, щоби «переспати» з хлопцем. Власне, це призводило до непоодиноких фактів сексуального насилля, жертвами якого ставали звичайні дівчата. Історик О. Рябченко в одній із своїх праць проаналізувала випадки гвалтування дівчат-комсомолок, які відбувалося за такою схемою: спочатку члени бюро, у т. ч. і комуністи, рекомендували дівчат до комсомолу, а коли вони, у більшості випадків красиві, попадали до осередку, їх гвалтували, оскільки були впевнені у мовчанні останніх і своїй безкарності [25, с. 295].

У ряді випадків студенти глузували із тих, хто завагітнів. Так, з Київського ІНО у лютому 1930 р. повідомляли, що на III курсі єврейського відділу навчалися студенти Вейцблїт, Мойзеліс, Шайкенач, які навколо вагітної студентки утворили «брудну атмосферу», знущалися, глузували з неї, внаслідок чого довели її до неприємності. Про цей випадок йшлося на сторінках газети «Кузня освіти». У дописі вимагали виселити цих студентів з гуртожитку і відрахувати з ІНО [27]. Подібний випадок стався у 1929 р. і в Київському польському ПТ. Однак тут ніхто не став на захист студентки і всі поставилися до неї вороже, з презирством, не допоміг і ректор. Коли студентка просила його про надання їй відпустки, він відмовив, мотивуючи тим, що «стипендіати не можуть бути вагітними» [28]. У Конотопському ПТ у 1935-1936 н.р. стався діаметрально протилежний за суттю випадок. Тут студентські організації, викладачі не могли прищепити студентці Вернидуб переконання, що вагітність для неї не сором. Їй створили всі умови, забезпечили житлом, покращеним безкоштовним харчуванням, однак дитину вона народила 7-місячною, яка вже була мертвою [29, арк. 85]. Що до цього призвело, можна було лише здогадуватися.

Частина студентів глузували із тих студентів і студенток, які були закоханими. У січні 1928 р. у зведенні секретного відділу ДПУ УСРР йшлося про те, що у Нероновицькому ПТ з ініціативи анархіста Любівця діяв нелегальний гурток «Комборбрес», метою якого було «зводити і розводити закоханих». Зазначалося також, що студенти, серед яких були і комсомольці, ходили на «досвітки», де творилися різні неподобства [30, с. 253]. 11 травня 1935 р. на відкритих партійних і комсомольських зборах Вінницького педінституту заявили, що були «випадки негарного ставлення студентів до студенток, коли наприклад пройдеться студент зі студенткою, – деякі товариші беруть це на сміх, а це є негарне, не товариське ставлення» [31, арк. 43]. У наступні місяці становище суттєво не змінилося, і 25 грудня того ж року на комсомольських зборах знову йшлося про те, що необхідно «створити комсомольську дружбу серед комсомольців і комсомолок» [3, арк. 2]. У жовтні 1938 р. у Житомирському учительському інституті мали місце «склоки, грубість, нетовариське ставлення, нездорова атмосфера, відсутня критика». Деякі студенти демонстрували грубість до жінок [32, арк. 13].

Організовувалися студентські «червоні» весілля, які були досить не вибагливими. Колишній студент Київського ІНО Ю. Кобилецький згадував, як разом із двома своїми друзями пішки вирушили від Хрещатика до Святошино після першотравневої демонстрації, «бо одноколейна трамвайна лінія не працювала у зв'язку із святом. У кожного в кишені студентська пайка хліба (400 грамів). Оце й всі припаси. Нас чекала у Святошино моя наречена з матір'ю та казан гарячої картоплі. Не пам'ятаю, чи були ще якісь наїдки, але нам було добре і весело, хоч не було в нас ні вишуканих страв, ні навіть такої-сякої музики. За декілька днів до цієї події поїхали ми у Святошенське відділення міліції, зареєструвались, – та й по всьому» [25, с. 297].

У студентських сім'ях траплялися й аморальні вчинки. Зокрема, на сторінках журналу «Студент революції» йшлося про негідний вчинок студента Тульчинського ПТ В. Кислиці. Він покинув сім'ю (дружину-студентку М. Коц і дитину) й одружився на студентці Н. Побережник, яка була із заможної сім'ї. Коли померла дитина, Кислиця «паплюжив» на очах студентства свою колишню дружину, називав її повією. Через це М. Коц намагалася накласти на себе руки. Знущався над своєю дружиною і студент Мироненко. Автор статті, засуджуючи поведінку цих осіб, звертав увагу на те, що такі аморальні вчинки на студентських зборах, на жаль, не розглядалися [33].

Висновки і пропозиції. У 20-30-ті рр. ХХ ст. у педагогічних навчальних закладах поряд з організацією культурного дозвілля студентів, коли для них організовувалися культпоходи в кіно і театри, мали місце різні форми девіантної поведінки молоді. Архівні документи, матеріали тогочасної періодики свідчать, що частина студентів вели себе некультурно (в їдальнях сиділи в шапках, одягнені, в аудиторіях курили і ін.), грали в карти на гроші, які нерідко закінчувалися кривавими бійками, вживали алкоголь, влаштовували п'яні дебоші в гуртожитках, серед ініціаторів яких були, зокрема, комуністи і комсомольці. Широке поширення серед студентства отримали дошлюбні та позашлюбні статеві стосунки, проституція. У студентських сім'ях мали місце і аморальні вчинки. Дирекції вишів намагалися боротися з цими негативними

явищами, використовуючи дисциплінарні стягнення, а частину студентів взагалі відрахували.

Список літератури

1. Державний архів (далі – Держархів) міста Києва. Ф. Р. 920. Оп. 11. Спр. 18.
2. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 1605. Оп. 1. Спр. 6а.
3. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 457. Оп. 1. Спр. 442.
4. Відомчий архів Харківського національного педагогічного університету (далі – ВА ХНПУ) ім. Г. С. Сковороди. Ф. Р. 1427. Оп. 1. Спр. 9.
5. Держархів Сумської обл. Ф. Р. 4307. Оп. 1. Спр. 144.
6. Мандрикіна Т., Ноздріна Л. Педагогічний погляд у 30-і роки ХХ століття // Азовский вестник: комитет информации Запорожской облгосадминистрации. Бердянск, 2007. 14 сент. № 33 (876). С. 3.
7. Держархів Житомирської обл. Ф. П. 96. Оп. 1. Спр. 507.
8. Прилуцький В. Побут студентів в УСРР в 1920-х рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомч. зб. наук. пр. / [редкол.: В. Даниленко, В. Марочко, О. Веселова, С. Кульчицький (відп. ред.) та ін.]. Київ : Ін-т іст. України НАН України, 2006. Вип. 15. С. 85–107.
9. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 292. Оп. 1. Спр. 25.
10. Липинский В. В. Кто защитит студента? Студенческие организации Украины: история и современность. Донецк : редакц.-издат. отдел Донецк. управл. по печати, 1991. 116 с.
11. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 29. Оп. 1. Спр. 526.
12. Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 135.
13. Несподіваний провал // Студент революції. Харків, 1930. №5. С. 46.
14. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 41.
15. Лаврут О. Дозвілля студентів УСРР у 20-ті рр. ХХ ст. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. статей / [редкол.: С. І. Білоконь, В. М. Даниленко (відп. ред.), О. В. Добржанський та ін.]. Київ : Ін-т іст. України НАН України, 2009. Вип. 15. С. 144-153.
16. Відомчий архів Запорізького національного університету. Ф. Р. 2054. Оп. 3. Спр. 15.
17. Держархів Одеської обл. Ф. Р. 1561. Оп. 1. Спр. 1.
18. Держархів Миколаївської обл. Ф. Р. 993. Оп. 1. Спр. 22.
19. ВА ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Ф. Р. 4293. Оп. 1. Спр. 15.
20. ВА ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Ф. Р. 4293. Оп. 1. Спр. 16.
21. Держархів Сумської обл. Ф. П. 352. Оп. 1. Спр. 8.
22. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920-1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту: монографія / відп. ред. В. М. Хмарський; наук. ред. Т. М. Попова. Одеса : ТЕС, 2010. 428 с.
23. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 166. Оп. 8. Спр. 398.
24. Хоруженко Х. Стан здоров'я студентів в УСРР у 1920-ті роки // Схід: аналіт.-інформ. журн. / [редкол.: В. Білецький (ред.), С. Тимченко, Ф.

Турченко та ін.]. Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2014. №2 (128). С. 116–119.

25. Рябченко О. «Нам ніколи гратися в кохання...»: студенти радянської України 1920-х рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомч. зб. наук. пр. / [редкол.: С. Кульчицький (відп. ред.), Я. Верменич, В. Даниленко та ін.]. Київ: Ін-т іст. Укр. НАН України, 2013. Вип. 22. С. 290–303.

26. Держархів Житомирської обл. Ф. П. 211. Оп. 1. Спр. 56.

27. Вимагаємо негайно виключити // Кузня освіти. Київ, 1930. 23 лют. №7. С. 2.

28. Мірошніченко. Уславлений технікум (Ще про польпедтехнікум у Києві) // Студент революції. 1929. №5-6. С. 30.

29. Держархів Сумської обл. Ф. Р. 4307. Оп. 1. Спр. 146.

30. Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР. 1927-1929 рр. / [упоряд. В. М. Даниленко]. Київ : Темпора, 2012. 756 с.

31. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 292. Оп. 1. Спр. 35.

32. Держархів Житомирської обл. Ф. П. 211. Оп. 1. Спр. 74.

33. Ів. К-чук. Оздоровити побут у Тульчинському педтехнікумі // Студент революції. 1931. №3. С. 10–11.

References

1. Derzhavnyi arkhiv (dali – Derzharkhiv) mista Kyieva. F. R. 920. Op. 11. Spr. 18.

2. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. P. 1605. Op. 1. Spr. 6a.

3. Derzharkhiv Vinnytskoi obl. F. P. 457. Op. 1. Spr. 442.

4. Vidomchyi arkhiv Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu (dali – VA KhNPU) im. H. S. Skovorody. F. R. 1427. Op. 1. Spr. 9.

5. Derzharkhiv Sumskoi obl. F. R. 4307. Op. 1. Spr. 144.

6. Mandrykina T., Nozdrina L. (2007). Pedahohichni pohliad u 30-i roky KhKh stolittia//Azovskyi vestnyk: komitet ynformatsyy Zaporozhskoi oblhosadmynystratsyy. Berdiansk. 14 sent. № 33 (876). S. 3.

7. Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl. F. P. 96. Op. 1. Spr. 507.

8. Prylutskyi V. (2006). Pobut studentiv v USRR v 1920-kh rr. // Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: mizhvidomch. zb. nauk. pr. / [redkol.: V. Danylenko, V. Marochko, O. Veselova, S. Kulchytskyi (vidp. red.) ta in.]. Kyiv: In-t ist. Ukrainy NAN Ukrainy. Vyp. 15. S. 85–107.

9. Derzharkhiv Vinnytskoi obl. F. P. 292. Op. 1. Spr. 25.

10. Lypynskyi V. V. (1991). Kto zashchytyt studenta? Studencheskye orhanyzatsyy Ukrainy: ystoriya y sovremennost. Donetsk: redakts.-yzdat. otdel Donetsk. upravl. po pechaty. 116 s.

11. Derzharkhiv Vinnytskoi obl. F. P. 29. Op. 1. Spr. 526.

12. Derzharkhiv m. Kyieva. F. R. 359. Op. 1. Spr. 135.

13. Nespodivanyi provali // Student revoliutsii. Kharkiv, 1930. №5. S. 46.

14. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. P. 4. Op. 1. Spr. 41.

15. Lavrut O. (2009). Dozvillia studentiv USRR u 20-ti rr. KhKh st. // Ukraina KhKh st.: kultura, ideolohiia, polityka: zb. Statei / [redkol.: S. I. Bilokon, V.

M. Danylenko (vidp. red.), O. V. Dobrzhanskyi ta in.]. Kyiv: In-t ist. Ukrainy NAN Ukrainy. Vyp. 15. S. 144-153.

16. Vidomchy arkhyv Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. F. R. 2054. Op. 3. Spr. 15.

17. Derzharkhyv Odeskoi obl. F. R. 1561. Op. 1. Spr. 1.

18. Derzharkhyv Mykolaivskoi obl. F. R. 993. Op. 1. Spr. 22.

19. VA KhNPU im. H. S. Skovorody. F. R. 4293. Op. 1. Spr. 15.

20. VA KhNPU im. H. S. Skovorody. F. R. 4293. Op. 1. Spr. 16.

21. Derzharkhyv Sumskoi obl. F. P. 352. Op. 1. Spr. 8.

22. Levchenko V. V. (2010). Istoriiia Odeskoho instytutu narodnoi osvity (1920-1930 rr.): pozytyvnyi dosvid nevdaloho eksperymentu: monohrafiia/vidp. red. V. M. Khmarskyi; nauk. red. T. M. Popova. Odesa: TES. 428 s.

23. Tsentralnyi derzhavnyi arkhyv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. F. 166. Op. 8. Spr. 398.

24. Khoruzhenko Kh. (2014). Stan zdorov`ia studentiv v USRR u 1920-ti roky // Skhid: analit.-inform. zhurn. / [redkol.: V. Biletskyi (red.), S. Tymchenko, F. Turchenko ta in.]. Donetsk: TOV «Skhidnyi vydavnychy dim». №2 (128). S. 116–119.

25. Riabchenko O. (2013). «Nam nikoly hratysia v kokhannia...»: studenty radianskoi Ukrainy 1920-kh rr. // Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: mizhvidomch. zb. nauk. pr. / [redkol.: S. Kulchytskyi (vidp. red.), Ya. Vermenych, V. Danylenko ta in.]. Kyiv: In-t ist. Ukr. NAN Ukrainy. Vyp. 22. S. 290–303.

26. Derzharkhyv Zhytomyrskoi obl. F. P. 211. Op. 1. Spr. 56.

27. Vymahaiemo nehaino vykliuchyty // Kuznia osvity. Kyiv, 1930. 23 liut. №7. S. 2.

28. Miroshnichenko (1929). Uslavleni tekhnikum (Shche pro polpedtekhnikum u Kyievi) // Student revoliutsii. №5-6. S. 30.

29. Derzharkhyv Sumskoi obl. F. R. 4307. Op. 1. Spr. 146.

30. Ukrainska intelihentsiia i vlada (2012): Zvedennia sekretnoho viddilu DPU USRR. 1927-1929 rr. / [uporiad. V. M. Danylenko]. Kyiv: Tempora. 756 s.

31. Derzharkhyv Vinnytskoi obl. F. P. 292. Op. 1. Spr. 35.

32. Derzharkhyv Zhytomyrskoi obl. F. P. 211. Op. 1. Spr. 74.

33. Iv. K-chuk. (1931). Ozdorovyty pobut u Tulchynskomu pedtekhnikumi // Student revoliutsii. №3. S. 10–11.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2019 р.

Віктор Миколайович ФЕДОРЧУК
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
E-mail: vmfedorchuk@ukr.net

Вікторія Вікторівна ФЕДОРЧУК
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та управління навчальним
закладом,
Кам'янець-Подільський національний університет імені
Івана Огієнка
E-mail: vicfed@ukr.net

Наталія Романівна СТОРОЖУК
викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
E-mail: natalilenik82@gmail.com

ЕМОЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Федорчук В.М., Федорчук В.В., Сторожук Н.Р. Емоційна компетентність як важливий чинник становлення майбутніх фахівців соціономічних професій: теоретичний аспект. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 240-254. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Статтю присвячено дослідженню такої проблеми сучасної психологічної науки як емоційна компетентність. У ній аналізується сутність

поняття та феномену емоційної компетентності, як складової інклюзивного навчання, фахівців соціономічних професій. Здійснено аналіз емоційної сфери особистості, де головна роль відводиться емоційній компетентності. Остання виступає інтегральною професійно значущою якістю фахівців соціономічних професій.

Мета. Метою статті є теоретичний аналіз та узагальнення інформації з проблеми емоційної компетентності, обґрунтування соціальної значущості даного феномену та визначення структури професійної діяльності фахівця соціономічної сфери.

Результати. Розкриті основні напрямки дослідження поняття емоційної компетентності. Визначені основні чинники, які впливають на емоційну компетентність фахівців соціальної сфери. Подано узагальнені результати теоретичного вивчення емоційної компетентності, які ґрунтуються на дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених. Ґрунтовно розглянуто визначення та структуру емоційної компетентності особистості.

Здійснений аналіз ключових понять: “компетенція“, “компетентність“, “емоційний інтелект“, “емоційна компетентність“, “навички емоційної компетентності“, “професійне становлення“ тощо.

Ключові слова: компетенція, компетентність, емоційний інтелект, емоційна компетентність, навички емоційної компетентності, професійне становлення, інклюзивне навчання.

Viktor Mykolaiovych FEDORCHUK

PhD in Psychology, Associate Professor,

Associate Professor in the Department of Social Work and Psychology,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College

E-mail: vmfedorchuk@ukr.net

Viktoriiia Viktorivna FEDORCHUK

PhD in Pedagogics, Associate Professor,

Associate Professor in the Department of Pedagogics and
managing of educational institution,

Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko national university

E-mail: vicfed@ukr.net

Nataliya Romanivna STOROZHUK

Lecturer in the Department of Social Work and Psychology,

Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College

E-mail: natalilenik82@gmail.com

EMOTIONAL COMPETENCE AS IMPORTANT FACTOR OF INCLUSIVE EDUCATION OF FUTURE SPECIALISTS OF SOCIONOMIC PROFESSIONS: THEORETIC ASPECT

Abstract

Introduction. The article is devoted to the study of such problem of psychological science as emotional competence. The essence of the term and

phenomenon of emotional competence as a component of inclusive education of specialists of socio-economic professions are analyzed in the article. As well as, the analysis of emotional sphere of personality, where the main role belongs to emotional competence, is realized. The last one is an integral professionally significant quality of specialists of socio-economic professions.

Purpose. The purpose of the article is the theoretical analysis and generalization of the information of the problem of emotional competence, the justification of social importance of this phenomenon and structure definition of professional activity of specialist of socio-economic sphere.

Results. The basic directions of the research of the term of emotional competence are considered. Main factors, which influence into emotional competence of specialists of social sphere, are defined. The generalized results of theoretical study of emotional competence, which based on the researches of domestic and foreign scientists, were filed. The definition and structure of emotional competence of personality are thoroughly considered.

Key terms are analyzed: «competence», «competence», «emotional intelligence», «emotional competence», «emotional intelligence skills», «professional formation» etc.

Keywords: *competence, competence, emotional intelligence, emotional competence, emotional intelligence skills, professional formation, inclusive education.*

Вступ. Дослідження емоційної компетентності стали надзвичайно актуальними у сучасній психологічній науці й практиці, яка охоплює усі сфери життєдіяльності людини на усіх етапах її онтогенезу. Це можна пояснити тим, що емоційна компетентність виступає домінуючим феноменом у процесі професійного становлення особистості, зокрема з особливостями психофізичного розвитку, та її функціонування в соціумі.

Емоційне життя людини у другій половині ХХ століття стало базовою категорією різних галузей психології, коли в психологічній науці і практиці стали активно вивчати поняття «емоційний інтелект» і «емоційна компетентність».

Науковий інтерес до емоційного інтелекту поступово зростає, розширюються напрямки досліджень. За даними Міжнародного конгресу з емоційного інтелекту (2013 рік, м. Нью-Йорк, США у ньому взяли участь більше 500 осіб з 35 країн). Існують різні напрями досліджень в галузі емоційного інтелекту: бізнес, управління персоналом, освіта, соціально-емоційне навчання, оцінка і вимір емоційного інтелекту, соціальні та культурні аспекти, індивідуальна робота з клієнтами і терапія, медицина і здоров'я, творчість і самореалізація тощо.

Емоційна готовність до професійної діяльності обумовлена рівнем сформованості емоційної компетентності особистості фахівця як результату розвитку його емоційного інтелекту (EI або EQ).

У зв'язку зі сказаним вище, особливо актуальним для підвищення психологічної культури фахівців соціальної сфери, в тому числі з особливостями психофізичного розвитку, є розвинений емоційний інтелект –

сукупність розумових здібностей до обробки емоційної інформації та її використання в особистому житті та професійній діяльності.

Д. Гоулман наводить переконливі дані досліджень Гарвардського університету: успішність будь-якої діяльності лише на 33 % визначається технічними навичками, знаннями та інтелектуальними здібностями (тобто IQ людини), а на 67 % – емоційною компетентністю (EQ).

Першоосновою розвитку ЕІ є формування потреб у саморозвитку та самореалізації особистості. Для людей з особливими потребами інклюзивне навчання є найбільш ефективною формою здобуття якісної освіти. Сьогодні в педагогічній практиці США використовується понад 150 різних програм підвищення емоційної компетентності, емоційної грамотності [1].

У новому законі «Про вищу освіту» декларується впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку фахівців. Це бачимо у визначенні вищої освіти як «сукупності систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі)...» [7]. Крім того, Концепція Нової української школи визначає емоційний інтелект як одну з передумов успішної самореалізації особистості, громадянина, фахівця.

З урахуванням індивідуальних характеристик студентів з особливими потребами, підготовка фахівців соціономічних професій має відповідати сучасним вимогам, зумовленим швидкими змінами, кризами в економіці, політиці, екології, технології та зростаючими вимогами до професійної підготовки молоді, мала б бути готова до розв'язання нагальних проблем в соціальній сфері. Саме тому особливу увагу ми приділяємо емоційній компетентності студентів з особливими потребами, яка безпосередньо впливає на психологічні особливості професійного становлення фахівців соціономічних професій (типу «людина-людина»), тобто створення умов для їх успішного розвитку та самореалізації в житті.

Процес професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій у коледжі повинен будуватися таким чином, щоб розвивати не тільки компетентності відповідного напрямку підготовки, а й емоційний інтелект студентів.

Емоційна компетентність (ЕК) безпосередньо пов'язана з академічним, соціальним та особистісним розвитком студентів. За наявності емоційної компетентності студентам з особливими потребами легше вчитися й ефективно вибудовувати міжособистісні стосунки. Якщо в процесі соціальної взаємодії виникають проблеми, то швидше й успішніше вирішують їх ті особистості, які здатні контролювати власні емоції, аналізувати почуття інших, а також співпереживати і надавати всебічну підтримку. Ось чому формування емоційної компетентності можна безспідставно вважати одним з ключових факторів індивідуального підходу до студентів з особливостями психофізичного розвитку, який сприятиме не тільки побудові успішної кар'єри, але й підвищенню психологічної культури суспільства в цілому. Саме емоційна сфера пронизує усі сторони життя людини, впливає на її настрій, здоров'я,

гармонійні стосунки в родині, психологічний клімат у групі, виробничих колективах та ін.

Незаперечним є той факт, що емоційна компетентність відіграє важливу роль як у підготовці молоді до майбутньої професійної діяльності в сфері соціономічних професій, у побудові успішної кар'єри, так і в особистому житті.

Учені-психологи відмічають, що неефективне управління емоціями приводить до неврозів, порушення психічного, соматичного, фізичного здоров'я людини і як наслідок – зниження якості діяльності і життя (особливо молоді з особливостями психофізичного розвитку). Вони вважають, що емоційна компетентність/емоційний інтелект = уміння розуміти свої/чужі емоції і їх походження + уміння управляти своїми/чужими емоціями + уміння управляти психоемоційним кліматом в колективі. Іншими словами, ЕК – це здатність усвідомлювати свої емоції, емоції іншого, здатність управляти своїми емоціями, емоціями іншого і на цій основі будувати взаємодію.

Необхідним атрибутом формування ЕК є саморозвиток особистості як прояв суб'єктної активності у будь-якій діяльності, розвиток самосвідомості. Саме самосвідомість забезпечує усвідомлення майбутніми фахівцями соціономічних професій власних схильностей і емоцій. У процесі професійної підготовки майбутні фахівці соціономічних професій повинні набути досвіду послідовного свідомого самопізнання та професійного зростання, оцінити свою індивідуальність, стати суб'єктами саморозвитку. Останній передбачає цілеспрямований процес самовдосконалення, що обумовлений головною метою навчальної діяльності, здобуттям професійних знань, навичок та умінь, виникненням потреби розвитку професійних якостей.

Готовність до саморозвитку, самовдосконалення закладена в кожній особистості, але для того, щоб її актуалізувати у молоді з особливостями психофізичного розвитку, необхідно внести серйозні зміни в освітні технології з розвитку ЕК. У зв'язку з цим особливої ваги набуває питання: як готувати майбутніх фахівців соціономічної сфери: з врахуванням концептуальних змін і тенденцій, що відбуваються зараз і прогнозуються в майбутньому, чи без них. Пріоритетними напрямками є сприяння соціальному, емоційному та когнітивному розвитку кожного студента, навіть з обмеженими можливостями здоров'я, з тим, щоб він відчував себе неповторним, повноцінним учасником суспільного життя коледжу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Закономірним є те, що поняття «емоційна компетентність» стало актуальним у психології завдяки публікаціям зарубіжних дослідників: Р. Бар-Она, Д. Гоулмана, Д. Карузо, Дж. Мейер, М. Райнольдса, К. Саарні, П. Селовея, Д. Стайн, І. М. Андрєєвої, К. Саарні, Д.В. Люсін та ін.

В Україні проблеми емоційного інтелекту досліджують С.П. Дерев'янку, О.І. Власова, В.В. Зарицька, О.О. Лазуренко, О.А. Льошенко, О.Б. Мельничук, Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига та ін.; питаннями емоційної компетентності та її функцій – І.Ф. Аршава, І. В. Войціх, В.В. Зарицька, Н.В. Коврига, О.О. Лазуренко, І.М. Матійків та ін.

Мета та завдання статті. Метою статті є теоретичний аналіз та узагальнення інформації з проблеми емоційної компетентності як важливої

складової інклюзивного навчання, завданнями – обґрунтування соціальної значущості даного феномену, визначення структури професійної діяльності фахівця соціономічної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує низка професій, які можна віднести до соціономічних, де предметом праці є людина. Відповідну класифікацію запропонував Є.А. Клімов [12]. Професії, що передбачають постійну роботу з людьми та постійне спілкування в процесі професійної діяльності, належать до системи «людина-людина», тобто до групи професій типу соціономічних. Ці професії пов'язані з такими сферами, як: медичне обслуговування (лікар, медсестра та ін.), навчання і виховання (вихователь, гувернер, тренер, вчитель та ін.), побутове обслуговування (продавець, провідник, офіціант й ін.), правовий захист (юрист, дільничний інспектор й ін.), соціальна допомога. Окремо в цій групі можна виділити ті сфери діяльності, що пов'язані з наданням тієї чи іншої допомоги людині, групам людей, тобто ті, котрі належать безпосередньо до професій, які допомагають (психолог, вчитель, соціальний працівник, лікар, та ін.).

Професії типу «людина-людина», де особистісні якості є інструментами для професійної діяльності, де особистість обумовлює результат її взаємодії з іншими людьми, потребують фахівців з високо розвинутим рівнем емоційного інтелекту [5].

У сучасній психологічній науці емоційний інтелект розглядається як внутрішній ресурс особистості, який виступає як один з факторів успішності людини в особистому житті та професійній сфері.

Варто зауважити, що серед дослідників емоційного інтелекту та емоційної компетентності немає однозначної думки щодо визначення цього поняття, його змісту, структури, а також чинників, які визначають їх розвиток.

Окремі дослідники вважають, що вперше термін «емоційний інтелект» був використаний у 1966 році Б. Леунером в роботі «Емоційний інтелект і емансипація».

За іншими джерелами вперше про емоційний інтелект заговорив Рувен Бар-Он у 1985 році. Саме він ввів в цьому році абревіатуру EQ за аналогією з IQ. У в цьому ж році автор вводить поняття «коефіцієнт емоційності».

Поняття «емоційний інтелект» почали ширше використовувати на початку 1990-х років. Американські психологи П. Селовей і Дж. Мейєр застосували його для сукупності позначень ступеня розвитку таких людських якостей як самосвідомість, самоконтроль, мотивація, вміння ставити себе на місце інших людей, навички роботи з людьми, вміння налагоджувати взаєморозуміння з іншими. А після виходу в 1995 р. книги Д. Гоулмана «Емоційний інтелект» (тираж п'ять мільйонів екземплярів) цей термін набув надзвичайно широкого розповсюдження в соціономічній сфері.

Поряд з поняттям «емоційний інтелект» у психології використовується поняття «емоційна компетентність». На думку Д. Гоулмана, емоційна компетентність має дві основні складові: особистісна компетентність (у керуванні собою), куди, в свою чергу, входять розуміння себе, саморегуляція та мотивація, і соціальна компетентність (у становленні взаємин), яка охоплює емпатію та соціальні навички [4].

Учений так характеризує виокремлені блоки:

1) розуміння себе – знання власних станів, переваг, ресурсів та інтуїції: емоційне розуміння себе (розуміння власних емоцій та їх наслідків); адекватна самооцінка (знання власних сил та меж); впевненість у собі (правильна оцінка власних достоїнств і здібностей);

2) саморегуляція – управління власними внутрішніми станами, імпульсами, ресурсами: самоконтроль (контроль над руйнівними емоціями та імпульсами); надійність (відданість нормам честі та чесності); сумлінність (відповідальність за свої дії); пристосованість (гнучкість за необхідності змін); відкритість новому (готовність працювати з новою інформацією та новими підходами);

3) мотивація – емоційні тенденції, які керують або полегшують досягнення цілей: мотив досягнення (прагнення до поліпшення чи до вдосконалення); обов'язковість (відданість цілям групи чи організації); ініціатива (готовність використовувати всі можливості); оптимізм (завзятість у досягненні мети, незважаючи на перешкоди та невдачі);

4) емпатія – чутливість до почуттів, потреб та турбот інших: розуміння інших (сприйнятливність почуттів та поглядів інших, активний інтерес до їх турбот); сприяння розвитку інших (сприйнятливність до потреб інших людей у розвитку і підтримка їх здібностей); орієнтація на обслуговування (розуміння та задоволення потреб інших); використання різноманіття (забезпечення сприятливих можливостей для різних людей); політична чутливість (розуміння відносин влади та емоційних переваг у групі);

5) соціальні навички – уміння викликати бажані реакції в інших: переконування (володіння ефективними тактиками переконування); комунікація (відкрите сприйняття та переконливий зворотній зв'язок); розв'язання конфліктів (обговорення та розв'язання суперечностей); лідерство (надихання та управління індивідами і групами); каталізація змін (ініціювання чи управління змінами); створення зв'язків (формування ділових взаємовідносин); співробітництво та кооперація (спільна робота заради спільної мети); здатність працювати в команді (забезпечення групової взаємодії в досягненні спільної мети) [5].

К. Саарні [цит. за 2] поняття «емоційна компетентність» розглядає як єдність трьох аспектів: «Я» - ідентичності, характеру та історії розвитку. На його думку, сукупність здібностей чи вмінь включає в себе наступне:

- усвідомлення власних емоційних станів;
- здатність розрізняти емоції інших;
- здатність використовувати емоції і форми вираження, прийняті в даній культурі (чи субкультурі), а на більш зрілих стадіях – засвоювати культурні сценарії і зв'язувати емоції із соціальними ролями;
- здатність емпатійного включення в переживання інших;
- здатність усвідомлювати те, що внутрішній емоційний стан не обов'язково відповідає зовнішньому вираженню як у самого індивіда, так і в інших, а на більш зрілих стадіях – здатність розуміти, як вираження власних емоцій впливає на інших, і втраховувати це у власній поведінці;

- здатність справлятися зі своїми негативними переживаннями, використовуючи стратегії саморегуляції, які мінімізують інтенсивність або тривалість таких переживань (знімають «тяжкість переживання»);

- усвідомлення того, що структура або характер взаємовідносин великою мірою визначається тим, яким чином емоції виражаються у них: безпосередністю, емоційною взаємністю або симетрією у взаєминах;

- здатність бути емоційно адекватним, тобто розуміти власні емоції, якими б унікальними або культурно детермінованими вони не були, і відповідати власним уявленням про власний емоційний баланс.

К. Саарні дотримується погляду, що рівень емоційного інтелекту багато в чому детермінований спадковими факторами, а емоційна компетентність формується під впливом сім'ї, ровесників, школи, ЗМІ [2].

Розглядаючи емоційний інтелект як частину соціального, Р. Бар-Он в рамках своїх досліджень виділив п'ять основних компетенцій емоційного інтелекту:

1) здатність розпізнавати, розуміти і виражати емоції;

2) здатність розуміти, що відчувають інші люди і взаємодіяти з ними;

3) здатність регулювати свої емоції і керувати ними;

4) здатність вирішувати внутрішньо-особистісні та міжособистісні проблеми;

5) здатність піднімати свій настрій і мотивувати себе.

Ним зосереджена увага на тому, як діти вчаться точно виявляти, розуміти та керувати емоціями при взаємодії з однолітками, батьками та родичами.

Теоретичний підхід Р. Бар-Она класифікується в науковій літературі як змішаний підхід до емоційного інтелекту. Вчений зазначає, що емоційний інтелект проявляється в здатності успішно змінювати себе, соціум і навколишнє середовище, реалістично і гнучко справляючись з актуальною ситуацією, вирішуючи проблеми і приймаючи рішення. Дослідження, проведені в різних культурах в рамках його підходу, свідчать про універсальну значущість емоційного інтелекту в соціальній адаптації, самореалізації та міжособистісній взаємодії [23].

Проблема співвідношення емоційного інтелекту та емоційної компетентності може бути розв'язана у відповідності з теоретичним підходом В.М. Куніциної до соціального інтелекту: співвідношення емоційного інтелекту та емоційної компетентності можна розглядати як співвідношення процесу і результату [14].

Аналогічної думки притримується О.С. Синельникова, яка у дисертаційному дослідженні емоційний інтелект розглядає як частину соціального інтелекту. Емоційний інтелект і емоційна компетентність, соціальний інтелект і соціальна компетентність співвідносяться між собою як процес і результат.

Емоційна компетентність, на думку П. Екмана, включає в себе 4 важливі уміння:

- уміння усвідомлювати, коли ви починаєте відчувати емоцію, до того як починаєте говорити чи діяти, бо вироблення такої навички допоможе зрозуміти, коли людина починає відчувати емоційне збудження;

- уміння вибрати, як себе поводити, коли ви відчуваєте емоцію, щоб досягати власних цілей без шкоди для інших;
- уміння відчувати емоції інших людей, оскільки сприйняття емоцій інших людей лежать в основі стосунків;
- уміння правильно використовувати інформацію про почуття інших людей, яку ви від них отримуєте [22].

І.Н. Андреева визначає емоційну компетентність як сукупність знань, умінь і навичок, що дозволяють приймати адекватні рішення і діяти на основі результатів інтелектуальної обробки зовнішньої і внутрішньої емоційної інформації [1].

Аналіз науково-методичної літератури показує, що серед дослідників емоційної компетентності немає однозначної думки щодо визначення цього поняття, його зміст, структури, а також чинників, що визначають її розвиток. Та все ж нам близький погляд Ф.В. Іскандерової [10] на емоційну компетентність, яка, на її думку, включає:

- уміння людини усвідомлювати і оцінювати себе (свої сильні і слабкі сторони, свої почуття і поведінку, причини їх виникнення і наслідки, до яких вони призводять), складати план особистого розвитку;
- уміння управляти собою (своїми установками, поведінкою, приймати рішення, бути, де потрібно, наполегливим, гнучким, справлятися із стресовими і конфліктними ситуаціями, управляти своїми емоціями так, щоб вони працювали на вас, а не проти вас);
- уміння мотивувати себе (визначати чіткі напрями руху, досягати результатів, мати позитивний настрій, робити своє життя і роботу цікавими);
- уміння розуміти людей, їх емоції, почуття, чому вони поведуться так чи інакше, бути терпимим;
- уміння будувати взаємини з людьми (уміння будувати стосунки довіри, поваги, уміти домовлятися, бути хорошим учасником команди).

Виходячи з вищесказаного, Ф.В. Іскандерова виділила «рамки емоційної компетентності».

1. *Особиста компетентність* (визначає те, як ми «управляємо» собою). Усвідомлення самого себе:

- емоційне усвідомлення: зрозуміти свої почуття і те, як вони на нас впливають;
 - точна самооцінка: знати і розуміти свої сильні і слабкі сторони;
 - упевненість: розвинені почуття власної гідності і можливостей.
- Здатність управляти собою:
- самоконтроль: не допускати виплеску імпульсів і агресії;
 - чесність: тримати високі стандарти порядності і гідності;
 - відповідальність: завжди розуміти, що тільки ви повинні звітувати і відповідати за свої результати;
 - можливість пристосовуватися: гнучкість під час змін;
 - новаторство: почувати себе комфортно і відкрито підходити до нових ідей, інформації.

Зацікавленість:

- прагнення до вищих досягнень: увесь час підтримувати або піднімати стандарти і обирати «відмінно» як мету;
- відданість: близько і пристрасно сприймати завдання команди або компанії, брати участь «без залишку»;
- ініціатива: готовність використовувати (і створювати) можливості;
- оптимізм: домагатися поставленого, незважаючи на труднощі, не падати духом.

2. Соціальна компетентність (визначає, як будувати стосунки).

Співчуття:

- розуміти інших: «розпізнавати» почуття і погляди інших і активно цікавитися їх турботами;
- розвивати інших: розуміти потреби росту інших і покращувати їх можливості;
- орієнтація на надання послуг: передбачити, зрозуміти і задовольнити потреби інших;
- шанувати різні думки: бути в змозі отримати користь від того, що ми оточені абсолютно різними людьми;
- усвідомлення політичної ситуації: розуміти, де центри влади, що групи хочуть, як ставляться одна до одної.

Соціальні навички:

- уміння впливати на інших: наскільки ми в змозі переконувати;
- уміння спілкуватися: відкрито слухати і чітко передавати повідомлення;
- управляти конфліктами: уміння вести переговори і розв'язувати критичні ситуації;
- лідерство: надихати і вести за собою окремих людей або групи;
- позитивно сприймати зміни: уміння ініціювати і управляти процесом змін;
- будувати формальні стосунки: надати стосункам атрибути, які можуть їх посилити й упорядкувати;
- співпраця: працювати з іншими на шляху до досягнення спільних цілей;
- уміння працювати в команді: допомогти побудувати синергетичні стосунки і командний дух [10].

Існує низка інших моделей ЕК, але в основі вони мають схожі положення.

Перед нами стоїть головне завдання – це трансформувати накопичені психологічною наукою знання в практичні результати підготовки молоді в коледжі, в тому числі з особливостями психофізичного розвитку, до майбутньої професійної діяльності.

Заслуговує на увагу розроблений І.М. Матійків [17] перелік емоційних компетенцій фахівця професій типу «людина – людина», який включає 15 внутрішньоособистісних компетенцій (розуміння власних емоцій та управління ними) та 20 міжособистісних (розуміння емоцій інших людей і управління ними).

Емоційна компетентність виступає інтегральною значущою властивістю справжнього професіонала, її можна і необхідно успішно розвивати з метою створення гармонійної Я-концепції фахівця. Як вже зазначалося, однією із складових емоційної компетентності виступає саморегуляція, тобто комплекс

заходів, який спрямовано на керування власними внутрішніми станами, імпульсами, ресурсами, куди відноситься: самоконтроль, надійність, сумлінність, пристосованість, відкритість до нового [11].

Ми вважаємо, що ЕК і професійне становлення особистості – взаємопов'язані процеси. На думку дослідників, професійне становлення – це динамічний процес, що охоплює тривалий період життя людини та має певні стадії (етапи). Особливістю професійного становлення фахівців соціономічних професій є необхідність формування емоційної готовності до професійної діяльності в період навчання у коледжі, тобто розвитку емоційної компетентності та емоційного інтелекту.

Під професійним становленням фахівця розуміють процес прогресивної зміни його особистості внаслідок соціальних впливів, професійної діяльності і власної активності, спрямованої на самоудосконалення і самоздійснення. Становлення обов'язково передбачає потребу у розвитку і саморозвитку, можливість і реальність її задоволення, а також потребу у професійному самозбереженні [9, с. 29, 58].

В.В. Зарицькою [8] розроблена більш удосконалена структура емоційного інтелекту, що містить чотири базових компоненти: розуміння власних емоцій, самоконтроль і саморегуляція емоцій, розуміння емоцій інших, використання емоцій у спілкуванні і діяльності.

Ми поділяємо думку В.В. Зарицької, І.М. Матійківої в тому, що емоційний інтелект визначається як важливий чинник професійного становлення фахівців у сфері соціономічної діяльності.

Низький рівень фахової підготовки, недостатній розвиток психологічної та емоційної культури, недостатній розвиток емоційного інтелекту, комунікативних здібностей, навичок емоційної саморегуляції призводять до того, що значна частина фахівців соціальної сфери (особливо з обмеженими можливостями) має схильність до соматичних і нервово-психічних розладів, емоційного вигорання тощо.

Гостро постає проблема підготовки фахівців соціономічних професій з високим рівнем емоційної компетентності, оскільки їх професія відноситься до розряду стресогенних. Одним із засобів забезпечення підготовки успішного фахівця соціономічних професій є освітнє середовище, яке створюється для молоді з особливостями психофізичного розвитку.

Саме завдяки такому інклюзивному освітньому середовищу в коледжі створені умов, способи і засоби для спільного навчання, виховання та розвитку молоді з урахуванням їхніх потреб та можливостей.

На основі аналізу різних джерел, ми зробили спробу визначити складові професійної компетентності фахівця соціономічної сфери.

Фахова компетентність – володінням знаннями, навичками, вміннями та практичним досвідом у фаховій галузі. Вміння і навички роботи з ІКТ; вміння застосовувати раціональні прийоми пошуку, аналізу, адекватного відбору, систематизації, використання інформації; володіння інформаційними технологіями, уміння опрацьовувати різні види інформації.

Комунікативна компетентність – вміння вести консультативну бесіду; уміння слухати; без оціночне ставлення до клієнта; конгруентність тощо.

Емоційна компетентність – емпатійність, умінням керувати емоціями, як власними, так і емоціями інших, навички рефлексії, саморегуляції та експресивності, гуманізм у стосунках з клієнтом (групою).

Продуктивна компетентність – це вміння працювати, отримувати результат, ухвалювати рішення та відповідати за них.

Соціальна компетентність – це вміння жити та працювати з оточуючими та ін..

Психологічна компетентність – це здатність використовувати психологічні засоби для розв’язання професійних проблем.

Аутопсихологічна компетентність – це вміння усвідомлювати рівень власної професійної діяльності, своїх спеціальних, методичних і комунікативних спроможностей, потенціалу; уміння бачити недоліки у професійній діяльності; бажання самоудосконалюватися; визначати завдання та траєкторію для власної самоосвіти й самовдосконалення.

Отже, професійна компетентність фахівця соціономічної сфери – це інтегрована властивість особистості, що володіє комплексом професійно значущих для нього якостей, має високий рівень науково-теоретичної й практичної підготовки до креативної діяльності та ефективної взаємодії з клієнтом (ми) в процесі професійної співпраці.

Зокрема, залучення студентів, в тому числі з особливостями психофізичного розвитку, в освітній процес відбувається в умовах широкого використання різноманітних педагогічних технологій, серед яких особливе місце посідають тренінги, імітаційні, рольові та ділові ігри та ін., що дають змогу чіткіше усвідомити всю повноту і глибину майбутньої професійної діяльності й особистого життя.

Власний досвід [21] як керівника тренінгів дає підставу стверджувати, що здібність майбутнього психолога, в тому числі з особливостями психофізичного розвитку, до емоційної компетентності можна і необхідно успішно розвивати, використовуючи різноманітні педагогічні технології, серед яких особливе місце посідають спеціальні вправи, психологічні практикуми, соціально-психологічні тренінги, імітаційні, рольові та ділові ігри тощо, які дають змогу чіткіше усвідомити всю повноту і глибину майбутньої професійної діяльності й особистого життя.

Як бачимо, чільне місце в цьому ряду якостей належить ЕК, оскільки від її сформованості залежить і розвиток інших важливих сторін особистості фахівця.

Відповідно до мети нашого дослідження під **емоційною компетентністю** фахівця соціономічного профілю розуміємо системне, цілісне і динамічне особистісне утворення, що має власні структурні компоненти, які представляють усі сфери власне особистого життя та професійної діяльності, та забезпечують досягнення високого рівня у професійній сфері та особистому житті.

Висновки і пропозиції. Отже, вміння розпізнавати власні емоції та емоції навколишніх, здатність управляти ними, емпатувати входять, як складові, до поняття емоційного інтелекту особистості, а його розвиток є запорукою соціально-психологічної адаптації майбутнього фахівця.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведений теоретичний аналіз проблеми емоційної компетентності не вичерпує всіх її аспектів. Незважаючи на чисельність робіт, присвячених емоційній компетентності, сьогодні у науці залишаються відкритими низка питань, які стосуються емоційного інтелекту – емоційної компетентності, соціального інтелекту – соціальної компетентності та ін. Зокрема, це стосується чіткого визначення структури емоційної компетентності фахівців соціономічної сфери та шляхів формування емоційної компетентності у студентів з особливостями психофізичного розвитку.

Означені проблеми є передумовою для проведення подальших наукових досліджень психологічних чинників та механізмів розвитку емоційної компетентності майбутніх фахівців соціономічної сфери, розробку моделі їхнього професійного становлення.

Список літератури

1. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. Новополюцк : ПГУ, 2011. 388 с.
2. Андреева И.Н. Азбука эмоционального интеллекта. Санкт-Петербург : БХВ-Петербург, 2012. 288 с.
3. Войціх І.В. Емоційна компетентність майбутніх психологів як педагогічне явище : збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». № 1 (7). Хмельницький : ХІСТ, 2013. С. 54-58
4. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект : пер. с англ. А.П. Исаевой. Москва : АСТ МОСКВА ; Владимир : ВКТ, 2009. 478 с.
5. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта : пер. с англ. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. 301 с.
6. Дерев'янку С.П. Феноменологія емоційного інтелекту. Чернігів, Десна : Поліграф, 2016. 312 с.
7. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 05.09.2019).
8. Зарицька В.В. Теоретико-методологічні основи розвитку емоційного інтелекту у контексті професійної підготовки : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2010. 304с.
9. Зеер Э.Ф. Психология профессий : учебн. пособие. Москва : Академический Проект, Фонд «Мир», 2005. 336 с.
10. Искандерова Ф.В. Эмоциональный интеллект как основа межличностного взаимодействия. *Вестник КАСУ*. Выпуск : Образовательные технологии, 2006. №1. С.130-134.
11. Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості : навч. посіб. Київ : Либідь, 2007. 256 с.
12. Климов Е.А. Некоторые психологические проблемы подготовки молодежи к труду и выбору профессии. *Вопросы психологи*, 1985. №4. С. 7-9.
13. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения : учеб. пособие. Ростов на Дону : Феникс, 1996. 509 с.

14. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 544 с.
15. Лазуренко О.О. До питання щодо розвитку поняття «емоційна компетентність» у психології. URL: <http://oaji.net/articles/2015/797-1425063157.pdf>. (дата звернення: 05.09.2019).
16. Льошенко О.А. Емоційний інтелект та емоційна компетентність: проблеми співвідношення. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота*. Київ, 2011. №2, С. 49-52.
17. Матійків І.М. Розвиток емоційної компетентності майбутніх фахівців професій типу «людина-людина»: психологічний аспект. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/15851/1/112-Matyukiv-240-243.pdf>. (дата звернення: 05.09.2019).
18. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект : концептуалізація феномену, основні функції. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.
19. Рейнолдс М. Коучинг : емоціональна компетентність : Направьте свои эмоции (EQ) на успех в работе. Москва : Центр поддержки корпоративного управления и бизнеса, 2003. 103 с.
20. Стайн Д. Язык интеллекта. Москва : Издательство ЭКСМО, 2006. 352 с.
21. Федорчук В.М. Соціально психологічний тренінг «Розвиток комунікативної компетентності викладача» : навч. посіб. Кам'янець Подільський : Абетка, 2003. 240 с.
22. Экман П. Психология эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь : пер. с англ. Питер, 2010. 334 с.
23. Bar On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicotethema*, 2006. Vol. 18. P. 13-25.

References

1. Andreeva I.N. Emocionalnyi intellekt kak fenomen sovremennoi psikhologii. Novopolock : PGU, 2011. 388 s.
2. Andreeva I.N. Azbuka emocionalnogo intellekta. Sankt-Peterburg : BHV-Peterburg, 2012. 288 s.
3. Voicih I.V. Emociina kompetentnist maibutnih psiholohiv yak pedahohichne yavyshe: zbirnyk naukovykh prac Hmelnyckogo institutu socialnyh tehnologii Universitetu «Ukraina». Hmelnycky : HIST, 2013. № 1 (7). S. 54-58
4. Goulman D. Emocionalnyi intellekt : per. s angl. A.P. Isaevoj. Moskva : ACT MOSKVA, Vladimir : VKT, 2009. 478 s.
5. Goulman D. Emocionalnoe liderstvo: iskusstvo upravleniia liud`mi na osnove emocionalnogo intellekta : per. s angl. Moskva : Alpina Biznes Buks, 2005. 301 s.
6. Derev`ianko S.P. Fenomenologiiia emociinogo intellektu. Chernihiv : Desna Poligraf, 2016. 312 s.
7. Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. (data zvernennia: 05.09.2019).

8. Zarycka V.V. Teoretyko-metodolohichni osnovy rozvytku emociinoho intelektu u konteksti profesiinonii pidhotovky : monografiia. Zaporizhzhia : KPU, 2010. 304 s.
9. Zeer E.F. Psikhologhiia professii : uchebn. posobie. Moskva : Akademicheskii Proekt, Fond «Mir», 2005. 336 s.
10. Iskanderova F.V. Emocionalnyi intellekt kak osnova mezhlichnostnoho vzaimodejstviia. *Vestnik KASU*. Vypusk : Obrazovatelnye tehnologii. 2006. №1. S.130-134.
11. Kyrylenko T. =S. Psykhologiya: emociina sfera osobistosti : navch. posib. Kyiv : Libid, 2007. 256 s.
12. Klimov E. =A. Nekotorye psihologicheskie problemy podgotovki molodezhi k trudu i vyboru professii. *Voprosy psihologii*. 1985. № 4. S. 7-9.
13. Klimov E.A. Psikhologhiia professionalnogo samoopredeleniia : ucheb. posobie. Rostov na Donu : Feniks, 1996. 509 s.
14. Kunicyna V.N., Kazarinova N.V., Pogolsha V.M. Mezhlichnostnoe obshenie. Sank-Peterburg : Piter, 2001. 544 s.
15. Lazurenko O.O. Do pytannia shchodo rozvytku poniattia «emociina kompetentnist`» u psikhologii. URL: <http://oaji.net/articles/2015/797-1425063157.pdf>. (data zvernennya: 05.09.2019).
16. L`oshenko O.A. Emociinyi intelekt ta emociina kompetentnist`: problemy spivvidnoshennia. *Visnyk Kyivskoho nacionalnogo universitetu im. T. Shevchenka. Psykhologiya. Pedahohika. Socialna robota*. Kyiv : 2011. № 2. S. 49-52.
17. Matiikiv I.M. Rozvytok emociinnoi kompetentnosti maibutnih fahivciv profesii typu «liudyna-liudyna»: psihologichnyi aspekt. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/15851/1/112-Matyiukiv-240-243.pdf>. (data zvernennia: 05.09.2019).
18. Nosenko E.L., Kovriha N.V. Emociinyi intelekt : konceptualizaciia fenomenu, osnovni funkcii. Kyiv : Vyshcha shkola, 2003. 126 s.
19. Reynolds M. Kouching : emocionalnaia kompetentnost : Napravte svoi emocii (EQ) na uspeh v rabote. Moskva : Centr podderzhki korporativnoho upravleniia i biznesa, 2003.103 s.
20. Stain D. Yazyk intellekta. Moskva : Izdatelstvo EKSMO, 2006. 352 s.
21. Fedorchuk V.M. Socialno psikhologichnyi treninh «Rozvytok komunikativnoi kompetentnosti vykladacha» : navch. posib. Kamianec-Podilskyi : Abetka, 2003. 240 s.
22. Ekman P. Psykhologhiia emocii. Ya znaiu, shto ty chuvstvuesh : per. s angl. Piter, 2010. 334 s.
23. Bar On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicotethema*, 2006. Vol. 18. P. 13-25.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2019 р.

Тетяна Василівна СУЛЯТИЦЬКА
кандидат філософських наук, доцент,
Кам'янець-Подільський національний університет
ім. Івана Огієнка

ГУМЕНЮК Ірина Леонтівна
Кандидат економічних наук, заступник директора з наукової,
інноваційної та міжнародної діяльності,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
vons-irina@ukr.net

ДІАЛОГ ЯК ЦИВІЛІЗОВАНА ФОРМА МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Сулятицька Т.В., Гуменюк І.Л. Діалог як цивілізована форма міжкультурної взаємодії. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 255-263. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Наше сьогодення знаходиться під впливом зростання транскордонної міграції, ефектів культурної глобалізації, розширення інформаційних та комунікаційних зв'язків, швидко змінюється і стає все більш різноманітним. Проблема розгортання міжкультурного діалогу є однією з визначальних для сучасного інклюзивного середовища, що потребує розвитку і управління. Дослідження культурних особливостей й відмінностей сприятиме виробленню способів демократичного спілкування, мета якого вбачається у можливості жити в багатокультурному світі та розвивати відчуття спільності і причетності.

Діалог як форма комунікації, сприяє прояву творчої сутності людини через пізнання іншої, відкриття в собі бажання бути пізнаним. Окрім цього, діалогова культура дозволяє на тлі збереження власної культурної самобутності, формувати способи пізнання іншої культури через взаємне

збагачення та розвиток національних культур. Міжкультурний діалог сприяє створенню нового пласту культурних цінностей і дозволяє створювати цивілізований простір для конструктивної взаємодії культур у сучасному інклюзивному середовищі.

Мета. Розглянути соціально-філософський аналіз місця та ролі різних стратегій у формуванні міжкультурного діалогу у сучасному дискурсі.

Результати. Розглянуто актуальність діалогу як цивілізованої форми міжкультурної взаємодії в інклюзивному середовищі. Здійснюється соціально-філософський аналіз місця та ролі різних стратегій у формуванні міжкультурного діалогу у сучасному дискурсі. Під діалогом розуміється така комунікаційна взаємодія, яка веде до вирішення існуючих спільних проблем на основі принципів толерантності та необхідності збереження існуючого культурного різноманіття світу.

Ключові слова: діалог в інклюзивному середовищі, міжкультурна взаємодія, взаєморозуміння, толерантність, комунікація.

Tetiana Vasylivna SULIATYTS'KA

PhD in Philosophy, associate professor,
Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko national university

Iryna Leontiivna HUMENIUK

PhD in Economics, Deputy director of research, innovative and
international activity,
Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College
vons-irina@ukr.net

DIALOGUE AS A CIVILIZED FORM OF INTERCULTURAL INTERACTION IN INCLUSIVE ENVIRONMENT

Abstract

Introduction. Our present days is influenced by the growth of cross-border migration, effects of cultural globalization, expansion of information and communication links, is changing rapidly and becoming more diverse. The problem of deployment of intercultural dialogue is one of defining for modern inclusive environment, which needs the development and management. The research of cultural peculiarities and differences will promote creation of ways of democratic communication, the aim of which is in possibility to live in multicultural world and to develop the sense of community and involvement.

Dialogue as a form of communication, promotes manifestation of creative essence of a person through the knowledge another, the discovering of the desire to be known. Besides, the culture of dialogue allows on the background of preserving one's own cultural identity, to form the ways of cognition of another culture through mutual enrichment and development of national cultures. Intercultural dialogue promotes to creation of new layer of cultural values and allows creating civilized environment for constructive interaction of cultures in the modern inclusive environment.

Purpose. The purpose is to consider socio-philosophical analysis of the place and role of different strategies in the forming of intercultural dialogue in the contemporary discourse.

Results. The relevance of the dialogue as a civilized form of intercultural interaction in inclusive environment is considered. Socio-philosophical analysis of the place and role of different strategies in the forming of intercultural dialogue in the contemporary discourse is realized. Dialogue refers to such communication interaction, which leads to the solution of existing common problems on the basis of principals of tolerance and needs to preserve of existing cultural diversity.

Keywords: *dialogue in inclusive environment, intercultural interaction, mutual understanding, tolerance, communication.*

Вступ. Сучасний світ став принципово іншим, ніж півстоліття тому. Однак, незважаючи на протиріччя і, навіть, конфлікти, що інколи сколихують єдиний людський простір, він характеризується цілісністю та взаємозв'язками, відкритістю до діалогу й прозорістю у розгортанні внутрішніх і зовнішніх процесів, толерантністю у сприйнятті інших народів і культур та діалогічним способом життя.

Вся історія людства – це діалог. Діалог пронизує все наше життя. Він є у своїй основі засобом здійснення комунікаційних зв'язків, умова взаєморозуміння людей. Взаємодія культур, їхній діалог — найбільш сприятлива основа для розвитку міжнаціональних відносин. Проблема міжкультурного діалогу є похідною від теорії міжкультурної взаємодії або ж комунікації, що була ґрунтовно розроблена А. Модем. Розглядаючи діалог, як процес спілкування, під час якого відбуваються їх взаємні трансформації, можна виділити, слідуючи думкам А. Моля, такі його стратегії: домінування однієї культури над іншою; синтез культурних надбань та формування нової культури на фоні занепаду взаємодіючих культур; синтез культурних традицій зі збереженням взаємодіючих культур. Для того, щоб зрозуміти як працює механізм діалогу культур в інклюзивному середовищі, методично корисно уявити культуру у вигляді своєрідної системи, яка складається з декількох підсистем. Для взаємодії з іншою культурою, створюється відповідна підсистема, у якій відбувається складний процес адаптації власних культурних кодів з кодами іншої культури. Такі процеси відбуваються в обох культурах, які є учасниками діалогу, - кожна з них створює спеціальну підсистему для діалогу з іншою.

Мета статті – розглянути соціально-філософський аналіз місця та ролі різних стратегій у формуванні міжкультурного діалогу у сучасному дискурсі.

Діалог культур можливий лише за умов збереження власного культурного коду, «ядра» кожної культури-учасниці. На зламі століть у різних країнах і регіонах активізувалися процеси культурного самовизначення етносів, відродження етнокультурних традицій, як відповідь на зростаючу глобалізацію світу з її небезпекою уніфікації і стандартизації способу життя. Небувалий стрибок у розширенні міжнародного співробітництва, всупереч усім очікуванням, не призвів до зниження гостроти етнічних, релігійних та економічних проблем, світ став більш конфліктним, що, як ніколи, змушує

шукати шляхи до філософії мирного співіснування членів світового співтовариства. Саме останнє гостро ставить проблему толерантності як поваги до чужих цінностей, а ще більше – як позиції, що припускає розширення кола особистих ціннісних орієнтацій за рахунок позитивної взаємодії з іншими культурами. Толерантність в своїй основі – це процес збагачення новим культурним надбанням, соціальним досвідом. Активна моральна позиція і психологічна готовність до терпимості – основні поняття толерантності. Природно, що ці компоненти не виникають на порожньому місці, і не є – як і будь-яка соціальна якість – узгодженими. Отже, й активна моральна позиція і разом із психологічною готовністю формуються, отримуються і корегуються. Метою формування даних соціально-психологічних якостей є позитивна взаємодія з людьми інших культур, поглядів, позицій, орієнтацій.

Міжкультурний діалог в інклюзивному середовищі вимагає спеціального і цілеспрямованого зусилля. Більш того, він апелює до певних трансцендентальних передумов, спільних для всіх людей у світі. З цих позицій толерантність є повага, прийняття і висока оцінка розмаїтості світових культур, форм самовираження і способів людського буття.

Діалог – це спілкування з культурою свого «Я» і спілкування з іншими. Це діалог творця і споживача культурних цінностей, це і діалог поколінь, і діалог культур, як форми взаємодії і порозуміння народів. В міру розвитку торгівлі, добросусідства, міграції населення взаємодія культур неминуче поширюється. Вона служить джерелом їхнього збагачення і розвитку. Взаємодія культур і цивілізацій припускає якісь загальні культурні цінності. Діалог культур може виступати як примирювальний фактор, що попереджає виникнення воєн та конфліктів. Він може знімати напруження, створювати обстановку довіри і взаємної поваги. Поняття діалогу особливо актуальне для сучасної культури. Саме процес взаємодії і є діалогом, а форми взаємодії являють собою різні види діалогічних відносин. Діалог культур – це взаємовплив, за яким кожен може залишатись на своїй точці зору, але обох цей діалог сутнісно збагачує.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ідея діалогу має глибоке минуле. Проблема діалогу займались давньогрецькі філософи-софісти, Сократ, Платон, Аристотель, філософи епохи елінізму. Хоча діалог як форма міжлюдського спілкування, існує з давніх часів, але по-справжньому проблемами діалогічних відносин зайнялися німецькі філософи І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг близько 200 років тому. Л. Фейєрбах започаткував дослідження діалогу початку ХХ століття. І. Гердер вважав взаємодію культур способом збереження культурного різноманіття.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасному світі особливої гостроти набула проблема досягнення взаєморозуміння між людьми, спільнотами та культурами. Більшість дослідників даної проблеми вважають, що діалогізм як філософський принцип, що спонукає до егоцентризму, утвердження відкритості в стосунках із зовнішнім світом, зможе в певній мірі вирішити цю проблему. Тому відбувається методологічний поворот від філософії свідомості до філософії комунікації, до діалогу. Побутує думка, що розуміння має діалогічну основу, а майбутнє філософії полягає не в

індивідуалізмі, де за основу береться самотня людська особність, і не в колективізмі, де особистість повністю розчиняється у спільностях, а у сфері «між», у конкретному спілкуванні. Сам акт діалогу передбачає суб'єкт-суб'єктний зв'язок, визнання в іншій людині та іншій культурі суверенного суб'єкта, повагу до нього, а це в свою чергу, є початком етичного зв'язку. Саме діалогічність зв'язків різних культур, ступінь і міра відкритості, визначає істотну сторону історичного буття будь-якої культури. А необхідність розгляду національної культури в широкому контексті міжкультурного спілкування, взаємодії між різновидами діалогу різної якості стає актом саморегулятивних і міжрегулятивних можливостей суб'єктів спілкування. Діалогізм взаємодії сприяє такій системі контактів культур, коли надбання однієї сторони лягає в основу створення цінностей іншою, а таким чином, як зазначає В.С. Біблер, «чужий» текст стає «своїм». Діалогізм – це основна ознака культури, особливий спосіб творення культурних цінностей. Світова культура включає в себе діалог різних суб'єктів, без позицій зверхності або неповаги до «чужого» авторитаризму, догматизму, національної обмеженості. Діалог – це «зустріч між» людьми, передумовою якої виступає взаємна відкритість. Отже, у діалозі відбувається становлення людської особистості. Самими учасниками діалогу створюється спільна мова, що дає можливість досягти їм згоди, а не підкоряти іншого власній думці. Проблема діалогу, діалогу культур – це не тільки проблема діалогового спілкування на особистісному рівні, а також і діалогової комунікації на міждержавному рівні.

Особливої актуальності при дослідженні феномена діалогу культур, набувають його етичні аспекти, такі як: відповідальність, толерантність, не насилля, довіра, відкритість по відношенню до Іншого, співучасті, миру, ідеї рівноцінності культур та принципу гостинності. Вивченням даної проблеми займається багато філософських дисциплін. Це і філософська антропологія, і філософія культури, феноменологія, герменевтика, етика та ін.

Найбільш широкого і ґрунтовного аналізу і розвитку дана проблематика отримала у сучасній французькій феноменологічній філософії Е. Левінаса і П. Рікьора. Дві концепції, що їм належать, можна назвати діалогічними. Саме в них найглибше було розкрито морально-етичні аспекти діалогу: відповідальність, толерантність, принцип «гостинності» як такі, без яких діалогічне відношення сьогодні просто неможливе.

Серед російських дослідників, що розробляли дану проблему, передусім, слід відзначити М.М. Бахтіна, який найбільшій увазі приділив сфері «між», що лежить між Я та Іншим, а саме поняттю мови. Діалогічне відношення, за Бахтіним, - це єдина форма відношення до особистості, що зберігає її волю і недовершеність. Окрім того, дослідник вводить поняття відповідальності вчинку щодо Іншого, що дало поштовх до подальшого розвитку аспекту відповідальності за Іншого в концепції Левінаса. Свій внесок в розробку теорії діалогу зробили: С.С. Аверінцев (визначення основи спілкування як поваги до особистого буття того, з ким ми спілкуємося), Р.Г. Апресян, Г.С. Батіщев (дослідження суті діалогового спілкування), В.С. Біблер (розвиток проблеми діалогу культур), Л.П. Буєва, Л.С. Виготський, Б.М. Гаспаров, А.А. Гусейнов, Ю.Н. Давидов, М.С. Каган та інші. Класиком теорії діалогу вважається М.

Бубер. Вихідним пунктом концепції Мартіна Бубера служить діалогічний принцип. Людина знаходить власну сутність, тільки вбираючи в себе вселюдське, співвідносячи себе з іншими людьми.

В науково-дослідній літературі діалог визначається як одна із форм спілкування, пошуку об'єктивної істини у процесі поживалення обміну думками між співробітниками (особами, групами людей) [1, с. 30]. Реальний діалог передбачає живе спілкування, наповнюючи життя повноцінним сприйняттям голосу кожного його учасника. Ця ідея була буквально вистраждана у ХХ столітті з її нечуваною ідеологічною нетерпимістю та масштабним геноцидом як кредо нового гуманізму представниками «діалогічної філософії», серед яких можна виділити відомого російського мислителя М. Бахтіна. Саме він довів, що діалог – це не суперечка, яка у кінцевому результаті веде до загального смислового знаменника універсальної істини. Навпаки, діалог, згідно з поглядами філософа, з самого початку передбачає плюралістичний мир різних свідомостей, що постає творчим стимулом для продукування нових культурних цінностей [2, 426]. Як відомо, бар'єром для спілкування будь-яких суспільних відносин можуть бути політичні, світоглядні, моральні, психологічні обмеження або заборони. Першим кроком на шляху подолання таких нагромаджень, звичайно є діалог культур.

Ідея діалогу рівноправних культур передбачає включення наступних позицій:

- розуміння та сприйняття об'єктів діалогу;
- їхнє взаємне походження, «комунікативний» текст стає «своїм»;
- принцип доповнюваності.

Ідею діалогу – розуміння висуває Г. Гадамер, підкреслюючи, що, незважаючи на різність у національних ознаках, ментальності, діалог передбачає розширення горизонтів світобачення, при цьому на перший план виступають солідарність і доступність взаємних позицій. Гадамера доповнює Хайдегер, який обстоює теорію взаємопроникнення культур, коли ідея «мого» – «твого» переходить у категорію спільного. Близькою до цих параметрів є ідея входження, яка має ще більш широкі рівні розробок шляхів і методів. Часто у науковій літературі згадується ідея «золотого моста» І.Франка – розуміння і входження в спів контакт між далекими, давніми поколіннями сучасного покоління. Кожна культурна цілісність вбирає в себе ті ознаки і якості, яких їй бракує. Це формує ще один принцип – доповнюваності, коли культура, що не може реалізувати в собі всі спектри і багатозначності буття, вмє існувати не за принципом «краще - гірше» або «вірно - невірно», а з розумінням іншого як «свого - іншого».

Українська культура, що існувала в умовах бездержавності, з комплексом меншовартості, тим не менш завжди була толерантною до інших культур, але постійна закомплексованість і приниження іншими культурами не давало їй змоги вести рівноправний діалог, пишатись своїми надбаннями.

У наш час поняття «діалогу культур» має досить широке використання. Під цим словосполученням розуміється «така форма і спосіб комунікації двох культур, коли кожна із сторін визнає іншу як рівну, виявляє до неї інтерес,

визнає її відмінність, поважає її унікальність і водночас через пізнання і визнання характеристик іншої культури поглиблює уяву про себе, чіткіше усвідомлює себе, свої контури і якості, поглиблює самоідентичність» [3, с. 33].

Інтерес – початок діалогу. Діалог культур – це потреба у взаємодії, взаємодопомозі, взаємозбагаченні. Діалог культур в інклюзивному середовищі виступає як об'єктивна необхідність і умова розвитку культур. У діалозі культур передбачається взаєморозуміння. Тобто діалог культур можливий лише на основі взаєморозуміння, але разом з тим – лише на основі індивідуального в кожній культурі.

М. Бахтін розробив методологію діалогу, де вказав можливі варіанти результатів даної дії:

- по-перше, синтез вихідних позицій, злиття їх в одну загальну;
- по-друге, коли при діалогічній зустрічі двох культур вони не зливаються і не переміщуються, а кожна зберігає свою єдність і відкриту цілісність;
- по-третє, можлива ситуація, за якою діалог веде насамперед до розуміння істотних принципів різних вихідних настановлень, коли «чим більше розмежування, тим краще, але розмежування доброзичливого – без бійки на межі» [2, с. 360]. М. Бахтін намітив нову методологію гуманітарного знання, затвердив центральне значення діалогу в культурі, багатоголосся культур, сприяв появі ряду дослідників діалогу культур (А. Баткін, Г. Бірюкова, М. Каган, В. Маклін, Н. Перлина й інші). З'явилась «школа діалогу культур» (В. Біблера).

В. Сагатовський в статті «Діалог культур і «російська ідея» вважає, що існує ще й четвертий варіант результату діалогу, коли «домовитись не вдалося, позиції виявились не сумісними, зачеплені принципові інтереси, можливе (а іноді й необхідне) не діалогічне зіткнення сторін» [4, с. 21].

Але, якщо повернутись до вищесказаного, де діалог – це взаємопорозуміння, то останній варіант результату, швидше за все можна назвати конфліктною ситуацією.

М. Шульга у статті «Формула злагоди – діалог культур», доповнюючи думку М. Бахтіна, запропонував такі умови, які ведуть до результативності діалогу:

- подолання егоцентризму кожної із сторін;
- визнання іншої сторони діалогу як рівноправного партнера;
- вияв толерантності і бажання почути і зрозуміти партнера;
- вияв сумніву, щодо основ, принципів власної позиції;
- визнання за партнером права мати іншу картину світу й інший сенс буття;
- розгляд досвіду іншої сторони як знання, що розширює горизонт власного буття [5, с. 32].

Висновки і пропозиції. Звернення до діалогу є найбільш фундаментальним радикальним моментом у сьогоднішній людській історії. Люди виступають творцями «соціального цілого» як діалогічної структури в силу їхньої причетності до процесу спілкування, завдяки якому відбувається визнання іншого як самого себе. Протягом тисячоліть окремі народи, релігії, ідеології [6, с. 86].

Міжкультурний діалог в інклюзивному середовищі, у всіх його вимірах, розглядається як головна передумова забезпечення культурного розмаїття сьогоденного світу та ефективний інструмент побудови конструктивних міжнародних відносин та між цивілізаційного спілкування взагалі.

Щоб пізнати культуру іншого, необхідно ознайомитися з історією культури. Знання історії цих культур певною мірою здатне подолати суперечності, які постійно виникають у сучасному нестійкому соціумі. Подолання ж суперечностей є однією з умов досягнення діалогу культур.

У сучасному інклюзивному світі взаємозалежності толерантність стає умовою виживання людства. Однак необхідно розповсюджувати та поглиблювати діалог культур в умовах миру, толерантності та демократії з метою подолання наростаючої міжетнічної, національної та релігійної нетерпимості, перш за все, в зонах стикання різних культур і релігій, адже дух нетерпимості все більше проявляється в різних регіонах світу. Нетерпимість до чужих поглядів, чужої віри та національності ризикує набути характеру глобальної хвороби. Ми відчуваємо її згубний вплив і в сфері культурного життя, і в міжетнічних стосунках. Під загрозою виявляється зв'язок культур – надбання всього людства. Саме міжкультурний діалог і покликаний сприяти утвердженню ідеалів і практики толерантності, як спосіб пізнання і поваги щодо інших, як шлях до взаємного духовного збагачення.

Отже, як показує наше дослідження, діалог культур в інклюзивному середовищі, означає не сліпу доброзичливість, а діяльну і свідому взаємодію з іншими культурами. Міжкультурний діалог – не лише гарантія соціальної злагоди, але й джерело соціальної активності – звичайно, за умови його плекання. Тому не менш важливим чинником міжкультурного діалогу є уникнення таких явищ як: культурна зарозумілість і самозакоханість, зневага або заздрість до інших культур, стереотипне сприйняття себе та інших, небажання змінюватись і подвійні стандарти у ставленні до себе та інших.

Список літератури

1. Астахова В.І., Даниленко В.І., Панов А.І. Словник соціологічних і політологічних термінів : довідник. К.: Вища школа, 1993. С. 30.
2. Бахтін М.М. Естетика словесного творчства. М. : Искусство, 1986. С. 426.
3. Шульга М.О. Формула злагоди – діалог культур. *Віче*. К., 1997. № 1. С. 33.
4. Сагатовський В.Н. Діалог культур і «російська ідея». *Диалог украинской и русской культуры в Украине* : материалы конференции. К., 1998. С. 21.
5. Шульга М.О. Формула злагоди – діалог культур. *Віче*, 1997. № 1. С. 32.
6. Ларіонова В. Ціннісні засади соціальної етики. *Актуальні проблеми трансформації моральних цінностей сучасного українського суспільства* : Всеукраїнська науково-практична конференція (10-11 травня 2010 року). Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2010. С. 86.

7. Бердяев Н.А. Философия свободы. Харьков : ООО «Издательство АСТ», 2002. 736 с.

References

1. Astakhova V.I., Danylenko V.I., Panov A.I. Slovník sociologických i politologických terminů : doвідnyk. K.: Vyshcha shkola, 1993. S. 30.
2. Bakhtin M.M. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1986. S. 426.
3. Shulha M.O. Formula zlahody – dialoh kultur. Viche. K., 1997. № 1. S. 33.
4. Sahatovskiy V.N. Dialoh kultur i «rosiiska ideia». Dyaloh ukraynskoi y russkoi kultury v Ukraine : materyaly konferentsyy. K., 1998. S. 21.
5. Shulha M.O. Formula zlahody – dialoh kultur. Viche, 1997. № 1. S. 32.
6. Larionova V. Tsinnisni zasady sotsialnoi etyky. Aktualni problemy transformatsii moralnykh tsinnosti suchasnoho ukrainskoho suspilstva : Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia (10-11 travnia 2010 roku). Ivano-Frankivsk : Symfoniia forte, 2010. S. 86.
7. Berdiaev N.A. Fylosofiya svobody. Kharkov : ООО «Yzdatelstvo AST», 2002. 736 s.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2019 р.

УДК 373-056.2/.3:364

Геннадій Геннадійович КУЧЕРОВ
кандидат історичних наук, доцент,
викладач кафедри соціальної роботи і психології
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
E-mail: kucherovgennadij@gmail.com

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІЗОЛЬОВАНOSTI В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Кучеров Г.Г. Шляхи подолання соціальної ізоляції в умовах інклюзії. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 263-271. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Останніми роками в українську освіту впроваджується інклюзія, що дає право дітям з особливими освітніми потребами (далі ООП) навчатися у звичайних школах. Інклюзивна освіта – одна з нагальних проблем сучасного освітнього процесу.

У статті розглянуто основні підходи щодо подолання соціальної ізоляції осіб з ООП. Встановлено найбільш поширені проблеми запровадження інклюзії в освітній сфері: дискримінація з боку окремих індивідів, організацій та соціальних інститутів, в тому числі сфери освіти, психологічні «бар'єри», психологічна готовність батьків до навчання їхніх дітей в нових умовах.

Однією з необхідних умов реалізації принципів інклюзії в освітніх закладах усіх рівнів є створення адаптивного (інклюзивного) середовища, метою якого є доступність освіти для всіх, зокрема для дітей із обмеженими можливостями здоров'я. Побудова інклюзивного освітнього процесу на засадах задоволення духовних запитів і потреб у спілкуванні, позитивного сприйняття один одного, зміни ставлення до явища інвалідності дасть можливість полегшити соціалізацію дітей із ООП.

Мета. Проаналізувати основні способи подолання соціальної ізоляції осіб з обмеженими освітніми потребами. Цьому сприятиме знання психології учасників освітнього процесу.

Результати. Спільне навчання здорових дітей і дітей із обмеженими фізичними можливостями – одна з форм активної інтеграції останніх у суспільство. Щоб уникнути соціальної ізоляції осіб з ООП потрібно:

1. В умовах інклюзивної освіти одночасно створити комфортне освітнє середовище для навчання як дітей із ООП, так і здорових дітей.
2. Працювати над подоланням психологічних бар'єрів, котрі можуть виникати у суб'єктів інклюзії.
3. Постійно підкреслювати важливість спілкування здорових дітей із однолітками, які мають ООП.
4. Уникати будь-яких проявів сегрегації.

Визначено перспективні аспекти даної проблематики для наступних розвідок.

Ключові слова: *інклюзивна освіта; інклюзія; соціальна інтеграція, діти з особливими освітніми потребами; соціальна ізоляція; соціалізація, батьки.*

Gennady Gennadiyovych KUCHEROV
PhD in History Sciences, Associate Professor,
Lecturer in the Department of Social Work and Psychology
Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College
E-mail: kucherovgennadij@gmail.com

**WAYS TO UPDATE SOCIAL INSULATION
IN INCLUSION CONDITIONS**

Abstract

Introduction. The article deals with the basic approaches to overcoming the social exclusion of persons with special educational needs (hereinafter: SEN). The most common problems of introduction of inclusion in the educational sphere are identified.

One of the prerequisites for the implementation of the principles of inclusion in educational institutions at all levels is the creation of an adaptive (inclusive) environment that aims at making education accessible to all, including children with disabilities. Building an inclusive educational process on the basis of satisfying spiritual requests and communication needs, positive perception of each other, changing attitudes towards the phenomenon of disability will make it easier to socialize children with SEN.

Purpose. Analyze the main ways of overcoming the social exclusion of people with disabilities. This will be facilitated by knowledge of the psychology of participants in the educational process.

Results. Joint education of healthy children and children with disabilities is one of the forms of active integration of the latter into society. To avoid the social isolation of SENs, you need to:

1. In the context of inclusive education, at the same time, create a comfortable educational environment for the education of both children with SEN and healthy children.

2. Work on overcoming psychological barriers that may arise in the subjects of inclusion.

3. Continually emphasize the importance of communicating healthy children with peers with SEN.

4. Avoid any manifestation of segregation.

The perspective aspects of this issue are identified for further exploration.

Keywords: *inclusive education; inclusion; social integration, children with special educational needs; social isolation; socialization, parents.*

Нещасна, знедолена природою... маленька людина не повинна знати про те, що вона – малоздібна, що в неї – слабкий розум. Виховання такої людини повинно бути в сто разів ніжнішим, чуйнішим, дбайливішим.

В.О. Сухомлинський

Вступ. Гуманістична спрямованість реформування в галузі освіти в Україні спричинила посилену увагу до проблем осіб з обмеженими можливостями здоров'я. Останнім часом спостерігається стійка тенденція до погіршення здоров'я дітей. Зростає кількість тяжких проявів хвороб і, як наслідок, збільшення чисельності дітей-інвалідів. У процесі їхньої непрості інтеграції у суспільство виникла проблема отримання повноцінної освіти з майбутнім працевлаштуванням. За таких обставин головним напрямком у навчанні дітей з обмеженими можливостями стало запровадження інклюзивної освіти.

Інклюзія в освітній сфері – явище нове і водночас складне. На сьогодні Україна ратифікувала основні міжнародні документи у сфері забезпечення прав дітей згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я. Так, у статті 24 Конвенції ООН про права людей з інвалідністю йдеться про те, що «держава повинна створити спеціальне предметно-просторове середовище, яке б надало рівні можливості для здобуття освіти усім здобувачам освіти відповідно до їхніх особливостей, потреб та можливостей» [1]. **5 липня 2017 р.** Президент України підписав ухвалений 23 травня цього ж року закон «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг», який передбачає створення «належних умов для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням їхніх індивідуальних потреб в умовах інклюзивного навчання» [2].

У 2017 році в Україні з державного бюджету вперше були виділені кошти на підтримку осіб з обмеженими освітніми потребами (ООП): «на проведення (надання) психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових занять (послуг) для дітей в закладах дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти I-II рівнів акредитації державної та комунальної власності» [3].

Визначальною метою інклюзивної освіти в Україні є розробка низки заходів, які дозволять дітям із обмеженими можливостями адаптуватися до нових умов освітнього процесу, ліквідувати соціальну ізоляцію, створити систему рівних освітніх можливостей, змінити ставлення освітян, батьків, учнів до осіб із ООП.

З іншого боку, наявність дитини з обмеженими можливостями у навчальному закладі не перетворює його на інклюзивний. Так само і наявність в освітньому закладі підйомників, ліфтів, пандусів та інших засобів полегшення життя та навчання дітей не стане дієвим механізмом впровадження інклюзії. Значним недоліком її є також стихійний характер проведення. Попри задекларованість основних засад інклюзивної освіти, її популярність серед населення, існує невідповідність між бажанням бачити у державі розвинуту систему інклюзивної освіти і реальним станом речей. На практиці ж вона реалізується здебільшого на організаційно-адміністративному рівні. Для того, щоб не було імітації інклюзії, важливими, на нашу думку, є кардинальні зміни у світогляді суб'єктів інклюзивного освітнього процесу: педагогів, батьків, самих учнів. Інклюзія, в першу чергу, має стати засобом позбавлення дітей з ООП від соціальної ізоляції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою питань інклюзії, інклюзивного навчання, особливостей його запровадження займалися такі науковці, як: С. Єфімова, А. Колупаєва, Ю. Найда, Н. Софій, І. Юхимець та ін.

Усі дослідження з питань інклюзивної освіти умовно можна поділити на такі групи:

- загальні питання інклюзивної освіти (І. Іванова, Л. Борщевська, Л. Зіброва)
- ставлення до інклюзії у суспільстві (В. Шнайдер, В. Петровський);

- виокремлення груп дітей із ООП з метою реабілітації та соціальної адаптації (І. Бех, Є. Мастюкова, М. Шеремет);
- соціальна адаптація дітей з ООП (В. Липа, Л. Одинченко, В. Тарасун);
- підготовка педагогів до роботи в інклюзивному середовищі (О. Будник, І. Малишевська, І. Садова, І. Демченко)
- особливості організації та управління інклюзивною школою (Н. Софій, Ю. Найда);
- стратегії викладання в інклюзивних навчальних закладах (Е. Данілавичюте, С. Литовченко);
- надання практичної допомоги особам з обмеженими можливостями під час їхньої інтеграції в суспільство (І. Бгажнова, Л. Волкова, В. Синьова).

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговують праці А. Колупаєвої, в яких автор розробила і теоретично обґрунтувала та розробила концептуальні засади інклюзивної освіти, визначила шляхи її запровадження в Україні. Цінним науковий доробок вченої є ще й тому, що вона вперше в Україні провела теоретико-експериментальне дослідження з інклюзивної освіти [4].

Мета та завдання статті. Метою публікації є спроба віднайти шляхи подолання соціальної ізольованості осіб із ООП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ставлення до людей з інвалідністю впродовж існування суспільства постійно змінювалося: від фізичного знищення, сегрегації, обмеження прав до визнання рівних прав з іншими людьми.

Так звана сегрегація (різновид дискримінації, який полягає у фактичному чи юридичному відокремленні в межах одного суспільства тих суспільних груп, які вирізняються за расовими, гендерними, соціальними, релігійними, мовними чи іншими ознаками), в цілому, є сформованим ставленням здорових людей до інвалідів. Тривалий час останні отримували освіту в закритих закладах, вели замкнутий стиль життя. Ситуація змінилася у 90-их роках ХХ ст., коли набув поширення рух за десеґреґативну освіту. Звичайно, це можна трактувати, як соціальний прогрес. «Дітей та молодь з обмеженими функціональними можливостями слід розглядати не як аномальну, а особливу групу людей. Щоб забезпечити все вищезазначене, необхідно забезпечити інтеграцію людей з особливими потребами в суспільство через створення для них умов максимально можливої самореалізації, а не шляхом пристосування інвалідів до норм та правил життя здорових людей» [5].

На превеликий жаль, люди з обмеженими можливостями відчувають дискримінацію (як відкритую, так і приховану) з боку окремих індивідів, організацій та соціальних інститутів, в тому числі сфери освіти. Першопричина дискримінації в тому, що в освітній сфері під поняттям «інвалідність» розуміється особливий стан, що обов'язково потребує додаткових витрат і зусиль, а інклюзія можлива лише за умови, якщо ставитися до людей із особливими потребами, як до звичайних.

Більшість освітніх установ намагаються відповідати національним стандартам освіти, змагаючись за високі результати. Виникають протиріччя між стремлінням потрапити до числа престижних учбових установ і вимогами

створити у закладі середовище інклюзивної освіти, що призводить до того, що вуз неохоче приймає студентів, рівень успішності яких може негативно вплинути на загальний рейтинг.

На шляху до реалізації принципів інклюзії та їх втілення в педагогічну практику стоять так звані психологічні «бар'єри». Перший – професіоналізм і психологічна готовність педагогів до роботи в умовах інклюзії. Однак у процесі спілкування з дітьми з ООП вони набувають так званий «досвід трансформації». Їхнє негативне ставлення до інклюзії змінюється. На ставлення педагогів до інклюзивної освіти впливає їх мотиваційна готовність, складовими якої є готовність включати дітей з ООП в освітній процес, емоційне прийняття їх, моральні принципи освітян, їхнє особисте ставлення до інклюзії тощо.

Щоб інклюзія стала дієвою реальністю, потрібні зміни у самих освітніх установах, які будуть зорієнтовані на будь-яку особу з будь-якими освітніми потребами. У цьому плані важливим у формуванні позитивного ставлення до осіб з ООП буде професійна готовність і психологія педагогів. Насамперед успіх інклюзії залежатиме від того, наскільки освітяни готові до змін і чи зможуть вони їх здійснювати.

Другий психологічний «бар'єр» – суспільна думка. Звичайно, у наш час більшість погоджується з тим, що освіта повинна бути доступна для всіх без винятку, однак потрібно так організовувати освітній процес, щоб, по-перше, дитина з ООП могла навчатися в міру своїх можливостей, по-друге, не знизився освітній рівень інших здобувачів освіти.

Третій психологічний «бар'єр» – страх батьків інвалідизованих дітей за їх неприйняття, відторгнення іншими дітьми. Потрібно не тільки заохочувати учнів до прояву ініціативи, але й постійно коригувати стиль відносин між ними. Діти різні. Серед них трапляються грубі, озлоблені, зі шкідливими звичками, зневірені. Педагог повинен розвивати у них емпатію, повагу, бути толерантним. Здорові діти повинні розуміти, що деяким їхнім ровесникам пощастило менше, але вони теж хочуть навчатися, розвиватися. З ними треба товаришувати.

Навіть коли діти будуть спостерігати за спілкуванням інших дітей з особами, які мають інвалідність, у них буде розвиватися не лише толерантність, але й підвищиться рівень взаємодопомоги, вони стануть добрішими, отримають корисний досвід емпатії, розширять уявлення про життєву реальність і своє місце в ній. І нарешті, таке спілкування дозволить зблизити педагогів і учнів, що сприятиме формуванню малоконфліктного освітнього середовища. Популяризація такої комунікації створить сприятливий психологічний мікроклімат в усіх інклюзивних освітніх закладах.

Руйнування бар'єрів у поєднанні з якісною освітою призведе до об'єднання суспільного середовища осіб із ООП і здорових людей, зміниться ставлення до інвалідності: її будуть вважати не вадою, а особливістю. Суспільству необхідно кардинально міняти своє бачення місця і ролі людей з обмеженими можливостями у суспільстві. І починати вже з дитячого садка, коли у дитини ще не має психологічних бар'єрів, сформованих комплексів, негативного ставлення до світу і оточуючих тощо. Саме змалечку важливо сформувати атмосферу дружби, взаємодопомоги, співчуття до чужих проблем, розуміння і підтримки. Відчуваючи себе потрібними, особи з ООП зможуть у

майбутньому з найменшими втратами соціалізуватися і приносити користь суспільству.

Становлення інклюзивної освіти в Україні зіткнулося з проблемою психологічної готовності батьків до навчання їхніх дітей в нових умовах. Знаючи особливості і можливості своїх дітей, свідомо обираючи інклюзивну форму навчання, майже всі батьки усвідомлюють появу труднощів у своїх дітей під час навчання. Крім того, значна частина батьків здорових дітей не має досвіду спілкування з дітьми із ООП. Це ж стосується спільного навчання і виховання учнів. Більшість батьків дітей із ООП виступають за включення їх у загальноосвітній процес, особливо з огляду на важливість подолання соціальної ізоляції, адаптації дітей до життя у соціумі. За таких умов надзвичайно важливим є формування спільної позиції батьків здорових та інвалідизованих дітей. Оскільки саме їхня точка зору визначає розвиток інклюзивної освіти. Варто переконати всіх, що наявність в освітніх закладах осіб із ООП не спричинить перенесення уваги педагогів на них на шкоду інтересам і потребам інших здобувачів освіти. Для послаблення негативного ставлення до осіб з обмеженими можливостями доцільно проводити спільні заходи, на яких предметом обговорення стали б стереотипи мислення широкого загалу. Нагадування про досягнення людей з обмеженими можливостями в різних галузях буде налаштовувати інших на позитив. Зокрема, достатньо пригадати успіхи вітчизняних паралімпійців на міжнародних змаганнях, як І.Маслюк [6] із діагнозом «дитячий церебральний параліч» підкорив найвищу вершину України тощо.

У процесі соціалізації осіб із ООП не варто забувати і про вагомість спілкування з ними здорових дітей. Останні мають зрозуміти, що до людей з інвалідністю варто ставитися як до рівних, сприймати їх як особистостей, яким притаманні як позитивні, так і негативні риси характеру, а не бачити в них лише ознаки хвороби. Існування інклюзивної освіти дозволить всебічно розвиватися і дітям з інвалідністю, і здоровим дітям. Вони, допомагаючи одноліткам в освітньому процесі, отримують важливий життєвий досвід, навички соціальної й освітньої діяльності в умовах інклюзії, усвідомлять відсутність відмінностей між людьми, сформують свій рівень самооцінки і самосвідомості тощо.

Для прикладу наведемо дані, отримані Меган Макміллан. Її дослідження було спрямоване на подолання дискомфорту під час спілкування з особами з інвалідністю. Респондентами були 1520 дітей у віці від 7 до 16 років. Вони пройшли опитування щодо їх ставлення, контактів, співчуття та тривожності по відношенню до людей з інвалідністю. Було з'ясовано, що, чим частіше діти взаємодіяли з особами з інвалідністю, тим менше вони відчували тривожність, що, у свою чергу, покращувало їхнє ставлення до людей з інвалідністю загалом. Дослідження засвідчило позитивний вплив і при опосередкованих контактах [7].

Для успішної соціалізації індивіда з ООП, уникнення його ізоляції потрібно, на нашу думку, у нього самого сформувати позитивну Я-концепцію. Остання включає в себе три фактори: переконання в імпонуванні іншим людям,

упевненість в наявності здібностей до певного виду діяльності, відчуття власної цінності [8, с. 37].

На щастя, більшість дітей із ООП зростають у сім'ї. Завдання батьків – почати формувати у них відчуття власної значущості. Цього можливо досягти за умови, якщо створити сприятливі умови для розвитку дитини, враховуючи її особливості, дотримуватися режиму дня, організувати корекційні заняття, формувати адекватну самооцінку, розвивати вольові якості. Батьки також розвивають в дитини необхідні навички самообслуговування.

Приходячи на навчання в освітній заклад, діти з ООП починають спілкуватися з іншими (здоровими) дітьми. І тут важливо, щоб перші не відчували себе меншовартісними. Потрібно так організувати освітній процес, щоб вони могли досягти успіху в навчальній діяльності.

І не менш важливо: особи з ООП повинні самі хотіти змінити ставлення суспільства до своєї значущості в ньому. Перше завдання – позбутися ролі «жертви». Друге – стати активним учасником суспільних процесів.

Висновки і пропозиції. Отже, інклюзивна освіта – важлива і необхідна умова створення цивілізованого громадянського суспільства. Кожна дитина незалежно від своїх особливостей має бути включена в загальну систему освіти, отримувати педагогічну підтримку і корекційну допомогу. Значний соціальний результат буде досягнутий тоді, коли особи з ООП зможуть соціалізуватися і самореалізуватися, а здорові діти – набути корисно необхідний соціальний досвід, розвинути в собі морально-гуманістичні засади щодо розуміння становища інвалідизованих осіб та активної взаємодії з ними.

В Україні прийняті і діють програми розвитку інклюзивної освіти. Проте їх застосування на практиці бажає бути кращим. Тому перспективним напрямком дослідження нашої теми має стати з'ясування реальних перешкод на шляху становлення нової системи освіти і розробка дієвих механізмів наближення теоретичних засад інклюзії до їх практичного втілення і застосування.

Список літератури

1. Про доступність дітей з особливими потребами до опорних навчальних закладів. URL: <https://naiu.org.ua/pro-dostupnist-ditej-z-osoblyvymy-potrebamy-do-opornyh-navchalnyh-zakladiv/>
2. Що таке інклюзивне навчання? URL: <https://education-inclusive.com/shho-take-inklyuziya/>
3. Статистичні дані. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/statistika-inklyuziya.pdf>
4. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : навчально-методичний посібник у 9 книгах / За заг. ред. Колупаєвої А.А. Київ : ТОВ ВПЦ «Літопис-XX», 2010. 363 с.
5. Чайковський М.Є. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/640/Chaikovsk%20dis.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

6. Хлопець з ДЦП підкорив Говерлу завдяки друзям та спеціальному візку. URL: <https://hromadske.ua/posts/khlopets-z-dtsp-pidkoryv-hoverlu-zavdiaky-druziam-ta-spetsialnomu-vizku>

7. Исследование. Отношение детей к людям с инвалидностью улучшается при контакте с ними. URL: <https://outfund.ru/otnoshenie-detej-k-lyudyam-s-invalidnostyu-uluchshaetsya-pri-kontakte-s-nimi/>.

8. Бех І.Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн.2 : Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади : навч.-метод. посібн. Київ : Либідь, 2003. 344 с.

References

1. Pro dostupnist ditei z osoblyvymy potrebamy do opornykh navchalnykh zakladiv. URL: <https://naiu.org.ua/pro-dostupnist-ditej-z-osoblyvymy-potrebamy-do-opornykh-navchalnykh-zakladiv/>

2. Shcho take inkliuzyvne navchannia? URL : <https://education-inclusive.com/shho-take-inklyuziya/>

3. Statystychni dani. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkliuzyvne-navchannya/statistika-inklyuziya.pdf>

4. Putivnyk dlia batkiv ditei z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy : Navchalno-metodychni posibnyk u 9 knykh / Za zah. red. Kolupaievoi A.A. Kyiv : TOV VPTs «Litopys -KhKh», 2010. 363 s.

5. Chaikovskiy M.Ie. Teoriia i praktyka sotsialno-pedahohichnoi roboty z moloddu z osoblyvymy potrebamy v umovakh inkliuzyvnoho osvithnoho prostoru. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/640/-Chaikovsk%20dis.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

6. Khlopets z DTsP pidkoryv Hoverlu zavdiaky druziam ta spetsialnomu vizku. URL: <https://hromadske.ua/posts/khlopets-z-dtsp-pidkoryv-hoverlu-zavdiaky-druziam-ta-spetsialnomu-vizku>

7. Yssledovanye. Otnoshenye detei k liudiam s ynvalydnostiuluchshaetsia pry kontakte s nymy. URL: <https://outfund.ru/otnoshenie-detej-k-lyudyam-s-invalidnostyu-uluchshaetsya-pri-kontakte-s-nimi/>

8. Bekh I.D. Vykhovannia osobystosti : U 2 kn. Kn.2 : Osobystisno-oriientovanyi pidkhid : naukovo-praktychni zasady : navch.-metod. posibn. Kyiv : Lybid, 2003. 344 s.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2019 р.

Володимир Васильович ПРИСАКАР
кандидат педагогічних наук, доцент,
викладач кафедри соціальної роботи та психології
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
E-mail: vvp0402@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Присакар В.В. Особливості міжкультурної комунікації у практиці соціальної роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 272-281. – ISSN 2617-1112

Анотація

У статті розкрито особливості міжкультурної комунікації у професійній діяльності соціального працівника в умовах інклюзивного освітнього середовища, оскільки етнокультурне розмаїття України вимагає ефективної соціальної роботи з представниками етнічних меншин на її території.

На основі аналізу етнонаціональної структури населення України та досліджень і публікацій вітчизняної та зарубіжної соціально-педагогічної науки визначена мета статті, яка полягає у розкритті основних критеріїв, що визначають успішне здійснення процесу міжкультурної комунікації у практиці соціальної роботи.

Опираючись на численні наукові дослідження питань підготовки фахівців соціальної галузі, психолого-педагогічні аспекти міжкультурної комунікації та процесу формування міжкультурної компетенції фахівців, автором чітко обґрунтовано недостатній рівень дослідження цієї актуальної проблеми. У статті на основі порівняльного аналізу найбільш поширених визначень описуваного поняття “міжкультурна комунікація” схарактеризовано соціально-педагогічні аспекти, що визначають процес міжкультурної комунікації, описано труднощі, які можуть мати місце у практиці соціальної роботи в умовах поліетнічного середовища, акцентовано на сукупності культурологічних знань, умінь та особистісних якостей, якими повинен володіти соціальний працівник для успішної реалізації міжкультурної комунікації з клієнтами.

Значне місце у статті відведено для результатів проведеного дослідження щодо рівня підготовки майбутніх соціальних працівників до міжкультурної комунікації в умовах інклюзивного освітнього середовища, на основі чого й зазначено окремі недоліки, що мають місце у підготовці фахівців соціальної сфери, як-от: відсутність чіткої орієнтації у питаннях етнокультурних традицій народів України; недостатня усвідомленість значення особливостей поліетнічного середовища для ефективної міжкультурної комунікації з представниками етнічних меншин; недосконалість навчальних програм з підготовки соціальних працівників з урахуванням особливостей міжкультурної комунікації в умовах поліетнічного регіону. У результаті аналізу даних відкритого опитування студентів підтверджено, що у практиці соціальної роботи з представниками етнічних меншин мають місце труднощі, які й ускладнюють процес міжкультурної комунікації.

Для забезпечення ефективності міжкультурної комунікації у системі підготовки соціальних працівників в умовах інклюзивного освітнього середовища автором виділені базові соціально-педагогічні критерії, що визначають готовність майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності в поліетнічному середовищі: когнітивний, змістово-процесуальний, мотиваційний, особистісно-адаптивний. У сформульованих висновках зазначено низку психолого-педагогічних умов щодо успішної підготовки працівників соціальної сфери до міжкультурної комунікації. У контексті вивчення проблеми, що розглядається у статті, окреслено перспективи дослідження окремих аспектів соціальної роботи з представниками етнічних груп у місцях їхнього компактного проживання на теренах України.

***Ключові слова:** культура, комунікація, міжкультурна комунікація, культурологічні знання, соціальна робота, соціальний працівник, етнічні меншини, поліетнічне середовище, міжкультурні відмінності, інклюзивна освіта, інклюзивне освітнє середовище.*

Volodymyr Vasylyvich PRYSAKAR

candidate of pedagogical sciences, docent,

lecturer of social work and psychology

Podilski special educational socio-economic college

PECULIARITIES OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE SOCIAL WORK PRACTICE IN THE CONTEXT OF A MULTI-ETHNIC ENVIRONMENT

Abstract

The article reveals the features of intercultural communication in the professional activity of a social worker in the context of a multi-ethnic region, since the ethnic and cultural diversity of Ukraine requires effective social work with representatives of ethnic minorities in its territory.

Proceeding from the analysis of the ethno-national structure of Ukraine's population, research and publications of national and foreign socio-pedagogical science, the article aims to reveal the basic criteria that determine the successful

implementation of the process of intercultural communication in the practice of social work.

Relying on numerous scientific studies of the training issues faced by social field specialists in the psychological and pedagogical aspects of intercultural communication and the process of formation of intercultural competence of specialists, the author clearly identifies the insufficient level of research of this topical problem. The paper describes the socio-pedagogical aspects that define the process of intercultural communication on the basis of comparative analysis of the most common definitions of the described concept of "intercultural communication"; it describes the difficulties that may arise in the practice of social work in the context of multiethnic environment, focuses on the totality of cultural and cultural knowledge and the personal qualities that a social worker must possess in order to successfully implement intercultural communication with clients. Significant place in the article is given for the research findings on the preparedness level of future social workers for intercultural communication. Certain shortcomings evident in the training of social specialists, such as: lack of clear orientation on the issues of ethno-cultural traditions of Ukraine's peoples; lack of awareness of the importance of the features of a multi-ethnic environment for effective intercultural communication with representatives of ethnic minorities; and flawed training programs for social workers are taken into account against the background of intercultural communication in the multiethnic region. As a result of the analysis of the data of the open-ended students' survey, it is confirmed that in the practice of social work with representatives of ethnic minorities there are difficulties that complicate the process of intercultural communication. To ensure an effective intercultural communication in the system of training social workers, the author identifies basic social and pedagogical criteria that determine the willingness of future social workers to engage in a professional activity that takes place in a multiethnic environment: it includes cognitive, content-procedural, motivational, and personality-adaptive aspects. The conclusions state a number of psychological and pedagogical conditions for successful preparation of social workers for intercultural communication inclusive education. In the context of the research problem, the article outlines the prospects of exploring certain aspects of social work with representatives of ethnic groups in the places of their compact residence in Ukraine.

Keywords: *culture, communication, intercultural communication, cultural knowledge, social work, social worker, ethnic minorities, multi-ethnic environment, intercultural differences, inclusive education, inclusive educational environment.*

Вступ. Одним із пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти є виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів, до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні [4, с. 690]. Особливістю національного складу населення України є його поліетнічність. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, на території України проживали представники понад 130 національностей і народностей. Українці становлять 77,8%, росіяни 17,3%, білоруси 0,6%,

молдавани 0,5%, кримські татари 0,5%, болгари 0,4%, угорці, румуни та поляки по 0,3%, євреї 0,2%, вірмени 0,2%, греки 0,2%, татари 0,2%, цигани 0,2%, азербайджанці 0,1%, грузини 0,1%, німці 0,1%, гагаузи 0,1% та інші [5].

В Україні розселення етносів має виразну регіональну визначеність. Центральна і Північно-Західна Україна є історично основними регіонами розселення українського етносу, який найменше змішаний іншими етносами. Найбільша частка українців у населенні Тернопільської (96,8%) та Волинської (94,6%) областей, найнижча – в АР Крим (25,8%), Луганській (51,9%), Донецькій (50,9%), Одеській (54,6%) областях [5]. Найчисельнішою етнічною меншиною в Україні є росіяни: хоча їхня кількість у порівнянні із переписом 1989 року зменшилася на 4,8%, та все ж склала 17,3%. Найбільше росіян проживає в Донецькій, Луганській, Харківській областях та на Півдні України. Крім того, вони становлять абсолютну більшість у Криму [5].

Реформування національної системи освіти, у якій чільне місце займає інклюзивна, що виступає у якості освітньої парадигми, передбачає здобуття якісної освіти на усіх рівнях та в усіх ланках усіма дітьми без обмежень та винятків. Інклюзивна освіта як соціально-педагогічний феномен вимагає формування у суспільстві особливої культури ставлення до дітей та учнівської молоді з особливими освітніми потребами і забезпечення їхньої соціалізації і самореалізації. Водночас, етнокультурне розмаїття українського суспільства спонукає соціальних працівників також і до конструктивної міжкультурної комунікації з представниками інших етносів серед дітей та молоді в умовах інклюзії, до розвитку знань про їхню культуру, звичаї, традиції тощо.

З огляду на актуальність проблеми, недостатню розробленість її теоретичних і практичних аспектів, незабезпеченість в достатній мірі держави кваліфікованими соціальними працівниками, здатними до ефективної міжкультурної комунікації в умовах інклюзивного освітнього середовища та низьким рівнем змістового і методичного забезпечення у підготовці фахівців зумовили вибір теми статті.

Аналіз досліджень і публікацій. Соціальні, етнічні та інші чинники міжкультурної комунікації розкрито у наукових працях Ю. Арутюняна, Ю. Бромлея, Л. Дробіжевої, І. Кона, В. Конецької, О. Садохіна тощо. Питання підготовки фахівців до роботи в полікультурному середовищі досліджували Р. Агадулін, Я. Гулецька, О. Гуренко, О. Нечаєва, Ю. Рябова та ін. Психологічні та емоційні складові міжкультурної комунікації, проблеми ціннісних орієнтацій і мотивації у процесі спілкування стали об'єктом досліджень М. Вороніної, Н. Захарчук, Н. Кобзар, Л. Моїсеєнко, Т. Устименко та інших. Теоретичне осмислення окремих аспектів формування міжкультурної компетентності фахівців представлено у працях Т. Андрощенка, Л. Вовк, О. Гриви, В. Кеміня, І. Ключковської, Н. Микитенко, Ю. Яценка тощо. Феномен міжкультурної комунікації вивчали зарубіжні вчені, зокрема, Р. Вайсмен, Ф. Джант, Д. Клоф, Р. Портер, Р. Сколлон, Е. Холл та інші. У низці досліджень з цієї проблематики варто відзначити концепцію етнічного плюралізму, розроблену вченими із США П. Брасом, П.Л. Ван ден Бергом, М. Хохтером тощо, що торкається питань дотримання толерантної культури на основі співіснування різних етнонаціональних товариств у межах єдиного соціокультурного середовища.

Теоретико-методологічні засади інклюзивної освіти, особливості підготовки професійної підготовки педагогічних працівників до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами висвітлено у наукових працях зарубіжних та вітчизняних дослідників (В. Гладуш, Т. Дегтяренко, І. Демченко, Дж. Депелер, Р. Джорж, В. Засенко, Т. Зубарева, Дж. Кларк, Л. Коваль, А. Колупаєва, С. Литовченко, О. Мартинчук, Л. Савчук, О. Таранченко, О. Федоренко, Д. Харві, Д. Чемберс та інші).

Оглядовий аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що у вітчизняній соціально-педагогічній науці малодослідженою залишається проблема міжкультурної комунікації у практиці соціальної роботи в умовах інклюзивного освіти, що суперечить потребам суспільства у підготовці кваліфікованих працівників до професійної діяльності щодо надання соціальної допомоги представникам інших культур серед дітей та молоді й недостатнім рівнем підготовки таких фахівців.

Мета статті полягає у розкритті соціально-педагогічних аспектів, що визначають процес міжкультурної комунікації у практиці соціальної роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз філософської, соціологічної, психологічної та культурологічної літератури дозволяє виділити кілька найбільш поширених понять терміна “міжкультурна комунікація”. За визначенням Т. Колбіної, “міжкультурна комунікація виступає як форма соціальної взаємодії представників різних культур, що здійснюється з метою вирішення проблем професійного та особистісного характеру” [1, с. 28]. На думку Н. Ларіної, “міжкультурна комунікація є соціальним феноменом, сутність якого полягає в конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних культур (національних та етнічних) чи субкультур в межах чітко визначеного просторово-часового обсягу” [2, с. 96]. Найбільш точно і конкретно, на нашу думку, сутність зазначеного поняття розкриває тлумачення такого змісту: “Міжкультурна комунікація – комунікація між представниками окремих культур, коли один учасник виявляє культурну відмінність іншого. Це обмін інформацією, почуттями, думками представників різних культур. Має місце в бізнесі, туризмі, спорті, особистих контактах, науковому та освітньому просторі тощо” [3]. Це визначення ми використовуємо як основне у нашій роботі, як таке, що найбільше відповідає меті дослідження.

Поняття *міжкультурна комунікація* є багатоплановим, що охоплює дві головні складові – *культуру* і *комунікацію*. Культура не тільки впливає на комунікацію, але й сама зазнає її впливу, коли людина в тій чи тій формі комунікації засвоює норми та цінності культури.

Аналізуючи процес міжкультурної комунікації, необхідно виділити такі її принципи:

1. Міжкультурне спілкування і взаємодія базуються на розумінні культурних відмінностей.

2. Міжкультурна комунікація може бути невдалою, коли:

а) здійснюється напад на систему цінностей, прийнятих в культурі іншої людини;

б) зачіпаються національні почуття;

в) принижується національна гідність.

3. У процесі міжкультурної комунікації важливо орієнтуватися на майбутнє, а не на минуле. Безумовно, що, починаючи міжкультурне спілкування, необхідно знати минуле, історію свого та інших народів, їхню культуру, мистецтво, літературу, історію відносин між ними, проте домінувати має перспективне майбутнє.

4. Мета міжкультурної комунікації – пріоритет дотримання інтересів партнера в його культурі [5, с. 103-104].

Тому вияв поваги, цікавості до культури свого та інших народів, позитивні оцінки перспектив їх розвитку – підґрунтя ефективної комунікації.

У цьому зв'язку, інклюзивна освіта як соціально-педагогічний феномен передбачає формування у суспільстві особливої культури ставлення до дітей з особливими освітніми потребами і забезпечення їхньої соціалізації і самореалізації. Основною умовою реалізації цього феномена є підготовка компетентних психолого-педагогічних фахівців для потреб інклюзивного навчання. У ході аналізу законодавчих документів, науково-методичної та історико-філософської літератури сформульовано сутність дефініції «інклюзивне освітнє середовище», зокрема: інклюзивним є кероване інклюзивними принципами синергетичне освітнє середовище, здатне самовдосконалюватися й забезпечувати якісну психолого-педагогічну підтримку і задоволення індивідуальних освітніх потреб кожної дитини з особливими освітніми потребами на засадах відкритості і професійної співпраці.

Таким чином, у соціальній роботі серед дітей та учнівської молоді – представників інших національностей та етнічних груп культурологічні знання повинні бути невід'ємною складовою професійної етики соціального працівника. Це, на нашу думку, уможлиблює урахування основних нюансів щодо вирішення складних питань, які торкаються національних, культурних аспектів, бо кожен народ має свою невербальну знакову систему, звичаї, традиції, багато з яких свято шануються ним. Крім цього, з метою досягнення взаєморозуміння у процесі міжкультурної комунікації, соціальний працівник повинен оволодіти й низкою культурних моделей спілкування та використовувати їх у повсякденній практичній діяльності. У свою чергу, працюючи з клієнтами, соціальний працівник може зустрітися з необхідністю надати їм допомогу у налагодженні ефективних контактів з представниками інших культур у випадку їхнього переїзду чи зміни місця роботи, а також і сам відчувати труднощі у міжкультурній комунікації, спілкуючись з людьми, що належать до різних соціокультурних середовищ. З'ява психологічних труднощів під час міжкультурної комунікації (занепокоєння, тривога, невпевненість, розчарування, страх тощо) зумовлена, на думку Т. Колбіної, тим, що учасники міжкультурної комунікації, які є представниками різних культур, мають відмінності у світогляді, ціннісних орієнтаціях, комунікативному стилі, особистісних характеристиках, нормах комунікативної поведінки, недосконало володіють засобами комунікації (вербальними, невербальними) тощо [1, с. 14]. При цьому розбіжності або неспівпадання будь-яких культурних явищ, звичних у своїй культурі, у ситуації взаємодії з

представниками іншої культури викликають комплекс переживань, які часто у науковій літературі позначаються категорією “чужинність” [1, с. 18]. Соціальний працівник зможе успішно налагоджувати процес міжкультурної комунікації із клієнтами, якщо він, насамперед, визначатиме можливість переживання ними відчуття “чужинності” як щодо інших людей, так і навколишніх щодо себе.

З метою визначення стану підготовки майбутніх соціальних працівників до міжкультурної комунікації в умовах інклюзивного освітнього середовища у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка та Подільському спеціальному навчально-реабілітаційному соціально-економічному коледжі на випускних курсах спеціальності “Соціальна робота” (освітні рівні: бакалавр, молодший спеціаліст) було проведене опитування. На запитання “Чи вважаєте Ви доцільним здійснення підготовки соціальних працівників до міжкультурної комунікації в умовах інклюзивного освітнього середовища?” у відповідях 62,7% опитаних зазначено про доцільність такої підготовки; 23,6% не вважають за потрібне здійснення підготовки фахівців у такому напрямку; 13,7% респондентів не змогли визначитися у тому, чи потрібна взагалі така підготовка. Більшість опитаних студентів вважає, що у вищих навчальних закладах України має здійснюватися підготовка майбутніх соціальних працівників до міжкультурної комунікації в процесі професійної діяльності.

На запитання “Чи надання соціальної допомоги представнику іншої культури відрізняється від надання такої ж допомоги представнику культури, до якої Ви відноситеся?” “так” відповіли 65,8% студентів, зазначили, що різниці немає, – 18,7%, 15,5% не змогли визначитися із відповіддю.

Відповіді на запитання «Чи є достатніми Ваші знання про культурні особливості представників інших національностей, що проживають у Вашому регіоні?» були такими: 30,8% студентів вважають свої знання достатніми, 61,7% не вважають свої знання достатніми, а 7,5% не знають відповіді.

Аналіз відповідей студентів щодо обізнаності в галузі інклюзивної освіти показав, що більшість (68,3%) визнають необхідність залучення дітей з обмеженими функціональними можливостями до навчання у закладах середньої освіти з метою розвитку у них комунікативних функцій і загальної соціалізації. Студенти також упевнені, що такі діти (65,2%) спроможні проявити свій навчальний потенціал і досягти кращих результатів, навчаючись із здоровими однолітками. Проте студенти не змогли чітко визначити сутність понять “інклюзивна освіта” (43,6%), “інклюзивне освітнє середовище” (67,8%), що є свідченням поверховості їхніх знань у цій сфері.

Для виявлення труднощів у процесі міжкультурної комунікації в практиці соціальної роботи студентам було запропоновано відповісти на відкрите питання “Що, на Вашу думку, є найбільш складним в практиці соціальної роботи з представниками етнічних меншин в умовах інклюзивного середовища?” за результатами опитування було виявлено 4 найбільш поширених висловлювань щодо важливості міжкультурної комунікації як напряму професійної діяльності соціального працівника, а саме:

- недостатність знань про культурні особливості різних етносів, що проживають на території України, та відсутність необхідних умов роботи з дітьми з особливими освітніми потребами (31%);
- відсутність налагодженої взаємодії з керівниками національних товариств, об'єднань та спілок в регіоні, що ускладнює надання соціальної допомоги клієнтам в процесі міжкультурної комунікації (17%);
- високий ризик, пов'язаний зі складністю роботи соціальних працівників та і з тим, що процес міжкультурної комунікації з національними меншинами є свого роду провокацією щодо невдачі або зриву (якщо брати до уваги соціальну роботу із представниками ромської общини) (14%);
- це додаткове навантаження для соціального працівника (21%);
- інші висловлювання (18 %).

Результати проведеного дослідження вказують на те, що у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників до міжкультурної комунікації в умовах інклюзивного освітнього середовища мають місце недоліки, як-от: відсутність чіткої орієнтації у питаннях етнокультурних традицій народів України, оскільки більшість з опитаних не оцінюють свої знання як достатні для ведення належної професійної діяльності з представниками етнічних меншин, що потребує відповідних знань, умінь та особистісних якостей; недостатня усвідомленість значення особливостей поліетнічного середовища для ефективної міжкультурної комунікації в процесі надання соціальної допомоги дітям, представникам етнічних меншин; недосконалість навчальних програм з підготовки соціальних працівників з урахуванням особливостей міжкультурної комунікації в умовах інклюзивного освітнього середовища (застосування інтерактивних методів, проведення тренінгових занять, навчальних ігор тощо).

Важливими умовами забезпечення ефективності міжкультурної комунікації вважаємо обов'язкове врахування базових соціально-педагогічних критеріїв, що визначають готовність майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності інклюзивному середовищі:

1. *Когнітивний критерій*, який орієнтує соціального працівника на оптимальний стиль спілкування з клієнтами відповідної культурної чи національної приналежності.

2. *Змістово-процесуальний критерій*, що включає професійні та спеціальні теоретичні знання (здатність побачити взаємостосунки між різними культурами, бути посередником, інтерпретувати одну культуру у зв'язку з іншими, уміння бути критичним і володіти аналітичним розумінням особистої та іншої культури).

3. *Мотиваційний критерій* передбачає у навчальній діяльності майбутніх соціальних працівників стимулювання інтересу до професійних знань та усвідомлення необхідності набуття професійних умінь та навичок. Інтерес та бажання до здійснення міжетнічного спілкування в інклюзивному середовищі.

4. *Особистісно-адаптивний критерій* характеризує адаптацію соціальних працівників до нових ситуацій, нового соціокультурного середовища, толерантне емоційне ставлення до різноманітних фактів іншої культури, готовність сприймати та інтерпретувати прояви культурних розбіжностей, емпатійно ставитися до них,

створювати у процесі комунікації спільне значення, ґрунтоване на загальнолюдських цінностях.

Висновки і пропозиції. Отож, важливою та суттєвою складовою професійної діяльності соціального працівника в умовах етнонаціонального та етнокультурного розвитку українського суспільства є процес взаємодії з представниками інших культурних етносів.

Аналіз соціально-педагогічних аспектів, що визначають процес міжкультурної комунікації в умовах інклюзивного середовища, дозволяє окреслити сукупність культурологічних знань та особистісних якостей, якими повинен володіти соціальний працівник для успішного налагоджування міжкультурної комунікації з клієнтами.

Ефективність міжкультурної комунікації у системі підготовки соціального працівника забезпечується низкою психолого-педагогічних умов:

- застосування культурологічного підходу до професійної підготовки майбутніх соціальних працівників;
- здійснення міжпредметної координації на основі включення елементів етнокультури до вивчення дисциплін професійного спрямування та загальногуманітарного циклу;
- формування у студентів ціннісного ставлення до міжкультурних відмінностей представників різних культур в умовах інклюзивного освітнього середовища;
- розвиток позитивної мотивації до міжкультурної комунікації з представниками інших культур в інклюзивному середовищі.

У контексті вивчення зазначеної проблеми подальшого дослідження потребують такі аспекти як розробка та активний розвиток практики соціальної роботи з окремими етнічними групами в Україні, особливості підготовки студентів вищих навчальних закладів до конструктивного міжкультурного спілкування в умовах інклюзивного освітнього середовища та підвищення у них рівня міжкультурної комунікативної компетентності

Список літератури

1. Колбіна Т.В. Теоретико-методологічні засади формування міжкультурної комунікації студентів вищих навчальних закладів економічного профілю: автореф. дис. докт. пед. наук: 13.00.04. Запоріжжя, 2010. 36 с.
2. Ларіна Н.Б. Міжкультурна комунікація як феномен впливу на відносини суб'єктів владних повноважень державно-адміністративної та політичної діяльності. *Право та державне управління*. 2013. № 2 (11). С. 93-97.
3. Міжкультурна комунікація. Вікіпедія. URL: [://uk.wikipedia.org >wiki](http://uk.wikipedia.org/wiki) (Дата доступу: 30.08.19).
4. Національна доктрина розвитку освіти. Історія української школи і педагогіки. Хрестоматія. За ред. В.Г. Кременя. Київ, 2003. С. 688-704.
5. Огульчанський Ю.А. Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми. Популярний нарис. Київ, 2006. 68с.
6. Почебут Л.Г. Взаимопонимание культур и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межэтнической толерантности : учебн. пособ. Санкт-Петербург, 2005. 281 с.

References

1. Kolbina T.V. Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia mizhkulturnoi komunikazii studentiv vyshchuch navchalnuch zakladiv ekonomichnoho profile: autoref. dus. dokt. ped. nayk: 13.00.04. Zaporizhzhya, 2010. 36 s.
2. Larina N. B. Mizhkulturna komunikaziya yak fenomen vpluvu na vidnosynu subiektiv yladnykh povnovazhen derzhavno-administratyvnoi ta politychnoi dialnosti. Pravo ta derzhavne upravlinnia. 2013. № 2 (11). S. 93-97.
3. Mizhkulturna komunikaziya. Vikipediia. URL: //uk.wikipedia.org >wiki (Data dostypu: 30.08.19).
4. Nazionalna doktryna rozvytku osvitu. Istoriia ukrainskoi shkoly I pedagogiki. Chrestomatia. Za red. V.H. Kremenia. Kiev, 2003. S. 688-704.
5. Ogylichanskii Yu.A. Etnichna strykyra ukrainskoho sypilstva: yivni ta diisni problem. Popularnyi narus. Kiev, 2006. 68s.
6. Pochebut L.H. Vzaimoponumanii kultur i metodu etnicheskoi i kross-kulturnoi psukhologii. Psukhologia mezhetnicheskoi tolerantnosti: uchebn. posob. Sankt-Peterbyrg, 2005. 281 s.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2019 р.

УДК 378.011.3-051:796]:613-053.6:373-056.2/.3

Олександр Олександрович АЛЕКСЕЄВ

кандидат педагогічних наук, старший викладач,
викладач кафедри спорту і спортивних ігор,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
E-mail: alieksieiev@kpnu.edu.ua

ВИКОРИСТАННЯ ВЧИТЕЛЯМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОЗДОРОВЧИХ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА ПРИ ФОРМУВАННІ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ПІДЛІТКІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Алексеев О. О. Використання вчителями фізичної культури оздоровчих традицій українського козацтва при формуванні здорового способу життя підлітків з особливими освітніми потребами. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 281-296. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Враховуючи неоднозначність і широкий спектр розуміння здорового способу життя підлітків з особливими освітніми потребами, виникає потреба у дослідженні феномену використання вчителями фізичної культури оздоровчих традицій українського козацтва крізь призму різних наукових підходів (аксіологічного, системного, культурологічного, діяльнісного), що дасть змогу узагальнити загальні положення про ЗСЖ, спрямованого на формування філософії здоров'я, світоглядних установок на збереження здоров'я, пізнання учнівською молоддю навколишнього світу й набуття соціального досвіду здоров'язбереження, а також формування вмінь і навичок, що сприяють фізичному та духовному самовдосконаленню.

Мета дослідження передбачає теоретичне вивчення та аналіз процесів використання вчителями фізичної культури оздоровчих традицій українського козацтва при формуванні здорового способу життя підлітків з особливими освітніми потребами.

Результати. Проведений ретроспективний аналіз науково-літературних джерел свідчить про наявність різноманітних аспектів історичного розвитку фізичного виховання в Україні та доцільність використання вчителями фізичної культури оздоровчих традицій українського козацтва при формуванні здорового способу життя підлітків (у руховій активності, загартовуванні, харчуванні, умовах праці тощо). Ґрунтуючись на аналізі проблеми використання вчителями фізичної культури традицій українського козацтва при формуванні ЗСЖ підлітків з'ясовано, що перед системою вищої фізкультурної освіти стоять завдання зміни педагогічної парадигми з метою реалізації потенціалу козацької педагогіки в оздоровленні сучасної учнівської молоді підліткового віку.

Ключові слова: *здоров'я, спосіб життя, здоровий спосіб життя, професійна підготовка майбутніх учителів фізичної культури, готовність майбутніх учителів ФК до формування ЗСЖ, підлітки з особливими освітніми потребами.*

Oleksandr Oleksiyovych ALIEKSIIEV
Ph.D. of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer,
Department of Sports and Sports Games,
Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University
E-mail: alieksieiev@kpnu.edu.ua

USING BY TEACHERS OF PHYSICAL EDUCATION OF THE HEALTH TRADITIONS OF UKRAINIAN COSSACKS IN FORMATION OF A HEALTHY LIFESTYLE OF TEENAGERS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract

Introduction. Given the ambiguity and wide range of understanding of a healthy lifestyle of adolescents, there is a need to study the phenomenon of the use of physical education teachers of the health traditions of Ukrainian Cossacks

through the prism of different scientific approaches, which will allow us to generalize the general provisions on HL, aimed at developing a philosophy of health, outlook on health preservation, learning about the youth of the outside world and gaining social experience of health care, as well as developing skills that contribute to physical and spiritual self-improvement.

Purpose. The purpose of the study involves the theoretical study and analysis of the processes of the use by teachers of physical education of Ukrainian Cossacks health care traditions using physical culture during the formation of a healthy lifestyle of teenagers with special educational needs.

Results. A retrospective analysis is conducted scientifically literary sources testifies to the presence of various aspects of historical development of physical education at Ukraine and expedience of the use of physical culture teachers of health traditions of Ukrainian Cossacks at forming of healthy lifestyle of teenagers (in motive activity, tempering, nutrition, working conditions and others like that). Based on the analysis of problem of the use of physical culture teachers of Ukrainian Cossacks traditions at forming of HL of teenagers it was found out, that before the system of higher athletic education there are the tasks of change of pedagogical paradigm with the purpose of achieving the potential of cossack pedagogics in making healthy of modern student's youth of teens with special educational needs.

Keywords: *health, lifestyle, healthy lifestyle, professional training of future teachers of physical education, readiness of future teachers of PE to forming of HL, teens with special educational needs.*

Вступ. Започаткована підписанням Болонської декларації необхідність гармонізації національної системи вищої освіти, призвела до суттєвого переформатування підходів, цілей і завдань, які реалізуються в професійній підготовці фахівців різних напрямів. Насамперед, особливо актуально це для майбутніх учителів фізичної культури, оскільки результатом їхньої професійної діяльності є використання сучасних спортивно-масових та фізкультурно-оздоровчих технологій у практиці навчальних закладів усіх рівнів.

Ефективність підготовки майбутніх учителів ФК у ЗВО залежить від побудови нових стратегій фізкультурно-оздоровчої спрямованості, що передбачають переорієнтацію змісту виховання підростаючого покоління, зміщення акцентів на створення умов для повноцінного, всебічного розвитку особистості, формування соціального, фізичного і духовного здоров'я української молоді. Важливе місце у цьому процесі займає передача молоді духовної спадщини народу, його моральних ідеалів, цінностей, звичаїв і традицій. Це відображено в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про фізичну культуру і спорт»; Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2021 рр. та Загальнодержавній програмі «Здоров'я 2020: український вимір», а також у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.

Українознавчі цінності та традиції потенційно здатні шляхом використання в освітній сфері відігравати роль об'єднуючого, консолідуючого чинника. На доцільності українознавчої освітньої політики, яка зумовлюється

об'єктивними потребами гуманізації освіти, виробленням політико-ідеологічних та морально-етичних орієнтирів, створенням нової інтелектуальної атмосфери в контексті вивчення дисциплін і розширенням світоглядних та методологічних аспектів розвитку особистості, наголошується у дослідженні Г. Філіпчук [30].

В останні роки в Україні значно посилюється інтерес народу до свого минулого. Підвищений науковий і громадський інтерес викликає процес відродження козацтва, усвідомлення його ролі в традиційній українській культурі. Найважливішим компонентом козачої культури є фізичне виховання, яке має прикладний характер, засноване на традиційних формах і видах рухової активності, нерозривно пов'язане зі світоглядом козаків, розвитком вольових, духовно-моральних, стресостійких, соціально-нормативних якостей підростаючого покоління. Відродження освітньо-виховних традицій козацтва покликане стати пріоритетом у цілісному педагогічному процесі загальноосвітніх навчальних закладів. Для цього необхідно створити механізм передачі досвіду оздоровлення і фізичної підготовки козаків підростаючому поколінню, адаптувати систему фізичного виховання козаків з урахуванням сучасних реалій, оскільки козацькі засоби фізичного виховання історично довели свою ефективність [19, с. 111]. Відтак, набуває актуальності розгляд основних компонентів структури та організаційних форм системи фізичного виховання українського козацтва як найстарішого носія оздоровчо-фізичних традицій з моменту становлення і до початку ХХ ст.

Мета та завдання статті. Мета дослідження передбачає теоретичне вивчення та аналіз процесів використання вчителями фізичної культури оздоровчих традицій українського козацтва при формуванні здорового способу життя підлітків з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичні аспекти розвитку і становлення фізичного виховання українського козацтва були предметом спеціальних досліджень Ю. Мицика [11], В. Кривошея [8], О. Поповича [18], В. Старкова [27], Я. Тимчака [29], С. Філь [31], Л. Чеховської [33] та ін. Так, на основі фольклорних та літописних даних В. Старков здійснив спробу класифікувати окремі різновиди давньоруських вправ побутового, змагального та військово-прикладного спрямування [27, с. 70–83].

Досліджуючи історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури, О. Винничук зазначає, що у Київській Русі фізичне виховання розвивалося і ґрунтувалося на основі багатовікових народних традицій у двох взаємопов'язаних напрямках: військово-фізичний та оздоровчо-рекреаційний. Військово-фізична підготовка спрямовувалася, насамперед, на формування рухових умінь та навичок, необхідних у військовій справі. Оздоровчо-рекреаційний напрямок найяскравіше виявлявся в народно-побутових формах фізичного виховання, забезпечуючи давньоруському населенню відновлення фізичних і моральних сил, активний відпочинок, належний стан здоров'я і фізичної підготовленості [3].

Особливої актуальності у контексті дослідження набувають праці, присвячені використанню традицій народної фізичної культури та фізичного виховання українського козацтва в сучасній загальноосвітній та вищій школі,

які представлені у наукових пошуках С. Мудрик [12], Є. Приступи [19], О. Притули [21], О. Слімаковського [26] та ін. Так, О. Слімаковський обґрунтував шляхи використання засобів етнокультури у фізичному вихованні студентів вищих педагогічних навчальних закладів, розкрив особливості диференційованого використання засобів етнопедагогіки в побуті та під час святкувань, подав характеристику змісту, спрямованості та методичні особливості застосування українських народних ігор, забав та різновидів боротьби у фізичному вихованні студентської молоді [26, с. 58].

Обґрунтовуючи доцільність використання українських народних рухливих ігор у процесі фізичного виховання учнівської та студентської молоді, Є. Приступа зазначає, що в ігровій діяльності учасники зазвичай виконують складні та різноманітні рухи, для виконання яких можуть бути задіяні всі м'язові групи, тому умови ігрового змагання вимагають від учасників досить великих фізичних навантажень. На думку автора, це сприяє гармонійному розвитку опорно-рухового апарату. Почергова зміна моментів відносно високої інтенсивності з паузами відпочинку й діями, які потребують невеликого напруження, дозволяє гравцям виконувати великий об'єм роботи [19, с. 325]. Тому, на думку автора, ефективність фізичного виховання тісно переплітається з проблемами впровадження в практику елементів народної фізичної культури і народних рухливих ігор, оскільки вони мають не лише розвиваючу, а й виховну і культурну цінність. Особливо актуальним є їхнє введення в програму фізичного виховання в педагогічних ЗВО, оскільки вчитель є носієм культурного надбання нації.

У сучасних наукових розвідках набирають популярності дослідження українських національних бойових мистецтв як засобу оздоровлення козаків та молоді. Так, науковці вивчають: походження та структуру українських національних єдиноборств (Т. Каляндрук [4], В. Карпов [5]); особливості певних видів бойових єдиноборств (бойовий гопак – В. Пилат [17], бойовий Аркан – В. Леміш [10], кріп – А. Кондратьєв [7], характерництво – М. Зубалій та О. Остапенко [15] та ін.); особливості виховання учнівської і студентської молоді на козацько-лицарських традиціях (Ю. Руденко [22] та ін.). Таким чином, незважаючи на наявність досліджень щодо використання козацьких традицій у процесі фізичного виховання, проблема підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування здорового способу життя сучасних підлітків на традиціях українського козацтва, застосування оздоровчих козацьких традицій у професійній діяльності залишається актуальною.

Організаторами щодо формування ЗСЖ в загальноосвітній школі, зазвичай, є вчителі ФК, саме тому вони повинні бути зразком для учнів з особливими освітніми потребами, володіти сучасними технологіями та методами їх реалізації для формування у вихованців ціннісного ставлення до здоров'я, здорового способу життя. Такий досвід, пов'язаний з формуванням фізично розвиненої й зорієнтованої на моральні цінності особистості, насамперед збережений у козацькій педагогіці.

Як зазначає О. Кириченко, козацька педагогіка – це частина народної педагогіки у вершинному її вияві, яка формує у нових поколіннях українців

синівську вірність рідній землі, Батьківщині [6, с. 94]. Це народна виховна мудрість, що плекала культ міцного здоров'я, повноцінного фізичного розвитку та довголіття [26, с. 5], а її головною метою було формування в сім'ї, школі та громадському житті козака-лицаря, мужнього громадянина з яскраво вираженою українською національною свідомістю й самосвідомістю.

Традиції – це культура, образ народу, що виявляє і символізує національний світогляд, генетичні, моральні, соціальні аспекти життя народу в кожній добі його існування [16, с. 286]. Ще здавна виробився стиль життя українців у гармонії із законами природи, де поєднувалися натхненна праця, вміння впорядковувати побут за традиціями, виховання дітей у любові до праці. Не менш важливе місце у житті українців посідала фізична культура та спортивне виховання, які становили невід'ємну частину загальної культури, а головним чинником української національної системи формування здорового способу життя підростаючого покоління була нерозривність тілесного і духовного вдосконалення.

Виховання на традиціях – це процес вбудовування минулого в сьогодення і майбутнє в системі діяльності з передачі новим поколінням суспільно-історичного досвіду; планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування певних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, які забезпечують умови для духовного розвитку, підготовки до суспільного життя і праці на основі успішної самореалізації.

Виховання в просторі традицій – це організація життєдіяльності, здійснюваної у взаємодії культури й освіти, вихованців і вихователів як повноправних суб'єктів освоєння ідеалів, цінностей, стереотипів духовної спадщини минулого. Виховання на традиціях українського козацтва як суспільне явище – це складний і суперечливий соціально-історичний процес передачі новим поколінням суспільно-історичного досвіду формування здорового способу життя, що вимагає зміни вихідного розуміння сутності ЗСЖ на традиціях українського козацтва як звернення до знань історичних фактів, персоналій і міфологічних доктрин, пов'язаних з минулим. Необхідно перейти від поєднання пізнавально-психологічних компонентів розвитку особистості учня як основних параметрів освітнього впливу – до смислових і екзистенційних компонентів, які визначають специфіку особистісного розвитку в процесі формування здорового способу життя. Тим самим формування ЗСЖ підлітків на традиціях українського козацтва більшою мірою відповідатиме особливостям сучасного існування та соціалізації молоді, але не як автономного процесу, а як прояву соціально культурної та ціннісної установки на збереження власного здоров'я.

Історія донесла до нас безліч фактів про високий рівень здоров'я наших пращурів – запорозьких козаків. На Запорізькій Січі завжди існував культ максимального фізичного розвитку особистості та фізичної досконалості, що видається можливим у загальних рисах відтворити систему загартування запорозьких козаків.

За давнім звичаєм більшу частину року запорожці ходили у легкому одязі, без головних уборів, часто босими та з оголеним торсом. Організм козаків поступово пристосовувався до навколишньої температури, нижчої від

температури тіла, завдяки дії повітря непомітно зникало збудження, поліпшувався сон, з'являвся бадьорий та життєрадісний настрій. Позитивно впливали повітряні ванни і на серцево-судинну систему, сприяли нормалізації артеріального тиску і покращували роботу серця. Дуже велике значення для загартування козаків мав сон на свіжому повітрі – це підвищувало стійкість організму до простудних захворювань верхніх дихальних шляхів.

Великого поширення серед запорожців набуло *загартування водою*. За словами Д. Яворницького, козаки вставали на ноги зі сходом сонця, зразу ж умивалися холодною джерельною або річковою водою [34, с. 138]. Загартування водою, в порівнянні з повітрям, мало сильніший вплив. Це пов'язано з тим, що холодна вода, викликаючи спершу звуження поверхневих кровоносних судин, пришвидшує роботу серця, кровоносні судини шкіри розширюються, кров знову переміщується до шкіри, з'являється відчуття теплоти. Така своєрідна гімнастика, завдяки якій судини своєчасно розширювалися і звужувались у залежності від температурних умов, дозволяла козакові швидко адаптуватись до різноманітного середовища.

Увіруючи в цілющі властивості й сили води, українські козаки серед різноманітних фізичних вправ часто надавали перевагу *плаванню*. З одного боку, воно мало прикладне спрямування (вміння плавати нерідко було необхідним у походах), а з іншого – плавання – один з найбільш ефективних методів загартування. Плаванням запорожці займалися у будь-яку пору року. Аналізуючи морські походи запорожців, В. Сергійчук зазначає, що козаки часто проводили змагання з пірнання у воду. Для цього старшина впускав прокурену люльку у річку, і молоді козаки наввипередки пірнали, щоб дістати її з дна. Особливо почесно вважалося взяти люльку з річкового піску без допомоги рук: одними зубами, і так винести її на поверхню [24, с. 17].

Найбільш відповідальним випробуванням для молодого козака було подолання дніпровських порогів, і лише тоді він отримував звання «істинного» запорозького козака. Подолати пороги було дуже непросто і небезпечно. Ось як описує перехід через пороги Й. Мюлер: «Пороги – це підводні камені або скелясті місця, де Дніпро тече через суцільне каміння й скелі, частина з яких під водою, частина на рівні з нею, а деякі виступають високо над водою, тому пливати дуже небезпечно, особливо коли вода низька. В небезпечних місцях люди виходять, й частина їх притримує човни на довгих мотузках чи линвах, а частина заходить у воду, підіймає човни над гострим камінням і повні переносить. Водночас ті, хто притримує човни линвами, повинні уважно стежити за тими, що у воді, й натягати чи попускати линви за їх командою, аби човен не вдарився, бо його легко пошкодити» [13, с. 174]. Козацька старшина та досвідчені козаки, уважно і прискіпливо, з відповідальністю перевіряли загартованість і витривалість юнаків, тому козаки приймали до свого кола тільки того, хто пропливе всі пороги Дніпра. Між тим, потрібно зазначити, що навіть тоді, коли молодика приймали до «істинного» козацтва, він продовжував займатися фізичними вправами.

Окреслюючи основні віхи народної валеології козацької держави, С. Стефанюк зазначає, що під впливом регулярних дій зовнішнього середовища (сонця, повітря, води) відбувалося поступове пристосування організму до цих

змін, що сприяло профілактиці різноманітних захворювань, зміцненню здоров'я та повноцінному довголіттю українських козаків. Не менш важливим компонентом ЗСЖ козаків було *раціональне харчування*. Раціон харчування козаків був побудований на природній здоровій калорійній їжі за принципом роздільного харчування. Споживання їжі у такий спосіб покращувало травлення, економлячи реактивні ресурси організму – гормони, ферменти, шлунково-кишковий сік [28, с. 19]. Однією з особливостей харчування козаків було незначне споживання печеного хліба та м'ясних страв (тільки на свята) та велика кількість риби в раціоні. Козацькі страви, не дивлячись на свою калорійність, дуже легко засвоювались організмом, а «важку» їжу вони споживали лише на свята. Козацька кухня будувалася на традиціях народної кухні, що формувалась упродовж багатьох століть, і була добре адаптованою до організму українців-козаків.

Особисті помисли кожного козака, найголовніша мета протягом усього життя, були спрямовані на постійні заняття з удосконалення свого здоров'я і психофізичного стану. Саме тому великого значення козаки надавали й *розпорядку дня*. Ранок козак зазвичай починав зі спілкування з природою, загартування тіла. У сучасному дослідженні Д. Наливайка автор припускає, що це було не просто купання в будь-яку пору року, а цілий ритуал так званого пробудження організму козака, де поєднувались фізичні вправи з молитвою [14, с. 38]. Ранній сніданок сприяв забезпеченню організму козака енергією на цілий день, а військові вправи, які виконувались після сніданку, не лише вдосконалювали бойове вміння козака, але і сприяли великій руховій активності запорожця. Харчування в козаків обов'язково поєднувалося з молитвою, тобто сам процес фізичного поповнення організму енергією для життя упереджувався духовною ідеєю [28, с. 111].

Увесь свій вільний час усі козаки присвячували виконанню фізичних вправ, власному фізичному вдосконаленню. Надвечір подавалася вечеря, а після неї, дехто лягав спати, інші ж – збиралися на січовому майдані та співали пісень, танцювали, а часом вигравали на сопілках, скрипках, кобзах [4, с. 24]. Козацькі танці, насичені енергійністю рухів козаків, у поєднанні з піснею сприяли не лише тренуванню фізичних якостей, але й функціональних систем: дихальної, серцево-судинної тощо. Необхідно відзначити, що козацькі танці мали швидко-силовий характер, що є цінним для виховання фізичних якостей козака, а окремі технічні дії в танці відображали прийоми ведення бою. Таким чином, козаки на дозвіллі в танцях мали змогу вдосконалювати бойову майстерність і підтримувати належну фізичну підготовку. Безперечно, дотримання режиму дня, рухової активності, харчування і сну в поєднанні з православним світоглядом не лише оздоровлювало козака чи робило його неперевершеним воїном, а й заклало міцне здоров'я на все життя і на майбутні покоління.

Складно переоцінити досвід запорізького козацтва щодо *підходів до формування здорового способу життя підрастаючого покоління*. Їхня система виховання поєднувала фізичний та інтелектуальний розвиток. Як свідчить аналіз історичних джерел праць сучасних науковців, у втіленні фізичної культури в побут українського народу, збагаченні її форм і методів відігравали

важливу роль такі елементи існуючої системи, як школи, парубоцькі громади, мандрівні борці, «вулиця», чумакування. Науковці зазначали, що січові, старшинські і козацькі школи, стоячи на глибокій національній основі, були своєрідним військово-освітнянським навчально-виховним закладом, де реалізувалась прогресивна ідея гармонійного розвитку особистості. В них вихованці оволодівали читанням, письмом, хоромим співом та музикою, їх привчали до національного способу життя і поведінки, оборонно-військової справи. Досліджуючи особливості системи виховання у Січовій школі С. Сірополко писав: «... молодиків у школі і поза школою вчили: Богу добре молитися, на коні реп'яхом сидіти, шаблею рубати й відбиватися, з рушниці гострозоро стріляти й списом добре колоти» [25, с. 42]. Важливе місце відводилося також формуванню в учнів умінь плавати, веслувати, керувати човном. Вихованців учили добре маскуватися в різних умовах, в тому числі, і славнозвісному козацькому характерництву – довгий час проводити під водою, дихаючи через очеретину [7, с. 245]. Все це фізично розвивало учнів, підносило дух, вселяло оптимізм, віру в свої сили, можливості. Військово-фізична підготовка молоді спрямовувалася на гармонійний розвиток фізичних здібностей, вдосконалення життєво важливих навичок у плаванні, бігу, їзді верхи, майстерному володінню різними видами зброї.

Методи фізичного виховання козацької педагогіки удосконалювалися з покоління в покоління, затверджувалися найбільш значущі й ті, що відповідають рівню суспільного розвитку. Найпоширенішими були методи виховного впливу – пояснення, переконання, особистого прикладу, показу вправ, мета яких полягала в закріпленні динамічного стереотипу за принципом «побачив – засвоїв – зробив». Досить часто використовувався метод тестування (констатувальної перевірки) фізичних якостей і навичок, який спрямовувався на свідоме створення складних для молоді умов з установкою на їхнє подолання, перевірку значущі військово-фізичних навичок з подальшою корекцією та вдосконаленням [2, с. 541].

Для школярів передбачався і час на розваги та ігри. В ігрових ситуаціях вони моделювали бойові дії козаків: наступ на ворога, оборону, влаштовували змагання, демонстрували фізичну силу [2, с. 245].

Аналізуючи процеси фізичного виховання в календарній обрядовості українців, А. Цьось зазначає, що в українських національних іграх та розвагах органічно поєднувались релігійні і побутові сюжети, рух і пісня. Формування здорового способу життя відбувалося шляхом залучення підлітків до народних фізичних вправ і рухливих ігор, переважно військово-фізичної спрямованості. Така система навчання та виховання давала той обсяг знань і вмінь, які потрібні були козакові-воїну, вона розвивала у дітей спритність, силу, витривалість та інші важливі якості, необхідні у сповненому небезпеки козацькому житті. У козацький період у школах існувало безліч народних звичаїв, які формували побут школярів, були обов'язковим елементом, мали змагальні фізичні вправи та рухливі ігри. Молодь на свята народного календаря, у процесі народних ігор, як і бувале козацтво, змагалася на силу, спритність, винахідливість, точність [32, с. 208].

У дослідженні В. Антоновича про козацькі часи на Україні зазначається, що, в той час традиційними були змагання на конях (скачки, перегони тощо). Козацька молодь систематично розвивала свої природні задатки, вдосконалювала тіло й душу в іграх, танцях, хороводах, різних видах змагань і боротьби. Відтак, культ героїчної особистості козака-запорожця призвів до загального залучення дітей і молоді до народних фізичних вправ і рухливих ігор, переважно військово-фізичної спрямованості. Таким чином, у Запорозькій Січі виховання юнаків (майбутніх воїнів) було підпорядковане фізичному розвитку та загартуванню [1]. Характерною особливістю навчально-виховного процесу був суворий розпорядок дня та контроль за дітьми збоку старших козаків. Так, у козацьких (і особливо в січових) школах за здоров'я дітей, їх фізичний, вольовий гарт відповідали закріплені за ними досвідчені козаки, вчителі-наставники, священники і шкільні отамани, які обирались учнями на демократичних засадах. Вважаємо за доцільне використовувати такі виховні традиції у сучасній національній школі.

Вирізнялися козаки і витривалістю, що досягалося застосуванням відповідних засобів фізичного виховання, як от: біг та його різновиди, тривалі за часом вправи та спеціальні психофізичні вправи для відновлення [2, с. 302]. Спеціальні фізичні та психофізичні вправи козаків є досить дієвими засобами фізичного гартування, тому їх доцільно використовувати майбутнім учителям ФК у формуванні ЗСЖ підлітків і спрямовувати їх на самопізнання, саморозвиток, тілесне, психофізичне та моральне вдосконалення (наприклад, вправи з аеробіки та психофізичні вправи доповнити елементами з козацьких єдиноборств).

Надзвичайно важливу роль у загартуванні організму козаків відігравали *українські національні єдиноборства*, а найвідоміша сучасна система єдиноборств має в своїй основі елементи козацького танцю «*бойовий гопак*». Фундаментальне дослідження специфіки гопака здійснив В. Пилат, котрий зазначає, що бойовий гопак – це стрибкова система віддаленого бою, що не поступається світовим стилям східної боротьби, а важливими критеріями її прийомів є швидкісно-силові характеристики їх виконання і біомеханічна доцільність [17, с. 100]. Використання козаками гопака спрямовувалося, перш за все, на фізичний та психічний вишкіл, що реалізовувалося в гармонійному поєднанні, істотно доповнюючи один одного. Основними напрямками бойового гопака були: оздоровчий, фольклорно-мистецький, спортивний, бойовий.

Не менш розповсюдженими були й інші види козацької боротьби, зокрема гойдок, боротьба навхрест, спас тощо. *Боротьба гойдок*, призначалася в основному для розвідників-пластунів. За цією системою боєць «приклеювався» до суперника, повторював усі його рухи, а в момент допущеної помилки внаслідок розгубленості, необачності, страху, відчаю нападав на нього, брав у полон чи знешкоджував. Прийоми цього виду єдиноборства дозволяли козакові битися вночі з кількома суперниками [4, с. 142].

Боротьба навхрест. Вид козацької боротьби, що спрямовувався на плекання спритності, сили, витривалості та відваги. Під час боротьби два козаки ставали один навпроти одного і охоплювали в захват навхрест і

починали боротися. Перемагав той, хто зумів перекинути суперника на спину і протримати 2 секунди.

Значним виховним потенціалом характеризується система *козацької боротьби «Спас»*, що на сьогодні є найбільш відомою; мала не атакувальний, а суто оборонний характер і передбачала ведення короткочасного індивідуального, групового і колективного рукопашного бою [20, с. 201]. Для неї притаманне багаторазове, скурпульозне відпрацювання блокування дій суперника. Бойове мистецтво «Спас» вимагало від козака міцного здоров'я, завдяки якому можна було опанувати прийоми бою чи протидіяти у бою ворогові. Визначаючи особливості формування світогляду в українському рукопаші «Спас», О. Притула та Ю. Шилов зазначають, що сам «Спас» традиційно розглядає три складові здоров'я: фізичне, енергетичне та духовне, проте це не суперечить загальноприйнятим складовим здоров'я. Рівень психічного здоров'я у козака-спасівця забезпечувався розвитком енергетичного і духовного здоров'я, а соціальне здоров'я виховувалося шляхом наслідування козацьким звичаям і традиціям, на основі яких і формувалася неписаний кодекс честі козака, що базувався на принципах совісті, тобто інтуїтивного сприйняття козаком справедливості. Між тим, використання «Спасу» давало змогу підготувати абсолютно здорових і фізично досконалих козаків, що мали базові основи фізичної підготовки і володіли вміннями, навичками вести не тільки індивідуальний, а й груповий і колективний рукопашний бій. Володіння мистецтвом «Спаса» було надзвичайно важливим для козаків, оскільки давало їм змогу свідомо входити в такий стан, у якому відкривалися надприродні здібності, значно збільшувалися фізичні сили, здатність бути психологічно незалежним, а його волю неможливо підкорити чи подавити. Такі реальні можливості козаків покликані стимулювати сучасну молодь шукати і розвивати в собі фізичні й духовні резерви, пізнавати можливості свого організму.

Нині в Україні групою фахівців-ентузіастів сформовано національний вид спортивного єдиноборства «Український рукопаш Спас», сформований на базі козацького бойового мистецтва «Спас». Він виконує спортивну, емоційно-видовищну, естетичну і комунікативну функцію, а також, на наш погляд, освітню, оздоровчо-профілактичну та лікувальну. В його основі лежить українська ідеологія, традиції, наука і методологія. Манеру ведення поєдинків з українського рукопашу «Спас» вирізняють високий темп, різнобічна техніка і своєрідна тактика, тому ефективність техніко-тактичної підготовки має універсальний характер.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз історико-етнографічної літератури дає змогу узагальнити, що козацтво утверджувало новий спосіб життя, який поглиблює і збагачує традиційний спосіб життя українського народу. На думку науковців, українським козакам вдалося створити ефективні руховоактивні фізичні та психофізичні вправи, спрямовані на самопізнання, саморозвиток, тілесне, психофізичне та моральне вдосконалення. Козаки дбали про фізичне, моральне і духовне здоров'я своєї нації, щоб не замулювалися джерела народної мудрості, національної свідомості та історичної пам'яті. Узагальнення наукових досліджень свідчить, що в козацькій педагогіці чи не найкраще розроблено арсенал романтики та символіки, урочистостей і

ритуалів, які відповідають поривам серця і душі молодих людей. Такі козацькі цінності поживляють, одухотворяють навчально-виховний процес, вносять у нього свіжий струмінь бадьорості, піднесеного настрою, викликають глибокі позитивні емоції, зосереджують увагу на основному, що необхідне у житті та діяльності.

Підсумовуючи, зазначимо, що українське козацтво було елітою нашого народу. Його духовність, здоров'я, фізична загартованість, козацьке братерство, лицарська слава, честь, морально-духовний потенціал та виховні традиції є гідними цінностями і цільовим орієнтиром для здійснення виховного процесу серед сучасної української молоді у напрямі збереження та зміцнення здоров'я. Це актуалізує потребу суспільства у підготовці майбутніх учителів фізичної культури до використання оздоровчих традицій українського козацтва у професійній діяльності, їхнє ознайомлення з теорією і практикою козацьких видів єдиноборств (бойовий гопак, спас, коло, хрест, боротьба навкулачки, на поясах, на палицях тощо), традиційно народним здоровим способом життя з чітко окресленими народними звичаями, використанням сил природи (водні процедури, загартування водою, сон, поміркованість харчування, пости тощо) для подальшого використання у процесі формування здорового способу життя підлітків з особливими освітніми потребами.

З цих позицій розробка, обґрунтування змісту і структури організаційно-методичного забезпечення підготовки майбутніх учителів фізичної культури до використання традицій українського козацтва у формуванні здорового способу життя підлітків з особливими освітніми потребами є актуальною і затребуваною як у теорії, так і практиці професійної освіти України.

Список літератури

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. Київ: «Дніпро», 1991. 238с.
2. Апанасенко Г. Л. Избранные статьи о здоровье. Київ: Здоров'я, 2005. 48 с.
3. Винничук О. Історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури. Тернопіль: АСТОН, 2001. 404 с.
4. Каляндрук Т. Б. Таємниці бойових мистецтв України : монографія. Львів : ЛА «Піраміда», 2013. 304 с.
5. Карпов В. Є. Козацькому роду нема переводу : науково-пізнавальне видання. Кіровоград : «Інноваційні технології», 2012. 491 с.
6. Кириченко О. В. Козацька педагогіка: розробки занять, сценарії виховних заходів, методичні рекомендації. Харків: «Основа» : «Триада+», 2008. 185 с.
7. Кондратьєв А. І. Кріп. Бойове мистецтво українських характерників. Київ : Схід-Захід, 2009. 477 с.
8. Кривошея В. В. Українська козацька старшина (огляд літератури) // Гілея. 2005. № 2. С. 193–231.
9. Кругляк О. В. Від гри до здоров'я нації. Рухливі та українські народні ігри, естафети на уроках фізичної культури : метод. посіб. Тернопіль : Підручники і посібники, 2000. 80 с.

10. Леміш М. В. Бойовий «Аркан» // Хайвей: портал гражданской журналистики. URL : <http://h.ua/story/8554/>.
11. Мицик Ю. А. Як козаки воювали: історичні розповіді про запорізьких козаків. 2-ге вид. Дніпропетровськ : «Пам'ятки України», 1991. 302 с.
12. Мудрик С. Б. Специфіка національних рухливих ігор та організація і методика проведення їх за народним календарем. *Физическое воспитание студентов творческих специальностей*. 1999. № 5. С. 18–22.
13. Мюллер Й. Й. Історична дисертація про козаків. *Всесвіт*. 1998. №6. С. 193-212.
14. Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка. Київ: Дніпро, 1992. 98 с.
15. Остапенко О. Характерництво – ефективна форма фізичної підготовки запорізьких козаків. *Фізичне виховання в школі*. 2000. № 2. С. 48.
16. Педагогіка здоров'я : великий енциклопедичний словник з екологічної, валеологічної та інклюзивної освіти [заг. ред. М. К. Подберезьського, Ю. Д. Бойчука]. Харків : ХДАФК, 2013. 434 с.
17. Пилат В. Бойовий гопак. Львів : Галицька Січ, 1994. 288 с.
18. Попович О. І. Історичні аспекти становлення національної системи фізичного виховання населення України. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2012. № 5 (2). С. 152–156.
19. Приступа Є. Н. Традиції української національної фізичної культури. Львів : Троян, 1991. 275 с.
20. Притула О. Л. Боевая культура Украины. История и современное развитие. *Globalizacia a fenomenna rodnej kultury: Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie konanejv Podhajskej v dnoch 30-31.10.2014. Podhajska*, 2004. S. 196–204.
21. Притула О. Л. Підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту до використання національних засобів фізичного виховання у професійній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2015. 216с.
22. Руденко Ю. Д. Козацько-лицарське виховання учнівської і студентської молоді : монографія. Київ : Золоті Ворота, 2011. 415 с.
23. Сергійчук В. І. Морські походи запорожців. Київ : Фотовідеосервіс, 1992. 62 с.
24. Сірополко С. Історія освіти на Україні. Львів, 1937. 57 с.
25. Слімаковський О. В. Традиції народної фізичної культури молоді та їх впровадження у процес фізичного виховання студентів. *Молода спортивна наука України*. 2000. Вип. 4. С. 168–179.
26. Старков В. У здоровому тілі і дух здоровий, або до витоків української фізичної культури за Київської Русі. *Берегиня*. 1997. № 1–2. С. 70–83.
27. Стефанюк С. К. Народна валеологія козацької держави. Харків : Крок, 2002. 94 с.
28. Тимчак Я. В. Військово-фізична підготовка в Україні (IX–XVIII ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. вих. і спорту : спец.

24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення». Луцьк, 1998. 16 с.

29. Філіпчук Г. Г. Українська етнокультура у змісті національної загальної та педагогічної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 1996. 50 с.

30. Філь С. М. Історія фізичної культури : навч. посіб. Харків : ОВС, 2003. 158 с.

31. Цьось А. В. Фізичне виховання в календарній обрядовості українців : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2000. 376 с.

32. Чеховська Л. Історичні аспекти розвитку фізичної культури : навч. посіб. Львів : ЛВІ, 2005. 145 с.

33. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. 319 с.

34. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. Львів : «Світ», 1992. Т. 3. 456 с.

References

1. Antonovych V. Pro kozats'ki chasy na Ukrayini. Kyiv: «Dnipro», 1991. 238 s.

2. Apanasenko H. L. Yzbrannyye stat'y o zdorov'e. Kyiv: Zdorov'ya, 2005. 48 s.

3. Vynnychuk O. Istoryko-pedahohichni aspekty rozvytku fizychnoyi kul'tury. Ternopil': ASTON, 2001. 404 s.

4. Kalyandruk T. B. Tayemnytsi boyovykh mystetstv Ukrayiny : monohrafiya. L'viv : LA «Piramida», 2013. 304 s.

5. Karpov V. Ye. Kozats'komu rodu nema perevodu : naukovy-piznaval'ne vydannya. Kirovohrad : «Innovatsiyni tekhnolohiyi», 2012. 491 s.

6. Kyrychenko O. V. Kozats'ka pedahohika: rozrobky zanyat', stsenariyi vykhovnykh zakhodiv, metodychni rekomendatsiyi. Kharkiv: «Osнова» : «Tryada+», 2008. 185 s.

7. Kondrat'yev A. I. Krir. Boyove mystetstvo ukrayins'kykh kharakternykh Kyiv: Skhid-Zakhid, 2009. 477 s.

8. Kryvosheya V. V. Ukrayins'ka kozats'ka starshyna (ohlyad literatury). Hileya. 2005. № 2. S. 193–231.

9. Kruhlyak O. V. Vid hry do zdorov'ya natsiyi. Rukhlyvi ta ukrayins'ki narodni hry, estafety na urokakh fizychnoyi kul'tury : metod. posib. Ternopil' : Pidruchnyky i posibnyky, 2000. 80 s.

10. Lemish M. V. Boyovyy «Arkan». Khayvey: portal hrazhdantskoy zhurnalytstyyky. URL: <http://h.ua/story/8554/>.

11. Mytsyk Yu. A. Yak kozaky voyuvaly: istorychni rozpovidy pro zaporiz'kykh kozakiv. 2-he vyd. Dnipropetrovs'k : «Pam'yatky Ukrayiny», 1991. 302 s.

12. Mudryk S. B. Spetsyfika natsional'nykh rukhlyvykh ihor ta orhanizatsiya i metodyka provedennya yikh za narodnym kalendarem. Fyzycheskoe vospytanye studentov tvorcheskykh spetsyal'nostey. 1999. № 5. S. 18-22.

13. Myuller Y. Y. Istorychna dysertatsiya pro kozakiv. Vsesvit. 1998. № 6. S. 193–212.
14. Nalyvayko D. S. Kozats'ka khrystyians'ka respublika. Kyiv: Dnipro, 1992. 98 s.
15. Otstapenko O. Kharakternytstvo – efektyvna forma fizychnoyi pidhotovky zaporiz'kykh kozakiv. Fizychno vykhovannya v shkoli. 2000. № 2. S. 48.
16. Pedahohika zdorov'ya : velykyy entsyklopedychnyy slovnyk z ekolohichnoyi, valeolohichnoyi ta inklyuzyvnoyi osvity [zah. red. M. K. Podberezs'koho, Yu. D. Boychuka]. Kharkiv : KhDAFK, 2013. 434 s.
17. Pylat V. Boyovyy hopak. L'viv : Halyts'ka Tsich, 1994. 288 s.
18. Popovych O. I. Istorychni aspekty stanovlennya natsional'noyi systemy fizychnoho vykhovannya naselelnya Ukrayiny. Slobozhans'kyy naukovo-sportyvnyy visnyk. 2012. № 5 (2). S. 152–156.
19. Prystupa Ye. N. Tradytsiyi ukrayins'koyi natsional'noyi fizychnoyi kul'tury. L'viv : Troyan, 1991. 275 s.
20. Prytula O. L. Boevaya kul'tura Ukrayiny. Ytstoryya y tsovremennoe razvytye. Globalizatsia a fenomenna rodnej kultury: Zbornik prispevkov z medzynarodnej vedetskej konferentsie konanejv Podhajskej v dnoch 30-31.10.2014. Podhajska, 2004. S. 196–204.
21. Prytula O. L. Pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv fizychnoyi kul'tury i sportu do vykorystannya natsional'nykh zasobiv fizychnoho vykhovannya u profesiyniy diyal'nosti : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Zaporizhzhya, 2015. 216s.
22. Rudenko Yu. D. Kozats'ko-lytsars'ke vykhovannya uchnivs'koyi i students'koyi molodi : monohr. Kyiv : Zoloti Vorota, 2011. 415 s.
23. Serhiychuk V. I. Mors'ki pokhody zaporozhtsiv. Kyiv: Fotovideoservis, 1992. 62 s.
25. Siropolko S. Istoriya osvity na Ukrayini. L'viv, 1937. 57 s.
26. Slimakovts'kyy O. V. Tradytsiyi narodnoyi fizychnoyi kul'tury molodi ta yikh vprovadzhennya u protsets fizychnoho vykhovannya tstudentiv. Moloda tsportyvna nauka Ukrayiny. 2000. Vyp. 4. S. 168–179.
27. Starkov V. U zdorovomu tili i dukh zdorovyy, abo do vytokiv ukrayints'koyi fizychnoyi kul'tury za Kyivts'koyi Rutsi. Berehynya. 1997. № 1–2. S. 70–83.
28. Stefanyuk S. K. Narodna valeolohiya kozats'koyi derzhavy. Kharkiv : Krok, 2002. 94 s.
29. Tymchak Ya. V. Viyts'kovo-fizychna pidhotovka v Ukrayini (IX-XVIII st.) : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. tstupenya kand. nauk z fiz. vykh. i tsportu : tspets. 24.00.02 «Fizychna kul'tura, fizychno vykhovannya riznykh hrup naselelnya». Luts'k, 1998. 16 s.
30. Filipchuk H. H. Ukrayins'ka etnokul'tura u zmisti natsional'noyi zahal'noyi ta pedahohichnoyi osvity : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya doktora ped. nauk : spets. 13.00.04 «Teoriya i metodyka profesiynoyi osvity». Kyiv, 1996. 50 s.

31. Fil' Ts. M. Itstoriya fizychnoyi kul'tury : navch. potsib. Kharkiv : OVTs, 2003. 158 s.
32. Ts'os' A. V. Fizyчне vykhovannya v kalendarniy obryadovosti ukrayintsiv : monohrafiya. Luts'k : Nadstyr'ya, 2000. 376 s.
33. Chekhovs'ka L. Istorychni aspekty rozvytku fizychnoyi kul'tury : navch. posib. L'viv : LVI, 2005. 145 s.
34. Yavornyts'kyu D. I. Istoriya zaporoz'kykh kozakiv. Kyiv : Naukova dumka, 1990. T. 1. 319 s.
35. Yavornyts'kyu D. I. Istoriya zaporoz'kykh kozakiv. L'viv : «Svit», 1992. T. 3. 456 s.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2019 р.

УДК 364: 177.72(477) 8/12

Оксана Михайлівна ПАЛИЛЮЛЬКО

кандидат історичних наук
викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
mail: Palelulko1980@ukr.net

Інна Миколаївна ГУМЕНЮК

викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна
mail: gumenyuk.inna2017@gmail

КНЯЗІВСЬКА БЛАГОДІЙНІСТЬ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ ЯК МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Палилюлько О.М., Гуменюк І.М. Князівська благодійність в Київській Русі як модель соціального захисту населення. *Вектор Поділля* : наук. журн. / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М.М. Тріпак (гол.ред.), О.М. Бачинська (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 296-303. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Стаття присвячена історії князівської благодійної діяльності за часів Київської Русі, а також традиції добродійності як виду соціальної допомоги і підтримки тієї категорії суспільства, що мають потребу. Християнство як вчення, як ідеологічна система, як релігія запроваджене на Русі 988 року за часів князювання Володимира Святославовича, було закономірним для тогочасного розвитку давньоруського суспільства, підготовленим усім ходом історії та об'єктивними потребами доби. Християнство робило людину носієм нової моралі, заснованої на культурі совісті, яка витікає з євангельських заповідей. Прийняття християнства на Русі князем Володимирем Великим 988 року мало значний вплив на практику підтримки вразливих груп населення.

Мета статті: висвітлити особливості зародження інклюзивного середовища для дітей з особливими освітніми потребами в поєднанні з благодіяннями київських князів.

Результати полягають в тому, що дослідження та зроблені висновки дають змогу усвідомити значення протоінклюзивного середовища, що в поєднанні з християнізацією слов'янського світу справили вирішальний вплив в необхідності створення атмосфери соціальної рівності усіх учасників навчального процесу. На основі викладеного вище матеріалу можна зробити висновок, що саме прийняття християнства та благодійна діяльність князів стали надійною основою створення могутньої, централізованої держави. Особиста князівська благодійна діяльність приватні ресурси та майно, що добровільно спрямовувалося їхніми власниками для допомоги окремим соціально незахищеним групам людей, може бути прикладом для вирішення суспільних проблем, а також поліпшення умов життя людям, які цього потребують.

Отже, прийняття християнства поглибило культурно-просвітницькі процеси, благотворно вплинуло на розвиток духовності всього давньоруського суспільства. З приходом християнства підвищується авторитет матері і жінки в сім'ї, відбувалася гуманізація життя суспільства. У школах почали навчатися діти з різних верств населення і так звані калічні діти. Тепер центром суспільного життя стала Церква. Вона проповідувала нову ідеологію, прищеплювала нові ціннісні орієнтири, виховувала нову людину.

Ключові слова: *благодійність, милосердя, християнство, жебрак, соціальне забезпечення, князь, соціальний захист, особливі діти, калічні діти, суспільство, влада, Київська держава, Русь.*

Oksana Mykhailivna PALELIULKO

Candidate of Historical Sciences, lecturer department of Social Work and Psychology,
Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College
e-mail: Palelulko1980@ukr.net

Inna Mykolaivna HUMENIUK

lecturer department of Social Work and Psychology, Podilsky Special Educational
and Rehabilitation Socio-Economic College
e-mail: gumenyk.inna2017@gmail

PRINCES' CHARITY IN KIEV RUS AS A MODEL OF THE SOCIAL PROTECTION OF POPULATION

Abstract

Introduction. The article is devoted to the prince's history of charity activity during Kiev Rus', and tradition of charity as a form of social assistance and support of such social categories, which has needs. Christianity as a study, as an ideology system, as a religion introduced in Rus' 988 year during the reign of Volodymyr Sviatoslavovych, was natural for the development of that time of Old Russian society, which was prepared by the whole course of history and objective needs of era. Christianity made a person bearer of new morality based on culture of conscience, which followed from gospel commandments. The introduction of Christianity in Kiev Rus' by Volodymyr Velykyi (Volodymyr the Great) in 988 year had a large influence on the practice of support of vulnerable groups of population. First evidence about schools in Rus' is dated in 988 year and is connected with its baptism. The Prince Volodymyr opened the school of "book teaching" at the Desiatynna Church (Tithe Church), in which were studied 300 children. They functioned as high schools, where 7 free arts were conducted. The education realized in the process of work with book and with text. Youth was prepared to the activity in different spheres of state, culture and church life.

Purpose. The purpose of article is to highlight peculiarities of birth of inclusive environment for children with special educational needs in connection with charity of Kyiv princes.

Results. Research and summarizing allow realizing the meaning of proto-inclusive environment, which in the connection with Christianization of the Slavic world made decisive influence in need of creation of the atmosphere of social equality of all participant of educational process. On the basis of the above material we can summarize that only perception of Christianity and charity activity of princes became the base of creation of powerful centralized state. Personal princes' charity activity, private resources and property, which voluntarily directed by their owners for helping to particular socially disadvantaged groups of people, can be the example for solving social problems, and improving living conditions for people, which really need it.

So, the adoption of Christianity deepened cultural and educational processes, had a beneficial effect on the development of spirituality of all Old Russian society. With the advent of Christianity increased the authority of mother and woman in family, there was a humanization of society. Children of different layers of population and so-called crippled children began to study in schools. Now, the center of social life became the Church. It provided new ideology, instilled new value orientations, brought up a new person.

Key words: *a charity, a mercy, the Christianity, zhebrak (poor man), social welfare, prince, social protection, special children, crippled children, society, authority, Kyiv state, Rus.*

Вступ. Історія української благодійності – складова й невід'ємна частина національного минулого. Як суспільний феномен вона є однією з найдавніших

традицій, що йдуть з глибини віків. Як зазначає дослідниця Л. Лаврененко «...в історії цивілізації ця діяльність в різних формах прояву була присутня завжди, без неї неможливо уявити людського буття» [8, с. 249]. Історія людства багата на приклади благодійництва, їх можна знайти в історії будь-якої країни. В історії України благодійництво і меценатство відіграло велику роль у розвитку науки, освіти, культури, у підтримці соціально незахищених верств населення та окремих знедолених людей. Літописні джерела згадують князів Київської Русі, які за свій кошт будували храми і відкривали при них школи. Їхню справу продовжили наступники – гетьмани та козацька старшина, а по тому промислові магнати та фінансисти. Наприклад, українська вчена Людмила Димитрова зазначає: «Кожне покоління вирішує проблеми допомоги бідним, хворим, немічним, калікам, самотнім. З одного боку, завжди існували, певні державні програми, видавалися укази і створювалася законодавча база вирішення соціальних проблем на державному рівні. З іншого боку, завжди існувала і, напевно, існуватиме індивідуальна, міжособистісна, приватна і, як правило, конкретно-адресна допомога, яка надається «людиною людині», «з рук у руки» [8, с. 35].

Мета статті: висвітлити особливості зародження інклюзивного середовища для дітей з особливими освітніми потребами в поєднанні з благодіяннями київських князів.

Результати дослідження. Особливої актуальності в зв'язку з цим набувають об'єктивні і всеосяжні наукові знання найбільш значимих і одночасно украй складних періодів в історії країни. До таких періодів відноситься історія князівської добродійності в Київській Русі. Вивчення історичних основ становлення благодійності на сучасному етапі відіграє важливу роль, тому що сьогодні відбувається відродження не тільки державної благодійності, а й приватних організацій, а також благодійної діяльності окремих юридичних осіб. Все це допомагає надати більш ефективну допомогу нужденним. Початок благодійності в Київській Русі пов'язують з 911 роком, коли був підписаний договір князя Олега з греками, котрий складався з взаємообов'язків про викуп росіян та греків, де б вони не були, та відправлення їх на Батьківщину. По суті цей договір вістував у собі частини соціальної роботи та був першим свідомством турботи держави про громадян. Розвиток феодалних відносин, інтереси єдності країни вимагали реформування уявлень стародавньої Київської держави, прийняття спільної релігії. У 988 році християнство визнається офіційною релігією під час правління Володимира Великого (980-1015 рр.). Прагнучи відновити загублений моральний, релігійний зв'язок минулих, теперішніх та майбутніх поколінь, ми повинні глибинно вивчити найдавніші види благодійності на Русі. Однак, повертаючись до еволюції благодійництва, варто зазначити, що останнє своєму остаточному формуванню та розквіту все-таки має завдячувати християнству [3, с. 7]. Адже, саме друга заповідь Ісуса Христа — «Любов до ближнього» сформувала платформу для розвитку благочинності, як суспільно важливого явища. З прийняттям християнства на Русі стала активно розвиватися особиста благодійність князів, яка вже мала релігійний характер. Багатовікові традиції добродійності на Русі соціальної допомоги і підтримки тих що мають потребу сприяли створенню

міцної державної системи соціального забезпечення. Енциклопедичний словник ХІХ ст. визначає «благодійність» як «прояв співчуття до ближнього і моральний обов'язок заможного поспішати на допомогу незаможному...» [5, с. 55].

Благодійність – це багатоаспектна людська діяльність, соціальний, психологічний та економічний феномен, який має свою давню історію. Первинна форма благодійності як милостині жебракові, зустрічається вже в самі віддалені часи і згодом зводиться в релігійний обов'язок. У повсякденному житті під благодійністю ми розуміємо - прояву уваги до людей, які не здатні забезпечити себе необхідним для існування, надання допомоги для організації своєї життєдіяльності, матеріальна та духовна підтримка. Треба відмітити, що головною рисою благодійності є вільний вибір форми, часу та місця, а також змісту допомоги [7, с. 126].

Милосердя – основа релігійної моралі і служить обґрунтуванням різних видів благодійності [1, с. 43].

З прийняттям християнства починається формуватися християнська концепція допомоги, в основі якої є філософія любові до ближнього. «Полюби ближнього твого, як самого себе» - ця формула стає моральним імперативом, що визначає сутність вчинку індивіда. З іншого боку, вона виражає сутність єднання суб'єктів, стаючи тим самим показником незалежності до певної спільності. Дослідники одностайні: благодійність - не тільки допоміжний засіб благоустрою суспільства, але й умова особистого морального здоров'я. Милостиня потрібна більш «нщелюбцу», ніж самому жебракові. «Жебрак багатим харчується, а багатий жебрака молитвою рятується», - така аксіома, побутувала на Русі багато століть поспіль. Для благодійника жебрак був духовним благодійником, кращим Богомольцем. Відмінна риса благодійності тієї епохи - "сліпа" роздача милостині. Соціальна допомога того часу стає необхідною умовою особистого морального здоров'я осіб, які її здійснювали. Йшлося про те, щоб піднести рівень власної духовності, а не суспільного добробуту. Слідуючи з цього, допомога нужденним чи калікам була справою кожного, а не держави. Милостиве ставлення до старців було одним з головних засобів морального виховання на Русі. Основними об'єктами допомоги стають хворі, жебраки, вдови, німі сироти. З'являються законодавчі акти, що регулювали відносини щодо підтримки та допомоги різних категорій населення [2, с. 63].

З прийняттям християнства на Русі стала активно розвиватися особиста благодійність руських князів, яка вже мала релігійний характер. Київський князь Володимир І (Великий) (980-1015рр.), статутом 996 р. офіційно зобов'язав духівництво займатися суспільним благодійництвом, визначивши десятину (1/10) від княжих доходів на утримання монастирів, лікарень, церков і богоділень. З писемних джерел, можна дізнатися, що в Києво-Печерській лаврі вже в першій половині ХІ ст. відкрився притулок для дітей, у якому окрім сиріт, хворих та убогих, перебували й так звані калічні діти. Наводяться факти, про опіку неповноцінних дітей, де їх навчали елементам грамоти, живопису, співу та різних ремесел. Саме такий навчальний заклад в Київській Русі є ядром зародження інклюзивного навчання, коли було забезпечено спільне навчання

дітей якими б різними вони не були. Адаптувати дитину до соціального середовища та навчити адекватній взаємодії з однолітками та дорослими, і сьогодні залишається пріоритетом держави.

Майже відразу після хрещення князь зайнявся богоугодними справами: будував церкви, які стали не лише фундаментом віри, а й основою наукового знання, книжкової справи. Також заснував школи та училища, що були першим кроком у народній освіті Русі. За свою благодійність Володимир заслужив велику любов свого народу. Після свого врятування у битві з печенігами, його щедрість була особливо велика. Так, в 995 р військо Володимира Святославича було розбите печенігами у міста Василева. Князь ледве врятувався, сховавшись «під мостом», і дав обітницю поставити на цьому місці церкву в ім'я Преображення Господнього. Бідні отримали від князя велику на той час суму грошей – 300 гривень. Повернувшись до Києва, він влаштував банкет для бояр та простого люду. З того часу кожен бідняк міг вгамувати свій голод на княжому дворі і кожен з жебраків міг отримати від князя трохи грошей. Його благодійність поширювалася навіть на тих, хто не був спроможний прийти за допомогою сам. Князь наказав своїм людям розвозити по вулицях хліб, м'ясо, рибу, овочі і роздавати на подвір'ях жебракам та убогим. В особі Володимира поєднувалися благодійність особиста та державна, бо він був першою особою та главою держави, та й гроші на це витрачав ті, що поступали до скарбниці з податків від населення. Зберігаючи племінну слов'янську веселість, Володимир примиряв її з вимогами християнського благочестя. Він любив бенкети і святкування, але бенкетував не з одними своїми боярами, а хотів ділитися своїми утіхами з усім народом – і зі старими і малими; він відправляв бенкету переважно у великі церковні свята або з нагоди освячення церков (що в той час було пам'ятною подією) [6, с. 214].

Гідним продовжувачем усіх справ свого батька Володимира був великий князь київський Ярослав (1019-1054рр.), прозваний Мудрим. Він заснував сирітське училище, де навчалося близько 300 юнаків. Це був перший справжній навчальний заклад на Русі. Але найбільшої слави Ярослав отримав своїм складанням першого письмового руського зводу законів – «Руської Правди», що включав у себе подобу соціальної програми. Наступні зведення законів значною мірою будувалися за зразком «Руської Правди», міцно стверджуючи основи соціальної політики. Взагалі, закони Ярослава стосовно опікування дітей були дуже гуманні для тих часів – у них закладено найголовніші за своєю проблемністю питання. З 37 статей "Руської Правди", 8 цілком присвячено проблемам захисту дітей.

Одним з найбільш відомих «ніщелюбцев» був великий князь Володимир Мономах (1053-1125). Онук Ярослава Мудрого Володимир II Мономах, великий князь київський з 1113 по 1125 роки, дослухався до скарг нижчих верств. За свідченнями сучасників, він роздавав предмети першої необхідності, їжу і гроші обома руками. У «Повчанні» дітям він каже: «Всього ж паче убогих не забувайте». За час правління князя Володимира Мономаха сфера благодійності ще більше розширилася. Прочитуємо рядки з «Духовної» - заповіти своїм дітям: «Коли поїдете по землях своїм, не давайте ображати ні в селі, ні в полі, щоб не проклинали вас потім. Куди поїдете, там станьте, напоїть,

нагодуйте бідних...» Саме виховане в поколіннях прагнення робити добро, прагнення до взаємовиручки, благодійності і врятувало народ у період розгрому Київської Русі і наступного за ним ярма [6, с. 195].

В часи правління Володимира Мономаха та до середини XVI ст. яких не-будь законів, котрі торкались б організації благодійної діяльності не приймалося. Це пояснюється двома основними причинами: По-перше, з середини XII ст. Русь перестала представлятися як єдина ціла держава, вступивши в період феодалної роздрібненості. Відбулося падіння Києва як руського центра, велико княжий престол було перенесено у Володимир. Русь стала поступово переходити під владу Візантії та Грецької християнської культури. По-друге, встановлення золотоординського іга реформувало державне правління. Син Мономаха Ростислав роздав бідним усе майно, успадковане від дядька В'ячеслава.

Висновки і пропозиції. Таким чином, вже за часів Київської Русі виявлялися милосердя і гуманізм щодо хворих та убогих, що відображалось в офіційних законах держави. На основі нормативних актів і системи суспільного піклування, формувалося суспільне ставлення до осіб з вадами розвитку. Християнізація слов'янського світу та князівська благодійність справила вирішальний вплив на всі сфери суспільства, на суспільні відносини, і це, в свою чергу, позначилось на формах допомоги та підтримки людини.

Список літератури

1. Благодійність. За заг. ред. Минервин І.Г. Балюк - Южно-Сахалінськ, 2000. 56 с.
2. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи : навч. посіб. Тернопіль : Видавництво Астон, 2004. 174с.
3. Донік О.М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2005. № 4. С. 159-177.
4. Энциклопедический словарь / под ред. И. Е. Андреевского. СПб. : Тип. Брокгауз-Ефрон, 1891. Т. 7. 467 с.
5. Ілларіон Київський. Слово про Закон і Благодать. Давня українська література. Хрестоматія. Київ, 1992. С.195-214; С. 626-628.
6. Колосова Н. А. Благодійна діяльність в культурі України в контексті вітчизняних і європейських традицій (кінець XX – початок XXI ст.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» Київ, 2006. 528 с.
7. Полтавець В.І. Основи соціальної роботи / Національний ун-т «Києво-Могилянська академія», Школа соціальної роботи ім. В.І. Полтавця. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. Ч. 1. 178 с.

References

1. Blagodijnist'. / Za zag. red. Minervin I.G.; sost. R.B. Avtonomov, Є.P. Baljuk - Juzhno-Sahalins'k, 2000. 56 s.
2. Gorilij A.G. Istorija social'noї roboti : Navchal'nij posibnik. Ternopil': Vidavnictvo Aston, 2004. 174s.

3. Donik O.M. Blagodijnist' v Ukraïni (HHH – pochatok HH st.). Ukraïns'kij istorichnij zhurnal. 2005. № 4. S. 159-177.

4. Jenciklopedicheskij slovar' / Pod red. I. E. Andreevskogo. SPb. : Tip. Brokgauz-Efron, 1891. T. 7. 467 s.

5. Illarion Kiïvs'kij. Slovo pro Zakon i Blagodat'. Davnja ukraïns'ka literatura. Hrestomatija. K., 1992. S.195214; S. 626-628.

6. Kolosova N.A. Blagodijna dijat'nist' v kul'turi Ukraïni v konteksti vitchiznjanih i evropejs'kih tradicij (kinec' HHH – pochatok HHH st.) : dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ist. Nauk : spec. 17.00.01 «Teorija ta istorija kul'turi» Kiïv, 2006. 528 s.

7. Poltavec' V.I. Osnovi social'noï roboti / Nacional'nij un-t «Kievo-Mogiljans'ka akademija», Shkola social'noï roboti im. V.I.Poltavcja. K. : Vid. dim «Kievo-Mogiljans'ka akademija», 2004 . Ch. 1. 178 s.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2019 р.

Наукове періодичне видання

ВЕКТОР ПОДІЛЛЯ

Науковий журнал

Випуск 2

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Підписано до друку 31.10.2019 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов. друк. арк. 17,7. Обл.-вид. арк. 23,9.
Тираж 100 прим.

